

D 2643

IO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XLI
SEPTEMBER 1989

Janez Švajncer
KRATKI ZGODBI

Martin Mencej
ZAPIS O OBNOVI KOMUNISTIČNE PARTIJE ZA SLOVENIJO V ZAČETKU
TRIDESETIH LET

Božo Repe
DRUŠTVO PRIJATELJEV SOVJETSKE ZVEZE

Emil Cesar
SLOVENSKI MARKSISTIČNI TISK V TUJINI IN KNJIGARNA HORIZONTI V PARIZU

Jože Dežman
VOJNI MUZEJ – ZA ALI PROTI VOJNI?

Tone Kebe
O NASTANKU BELE GARDE V ŠENTJOŠTU IN NA ROVTARSKEM

Vladimir Kavčič
NARODNOOSVOBODILNI BOJ IN REVOLUCIJA IZ DANAŠNJE PERSPEKTIVE

Okrogla miza
BOREC V ČASU IN PROSTORU

Mile Pavlin
O PRETEKLOSTI IN PRIHODNOSTI BORCA

REVIIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana, Vrtača 11

REVIJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Celoletna naročnina 180.000 dinarjev, enojna številka 45.000 dinarjev, dvojna številka 58.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-310514 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1700 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/1 – poštni predal 203, telefon 320 486

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

PROZA

<i>Janez Švajncer</i>	Partizansko dete	884
	Spomin	888

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Martin Mencej</i>	Zapis o obnovi Komunistične partije za Slovenijo v začetku tridesetih let	893
----------------------	---	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Božo Repe</i>	Društvo prijateljev Sovjetske zveze	900
------------------	-------------------------------------	-----

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA MARKSISTIČNEGA TISKA

<i>Emil Cesar</i>	Slovenski marksistični tisk v tujini in knjigarna Horizonti v Parizu	920
-------------------	--	-----

VOJNI MUZEJ – ZA ALI PROTI VOJNI?

<i>Jože Dežman</i>	Kakšna bo zbirka Julijske Alpe 1915–1917? ČRTOMIR FRELIH: PROTIVOJNI OLTAR, 937 IN 984	938
--------------------	---	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Tone Kebe</i>	O nastanku bele garde v Šentjoštu in na Rovtarskem	943
	<i>O spravi v Šentjoštu</i>	977

ZAPISANO OB ŠTIRIDESETLETNICI REVIJE BOREC

<i>Vladimir Kavčič</i>	Narodnoosvobodilni boj in revolucija iz današnje perspektive	985
------------------------	--	-----

<i>Okrogla miza</i>	Borec v času in prostoru	990
---------------------	--------------------------	-----

ZAPISANO OB ŠTIRIDESETLETNICI REVIJE BOREC

<i>Mile Pavlin</i>	O preteklosti in prihodnosti Borca	1022
--------------------	------------------------------------	------

POLEMIKA

<i>Franci Gričar</i>	Nekaj misli, pripomb in replik ...	1025
	AVTORSKI SINOPSIS	1036

POEZIJA

Vladeta Vuković Pesmi
Prevedel Andrej Arko

PROZA

Emil Frelih Izza taboriščnih žic

Okrogla miza Slovenski narod in (njegova) državnost

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

Dr. Dušan Biber Neuspeh neke misije
Ameriški podpolkovnik OSS Robert McDewll v štabu
Draže Mihailovića leta 1944

SPOMINSKO PRIČEVANJE

Olga Krajger Skica za portret Slavka Židanika
FOTOGRAFSKA PRILOGA
Spomini na Bojana Krajgerja

SPOMINSKO PRIČEVANJE

Ada Krivic-Dequal Spomini na kočevsko okrožje, drugi del

Anka Vidovič-Miklavčič Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru
na Slovenskem v letih 1935–1941

ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE PRI NAS

Ivan Jan Odprto pismo Jožetu Dežmanu
Tudi: razmišljanje ob okrogli mizi o žrtvah
druge svetovne vojne pri nas

ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE PRI NAS

Zdenko Zavadlav Pravica do smrti in grobov
Enakopravnost med mrtvimi in sprava živih z njimi
pa še o čem

DOKUMENTI

Ludvik Mrzel Pripombe k poročanju in tisku, 1943

DOKUMENTI

dr. Tone Ferenc Nekaj podatkov po objavi spominov Cirila Dekvala

dr. Ignacij Voje Prepletanje legende in resničnosti

Kratki
zgodbi

JANEZ ŠVAJNCER

PARTIZANSKO DETE

Trkanje po okenskih navojnicah je bilo komaj slišno, kakor da je zunaj stal nekdo, ki se ne more odločiti, ali bi priklical ljudi v hiši ali jim dal samo vedeti, da je hodil tod in se mu je zelo mudilo. Prav to se je dogodilo Tevžu. S konci prstov je pobrenkal po vetrnicah, šepnil: »Kunika,« in to ponovil z enakim zadržanim glasom.

»Kdo je?«

Kunika se je oprla na komolec in poslala pogled proti oknu. Nepredirna tema ji ni odkrila nikogar, a vedela je, da jo potrebujejo. Le kdo? Glasu ni poznala. Obletel jo je nemir, ki pa ni bil podoben temu, kar je že bila doživela in prestala. Tuji vojaki so pri vsakem mimohodu nabijali po okenskih navojnicah, ki jih je čez noč spustila, da z žepnimi baterijami niso pobliskavali po njej.

»Jaz sem. Kotarjev Tevž.«

»Kdo?«

»Kotarjev Tevž. Iz sosednje Gare. Moja žena Francka je v stiski.«

Podvomila je o nočnem obiskovalcu. Morebiti ji nastavlja past. Izvabi jo ven, in ko bo odprla vrata, bo s svojimi pajdaši planil v hišo. Kaj bo sledilo, ji je bilo predobro znano. Švabi so podnevi in ponoči strahovali ljudi.

»Pomagajte nam... Lepo vas prosim...«

Proseči glas neznanca jo je omehčal in vzdignil s postelje. Približala se je oknu in navojnice potegnila kvišku. To je storila počasi in previdno in pogledala ven. Obiskovalca za oknom ni poznala. Sploh ga ni razločila v temi. Le toliko je videla, da ni tičal v vojaški obleki in mu je glavo pokrival klobuk.

»Počakajte.«

Če je prišel s poštenim namenom, bo počakal nanjo, je pomislila in z vajenimi rokami dosegla omaro, obrnila ključek in snela z obešalnika obleko, ki si jo je nadela, kadar so ljudje od blizu in daleč prihajali ponjo. V Jelševju je bila diplomirana babica Kneževa in morali bi bili njo poklicati, vendar ji niso tako zaupali kot Kuniki. Ta je živela med njimi, kar pomnijo, in vsaki nosečnici je dala prijazno besedo. Kneževa je prišla z obrobja mesta.

Naselila se je v hišo, iz katere so Švabi odpeljali Fabičevo družino. Kneževa je bila hudo uradna in odrezava, da se ženske še oglasiti niso upale.

Vse je poopravila tako tiho, da se je njen mož Jožef prebudil šele tedaj, ko ga je potresla za ramo in mu rekla: »Kličejo me k porodnici. Vrnila se bom, ko bom mogla. Popazi na otroke in jim pogrej kavo, da ne bodo ostali brez zajtrka.«

Zunaj je vztrepetala. Za Kotarjevim Tevžem, ki jo je pričakal pred oknom, sta zvršili senci njej prav tako neznanih postav.

»A vas je več?« je rekla in za hip postala. Tema tod ni bila tako gosta kakor notri v stanovanju. Razločno ni videla, ali sta bila za Tevžem samo ta dva spremljevalca ali jih je bilo več. To je dognala potem, ko so se zvrstili za na pot. Spremljevalca sta stopala spredaj, Kotarjev Tevž poleg nje.

Po travniku so molčali. Ko so po ozki brvi prečkali potok in zavili v sadovnjak, je Kotarjev Tevž rekel:

»Čistino smo srečno prehodili. Tukaj Švabi ne bodo užgali po nas.«

»Ne hvali noči pred jutrom,« mu je odgovoril levi spremljevalec.

Desni spremljevalec je zagodrnjal: »Tema ko v rogu,« zajavkal in potresel nogo, ker je zadel v korenino.

Spet so se pogrezili v molk in korak za korakom jemali hrib, ki se je vzpenjal vedno više in hrbet nastavljal gozdu.

Kunika po tej vzpetini dotlej ni hodila. Svet je velik, jo je obšlo, in še bolj to, da se je znašla v nenavadni družini. Toliko spremljevalcev nikoli ni imela. Ponjo so prihajali možje, ki so jih poslale na pot njihove žene. Ko je napočil njihov čas, so jim rekle, naj pohitijo in kolikor mogoče hitro pripeljejo s sabo Kuniko, da jim bo lajšala trpljenje. Prihajale so matere in babice, dedki poredko. Kdaj pa kdaj je prihitel fantič in ves zasopihan zadrdral, kakor so mu doma naročili:

»Gospa Kunika! Hitro pridite k nam in pomagajte naši mami! Vi že veste, kaj jim je.«

Razgretega in razvnetega fantiča je pogladila po licu in mu dejala: »Vem, vem. Le pojdi lepo domov in jim povej, da pridem za tabo.«

Premišljala je: Kotarjev Tevž? Kje prebiva? Hiše in kočje na Gari so na redko postavljene. Marsikatero človek zagleda šele tedaj, ko pride iz gozda in obstane pred stenami, tako je skrita radovednim pogledom. Tjaka je do teh vojnih časov niso vabili. Ženske so si pri porodih pomagale, kakor so vedele in znale. V mestno porodnišnico da bi hodile? Kako le! Do tja je bilo daleč, živine za vprego pa nobene, ker so jo pobrali Švabi. Noge jih niso nosile, saj so odlagale in čakale do zadnjega trenutka. Ko so se jim začeli porodni popadki, so bile prepuščene same sebi, svoji vzdržljivosti in močni naravi.

Kuniki je bilo mučno v sedanjem položaju. Zelela si je, da bi se Kotarjev Tevž oglasil. Rekel naj bi ji karkoli, da bi pregnal tišino. Denimo, kako je bilo njegovi ženi Francki, ko je odšel od nje in kako se ji godi zdaj. Ali je sama v hiši, polna negotovosti, iz katere ne vidi izhoda. Morebiti obupuje in se zvija v bolečini, ki ji je živ krst ne lajša in ji ne daje rože upanja, da se bo vse dobro izteklo in bo potem spet zadihala sproščeno in se veselila življenja.

Ni strpela in je vprašala:

»Ali ste ženo Franco pustili samo v hiši? Ima vsaj koga poleg sebe, da se ne počuti čisto zapuščena in od vseh pozabljena?«

»Moja Francka je žilava,« ji je odgovoril Kotarjev Tevž. Po nekaj korakih je dodal: »Ona je že kaj hujšega doživela, pa ji je smrt prizanesla.«

»Tiše,« se je oglasil levi spremljevalec.

»Vsako drevo ima svojega strelca. Dandanes so taki časi,« je rekel desni spremljevalec.

Ko ji je zahreščalo pod nogami, je levi spremljevalec ponovil: »Tiše.« Samo to je rekel in trdo zaprl usta.

Kunika je spoznala, da ima noč svojo moč, silnejšo od nekdanih noči. Prenekaterikrat je hodila po gozdovih. Pod nogami so ji pokljale suhe vejice. To ji je delo prijetno in jo polnilo z občutki, da se še vejice veselijo njene poti, ki jo bo popeljala na postajo, kjer potniki ne prestopijo z vlaka na vlak, ampak žene in dekleta rojevajo deteta, da bodo z jokci in živčavi ohranjala in nadaljevala rodove na domačijah.

Kje je bilo nebo s svetlimi zvezdami? Zaman je upirala poglede navzgor v zaveso dreves, še ta tukaj pred njo so bila tako strnjena, da so se mukoma prebijali skoznje in so jih tanka stebila švrkala po obrazih.

Spremljevalca sta zavila po bližnjici, po kateri so jo že poprej vsi trije moški urezali v dolino.

Kunika jih ni vprašala, zakaj so obšli kolovoz, ki so ga leta in vozovi z naloženimi hlodi ugreznili globoko v osrčje hriba. Vedela je, da so se izognili prežeči nevarnosti, pred katero jih najtemnejša noč ne obvaruje.

Moški niso upočasnili hoje, ona pa jo je, saj ji je pohajal dih. Tod je bil zrak ostrejši kakor spodaj, v dolini. Postala je in si oddihovala.

»Minuto postanka,« je rekel Kotarjev Tevž in obstal tik za Kuniko.

Levi spremljevalec, ki je bil že precej spredaj, je to preslišal, desni spremljevalec pa ga je poklical:

»Zdeno! Minuta postanka!«

»Mudi se nam. Vsaka minuta je izgubljena,« je dobil v odgovor. Levi spremljevalec je kljub temu postal tam, kjer je bil in se niti za korak ni pomaknil proti njim.

Kunika si je otrla znojne kaplje s čela. Utrujenost ni bila takšna, da bi sedla in si odpočila noge, ni pa tudi zatrdila, da ne bo več vzdržala napora.

»Pojdimo naprej,« je rekla in zakoračila v podrast. Notranji čut ji je pravil, da ne more biti več daleč do cilja, ki je pred njimi. Prav to ji je dajalo moč.

Spremljevalca sta složno pritrdila: »Tako je, mudi se.«

Kotarjev Tevž ji je hvaležno rekel: »Kunika, tega vam naša hiša nikoli ne bo pozabila.«

»Prekmalu me ne hvalite. Do te ure vam nisem nič takega storila, da bi vas odrešila skrbi.«

»Ste, ste,« je dejal in utihnil. Zamikalo ga je, da bi jo prijel za roko in varno popeljal po poti, da ne bi bila tako zadelvala v vse povprek nametano vejevje in štrclje, ki so se ji nastavljali prav tam, kamor je stopila. Ostal je za njo v zmeraj enaki razdalji in razpiral roke, pripravljen, da bi jo prestregel in obdržal pokonci, če bi se spotaknila in zamajala v padec.

Nič takega se ni zgodilo, prispeli so do poslopja, ki mu je noč počrnila stene, da jih niso uzrli, dokler niso obstali pred njimi.

Kotarjev Tevž je pobrenkal s členki po vratih. Kmalu nato je znotraj škrtnil zapah. Za vrati se je pokazala ženska in vzdignila privito petrolejko do višine oči.

»Tukaj smo,« ji je rekel Kotarjev Tevž.

»Stopite noter,« mu je odgovorila, odstopila za korak in naravnala svetilko od priprtih vrat proti sobi.

Francka je glavo naslanjala na posteljno zglavje in se zazrla v Kuniko. Ta ni takoj dojela, ali je bila v njenih očeh bolečina, saj so ji sijale neskaljeno in radovedno. Bilo je podobno takratnemu, ko je Tevž prihajal vasovat pod njeno okno. Potihem jo je klical, dokler se mu ni oglasila in zrasla za okenskimi križi. Zdaj ga je bežno ošinila s pogledom in mu rekla:

»Tevž, ponudi gospe Kuniki kozarček tepkovca, da si priveže dušo.« Naslednje je namenila njej. »Potrebni ste, saj ste se namučili sem gor v hribe. Sami nas ne bi našli, ker smo bogu za hrbtom. Švabi pa odkrijejo vsako luknjo.«

Kunika je bila presenečena nad njeno mirnostjo. Z ničimer ji ni potožila, da se boji poroda, le opravičevala se je, da je hiša neurejena. Omenila je, da se mati napreza, kolikor more, vsega pa ne more postoriti, ker ji pešajo moči. Revica bi samo spala. Kamor se usede, povsod zakinka. Morala bi oditi k zdravniku, a kako naj si vzame toliko časa. Naj pusti kočo prazno?

»Eno kravo so nam Švabi pustili v hlevu. Drugi dve s teličkoma so odvekli. Svinjko nam je pobrala rdečica. Tevž je žival zakopal za gnojiščem, da nismo ničesar imeli od nje, zima bo pa dolga. Ne vem, kako se bomo pretolkli do spomladi.«

»Bomo že shajali. Če do zdaj nismo pomrli od lakote in nas Švabi niso...« Mati si je zakrila z dlanjo usta in se vprašujoče zazrla v Francko, vzdihnila, potem pa ujela v poglede Kuniko. Ta ji je razumevajoče pokimala in rekla:

»Pristavite lonec k ognju in pogrejte vodo.«

»Jo že grejem. V peč sem po malem nalagala, da ogenj ni ugasnil. Tevž, pojdi

z mano, da mi boš pomagal. Tebi gre to bolj od rok kot meni. Trga me po sklepih... S čim le sem se zamerila ljubemu bogcu, da me tako kaznuje...«

Umaknila sta se v kuhinjo in za sabo zaprla vrata.

Kunika se je sklonila k Francki, ji položila dlan na čelo in rekla: »Nič se ne bojte.« Podložila ji je zglavnik. »Pomaknite se malo proti vzglavju postelje in se oprite na roke. Dihajte počasi. Uravnavaite trebušne mišice, da ne ohlapnejo in ostanejo v primerni legi. To vam bo lajšalo bolečine.«

Francka je upoštevala nasvet in čutila, da je laže kot poprej zmagovala krče, ki so ji sunkovito pretresali telo. Rekla si je, da bo vzdržala napor, mora vztrajati in ne omagati. Kunika ji je pregnala dvome, ki so jo obhajali, ko je čakala na njen prihod. Ne poznata se, in vendar ji je že s prvimi besedami potrdila, da je resnično, kar pripovedujejo o njej: »Kunika ima zlate roke in razumevajoče srce. Dekleta in ženske, ki jim stoji ob strani, rojevajo zdrave otroke.«

Francko je to spremljalo ves čas in ji zvenelo v ušesih kakor daljni odmev. Prepustila se je Kuniki, da jo je vodila in popeljala skozi bolečine v trenutek, ki ga je tako plaho in hrepeneče pričakovala in je potrdilo ljubezen med njo in Tevžem.

Rodila je proti jutru, ki se je naznanjalo z osončenimi trakovi svetlobe nad drevesi, med njihovimi krošnjami in jih pošiljalo v sobo. Pogled je namenila nastali svetlobi, nasmeh detetu, ki ji je z jokci naznanilo svoj prihod in ga je Kunika položila k njej v posteljo in ga pokrila z odejo.

»Fantiča ste dobili.«

Kunikino sporočilo je napolnilo vso hišo. Tevž je prihitel v sobo in kot vkopan obstal pri postelji. S pogledi je potoval z žene na dete in zadovoljstvo mu je ožarilo obraz.

Mati je zamudila nekaj hipov. Ko se je pojavila, se je pojezila sama nase: »Kaj me niste takoj zbudili? Dobili smo dete, jaz pa sem zadremala na klopi. Kje je naš srček? Tevž, vzdigni odejo, da si ga še jaz pogledam. Komu je le podoben? Ali materi ali očetu ali pa kar obema. Ježeš, ga že vidim! O ti naš bucek! Toliko te je

skupaj. Spotegnil se boš do oblaka, ko si že zdaj cel korenjak.«

Tevž in mati sta se nerodno prestopala poleg postelje, se spogledala in pobilisnili z očmi po Kuniki. Oči so se jima orosile. Drug za drugim sta stopila k njej in složno zategnila:

»Bodite zahvaljeni!«

Po prstih sta se oddaljila iz sobe. Tevž je vnovič odprl vrata in rekel: »Kunika, posedite poleg moje Francke in deteta. Zaslužili ste si malo počitka.«

Nastalo tišino so pretresli strelji. Ali so bili trije, štirje, pet?

Kuniki je bilo, kakor da so zunaj napadalci, saj so strelji odjeknili od vseh strani hiše. Ali so Švabi napovedali bojni ples?

Francka je odprla oči in jih uprla v okno. Nobene zbežanosti ni pokazala. Prisluhnila je in spet zaprla oči.

Mati je obstala med odprtimi vrati in mimo sebe pustila Tevža.

Kunika je ostrmela. To naj bi bil Kottarjev Tevž? Glavo mu je pokrivala kapa s peterokrako zvezdo.

»Od veselja nisem vedel, kaj bi, pa sem spustil strele v zrak. Naj se sliši po Gari, da se mi je rodilo dete.«

»Ti si zdvijal puško?« Mati ga je neverno pogledala. »Meni se je zdelo, da vas je več pritisnilo na petelina.«

»Jaz sem med tistimi,« se je oglasilo iz veže.

»Jaz tudi spadam k njim,« je prav od tam zadonelo.

»Ta dva glasova sem že slišala,« je rekla Kunika.

»V noči.«

»Od vaše hiše do praga te koče.«

»Vidva sta delala spremstvo meni in Tevžu?«

»Jaz sem šel naprej.«

»Jaz sem za dober korak stopal za tabo, da te nisem izgubil.«

Kunika se je nasmehnili. S spotegnenja je poslala poglede po čokatcu. »Vidva nista niti malo podobna tistima dvema, ki sta mi v noči kazala pot. Ne vem, kako bi rekla – čisto drugačna sta se mi zdela.«

»V temi je vsaka krava črna,« je rekel spotegnenec.

Čokatec je iztegnil prst. »Kozel pa bel, če se ne povalja po blatu.«

»Nikoli nisem pomislila, da me bodo partizani peljali pod stražo.«

Spotegnjenec je odmahnil z roko. »Kje pa. Kakšno stražo. Midva sva samo pazila na vas, da vas niso presenetili Švabi. Seveda jih ni bilo na spregled, ker sva jo urezala po bližnjici, ki je oni ne poznajo.«

»Zaveži in ne vleci na dolgo.« Čokatec si je poravnal kapo, ki mu je silila na uho. »Čas je, da pogledava, kaj so dobili v Tevževi hiši.« Stopil je k postelji in iztegnil vrat. Spotegnjenec je pogledal čezenj, ga s komolcem odrinil in narahlo privzdignil odejo.

Kunika je razprla roke proti njima in ju s kretnjami odganjala. Razumela sta njen namig in se zadenjski pomaknila do vrat. Tam sta se postavila v pozor, ponesla stisnjeno pest na sence in strumno vzklila: »Smrt fašizmu, svobodo narodu!« Že so ju zakrila vrata.

Kotarjev Tevž je snel kapo s peterokrako zvezdo, si poveznil klobuk na glavo in rekel:

»Našemu detetu smo izkazali čast, kakor se spodobi. Tudi vam, Kunika. Kar ste pod našo streho videli in slišali, naj ostane med nami. Švabom ni treba vedeti za moje poti. Do te ure jim ni padlo v glavo, da je v naši hiši partizanska postojanka. Sumijo pa tako o vseh Jelševčanih, ki se jim ne prilizujejo. Midva z mojo Francko sva na naši strani. Mati pa ne morejo hoditi. A ni res?«

»Res je, res,« mu je pritrdila mati.

Kunika je previla dete. Ko se je Francka predramila, ji je z brisačo otrla znojne kaplje s čela in rekla:

»Kmalu se bomo spet videli. Francka, prehitro nikar ne zapustite postelje. Odpočijte si, da si opomorete, in ... vprežite moža in mater. Naj še tadva kaj postorita za vas in dete.«

Kotarjev Tevž je Kuniko pospremil po poti, ki jo je v noči prehodila, le podrašti sta se izognila in stopala po kolovozu.

Kolesnice s svežimi sledovi so jima potrdile, da je zjutraj švabska kolona prečesala ta del gozda. Do Tevževe koče, kjer so puškini streli naznanili rojstvo partizanskega deteta, ni prispela.

SPOMIN

Čas, čas. Hotel sem pozabiti, pokriti vsaj s tanko plastjo, da ne bom podoživljal preteklega, a se je vračalo. Tako zelo, da sem se ponoči prebujal in potoval po poteh, ki sem jih prehodil.

Bilo je hudo, prehudo. Včasih bi bil obupal. Lačen, prezebel, utrujen. Toda vzdržal sem in stopal napol bede napol odtujen in bil eden izmed njih, ki so zrlji smrti v oči in niso klonili.

Šel sem si z roko po čelu. Pregnati, ne več tja, kjer je sovražnik prežal povsod: na čistini, v zatišju. Drevesa so bile prijateljice. Sprejele in zadržale so marsikatero kroglo, da se ni zavrtala vame in me pokončala.

Ostal sem živ. Tega sem se zavedel šele tedaj, ko je bilo vse mimo. Ko se niso več oglašali topovi, puške, brzostrelke, mitraljezi. Tanki so utonili v oblakih prahu. Začutil sem tišino in se kljub temu zdrznil, saj nisem mogel verjeti, da se ne bo ponovilo, kar je trajalo toliko let.

Počasi je prihajalo za mano. Z lahnimi, neslišnimi koraki. Sleknel sem vojaško obleko. Pravzaprav je nisem odložil popolnoma, še sem jo nosil, le našivke s činom sem odstranil. Kako pa naj začnem civilno življenje, moral bom počakati, da si preskrbim civilno obleko.

Prijatelj Stane, da, bila sva prijatelja v hudem in dobrem, mi je rekel, naj ne odidem. Govori se, da bodo častnike kmalu upokojili. Tedaj naj odidem iz vojske.

Ne ne, nisem počakal, mudilo se mi je, čeprav nisem imel razloga, da zamenjam poklic. Nekaj me je vabilo, sam nisem vedel kaj. Bilo mi je tesno in sproščeno v prsih. Zadihal bom sam in si odmerjal delo. Navadil sem se na disciplino, še kako. In vendar ... kasneje sem obžaloval, da sem se prenaagil, a tedaj me ne bi nič zadržalo.

Stanetu sem odgovoril, da prijateljstvo med nama ne bo končano.

Prekinitev je le takšna, kot se dogaja v življenju: živiš v sosesčini in nekega dne spoznaš, da hočeš pogledati še kam drugam. Več sveta vidiš, več veljaš. Nasmehnila sva se in si krepko stisnila roki. Odhajala sva vsak v svojo smer.

Kje sem pa pomislil, da se bo to zgodilo.

Personalka na občini... Dejal sem ji: »Jaz sem Pavel Gornik. Častnik jugoslovanske armade. Kapetan po činu. Za odhodnico sem bil povišan v majorja.«

»Da, da, razumem,« mi je odgovorila. Zataknilo se ji je... morebiti je tehtala besede, kaj naj bi mi rekla. Ali pa je vedela in se ni odločila. Pridržala zase. Premislila, da mi ponudi primerno delo. Da ne bom začel popolnoma od spodaj. Da bom dobil vsaj podšefovski položaj.

Mencala je in zrla v papirje. Mapo je potegnila s police omare. Omara je bila odprta, s krili obeh vrat. Ponekod je preletela pisanje, drugod se ustavila za dalj časa. Potem je mapo zaprla in rekla:

»Tovariš, to bo zate. Izučil si se za mehanika. Kar v mehanični delavnici boš začel. Se strinjaš ali želiš v občinsko upravo?« To slednje je zvenelo nekoliko hladno. Zdelo se mi je, da je le navrgla. Pa... v upravo si nisem želel. Ni se mi dalo sedeti v pisarni. Hočem med ljudi, jih slišati, pogovarjati se z njimi.

»V redu, jaz sem zadovoljen,« sem ji rekel in strumno pozdravil. Ostalo je v meni: zravnati se in pogledati človeku v oči. Videti v njih lesk zadovoljstva in naklonjenosti.

V njenih očeh je ležal hlad. Pa se nisem ubadal s tem, odšel sem skozi vrata.

Pohitel sem v stanovanje. Sobico sva imela z ženo Malko. Ona je pričakovala detece. Dokler ne bo rodila, bo šlo, potem pa... Našla bova primerno stanovanje. K sobici kuhinja. Ko bo detece shodilo, se bova ogledala okoli in se preselila v večje stanovanje, da ne bomo na tesnem.

Malka je bila zaskrbljena. Postala je pred menoj in se zazrla vame, kakor da je skušala uganiti, ali na občini nisem opravil tega, kar sem pričakoval. Pogovorila sva se, da se ne bom takoj odločil za prvo službo, ki mi jo bodo ponudili. Denimo, kjer se umažem. Za roke nič ne reče, umijem si jih in so čiste, toda obleka. Paziti moram nanjo, dokler si ne kupim nove, ta sedanja mi je le izhod v sili.

»Bo že, bo že,« sem ji dejal in zatrl njene pomisleke. Bil sem tako urezan... zadovoljen z majhnim, pravzaprav z vsem, kar se mi je ponudilo. Vojsna leta so me

ojeklenila in mi utrdila voljo. Sprejel sem pravilo: Nikdar ne smem obupati. Nič ni takega, česar ne zmorem. Zato mi bo tudi zdaj uspelo.

Postal sem med kostanjevimi drevesi in oprezal. Pol ure je manjkalo do pričetka izmene. Nikogar od nikoder. Vratar v vratarnici je imel prižgano lučko. Cesta je samevala. Mir tod in tam, kakor da je vse usnulo in se nihče ne bo prebudil iz spanja.

V daljavi so se oglasili udarci stolne ure. Padali so enakomerno, z enakimi zvemi. Šesto je odbilo.

Prihajali so. Sence, ki so v svetlobi postali fantje in moški. Dekleta so bile v manjšini. Seveda, v mehanični delavnici je treba trdno poprijeti.

Stopil sem za njimi, se pomešal mednje. Niso me poznali in jaz ne njih. Postal sem jim enak. Kako me bodo sprejeli? me je obšlo. Bil je le hip. Razločno sem slišal mrmrajoče glasove: »Kdo pa je ta, ki leze za nami? Saj se ne spozna na stroko. Ljudje, ljudje, kaj bomo počeli z njim? Škodoval nam bo in kvaril normo.«

Glas je bil namenjen meni. Neznanec je rekel: »Ti, ne obiraj se. Stopi no hitreje, že tako imaš zamudo.«

Pogledal sem neznanca. Obrnil mi je hrbet in spustil smeh med hitečimi.

V delavnici mi je mojster odkazal prostor pred oknom. Svetloba je pošev prihajala skozi mrežo in palice. Rezkalni stroj je bil pokrit s ponjavo. Odgrnil sem jo in v zadregi gledal, kam naj bi jo položil.

»Tja ploskni to nesnago.« Spregovoril je zamaščen možakar. Nič ni bil podoben mehaniku. Kakor ne tisti dalje v ozadju. Nisem pogledal po njih, ali so tam. Bili so, in kar je sledilo, mi je zavrelo kri.

Vrišč, kletvice, pesti. Spoprijeli so se, se bili in metali. Zvalili so se po tleh, telo na telesu. Nisem razločil, kje so glave, roke, noge. Zvijali so se in nenaden pok. Steklenica, ali je bila polna ali prazna, nisem dognal, je poletela v okno. Mreža jo je zadržala, da ni razbila stekla...

Nemogoče je mogoče, mi je zbegalo misli. To naj bi bila mehanična delavnica? In ti ravsači moji delovni kolegi? Navadil sem se na disciplino, brez ugovora, poslušno, vedno pripravljen izpolniti naročeno nalogo, tukajšnji pa... Zmajal sem z glavo

in se pogнал mimo vratarja. Ta se ni obrzdal od presenečenja. Odpiral je usta, ko je gledal za mano.

Vnovič sem se srečal s personalko na občini. Opustil sem vljuden pozdrav in čakanje, da me bo sprejela. Z roko na kljuki sem ji gromko dejal:

»Tovarišica, ti si me poslala v sršenje gnezdo, ne pa v mehanično delavnico. Tam ne ostanem. Odredi me drugam.«

»Tovariš...« je rekla jecljaje in zbegana. Presenetil sem jo, šele pripravljala se je na dnevni posel. Poklopila je ogledalce, ki je pobilskavalo s hrbta torbice, zapah je škrtnil. Pustila je roki na torbici in v oči se ji je naselila plahost, nič podobna hladu, ki mi ga je ob prvem srečanju namenila. Iztegnila je roko in odprla mizni predal. Tisto črno, kaj je bilo to? Ali pištola? Ne, ni bila pištola, denarnica. Torej sem jo zmotil. Preštevala je denar, jaz pa sem to prekinil, prenašlo sem se pojavil. Obvladal sem se in umirjeno dejal:

»Ne, ne morem ostati tam. Fantje in moški so se spoprijeli in pretepali. In to vpricho mene. Nikoli nisem bil med njimi. Vsaj to bi morali upoštevati. Sploh se niso zmenili zame. V takem kolektivu nimam kaj iskati. Z njimi ne morem navezati tovarištva.«

Vtem si je opomogla. Bila je prejšnja, vsakdanja, brez sledu, da sem jo presenetil. Poravnala je mapo na mizi pred sabo, me uradno pogledala in rekla:

»Takšni so. Mogoče je. Telefonirala bom njihovemu upravniku. Zahtevala, da se mi takoj javi in sporoči, kaj se je dogodilo. Mi ne bomo dovolili, da ljudje zganjajo anarhijo. Saj to je že upor. Na delovnem mestu se pretepati. Kdo je to slišal? In to v naši ureditvi. Zavzemamo se za delovnega človeka.«

Bil sem nagnjen za tako razpravo, ampak ne v tem trenutku. Njene razlage nisem potreboval, praktično sem opravljal svojo dolžnost z vso odgovornostjo in predanostjo. Rekel sem ji:

»Mene ne prepričaj, tovarišica. Doživel sem to... kako bi rekel... razočaranje. Takoj prvi dan, ko se srečam s civilnim življenjem. Skušaj razumeti, kako se počutim. Nikakor ne prijetno. Nosil bom posledice. Spremljalo me bo, kar sem vi-

del. Pa opustiva to, pozabiva in... kam me boš odredila?«

Zrhljal sem jo. Postala je ljubezniva, da se mi je zasmilila.

Zavrtela je telefon. Prosila v slušalko, naj se nagovorjeni takoj oglasi pri njej v pisarni. Uspelo ji je. Kmalu so se odprla vrata in med njimi smehljajoč se obraz. Pa to je bil Stane iz moje vasi. Skupaj sva hodila v osnovno šolo. On da je pristal na tako visokem položaju? Kako da nisem slišal o tem. Bilo je mogoče in resnično.

Pogledal me je odtujeno. Torej me ni spoznal. Saj ni bilo toliko let od tega, ko sva se srečala. Na Notranjskem sva skupaj tovorila mitraljez. Vžgala po sovražniku, ki je našo patroljo pričakal v zasedi.

»Ti si, Stane?« sem vzkliknil. »Se spomniš, kako nama je bilo, ko sva z mitraljezom vžgala po sovražniku?«

Začudenost in nevednost sta se mu zrcalili v očeh. Odmajal je z glavo. »Ne spomnim se.«

»Boš rekel, da me ne poznaš? Da nisva skupaj hodila v osnovno šolo?«

»A ti si? Glej, glej. Kje si hodil toliko časa? Zabrisal si za sabo vsako sled. Zvedel sem, da si napredoval. Vzeli so te na najvišjo komando. Seveda, kje si pa utegnil misliti na nas, ki smo ostali spodaj.«

Pogoltnil sem slino. V grlu me je stisnilo.

»Časi so bili taki.«

To je torej tisto. Vrnil mi je, zato se drži zvišeno. Zato me je hotel zamlčati, da sva bila sošolca. Ali se tako plačuje zamera? Skopnelo mi je iz glave, kaj naj bi mu bil dejal v opravičilo. To je pričakoval od mene, čeprav ni imel razloga. On mi ni pripomogel, da sem napredoval v vojski. Takrat je bil premeščen v drugo enoto. Kljub temu si je zapomnil. Torej ni prenesel tega, da bi jaz postal višji od njega. Ko sem prišel v hosto, so me dodelili v njegovo enoto. Bil je pomočnik komandirja čete.

Račune sva razgrnila pred personalko. Morebiti je moralo tako biti. Zaradi njegovega položaja.

Slišal sem o njem, da je oblasten in da uveljavlja svojo besedo. Ugovora ni. Kdor se mu ne ukloni, naj se pripravi. Pošlje ga na nižje mesto. Okoli sebe zbira kimavce. Te potrebuje, nobenega drugega. Šušljalo

se je, na glas ni izrekel nihče. Jaz pa nisem imel zalepljenega jezika. Vrgel sem mu v obraz:

»Stane, kakšen pa si bil ti do mene? Ko sem utrgal jabolko, da si pogasim žejo – moj želodec je bil prazen in slabost mi je mešala korake – kaj si storil? Zahteval si, da me pošljejo pred vojno sodišče. Po hitrem postopku, da me... Sam veš, kako je bilo takrat.«

»Morali smo, morali utrjevati disciplino.«

»Dovoli, da ti povem do konca. Nikoli mi nisi bil naklonjen. Pošiljal si me na bunkerje. Vedno si pokazal name. Ti pojdeš zraven, si rekel. Šel sem. Nobeni nalogi se nisem izvil. Sovražil sem te preklete zavojevalce, ki so mi pobili družino. Očeta in mater so vrgli v gorečo hišo. Zarekel sem se: maščeval vaju bom, moja ljuba mati, moj dragi oče. Vidva sta skrbela zame. Malo smo imeli v hiši, a sta poskrbela, da nikoli nisem bil lačen. Vidva sta mi povedala marsikatero resnico, ki mi je prav prišla v življenju...«

»Dovolj si se razgovoril, zdaj pusti mene do besede.« Skušal me je objeti. Zajel mi je z roko ramo, pa sem mu jo odtegnil in se odmaknil za korak.

Bila sva bojno razpoložena. Samo malo je manjkalo in bi se bila spoprijela. Od tega naju je odvrnila personalka. Odšla je k vratom, se naslonila na podboj in sva reče rekla:

»Tovariša, ali vesta, kje sta? Vojna je minila. Dovolj je bilo žrtev. Zdaj smo v svobodi in uživamo mir. Vidva pa... nehajta! Ne bom dovolila, da se v tej pisarni rodi sovraštvo med našimi ljudmi. To sta pozabila? Naša sta. Kar je bilo, je bilo in ne sme se povrniti. Sedanji čas potrebuje preudarne glave in pridne roke, da zabrišemo sledove.«

Imela je magično moč ali kaj. Utihnili sva in postala majhna. Nebogljenata otročička, ki povesita nos, kadar ju pokara mati. Gledala sva jo, še vedno v dvomih, ampak tonilo je v pozabo, kar sva si nametala očitkov. Nedogovorjeno sva si podala roki, ju stisnila in se potem plosknila po ramenih.

Nobene žal besede ni bilo več iz najinih ust. Kakor da sva se prebudila iz sanj, ki

si jih nisva zapomnila, kaj so nama prinesle in kam popeljale.

Nadel si je zaskrbljen obraz in prisluhnil personalki. Ko je končala, se je obrnil k meni in rekel:

»Pavel, oprosti. Naših ljudi ne razumem. Saj so delavni in veselega srca, toda včasih... Ne vseh... so izjeme, bi rekel... popade... nekaj, ne vem izraza... nekaj pač, kar je v njih. Hočejo se postaviti in pokazati svojo moč. Da pesti nimajo samo za to, da poprimejo za orodje in kaj vem, za kaj vse, ampak da jih dajo okusiti drugemu. Vseeno jim je, ali udarijo prijatelja, znanca ali neznanca. Ja, so taki. Stoj za njimi in jih opozarjaj. Vseh ne moreš imeti na očeh. Zdirjajo ti ko telički. Kličesh jih in loviš, a ne uloviš. Tega ne bomo odpravili čez noč. Trajalo bo lep čas.«... Zasmel se je in se z dlanjo potapkal po prsih. »Trudim se, pa... Presnesto, počasi se vživljam v to novo. Še je v meni tisto... nagnjenje... navalimo in jih preženimo, preklete, da nam ne bodo pili krvi in požigali naših domov. »Obrnil se je proti personalki. »Si našla kaj primernega za Pavla?«

Brkljala je po uradnih papirjih. »V avtobusnem podjetju potrebujejo mojstra.«

»Tako se reče.« Pogledal me je zmagujoče. »Pa boš mojster. Si zadovoljen? Ali hočeš višjo šaržo?«

»Zadovoljen,« sem odgovoril.

Prožil mi je roko. Personalki sem jo podal jaz. Zdravnar mi jo je narahlo sklenila s prsti in gledala za mano, ko sem se oddaljil.

Stane me je pospremil skozi vrata in po hodniku. Pred izhodom iz poslopja mi je rekel: »Razumi me. Občutljiv sem. Ostalo je v meni in se ne otresem.«

Kakor da ni ostalo v meni, bi mu bil moral dejati, a sem molče odšel.

Pri avtobusnem podjetju sem postal mojster. Takoj ne. Dva meseca sem lezel pod avtobuse. Pošiljali so me tja, kjer se je zataknilo. Tega je bilo veliko, a promet je moral redno teči.

Žena Malka mi je rekla: »Tvojega umazanega perila ne bom nikoli oprala do čistega.«

Sinko ni dal nobene pripombe. Z jokci mi je voščil dobro jutro in lahko noč.

ŠTIRIDESET LET REVIJE BOREC

MARTIN MENCEJ

Zapis o obnovi Komunistične partije za Slovenijo v začetku tridesetih let

I. Zaradi ilegalnosti Komunistične partije je bila javnost v prvi polovici tega stoletja malo obveščena o njej. Le občasne aretacije so zbudile nekaj pozornosti. Še manj se je vedelo, kaj se dogaja v vodstvu partije. Vendar se je že na tretjem kongresu 1926 – bil je na Dunaju, ker ga je takratni režim doma prepovedal, čeprav pod imenom Nezavisne delavske partije – jasno pokazalo, da partijo razjedajo frakcijski boji in zavoljo tega (ne)zadostna učinkovitost partijskega članstva na terezu. Res je tako imenovano desno krilo pod vodstvom Sime Markovića priznalo svoje »nepravilno« gledanje predvsem na nacionalno vprašanje, vendar le na videz, zato je prišlo na četrtem kongresu 1928. leta v Dresdenu (Nemčija) skoraj do razcepa. Partijsko življenje je viselo na nitki. Desnica in levica sta bili odstranjeni z vodstva, in funkcijo organizacijskega sekretarja je prevzel Djuro Djaković.

V pokrajinskih, okrožnih in oblastnih organizacijah, je bilo tedaj po podatkih dr. Metoda Mikuža¹ organiziranih 2.034 partijskih članov. Številčno skromnih, vendar v ilegalnem političnem delu preizkušenih in utrjenih borcev za revolucijo. Neenotnost in razprtije v vodstvu so omogočile režimu, da je vrnil v organizacijsko mrežo celo vrsto provokatorjev in špijonov. Tako je imel režim šestojanuarske diktature, leta 1929 združene jugoslovanske velike buržoazije s kraljem Aleksandrom na čelu, lahko delo pri obračunu s komunisti. Na ta način je bil zadan partiji tretji in porazni udarec po letu 1920, najprej z zloglasno Obznano in leto pozneje z zakonom o zaščiti države. Prišlo je do množičnih aretacij, uboja vodilnih kadrov (Djura Djakovića in Hecimovića), v roke policije pa je padlo celotno vodstvo Skoja. Tisti vodilni kadri, ki so še ostali na prostosti, so pobegnili v emigracijo. Na ta način ni ostalo od nekdanje mogočne revolucionarne stranke pravzaprav nobene organizacije več. Vsaj v Sloveniji ne. Preostali del članstva je spričo tega obnemel, k temu pa je svoje prispeval tudi tako imenovani črni petek, 25. oktobra 1929.

Polom newyorške borze je pomenil začetek svetovne gospodarske krize. Dva segmenta najbolje ilustrirata socialnoekonomski položaj v Sloveniji v tem obdobju

(1929/1934), to sta industrijski in kmečki proletariat, ki sta ostala brez revolucionarne avantgarde.

Najbolj množična zaposlitev pred krizo je bila v slovenskih premogovnikih. Lastnica našega rudnega bogastva je bila Trboveljska premogokopna družba (TPD), ki je imela v rokah premogovnike v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Senovem pri Rajhenburegu (Brestanici), Libojah, Hudi jami, Kočevju in Krapini. Delniško družbo TPD je imel v rokah francoski in avstrijski kapital. Poleg rudnikov so imeli tudi termoelektrarne v Trbovljah, Zagorju, Brestanici, cementarno v Trbovljah in še kaj. Rudarji so bili izročeni na milost in nemilost te družbe, a so bili že od vsega začetka najrevolucionarnejši del proletariata v Sloveniji.

Ko se je začela kriza, je TPD začela odpuščati delavce. Med krizo so postavili na cesto kar okrog 3.000 delavcev, to je skoraj polovica do tedaj zaposlenih (44 odstotkov). Tudi mezde so se iz leta v leto zniževale. Najbolje plačani rudarji – koparči, so sprva dobili na dan 55 din, leta 1934 pa le še 37 din, povprečno 900 din na mesec. Vsota ni zadostovala za prehrano štiričlanske družine. Kriza seveda ni vplivala na zaslužke vodilnih in uradništva. Da ne govorimo o direktorju! Inženir je dobil povprečno 20.000 din na mesec, uradnik pa 4.000 din.²

Takole opisuje socialno stanje v revirjih očividec iz Trbovelj. Zapiske je naredil, ko je bil na socialnem uradu en dan na občini: »Obupne izjave naših mater, očetov in brezposelnih, ki se nepretrgano vrstijo dan za dnem na socialnem uradu, so le delna slika razmer in ozračja, v katerem živi rudarska družina in raste rudarska mladina. Glad, stanovanjske in higienske razmere so kakor težka strupena plast, ki zastruplja in mori predvsem življenje naše mladine, še predno se zave svojega življenja. Že pod materinim srcem je nežno bitje deležno vsega gorja, ki ga rudarska mati prenaša v času nosečnosti in tu mu je že zadan prvi pečat njegove nadaljnje življenjske poti in usode. Namesto zračne sobe in mehke postelje: temna in zaduhlja luknja. Namesto tečne prehrane: glad; kjer koli jih srečaš, povsod enak vtis...«³

Tudi na kmetih je beda iz leta v leto naraščala in množila kmečki proletariat. Pridelki so postajali brez cene. Najbolj prizadeti so bili seveda mali kmetje, ki so imeli do pet ha zemljišča; teh je bilo 57,9 odstotkov. Nič na boljšem niso bili kmetje z do 10 ha površine; skupaj z malimi kmeti so zavzemali 76,9 odstotkov od vseh 150.000 posestnikov. Leta 1932 je bilo teh 42.608, njihov dolg pa je znašal 638,540.564 din, v tem ko je posestnikov z 10 do 30 ha zemljišča bilo 11.319, njihova zadolžitvev pa je znašala le 363,761.143 din. Brezposelni proletariat se je iz leta v leto množil.⁴

II. Povsem razumljivo je, da je v takšnih socialno-ekonomskih razmerah nezadovoljstvo prizadetega prebivalstva naraščalo iz leta v leto. Ni pa bilo avantgardne, progresivne politične organizacije, ki bi nakazala perspektivo in poiskala izhod v lepše življenje. Partijsko življenje je bilo spričo terorja popolnoma omrtvičeno, reakcija je imela na razpolago vsa sredstva, da je zatrla vsako napredno gibanje oziroma odvrnila nezadovoljno prebivalstvo od njega, od prevratnih misli in idej, ki so težile k spremembi socialno-ekonomskega in političnega stanja.

Združene reakcionarne sile in njihove ustanove pa so si z vsemi propagandnimi sredstvi vedno bolj prizadevale zadušiti vsak poskus revoltiranja. V tem konceptu je tudi cerkvena organizacija imela posebno vlogo. Skladno z direktivami papeža Pija X., posebno pa Pija XI., je glavna cerkvena politična organizacija spletla svojo politično mrežo v okviru Katoliške akcije (KA), ta je segala od vrha katoliške kurije do župnijske organizacije z župnikom na čelu. Razdeljena je bila na 7 horicentralnih združenj (moška KA, moška mladina, univerzitetna katoliška federacija KA itn.). Leta 1929 je nastala zveza med vatikansko kasto in v fašizmu združenim kapitalističnim monopolom. Podpisan je bil formalni akt o spravi med Mussolinijevo Italijo in Vatikansko stolnico.⁵ Tako je za obletnico šestojanuarske diktature npr. dnevnik vodilne katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS) Slovenec (v vladi je bil tedaj njen predsednik dr. Anton Korošec) za tolažbo svojim volil-

cem zapisal: »Slovensko ljudstvo, zasedrno v večnih krščanskih življenjskih načelih, pa je kralju najbližje, ker ga vera uči, da je ljubezen do vladarja in do domovine navadno dobro delo...« Prižnica je pri tem imela pomembno vlogo.

Ko je leta 1932 kralj po razpustitvi vseh političnih strank ustanovil unitaristično usmerjeno sokolsko organizacijo, na čelo Sokola kraljevine Jugoslavije pa postavil svojega naslednika Petra, razpustil tudi katoliško telovadno organizacijo Orel, katere pokrovitelj je bil škofov koadjutor, profesor teološke fakultete dr. Rožman, in razdelil državo na banovine ter Belo krajino pripojil savski (hrvaški) banovini itn., je vodilna SLS izdala punktacije kot protest zoper politiko beograjske čaršije. Punktacije seveda niso vsebovale protesta zoper vedno hujše nasilje in nevarnost fašizma. V vladi sta tedaj zastopala unitaristično usmerjeno slovensko demokratsko (liberalno) stranko dr. Kramar in slovensko kmečko stranko dr. Pucelj. Kljub temu je tedanji znani časnikar in glavni urednik dnevnika stranke SLS dr. Ahčin pod naslovom Fašizem proti boljšeizmu zapisal: »Fašizem ima v svojem gibanju brez dvoma mnogo simpatičnih potez za katoličana. Spomnimo se samo na njegovo prizadevanje za moralni dvig, za odpravo razrednega boja in ustvaritev kooperativne države...« V parlamentu je dr. Milan Stojadinović, ki je v drugi polovici tridesetih let krojil politiko Jugoslavije kot predsednik vlade med drugim izjavil: »Mussolini je brez dvoma velik človek in eden od najpozitivnejših v družbeno konstruktivnem smislu besede...«

In z zadovoljstvom ga je dopolnil notranji minister Lazić, da so dosegli znaten uspeh pri razbijanju in odkrivanju komunistične propagande in akcij, diktiranih iz tujine.

Socialnoekonomske razmere so se vedno bolj zaostrovale, politična nasprotja v vrhovih vladajočih strank pa tako stopnjevala, da so med delovnim ljudstvom povzročala čedalje večji odpor.

III. V takšnih razmerah in ob vedno večjem terorju sta bila delavski razred in obubožani kmet brez avantgardne progresivne organizacije. Novo vodstvo Komunistične partije Jugoslavije s sekretarjem Gorkićem na čelu, ki je živel v tujini in ni niti dobro poznalo razmer doma, je »sanjalo« o revoluciji v Jugoslaviji in v tem smislu pošiljalo direktive z Dunaja. Komu? Mlada generacija, ki je vse to doživljala in se je zavedala nujnosti sistemskih sprememb, je videla izhod v konkretnem progresivnem delu med ljudstvom, zastavila je prve korake v tej smeri, in začela obnavljati partijsko delo na terenu. Delovati so začeli novi, mladi kadri v domovini, na terenu, v Srbiji na primer Milovan Djilas, Koća Popović, Mimić, Vlahović idr., skratka ljudje, ki so v narodnoosvobodilni vojni in revoluciji odigrali vodilno vlogo. V Sloveniji pa je bil formiran začasni partijski komite.

Tako je prišlo v letih 1931–1932 do prve zasnove organiziranega partijskega dela. Ker o tem ni pisnih poročil ali pa so preveč posplošena, si pomagajmo s spominom.

Skupina marksistično-leninistično usmerjenih in za revolucionarno dejavnost navdušenih srednješolcev se je v letih 1929–1930 zbirala pri srednješolcu gostilničarskem sinu Vladu Kozaku. Toda kmalu jeokusila trdo roko vladajočega režima. Prišlo je do izključitev iz šol in zapornih kazni. Eden od teh mladih je bil tudi sin univerzitetnega profesorja Boris Kidrič. Z njim sem se seznanil, ko je že odslužil svojo kazen v mariborski jetnišnici. Spoznala pa sva se v gostilni Vlada

¹ Prof. dr. Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, 1917–1941.

² Nevenka Troha in Branka Omahne, Gladovna stavka revirskih rudarjev. Tudi Ivan Kosec (Martin Mencej), Trbovlje – socialni prerez.

³ Ivan Kosec (Martin Mencej), Trbovlje – socialni prerez.

⁴ Prof. dr. Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, 1917–1941.

⁵ Stane Barbieri, Črna internacionala.

Kozaka, kamor je zahajal tudi moj prijatelj in sovaščan, študent prava Jože Dolenc na pogovore. Dolenc je bil sošolec tedaj znanega komunista Dušana Kermaunerja in z njim »rovaril« na univerzi. Kidrič se mi je zdel po svojem vedenju in komuniciranju s sogovornikom bolj pripriljiv kot Kozak, ki je najraje govoril o visoki, vseobsegajoči revolucionarni teoriji in ruski revolucionarni praksi kot izhodišču.

Ko sem dobil službo v Trbovljah s Kidričem stikov nisva prekinila. V letih 1930–1931 sva imela več pogovorov, za zvezo pa nama je bila Zdenka, njegovo dekle; zaposlena je bila v trgovini na vogalu Tavčarjeve ulice in Miklošičeve ceste, in to mi je ustrezalo.

Gozdovi v letu 1932 so še počivali v zimskem spanju, zato niso bili najbolj primerni za ilegalne sestanke. Ker sem že okusil samico v sodnih zaporih, sem bil previden. Sporočilo o sestanku ožje skupine mladih komunistično usmerjenih intelektualcev v gozdu na Golovcu ob Grubarjevem kanalu v Ljubljani, me je preenetilo. Obvestil sem Janeza Pereniča, ki je bil službeno na Jesenicah, Mariborčana Draga Hartnerja in Danila Jejčiča, študenta tehnične fakultete v Ljubljani, pa je obvestil Kidrič. Sestali smo se na razgledni točki v gozdu. Na straži je bila Zdenka.

Najprej je spregovoril Kidrič. Opisal je položaj in družbenopolitično stanje predvsem v obdobju, ko je partijsko življenje v Sloveniji zamrlo. Rekel je, da je prišel čas, ko je možno in nujno obnoviti avantgardno politično silo in kanalizirati delavsko nezadovoljstvo na revolucionarno pot. Komunistično usmerjeni posamezniki so nepovezani in čakajo na ustrezne direktive. Vodstvo partije je v tujini in brez pravega pogleda v položaj in razporeditev proletariata. O nesoglasjih in razprtijah v partijskem vodstvu zaradi strategije in taktike ni govoril, četudi je za to morda vedel, a to je razumljivo. Prvi zametki organizacij v Trbovljah, na Jesenicah, v Rogaški Slatini in Mariboru so klicali k obnovi partijskega dela. Zato je na ta pogovor povabil predstavnike s teh območij. Med počitnicami je sam organiziral partijsko celico iz vrst mladih ste-

klarjev, ki so želeli najti izhod iz krize in se otresti izkoriščanja v steklarni. Ker so bili revolucionarni revirji najbolj izkušeni tudi v organizacijskem pogledu, naj bi o svojih izkušnjah spregovoril jaz – predstavnik iz Trbovelj. In tako sem začel:

Ob mojem prihodu v Trbovlje jeseni 1931, je bil skupni imenovalec vseh takšnih organizacij in ustanov z izjemo društva Svobode: dušiti revolucionarno gibanje, boj proti komunizmu ter zatiranje in preganjanje revolucionarne miselnosti. In v tem pogledu so delali učinkovito in bili v prvih letih diktature tudi uspešni. To sem spoznal iz pogovorov z bivšimi partijskimi aktivisti kmalu po mojem prihodu v Trbovlje. Razen dveh mlajših so bili vsi starejši rudarji. Moja spoznanja so bila:

- da v Trbovljah ni partijske organizacije in da so le posamezniki, ki se štejejo za komuniste

- da vlada v vrstah rudarjev velik preplah in da se bojijo vsakega organiziranega dela na partijski podlagi, to pa je posledica množičnih aretacij in odpustov z dela, posebno še po izdaji mladinske organizacije leta 1929

- da so rudarji demoralizirani in apatični do vsega političnega dogajanja in da je to posledica negotovosti pri nadaljnji zaposlitvi in tudi izdajalski dejavnosti socialnodemokratskih vodij med rudarji, ki so budno pazili, da se med rudarje ne bi zopet vrinila »komunistična kuga«

- da so kot komunisti pripravljeni zopet organizirano delati, vendar jim je treba zagotoviti zadostno konspiracijo, saj so bili žandarmerija, njeni agenti in podkupljeni konfidenti vsepovsod budno na straži

- da med številnimi intelektualci (samo prosvetnih delavcev je bilo čez šestdeset) razen enega ni bilo niti simpatizerjev progresivnega gibanja; da so vsi bili organizirani v režimski telovadno-prosvetni organizaciji Sokol, da je njihov center sokolski dom in da se v delavskem domu niti ne prikažejo

- da pa obstajajo vsi pogoji za nadaljnje širjenje organiziranih članov in povezavo z Zagorjem in Hrastnikom, saj je med organiziranimi nekaj mlajših, sposobnih in zagnanih rudarjev, ki so pove-

zani s tema rudniškima bazenoma.

Posebno vprašanje je zadevalo rudarsko mladino. Po izdajstvu konference mladinske organizacije v Trbovljah leta 1929, so bili mladi udeleženci konference še vedno v zaporih. Med mladino, ki je bila večjidel brezposelna, je vladal preplah in je bila za aktivno napredno politično delo malo dovzetna, v glavnem se je ukvarjala s športom, planinarjenjem ali pa je brezciljno pohajkovala. Po vsej verjetnosti še nismo prišli do pravega prijema, da bi jo pritegnili, saj začenjamo tako rekoč znova, brez izkušenj v ilegalni dejavnosti.

O položaju na Jesenicah je poročal Janez Perenič. Tam je bil šele pol leta. V tem času mu je uspelo organizirati dve partijski celici, v katerih pa so bili le trgovski pomočniki in brezposelni. Odpusti z dela v železarni, nizke mezde in brezposelnost so zagotovo bili v prid organiziranemu naprednemu delu. Niso pa še našli prave povezave z delavstvom v železarni. To je ena izmed osnovnih nalog obstoječih celic.

Iz Maribora sta poročala Drago Hartner in Danilo Jejčič. V Mariboru je bilo močno razgibano napredno gibanje in dobra podlaga za organizirano partijsko delo. Zaenkrat sta imela povezavo z delavci s Primorske. Z njimi sta imela sestanke in pogovore kot pripravo na organizirano partijsko delo. Vanj naj bi zajeli širši krog tamkajšnjega delavstva. Aktivna je bila partijka Tončka Pungartnik, spec. pedagoginja, pri kateri je bila javka in povezava z Ljubljano.

Napačna je domneva inž. Draga Hartnerja, da je bil na tem sestanku navzoč tudi Janez Maretič, študent agronomije iz Bele krajine (Borec 2/1989). Ko sem namreč omenil partijsko gibanje med kmečkim proletariatom in malimi kmeti – vprašanje je bilo pomembno, zato se mi je zdelo odveč poročati o prvih uspehih na tem območju, sem rekel, da je v Beli krajini, ki je z razdelitvijo države na banovine pripadla savski banovini, beda kmečkega človeka morda najbolj očitna. Ker sem tam živel nekaj let, mi je to bilo dobro znano. Belokranjski kmetje so imeli bogato revolucionarno tradicijo v preteklosti, sredi njih je domačin Janez Maretič

bil boj za svoj obstanek. Bil je sirota brez staršev. Že kot gimnazijec se je s samostojnim študijem oblikoval v marksista-leninista. Svoja spoznanja je prenašal na svojo okolico. Tako mi je leta 1930 zaupal, da ima v svojem rojstnem kraju Boginja vas pri Podzemlju in v njeni okolici skupino kmečkih fantov, ki ga je sprejela za svojega, čeprav so drugače previdni pred intelektualci in nezaupljivi do njih. Z njimi je imel med počitnicami sestanke, jih na preprost način poučeval o razrednem boju in poti v socializem, skratka o marksizmu-leninizmu. Skupina je pravzaprav že sestavljala večjo celico, ki naj bi širila napredno miselnost v svojem okolju. Bil sem kmečki sin in sem poznal pomen povezave kmečkega proletariata z industrijskim.

NASTANEK ZAČASNEGA KOMUNISTIČNEGA VODSTVA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

Na podlagi vseh naših poročil o razmerah in stanju na terenu, je Kidrič sklenil, da je dozorel čas za formiranje začasnega pokrajinskega vodstva, to je partijskega komiteja za Slovenijo. Njegovi člani naj bi bili vsi, ki smo se udeležili sestanka. Osnovne in neposredne naloge komiteja naj bi bile:

- razširiti število osnovnih partijskih organizacij povsod, kjer so te že osnovane, in prodreti v kraje širšega območja

- na Jesenicah si predvsem prizadevati, da partijska organizacija prodre v tovarno med delavstvo in v kraje, kjer to živi

- trboveljsko organizacijo razširiti in prodreti tudi v druge zasavske premo- govne revirje ter formirati okrožni partijski komite

- mariborsko organizacijo okrepiti s tamkajšnjim delavstvom in simpatizerje med intelektualci pritegniti k aktivnemu partijskemu delu

- posebno pozornost posvetiti mladini in s tem pomladitvi našega partijskega kadra.

Po krajši razpravi so bili sklepi dopolnjeni:

- urediti redno povezavo z Ljubljano preko osebnih stikov in kurirjev

– Kidrič naj poskrbi za povezavo s centralnim komitejem Komunistične partije Jugoslavije v tujini in za nabavo ustrezne ilegalne literature

– posebno pozornost posvetiti konspiraciji, da ne bi izgubljali novih mlajših partijskih članov zaradi nepredvidnosti in lahkomišelnosti pri ilegalnem delu, in nameniti posebno pozornost provokacijam in provokatorjem ter vrinjenim ovaduhom.⁶

Kmalu zatem sem dobil poziv za sestanek v Ljubljani. Udeležili so se ga trije: Dušan Kermauner, Boris Kidrič in jaz. Sestali smo se v stanovanju v Rožni dolini. Sestanek je bil posvečen izključno vsebinskemu partijskemu delu v zasavskih revirjih. Na podlagi mojega poročila smo analizirali politično stanje partije glede na njene dejavnosti na območju Zasavja, kritično ocenili dotedanje delo in si zadali konkretne naloge v skladu s političnim stanjem v državi in v revirjih. Te naj bi bile:

– misel na »oboroženo vstajo«, ki je razširjena med rudarji, morajo partijske organizacije ustrezno preprečiti, saj za kaj takega ni možnosti

– v partijske organizacije je treba pritegniti čim več mladine in žensk, partijo je treba pomladiti in jo narediti množično, za kar so objektivne možnosti v revirjih,

– člani partije morajo izstopiti iz zakonspirirane ilegalnosti in se angažirati v rudarskih organizacijah, predvsem v strokovni organizaciji rudarjev in kulturno-prosvetnih organizacijah ter javno razkrinkavati reakcionarno in izdajalsko vlogo socialreformistov

– treba je začeti izdajati ilegalno partijsko glasilo za rudarje, za vsebino glasila je odgovoren partijski sekretar komiteja.

Sklepi so bili prenešeni okrožnemu partijskemu komiteju in prek člana komiteja sekretarjem partijskih celic. Vendar so partijske organizacije sklepe zelo počasi in previdno uresničevale. Še vedno je bilo med ljudmi preveč strahu. Najlepši dokaz za to so bile volitve v bartovsko skladnico in prosvetni večer v delavskem domu. Člani se obakrat niso držali direktiv. Na prosvetnem večeru je bila naravnost izjemna prilobnost za to, da bi množice v prenapolnjeni dvorani javno prote-

stirale proti prepovedi napovedanega programa in javno demonstrirale proti obstoječemu stanju.

Ker je bilo treba uresničiti sklep o izdajanju ilegalnega partijskega glasila za revirje, sem se takoj lotil dela. Kidrič me je povezal z Lidijo Šentjunc, študentko filozofske fakultete v Ljubljani. Na dogovorjenem sestanku sva izmenjala mnenja o političnem stanju v Hrastniku in Trbovljah in se dogovorila o nadaljnjem sodelovanju ter o njenem prispevku v ilegalnem glasilu Rdeči revirji; takšen naj bi bil namreč naslov novega glasila. Za druge prispevke je moral poleg mene poskrbeti član okrožnega komiteja iz Zagorja in Trbovelj Ivan Keše. Za naslovno stran in notranje risbe sem se dogovoril s študentom gozdarstva Dušanom Boletom. Vsi so svoje prispevke pravočasno poslali na naslova na ljubljanski univerzi, ki mi ju je dal Boris Kidrič; prispevki so bili oddani neposredno v poštni vagon, da se ne bi vedelo, iz katerega kraja so bili poslani. Trboveljsko gradivo sem odnesel osebno v Ljubljano. **Kljub vsem dogovorom o konspiraciji je bilo prekršeno eno od osnovnih pravil.** Boris Kidrič je vedel, da naslova, na katera smo pošiljali prispevke nista prav zanesljiva, a je vendarle dopustil, da smo poslali gradivo nanju. Na univerzi je vso pošto za ta naslov pobrala policija, jo prefotografirala in vrnila ter čakala na tistega, ki bo prišel ponjo.

Na velikonočno soboto, ko so se študentje odpravljali na počitnice, je študent tehnične fakultete B. Vojmilović na univerzi vzel pošto in jo pred poslopjem izročil Kidriču. Policija jima je sledila. Kidrič je odnesel gradivo v Kladežno ulico, kjer sem ga čakal pri bratu. Dogovorila sva se o nadaljnjem postopku glede gradiva in nato skupaj odšla v središče mesta. Med potjo se je Kidrič nekajkrat ozrl in zaklel: »Prekleta baba!« To je pomenilo, da ima za seboj policijski »rep«. Imel pa ga je že od univerze, ne da bi me prej opozoril na to. Pravilo o konspiraciji je bilo drugič prekršeno. Če bi bil to prej vedel, bi se zadeva bržkone razpletla drugače. Na srečo je moj brat tako dobro skril gradivo, da ga pri preiskavi policija ni našla. Pred univerzo sva se s Kidričem razšla. Jaz sem šel po svojih opravkih,

Kidrič pa z »repom« za sabo k Borisu Ziherlu na dom.

Tudi Vojmilovič, ki je vzel pošto, je imel za seboj policijsko »spremstvo«, ne da bi ga bil Kidrič opozoril na to. Takoj, ko je vstopil v stanovanje, se mu je pridružila policija. Vojmilovič je že imel pripravljene kovčke z ilegalnim gradivom (letaki, literatura), ki naj bi jih odnesli visokošolci, ki so bili namenjeni za velikonočne počitnice na Štajersko. Toda ko so prišli ponje k Vojmiloviču, jih je tam čakala policija. Veriga je bila sklenjena in popoldne smo že bili vsi v samicah sodnih zaporov na Miklošičevi cesti: Kidrič, Vojmilovič, Bole, Šentjurčeva, Venigerholc (Goršič), Kovačič idr. Vseh se niti ne spominjam, saj niso bili moji konplici.

Aretacija je povzročila pozornost po vsej Sloveniji, posebno še, ker so kmalu zatem pripeljali v sodno preiskavo politične osumljence z Jesenic (Perenič) in kmete z Notranjskega. Na eni strani preplah, na drugi simpatije in dvig morale, pri simpatizerjih komunističnega gibanja. Tako so nam poročali v zapor. Policija se je pritožila zaradi našega »trmastega« vedenja med preiskavo in »premeškega zasliševanja« sodnikov, zato je po nekaj mesecih iz Beograda prišel preiskovalni sodnik s sodišča za zaščito države. Učinek je bil enak. Obtoženi smo priznali le tisto, za kar je policija imela jasne dokaze. Javnost je razburila gladovna stavka v zaporu, s katero smo hoteli doseči drugačno obravnavanje osumljencev in zapornikov. Po šestih mesecih preiskave, sem bil zaradi pomanjkanja dokazov odpuščen, vse druge pa so odpeljali v Beograd pred sodišče za zaščito države in jih obsodili od enega do pet let zopora – razen Kidriča, ki je bil zaradi pomanjkanja dokazov oproščen.

Tako se je sredi najhujšega divjanja buržoazne diktature začela obnova partije v Sloveniji z mladimi ljudmi in se zaradi nezadostnega upoštevanja načel konspiracije za nekatere končala s hujšimi posledicami. Pregarjanja in aretacije pa so močno vplivali predvsem na delavsko-

kmečko in intelektualno mladino, ki je postajala vedno bolj revolucionarna, in to v vseh delih Jugoslavije. Za oceno tega obdobja je bil značilen plenum centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije leta 1957.⁷

Plenum je bil v Beli vili, rezidenci predsednika FLRJ in generalnega sekretarja Zveze komunistov Jugoslavije. Aleksander Ranković je imel krajši uvodni govor, v katerem je med drugim dejal: »Mi smo se danes zbrali, da obeležimo dvajsetletnico prihoda tovariša Tita na čelo naše partije...« Pozneje je v priložnostni zdravici na tovariški večerji v salonu brionskega hotela Neptun to svojo misel o dvajsetletnem Titovem delu dopolnil z besedami, da ta »dobesedno pomenijo **prelom** v življenju naše partije in s tem našega delavskega gibanja in narodov naše domovine«. V tem slogu so sledile tudi druge zdravice številnih delegatov.

Navzočemu Edvardu Kardelju pa se je to povečevanje le zdelo pretirano, saj so bila s tem vsa predhodna prizadevanja, uspehi in neuspehi partijskih kadrov, vse to je bilo Kardelju dobro znano, potisnjeni na rob organizacijskega in vsebinskega dela in vsi dotedanji trudi in žrtve prezrti. V svoji zdravici je namreč rekel: »Frazirali bi, če bi rekli, da so veliki dogodki odvisni samo od enega človeka ali če bi rekli, da se zgodovina naše partije začne leta 1937...« Nato je nadaljeval, da je Tito res napravil enotno, monolitno v organizaciji in v vodstvu... da je po odpustu iz kaznilnice leta 1934 **hitro postal središče vseh pozitivnih tendenc v partiji, vendar pa se je proces konsolidacije Komunistične partije Jugoslavije hkrati začel že 1932, 1933, 1934; novo koncepcijo svoje strategije in taktike je gradila postopno, prelomno vlogo v tem pogledu pa je vsekakor opravil sedmi kongres Kominterne** (ta je bil od 25. julija do 21. avgusta 1935)

S tem je tudi jasno potrjen pomen obnovljenega partijskega dela v prvih letih tretjega desetletja in upravičen namen tega prispevka.

⁶ Martin Mencej, Zapisi iz leta 1960.

⁷ Pero Simić, Revolucionarni realizem, revija Duga, 1989.

*BOŽO REPE OKOLIŠČINE, V KATERIH JE
DRUŠTVO NASTALO*

Društvo
prijateljev
Sovjetske zveze

Neposredna spodbuda za nastanek Društva prijateljev Sovjetske zveze so bile zunanje in notranjepolitične razmere v prvi polovici leta 1940, zlasti sklenitev trgovinskega sporazuma med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo 11. maja 1940 v Moskvi in vzpostavitev diplomatskih odnosov med obema državama 24. junija 1940.¹

Vzroki za spreminjanje zunanjepolitične usmeritve Jugoslavije so izhajali iz razmer na zahodni fronti. Po porazu Francije in zasedbi Belgije, Nizozemske, Danske in Norveške ter umiku angleške vojske s kontinenta je postalo jasno, da se bo Nemčija začela obračati proti jugu in vzhodu. Načrtovani francoski sistem obrambe pred revanšizmom v prvi svetovni vojni poraženih sil, v katerega je bila v povezavi s Češkoslovaško, Romunijo in Grčijo vključena tudi Jugoslavija, je konec tridesetih let razpadel, preden je sploh zaživel. Po padcu Francije se je jugoslovanska zunanja politika začela obračati proti fašistični Italiji in nacistični Nemčiji, kar pa je bilo v nasprotju z interesi in zahtevami demokratične javnosti. Kot alternativa uradni politiki so se začele pojavljati zahteve po naslonitvi na Sovjetsko zvezo, ki jih je v obliki razglasov, letakov in časopisnih člankov na javnost in vlado naslavljal predvsem ilegalna komunistična partija. Te zahteve so izhajale iz ocene, ki jo je Delo zapisalo še pred vzpostavitvijo diplomatskih odnosov, namreč, da je »edina realna možnost, da si male evropske države v tej vojni ohranijo mir in da se izognejo vojni in njenim gospodarskim težkočam... naslonitev na edino protiimperialistično, miroljubno državo sveta – na Sovjetsko zvezo«.²

Naloga delovnega ljudstva Jugoslavije je, kot je menil organ Centralnega odbora komunistične stranke za Slovenijo v omenjenem članku, da prisili vlado k vzpostavitvi diplomatskih odnosov in sklenitvi vojaške pogodbe s Sovjetsko zvezo, pa tudi, da se odpravijo vse ovire, ki preprečujejo kulturno, gospodarsko in politično zbližanje med narodi Jugoslavije in ZSSR. Zahteva po aktivni udeležbi ljudskih množic pri politiki naslonitve na Sovjet-

sko zvezo oz. nevtralnostni politiki (Sovjetska zveza naj bi bila s svojo Rdečo armado in podporo mednarodnega proletariata edina sposobna zagotoviti nevtralnost in zaščito vsem svojim zaveznikom) je razvidna tudi iz analitičnih člankov, namenjenih levo usmerjenim intelektualnim krogom. Tako jo je npr. opredelil Boris Kidrič (Andrej Javor) v dveh člankih v Sodobnosti (Vojni razvoj in problem nevtralnosti in Po zlomu francoskega imperializma). Kidrič ugotavlja, da je vprašanje, kako obvarovati nevtralnost postalo za manjše države življenjsko pereče, da so jugoslovanski odnosi do Vzhoda doživeli preobrat in da je nadaljnji razvoj tega preobrata odvisen od številnih prikritih in javnih dejavnikov, »vendar ga lahko determinira sama ljudska tvornost v naši nevtralnostni politiki. Da je taka tvornost izredno potrebna, dokazujejo pomisleki, ki niso ostali samo pasivni in ki imajo tudi svojo točno opredeljeno socialno podlago».³

V drugem članku Kidrič analizira vzroke za propad Ljudske fronte v Franciji in izhajajoč iz tedanjega stališča KP Slovenije, da gre za »dva imperialistična tabora«, ugotavlja, da se je orientacija na

zahodni imperializem v danem trenutku »izkazala kot škodljiva, objektivno protislovenska, nasprotno pa se je želja po prijateljstvu z Vzhodom izkazala kot koristna, slovenska orientacija«.⁴ Obenem je iz članka razvidno, da vidi v Ljudski fronti – kljub njenemu porazu v Franciji – taktično pot k revolucionarni spremembi družbe in obrambi pred fašizmom.

Stališča KPS do mednarodnih vprašanj, zlasti ocene sovjetske zunanje politike, sicer obravnavane teme ne zadevajo neposredno, so pa ključna za razumevanje odnosov med političnimi dejavniki, ki so Društvo prijateljev Sovjetske zveze (so)ustanovili, zato kaže tudi o tem reči nekaj besed.

Ljudskofrontno povezovanje je v Sloveniji bolj ali manj kontinuirano in označeno z različnimi poimenovanji (Slovensko ljudsko gibanje, Kmečko-delavsko gibanje, Slovenska ljudska fronta, Zveza delovnega ljudstva) potekalo od srede tridesetih let. Eno hujših kriz je doživelo po sklenitvi pakta o nenapadanju med Sovjetsko zvezo in Nemčijo, sovjetsko-finski vojni in opustitvi ljudskofrontne politike v Kominterni ter po nekaterih drugih kominternovskih potezah, ki so služile

¹ Jugoslavija je bila med zadnjimi državami v Evropi, ki je uradno priznala Sovjetsko zvezo. Prvi pogovori o vzpostavitvi diplomatskih odnosov so potekali preko sovjetskega poslanika v Turčiji Terentjeva in prvega sovjetskega diplomata, ki je obiskal Beograd, Lavrentjeva (poslanika ZSSR v Sofiji). Blokada je bila prebita s podpisom Pogodbe o trgovini in plovbi, s protokolom v zvezi s Trgovinskim predstavništvom v Jugoslaviji, začasno trgovinsko delegacijo v ZSSR in s sporazumom o izmenjavi in plačevanju za leto 1940/1941. Predvidena vrednost izmenjave blaga je bila simbolična (176 milijonov dinarjev). Skoraj do konca leta 1939 je carsko Rusijo v Beogradu predstavljal bivši svetnik carskega poslanstva Štrandman. Za prvega poslanca Kraljevine Jugoslavije v ZSSR je bil imenovan Milovan Gavrilović, vodja Kmečke (Zemljoradničke) stranke, znan konservativec, probritansko usmerjen politik, ki pa naj bi v Moskvi ostal le kratek čas. Knez Pavel, ki je nadaljeval Aleksandrovo protiboljševiško politiko, se je za vzpostavitev stikov odločil pod pritiskom spreminjajočih se mednarodnih razmer, pa tudi zaradi močnega pritiska protifašističnih sil, zlasti komunistov. To razporeženje se je jasno pokazalo ob prihodu sovjetskega poslanika Plotnikova v Beograd, ko ga je – kljub blokiranim ulicam – pričakalo blizu pet tisoč ljudi, petsto oseb pa je bilo zaradi suma, da so komunisti ali njihovi simpatizerji, aretiranih. V nekaterih sindikalnih in partijskih razglasih je bil prihod poslanika označen kot praznik. Sovjetska zveza si je prizadevala po vzpostavitvi odnosov v Jugoslaviji pridobiti svoje pozicije, zato se je povezovala s slovansko in rusofilsko usmerjenimi ljudmi, ki so nekoč pripadali organizaciji »Ujedinjenje ili smrt«, stalno pa je (prek Kominterne) vzdrževala tudi stike s KP Jugoslavije. (Branko Petranović, Sava Dautović: Jugoslovenska revolucija i SSSR 1941–1945, Narodna knjiga, Naučna knjiga, Beograd 1988).

² Delo, št. 2, junij 1940, str. 18.

³ A. Javor: Vojni razvoj in problem nevtralnosti. Sodobnost, letnik VIII, 1940, str. 274.

⁴ A. Javor: Po zlomu francoskega imperializma. Sodobnost, letnik VIII, 1940, str. 371.

udejanjanju Stalinove politike (npr. ocena socialne demokracije, da je »sluga fašizma«). Čeprav je v slovenskem zgodovino-pisju v glavnem obveljala sprejemljiva ocena, da so – kljub temu »odklonu« oziroma občasnemu nihanju med šablonskimi navodili Kominterne in zahtevami konkretnih razmer – slovenski komunisti v fašizmu vendarle videli glavno nevarnost, v ljudski fronti pa edino realno politično perspektivo za obrambo domovine in preobrazbo družbe, pa ni moč zanikati, da so naštetí dogodki pri delu komunistov, še bolj pa pri zaveznikih v ljudskofrontnem gibanju in zlasti pri nekaterih intelektualcih povzročili nezaupanje do politike KP Slovenije in tudi skalitev medsebojnih odnosov. Zlasti je na negativen odmev naletela III. konferenca KP Slovenije na Vinjah nad Dolškim 29. in 30. junija 1940, na kateri je bilo ocenjeno, da so »zapadni imperialisti postali središče za vse protiljudske sile«, z ostro in nediferencirano kritiko domače socialne demokracije in malomeščanskih demokratičnih strank pa je konferenca posredno nakazala, da (vsaj javno) boja proti fašizmu vodstvo KP Slovenije v tistem trenutku ne šteje za glavno nalogo. Omenjene stranke naj bi enotnost proletariata in delovanje ljudstva sabotirale že takrat, »ko je bila borba proti fašizmu še (podčrtal B. R.) glavna naloga.«⁵

Ker bi se ost boja, kot se je dalo sklepati iz resolucije konference, morala začeti obračati tudi proti bivšim zaveznikom v ljudskofrontnem gibanju, je možnost sodelovanja z nekaterimi (npr. krščanskimi socialisti) postala dvomljiva in letak, ki govori o konferenci, so jemali celo kot provokacijo policije ali klerofašistov proti tistim, ki so se približevali partiji. S tem naj bi razbili zaupanje do nje.⁶

Obenem pa moramo seveda spomniti vsaj na znano pričevanje dr. Frana Zwittera o nastopu Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja na sestanku sodelavcev Sodobnosti: »Na sestanku sem izrazil mnenje, da sicer razumem sovjetsko politiko, ki noče, da bi bila Sovjetska zveza prva izpostavljena udarcu nacistične Nemčije, da se mi pa to ne zdi prepričevalen dokaz za to, da se ne bi smeli tudi ob tem

zavedati vse nevarnosti, ki nam preti, zakaj nacistična propaganda se nadaljuje in prav zato se moramo te nevarnosti slej ko prej zavedati. Na ta izvajanja sem bil najprej deležen silovitega napada nekega udeleženca, češ da gledam popolnoma iz lokalnih stališč, da je danes središče svetovne reakcije London itd; tega mojega kritika sta ostro napadla Kardelj in Boris Kidrič, ki sta obsodila tako stališče. Spominjam se Kardeljeve izjave, da ob položaju, kakršen je na svetu, ne smemo pozabiti, da je nacizem največje barbarstvo današnjega sveta. Boris Kidrič je ob tej priliki izjavil, da še nikdar v življenju ni bil pred odločitvijo, ali naj ravna kot socialist ali kot Slovenec; če bi se znašel v taki zadregi, bi se odločil, da bo ravnal kot socialist; doslej pa nikdar ni bil v takih škripcih in upa, da vanje ne bo nikdar zašel. Obenem pa je zagovarjal mnenje, da bi bilo popolnoma napačno zanašati se na pomoč zahodnih sil in da je edina rešitev v naslonitvi na Sovjetsko zvezo, edino realno silo, ki more pomagati Jugoslaviji v tedanjih razmerah.«⁷

Da vsa ta in druga protislovja v KP Slovenije in v predvojnem demokratičnem taboru (med drugim spori na književni levici) vsaj posredno niso mogla zaobiti ustanavljanja Društva prijateljev Sovjetske zveze, dokazuje tudi prispevek dr. Franca Zadavca Boris Kidrič in literarna umetnost: »V zvezi s tem (spori, v katerih so nekateri marksistični teoretiki in politiki v posebnih zgodovinskih okoliščinah terjali od revolucionarnih umetnikov še več neposredne revolucionarnosti, op. B. R.) je mogoče reči, da je bila konec junija 1940 v Slovenski matici predustanovitvena seja Društva prijateljev ZSSR, ki so se je od članov Komunistične partije Slovenije udeležili Boris Kidrič, Boris Ziherl in Dušan Kermauner, izmed liberalne inteligence France Kidrič, Anton Melik in Juš Kozak, dalje Bratko Kreft in mogoče še Franc Šturm, Evgenij Ravnihar, Marjan (pravilno Lucijan, op. B. R.) M. Šk(e)rjanc in še kdo. Šlo je menda tudi za to, da bi to društvo pridobilo liberalne sodelavce Sodobnosti in Ljubljanskega zvona. V pismu Kermaunerju 13. julija 1940 pa je Juš Kozak zapisal, da je z začudenjem spremljal potek seje... Zelo klavrno je učinko-

valo, da ste na tej seji uprizorili očitno maščevanje nad Kreftom, da so se ti osebni računi pokazali pred drugimi ljudmi, ki vedo, da je Kreft o sovjetskih stvareh največ pisal... Spodobnejše bi bilo, ga ne vabiti na sejo. Še vedno se mi je zdelo fair, da se sektaške stvari obravnavajo doma.»⁸

Problematika odnosov znotraj KP Slovenije in na slovenski politični levici konec tridesetih in v začetku štiridesetih let je bila vse od srede šestdesetih let (posvetovanje o Osvobodilni fronti slovenskega naroda leta 1966), deloma pa že prej, v slovenskem zgodovinopisju večkrat in izčrpno obravnavana in je ne kaže ponavljati oz. povzemati. Omemba teh protislovij nam služi zgolj kot izhodišče za pripombo, da se je akcija za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, čeprav se »sektaške stvari« (ki pa niso bile značilne zgolj za KP Slovenije) niso dale vedno potlačiti, izognila neprijetnim zagatam in da so skupine, ki so sodelovale pri akcijskem povezovanju ob ustanovitvi društva, zmogle ločiti posamične (ideološke, nazorske, strankarske, skupinske) interese od skupnih (narodnih). Zavedale so se torej svoje družbene odgovornosti, kar so – seveda še veliko bolj eksplicitno – pokazale nekaj mesecev kasneje, aprila 1941, z ustanovitvijo protiimperialistične oz. Osvobodilne fronte.

NASTANEK IN NAČIN DELOVANJA DRUŠTVA

Priprave na ustanovitev Duštva prijateljev Sovjetske zveze so se začele konec junija 1940 in do srede julija je bil sestavljen (javni) odbor, ki je 23. junija 1940 predložil banski upravi v Ljubljani dru-

štvena pravila s prošnjo za dovoljenje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze za dravsko banovino. Med predlagatelji društva so bili »bivši senator Ivan Hribar, vseučiliška profesorja dr. Franc Kidrič in dr. Franc Šturm, docent dr. Fran Zwitter, skladatelja Lucijan M. Škerjanc in Slavko Osterc, književnika Vladimir Levstik in Franc Albreht, dramaturg Narodnega gledališča Jože Vidmar in še vrsta drugih intelektualcev».⁹

Vloga za ustanovitev društva se ni ohranila, čeprav je v delovodniku banske uprave vpisana.¹⁰ Kako je bil namen društva, način delovanja in organizacije opredeljen v uradni vlogi, torej ni znano. Naj pa kot zanimivost navedemo, da ta pobuda ni bila edina. Že tri tedne prej so trgovec Franc Gržina, uradnik Stane Vadnjal, odvetnik Drago Kornhauser, trgovec Karlo Kajzer, novinar Milan Rakočević in vulkanizer Stane Koprivec, vsi iz Ljubljane, pri upravi dravske banovine prijaviли ustanovitev Jugoslovansko-ruske lige za dravsko banovino. Predlagatelji, ki jih je upravnik policije v Ljubljani označil za pristaše Jugoslovanske nacionalne stranke, so kot namen ustanovitve navedli preučevanje kulturnih, gospodarskih, prosvetnih in socialnih razmer v Rusiji ter širjenje zavesti, da sta medsebojni sporazum in tesna gospodarska povezanost med Jugoslovani in Rusi v veliko kulturno in gospodarsko korist obeh narodov. Zato naj bi liga osnovala knjižnice, čitalnice, tečaje ruskega jezika, širila s predavanji in tiskom medsebojno spoznavanje, vzdrževala zvezo s podobnimi društvi v Rusiji in jim omogočala poznavanje kulturnih, gospodarskih in socialnih razmer v Jugoslaviji, skrbela pa tudi za medse-

⁵ Resolucija, sprejeta na I. konferenci (dejansko III., op. B. R.) komunistične stranke Slovenije, Zgodovinski arhiv CK ZKS (dalje ZA CK ZKS), fond konference in plenumi KPS, B-30.

⁶ Tone Fajfar: Razprava na posvetu o Osvobodilni fronti slovenskega naroda. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja št. 1/2, 1966, str. 260, in

Tone Fajfar: Odločitev, Borec, Ljubljana, 1981, str. 21 (dalje Fajfar: Odločitev).

⁷ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1/2, leto 1966, str. 269.

⁸ Dr. Franc Zadavec, Boris Kidrič in literarna umetnost, Borec, 3/4, Ljubljana, 1984, str. 263.

⁹ Društvo prijateljev Sovjetske zveze v Ljubljani, Jutro, 24. 7. 1940, str. 7.

¹⁰ Kr. banska uprava dravske banovine v Ljubljani, oddelek II, indeks 1940, Arhiv Socialistične republike Slovenije (dalje Arhiv SRS).

bojne obiske kulturih in javnih delavcev.¹¹ Podobno dejavnost je v ožjem smislu načrtovalo tudi Društvo prijateljev Sovjetske zveze, kar kaže med drugim tudi (zapleljen in prepovedan) letak, ki ga je v okviru akcije za njegovo ustanovitev na univerzi 14. decembra 1940 izdal pripravljalni odbor za Akademsko društvo prijateljev Sovjetske zveze. Odbor utemeljuje potrebo po ustanovitvi takega društva na univerzi z željo, da bi globlje spoznali dogajanja, na, kot pravijo, »šestini zemeljske oble«. Za boljše spoznavanje visokošolskega življenja v Sovjetski zvezi, stanja in razvoja tamkajšnjih institucij, umetnosti, gospodarskih, kulturnih in socialnih razmer bi po mnenju predlagateljev rabili rusko literaturo, čitalnico sovjetskih časopisov, stalna predavanja o razmerah v Sovjetski zvezi in tečaje ruskega jezika.¹²

Oblasti so vlogo za ustanovitev Jugoslovansko-ruske lige ravno v času, ko je prišla vloga za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, zavrnila z obrazložitvijo, da je država ZSSR »urejena socialno, gospodarsko, kulturno in politično po takih vidikih, katerih propaganda v naši državi je protiustavna in po zakonih zabranjena. Tako so po čisto drugih vidikih urejene v ZSSR temeljne pravice državljanov, kakor pa v naši državi. To velja predvsem glede zasebne lastnine in svobode sklepanja pogodb (čl. 22. in 23. ustave), ki predstavljata temelj jugoslovanskega državnega in družbenega reda.«¹³ Domnevamo lahko, da je podobna obrazložitev z dodatnimi podkrepitvami o tem, da društvo organizirajo komunisti, veljala tudi za Društvo prijateljev Sovjetske zveze.

Vzporednicam med ohranjenimi ustanovnimi pravili lige in neohranjeno vlogo Društva lahko dodamo še podatek, »da je bil prvi predsednik društva Ivan Hribar, nekdanji ljubljanski župan in pokrajinski namestnik, znan rodoljub. Njegovi politični prijatelji iz vrst JNS so ga pregovorili, da je zahteval preimenovanje društva v Društvo prijateljev Rusije. Ker Hribar ni mogel uspeti, je odstopil kot predsednik, njegovo mesto pa je zavzel dr. Šturm.«¹⁴

Ali so Hribarjevi prijatelji iz Jugoslovanske nacionalne stranke (tudi) pod-

pisniki predloga za ustanovitev lige, ni znano, zato o morebitni povezavi obeh akcij ne moremo reči kaj več.

Nagibi, zaradi katerih je Hribar podpisal vlogo, so znani in izhajajo iz njegovega slovanofilstva. Ugledni politik je v zvezi z začetkom in razvojem druge svetovne vojne v reviji *Misel* in delo napisal tri članke: K sovražnostim med Sovjetsko Rusijo in Finsko (januarja 1940), Velika neznanka (druga polovica 1940) in Sojuz sovjetskih socialističeskikh respublik (začetek 1941). Pisani so s prepričanjem, da načelno sovražstvo do sovjetskega sistema ne vodi k pravih sodbam, vendar simpatij do marksizma tudi v teh člankih (kot sicer pri Hribarju) ni. Bil je predvsem Slovan, temu je bilo podrejeno tudi njegovo jugoslovanstvo.¹⁵

Čeprav je bilo oblastem jasno, da stoji za Društvom prijateljev Sovjetske zveze KP Slovenije, pa – glede na ugled pobudnikov – akciji javno niso mogle pripisati komunističnega značaja. Veliko manj tovrstnih pomislekov je imel del tedanjega (zlasti klerikalnega) tiska, ki je predlagatelje že ob pobudi označil za »prijatelje rdečega imperializma v Sloveniji«, društvo pa primerjal z nekaterimi, po piščevi sodbi podobnimi svetovnimi organizacijami (Ligo za obrambo človeških pravic, Mednarodno zvezo proti fašizmu). Ta združenja (in torej tudi društvo), ki naj bi istovetila mednarodni komunizem z boljševisko rusko državo, naj bi skušala razkrajati narodno skupnost, slabiti obrambno sposobnost proti tujemu zavojevanju, pripravljati tla in duhove za to, da bi rdeči imperializem posredno ali neposredno podjarmil male narode. Pisec ugotavlja, da v odbore teh »zakonitih ustanov za marksistično propagando pod nedolžnim imenom nikdar ne gredo splošno znani komunisti in pravi voditelji, temveč dobe zanje razne komunistoljubne, kulturne in salonske marksiste s čim bolj zvenečimi imeni. Posebno radi imajo lahkovjerne vidne osebnosti, ki so znane po svojih simpatijah za bivšo Rusijo, za slavljanstvo itd., ali pa imajo otroke komuniste, ki znajo ljubeče očete tako uspešno spreobračati.«

Uredištvu Slovenskega doma si je ob imenih nekaterih predlagateljev za usta-

novitev društva privoščilo kar sočne komentarje:

»1. Ivan Hribar, bivši kraljevi namesnik za Slovenijo, bivši kraljevi poslanik, bivši kraljevi senator, prvi predsednik odbora za postavitve spomenika pokojnemu kralju Aleksandru, na katerega so naši komunisti, najiskrenejši prijatelji Sovjetske zveze, leta 1921 naredili atentat.

2. Dr. France Kidrič, profesor na vseučilišču malega slovenskega naroda in član Akademije taistege naroda.

3. Dr. Franc Šturm, tudi profesor na vseučilišču malega naroda, sodruđnik 'Ljubljanskega zvona', profesor francoščine, doslej eden najvidnejših zastopnikov in zagovornikov vseh vrst stikov s Francijo, katere zlom so s sabotažo in 'prijateljevanjem' v veliki meri zakrivali komunisti, najiskrenejši prijatelji Sovjetske zveze.

4. Dr. Franc Zwitter, docent na vseučilišču malega naroda, sodruđnik 'Sodobnosti'.

5. Lucijan Marija Škerjanc, skladatelj 'Zedinjenja' in glasbeni poročevalec 'Jutra'.

6. Slavko Osterc, skladatelj.

7. Vladimir Levstik, pisatelj, sodruđnik 'Ljubljanskega zvona', član uredništva 'Jutra', bivši Orjunaš, pisec fašistično nastrojenega romana 'Dejanje' (izdala 'Vodnikova družba').

8. Fran Albrecht, književnik, tajnik medicinske in teološke fakultete na vseučilišču malega naroda, bivši urednik 'Ljubljanskega zvona' in soustanovitelj ter sodruđnik 'Sodobnosti'.

9. Josip Vidmar, dramaturg v gledališču malega naroda, soustanovitelj in vodilni sodruđnik 'Sodobnosti', nekđaj strastni borilec proti sleherni, zlasti idealistični tendenci v slovenski književnosti, zagrizeni zagovornik popolne in najčistejše umetni-

ške in osebne svobode proti vsem duhovnim, socialnim in političnim dogmam. Pred nedavnim je poslal z vso strastjo svoje vzvišene svobodomnosti v pekel naš list, ker si je drznil sumiti v to svobodomnost ter načelno nepristranost in je g. Vidmarja pri podeljevanju mestnih knjižnih nagrad opomnil, da izkazuje navzlic svojim raztrobentanim načelom levičarskim delom in levičarskim piscem vidno naklonjenost.

10. Stane Vidmar, brat poprejšnjega, kapitalist in veleindustrijalec v dežnikarski panogi, bivši starosta in ugledni član Sokola I. na Taboru, bivši voditelj bojvnikov itd.

11. Dr. Igo Gruden, odvetnik, pesnik, sodruđnik 'Ljubljanskega zvona', 'Sodobnosti' in 'Jutra', avtor številnih rodoljubnih pesmi, nanašajočih se na rojake, žrtve imperializma, imetnik več imenitnih nagrad malega naroda.

12. Dr. inž. Črtomir Nagode.

13. Niko Štritof, dirigent v gledališču malega naroda.¹⁶

Domoljub je podpisnike izjave ozmerjal za »preobilice kruha site gospode« in jih povezal s »komunističnimi agenti«, ki na prazne pole pobirajo podpise za Rusijo. Pobudniki za ustanovitev naj bi se s tem izločili iz slovenske skupnosti: »Mi bi si upali tu zapisati, da je to zbiranje podpisov in ustanavljanje društva za tiste same, ki podpise zbirajo in društva ustanavljajo, izpričevalo, da niso nič več v društvu slovenskega naroda samega, ker so se po svoji preteklosti in po svoji miselnosti iz njega izključili«. Po mnenju pisca se noben pameten Slovenec ne bo podpisoval za akcijo, ker je njen namen protinaroden. Očitno dobro poučeni Domoljub je v istem članku objavil, da pristojna oblast pravil Društva prijateljev Sovjetske zveze ni odobrila.¹⁷

¹¹ Prijava za ustanovitev, kraljevo-banska uprava dravske banovine v Ljubljani, št. 23449/1, Arhiv SRS.

¹² Fond državnega pravdnštva, fascikel št. 43, Arhiv SRS.

¹³ Odločba banske uprave, Jugoslovanska-ruska liga, ustanovitev, št. 23449/1, Arhiv SRS.

¹⁴ France Lubej-Drežčje: Odločitve, Partizanska knjiga, Ljubljana 1980 (dalje Lubej: Odločitve), str. 171.

¹⁵ Ivan Hribar: Moji spomini, II. Slovenska matica, Ljubljana 1984, spremna beseda dr. Vasilija Melika, str. 651 in 652.

¹⁶ Prijatelji rdečega imperializma v Sloveniji, Slovenski dom, 26. julij 1940, str. 2.

¹⁷ Prijatelji Rusije, Domoljub, 21. 8. 1940, str. 1, 2.

Pobude za taka društva so nastajala - vendar ne tako kot v Sloveniji z zaledjem povezovanja ljudskofrontnih sil v enotni organizaciji - tudi v drugih mestih v Jugoslaviji: v Zagrebu, kjer je bil predsednik pripravljalnega odbora kipar Antun Avgustinčič, Beogradu (predsednik dr. Ivan Ribar), Sarajevu in Splitu.¹⁸ Po prepovedi društev so te akcije drugod zamrle. Pobuda za ustanovitev društva v Zagrebu je naletela na odmev in celo polemiko tudi v slovenskem časopisju. Jutro je namreč poročalo o ustanovitvi s pripombo, da je dovoljenje za društvo dal tudi podpredsednik vlade Maček. Hrvaška straža je to zaničevala in svetovala Jutru, naj samo začne akcijo v Ljubljani, če se mu to zdi dobro in koristno, Zagreb pa pusti pri miru.¹⁹

Še ostreje je reagiral Katoliški list, ki je Jutro zaradi tega označil za »filomasonski« list. Jutro je nato Katoliškemu listu oponeslo, da si ne upa napadati Mačka zaradi dovoljenja za »ustanovitev legalne celice komunistične propagande«, marveč govori le o »nepoznatoj gospodi«, ki se skriva pod Jutrovo krinko, obenem pa tudi kritiziralo Slovenca, ki je napad Katoliškega lista ponatisnil.²⁰

Zaradi te novice si je Jutro pri nemškem konzulatu v Ljubljani prislužilo oznako simpatizerja komunistov in Sovjetske zveze, Slovenca pa je konzulat označil za najostrejšega nasprotnika komunizma.²¹

DEJAVNOST DRUŠTVA

O dejavnosti društva si zaradi specifičnih (polilegalnih) okoliščin, v katerih je delovalo, ni mogoče ustvariti celostne podobe. Velik del aktivnosti je bil namenjen zbiranju podpisov za društvo, ki so jih privrženci zbrali okrog 20.000.²²

Zbiranje podpisov je zajelo širša območja Slovenije, o čemer imamo več virov. Tako npr. celjski okrajni glavar v okrožnici, z dne 30. avgusta 1940, vsem žandarmerijskim postajam sporoča, da se v nekaterih delih Slovenije zbira v večjem obsegu podpise za pristop k Društvu prijateljev Sovjetske zveze oz. k njegovim pododborom v dravski banovini. Žandarmerijske postaje prosi za podatke o tem, ali je do zbiranja prišlo tudi na njihovem ob-

močju. Če podpise zbirajo, naj bi jih žandarmerijske postaje zaplenile in poročale o podpisnikih, njihovih političnih stališčih ter političnem vedenju. To naj bi storile zato, ker društvo še ni ustanovljeno, akcijo pa organizirajo levo usmerjene ali komunistične osebe.²³

Višji državni tožilec iz Novega mesta je 12. avgusta 1940 višjemu državnemu tožilstvu v Ljubljani sporočil, da je orožniška postaja v Črnomlju 8. avgusta 1940 ovadila Jožeta Fleka, posestnika in mlinarja iz Črnomlja, Milana Mušiča, posestnika s Tanče gore, in Milana Šimca, mizarja iz Črnomlja, da so 4. avgusta po Tanči gori in Črnomlju zbirali podpise za pristop k Društvu prijateljev Sovjetske zveze in pole z nabranimi podpisi še istega dne poslali pripravljalnemu odboru za ustanovitev društva v Ljubljano. Tožilec v dejanju ovadenih ni spoznal krivega dejanja po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi, zato je spis odstopil okrajnemu sodišču v Črnomlju.²⁴

Poročilo nemškega konzulata omenja takšno akcijo za pristop k društvu tudi v Kočevju.²⁵

Kot pravi Alenka Nedog, iz primerjave datumov obeh dokumentov izhaja, da so morala biti poslana takšna navodila, kot jih je poslal celjski okrajni glavar, vsem srezom in glavarstvom. Sklep pa hkrati kaže razpoloženje v samih pravosodnih organih, ki takšnih in podobnih akcij niso imeli več za nezakonite. Praksa pravosodnih organov je bila po različnih krajih sicer različna, vendar v bistvu njena trditve drži. Franc Štefe navaja primer, ko so žandarji na prijavo domačina prijeli Janeza Pipana, ki je zbiral podpise v Šenčurju. Po zaslišanju so ga ovadili okrajnemu načelstvu v Kranju, kjer so Pipana kaznovali z denarno kaznijo 500 din, vendar je tedanjemu kranjskemu odvetniku dr. Jožetu Vilfanu uspelo, da so kazen razveljavili in Pipana oprostili.²⁶

Odnos oblasti (celo vojaških) do simpatizerjev Sovjetske zveze se je pod vplivom razmer očitno vsaj ponekod res mehčal, kar potrjuje pričevanje Josipa Vidmarja o velikem zanimanju za njegov obisk sovjetskega poslaništva v Beogradu med rezervisti na orožnih vajah na Notranjskem poleti 1940. Številnim je moral

pripovedovati o njem ter o Društvu prijateljev Sovjetske zveze, »o katerem so mnogi že slišali in so bili vneti za njegove tendence. Vojaški predstojniki me pri tem niso ovirali.«²⁷

Še bolj ilustrativno je pričevanje Borisa Kidriča (kot se ga je spominjal dr. Fran Zwitter): »... Spominjam se, kako mi je Boris Kidrič potem še poleti 1940 nekoč žarečega obraza pripovedoval, kako se razvija podpisna akcija za pristop k društvu in pravi plebiscit, kako se je zgodilo, da so žandarji konfiscirali tako polo s podpisi, da so jo potem na dokaz, da gre vendar za protinemško akcijo, vrnili in se še sami prej podpisali, kako podpisujejo vsi sokoli in kako se vse razvija v narodni plebiscit.«²⁸

O Društvu prijateljev Sovjetske zveze govori tudi letno poročilo drugega oddelka banske uprave ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu: »Izrabljajoč rusofilska nagnjenja, ki obstajajo ponekod med inteligenco, so komunisti inscenirali močno propagando ob ustanavljanju Društva prijateljev Sovjetske zveze, katerega ustanovitev je bila prepovedana. Snovate-

li tega društva so bili vidni delavci z bivšim senatorjem Ivanom Hribarjem na čelu, univerzitetni profesorji, znani umetniki in pisatelji. To akcijo so komunisti spretno izrabili na ta način, da so na vsem področju dravske banovine nabirali podpise za pristop k društvu in pozivali svoje člane k agitaciji za navedeno društvo. Eden izmed vodilnih komunistov je v svojem govoru pred delavci celo izjavil, da pomeni zbiranje podpisov plebiscit za stvar komunizma. Zbranih je bilo več tisoč podpisov, ki so jih zbiralci poslali ustanoviteljem, deloma tudi drugim vodilnim levičarjem v Ljubljani, ki so blizu pripravljalnemu odboru. Dasi so bili med zbiralci podpisov skoraj izključno le znani komunisti, je med podpisniki veliko oseb, ki se ne morejo prištevati h komunistom. Zbiranje podpisov je potekalo zlasti med delavstvom in drugimi slabo situiranimi sloji.«²⁹

Podpisne pole za društvo so, kot pravi eden od akterjev, »krožile po tovarnah in vseh važnejših ustanovah, kjer je imela partija že svoje celice ali vsaj posamezne člane, kandidate ali simpatizerja. Kljub

¹⁸ Hrvatska lijeva inteligencija 1928–1945, 2. knjiga, Zagreb 1970, citirano po: Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Borec, Ljubljana, 1978 (dalje A. Nedog: Ljudskof. g.), str. 234 in op. 10 in 13. Enako tudi: Alenka Nedog: Utrjevanje enotnosti protifašističnih sil na Slovenskem ob snovanju Društva prijateljev Sovjetske zveze leta 1940, Kronika št. 2, Ljubljana 1975.

¹⁹ Hrvatska straža, 18. 7. 1940.

²⁰ Majhna ali poučna zgodbica, Jutro, 24. 7. 1940, str. 7.

²¹ A. Nedog: Ljudskof. g., str. 235, in opomba št. 13.

²² A. Nedog: Ljudskof. g., str. 238. Ocene o številki sicer variirajo, tako npr., Franček Saje govori o številki 30.000 (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja št. 1/2, leto 1966, str. 41), enako tudi Tone Fajfar (Odločitev, str. 22) in Boris Kidrič v svojem poročilu za Moskvo leta 1944. Na listi, ki je bila decembra 1940 izročena sovjetskemu poslaniku, je 17.843 podpisov, vendar akcija takrat še ni bila končana. Boris Kidrič piše v članku Dve leti Osvobodilne fronte, da je KP Slovenije v gibanju Društva prijateljev Sovjetske zveze že za stare Jugoslavije zajela desetstisočglave slovenske množice iz različnih družbenih slojev (Zbrano delo, 1. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 307). Enciklopedija Slovenije (Mladinska knjiga, 1988, 2. knjiga, str. 359) navaja številko 25.000, kar je verjetno najbližje točni številki.

²³ A. Nedog: Ljudskof. g., str. 239, in opomba št. 22.

²⁴ Višje državno pravdnništvo, fascikel št. 46, KS 2109/40 Arhiv SRS.

²⁵ A. Nedog: Ljudskof. g., str. 239.

²⁶ Franc Štefe-Miško: Revolucionarna dejavnost v Šenčurju in okolici med obema vojnama, Borec 7/8, Ljubljana, 1989, str. 782, 783.

²⁷ Josip Vidmar: Obrabi, Državna založba Slovenije, 1979, str. 365 (dalje Vidmar: Obrabi).

²⁸ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1/2, leto 1966, str. 269.

²⁹ Poročilo II. oddelka banske uprave ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu za leto 1940, Arhiv SRS.

terorju Hacinove policije so zlasti delavci pa tudi ostali simpatizerji Sovjetske zveze zbrali na tisoče podpisov.«³⁰

Celotne rekonstrukcije zbiranja podpisov danes ni več moči opraviti. Je pa terjalo »upornega, vendar pa zelo uspešnega drobnega političnega dela med ljudmi, saj je bilo treba pri vsaki hiši, posamezniku ali večini članov družine pojasnjevati pomen društva, govoriti o preteči nevarnosti fašizma, nujnosti obrambe domovine in tesni naslonitvi na SZ kot edini garancijski miru, o boju za demokratične pravice, ljudsko vladno ipd.«³¹ Za ilustracijo navajamo pričevanje Ivke Križnar o tem, kako je zbiranje potekalo na Gorenjskem, kjer naj bi (po nepreverjenih ocenah) zbrali okrog 5000 podpisov: »Dne 7. julija 1940 je bil partijski posvet za Gorenjsko v bližini Lancovega (v Senožetih pri Amerikancu, nad vasjo Brda). Konferenco je vodil Stane Žagar, prisoten pa je bil tudi Boris Kidrič. Posebna (4.) točka dnevnega reda je bila posvečena zbiranju podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Posebej so pohvalili šenčurski organizaciji KP in SKOJ, ki sta v nekaj dneh zbrali že 200 podpisov. Po tem posvetovanju se je na Gorenjskem poživelo zbiranje podpisov za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Računa se, da je bilo na Gorenjskem zbrano okoli 5000 podpisov.

Jeseniško okrožje: Zelo uspela akcija v Bohinju (Rozka Ažman, por. Torkar, Selo pri Bledu), na Dobravi, v Kropi, Otočah in Ljubnem (Ivan Križnar st. Lipnica, Slavica Žagar, por. Hočevvar, Ljubljana, Filip Legat, Kropa), v Lescah in na Črnicu (Janez Strgovšek, Lesce). Slabo pa je potekala akcija na Jesenicah. Na partijskem posvetovanju jeseniškega okrožja, 1. septembra 1940 na Golfu (med Lescami in Žirovnico), vodil ga je Stane Žagar, prisoten pa je bil tudi Boris Kidrič, so kot prvo točko obravnavali oportunistem nekaterih komunistov na Jesenicah v zvezi s protidraginjsko in narodnoobrambno akcijo ter zbiranjem podpisov za priznanje Sovjetske zveze. V tej zvezi so štiri partije z Jesenic izključili, štiri pa kaznovali z ukorom.

Kranjsko okrožje: Konec junija se je začela v okrožju akcija za zbiranje podpi-

sov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Akcija v kranjskem okrožju je lepo uspela. Podpise so zbirali s pomočjo vseh legalnih društev in organizacij, v katerih so imeli komunisti vpliv: V Dupljah preko članov Društva kmečkih fantov in deklet, v Naklem preko SK Slovan, v Semperitu preko dobro organizirane mreže poverjenikov Rdeče pomoči, v Šenčurju so bili najbolj aktivni skojevci. Franc Štefe navaja, da je bilo do partijskega posveta za Gorenjsko, 7. julija 1940, zbranih v okrožju Kranj že okoli 500 podpisov.

Dr. Jože Vilfan, čigar advokatska pisarna je večkrat posredovala za ljudi, ki jih je oblast preganjala zaradi zbiranja podpisov, se je spominjal, da je ta akcija v okrožju Kranj bila dobro pripravljena in je uspešno potekala. Omenila sem že, da so na partijskem posvetovanju za Gorenjsko posebno pohvalili partijsko in skojevsko organizacijo v Šenčurju.

MK KPS Kranj je za uspešno zbiranje posebej pohvalil partijsko organizacijo v Jugočeški. Stane Toplak navaja, da so v Semperitu zbrali več sto podpisov (Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920 do 1941).³² Za Kranj sem ugotovila, da so podpisovali ne le delavci, včlanjeni v Ursove sindikate, ampak tudi tisti, ki so bili člani krščansko socialističnega in celo nacionalističnega sindikata. Tudi v Trziču in okolici, kjer je akcijo organiziral MK KPS Trzič, so akcijo uspešno izvedli in ob tem politično aktivirali in prosvetlili velik krog ljudi (Uzar Peter, Križe).

Okrožje Kamnik: Poleti 1940 so po tovarnah in vaseh kamniško-domžalskega območja zbirali podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Partija je vodila akcijo preko Jugoslovanske strokovne zveze in Ursovih sindikatov ter preko delavskih kulturnih društev in organizacij (Viktor Avbelj, Ljubljana).³³

Ko je bilo potrebno število podpisov za zaprositev uradnega dovoljenja zbrano in vloga poslana banski upravi, je Josip Vidmar dobil nalogo, naj obišče sovjetskega veleposlanika in ga obvesti o ustanavljanju. Vidmar je to storil in obenem skušal zvedeti, ali ni v paktu med Hitler-

jem in Stalinom točke, ki bi zadevala usodo Jugoslavije ali Slovenije. Dobil je negativen odgovor.

Zbrane podpise je decembra 1940 posebna delegacija odnesla na sovjetsko poslaništvo kot darilo Stalinu. Arhitekt Bojan Stupica je naredil načrt za posebno skrinjico, v katero naj bi vložili pole s podpisi. Te so konspirativno prenesli v Beograd in jih vložili v skrinjico, ki je po drugi poti prišla v hotel, v katerem je bila delegacija v sestavi: Damjana Bebler, dr. Fran Šturm, Božo Borštnik in Josip Vidmar. Delegacija je nato obiskala poslaništvo in odpravniku poslov povedala o namenu svojega obiska. Skrinjico so iz hotela prenesli z diplomatskim avtom in jo izročili poslaniku, »ki jo je sprejel z očitnim veseljem«.³⁴ Zbranim podpisom so dodali tudi naslednje spremno besedilo: »V juniju 1940 so bili vzpostavljeni redni diplomatski odnosi med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo. Najširše množice slovenskega naroda so ta dogodek sprejele s čustvi odkritega in iskrenega zadovoljstva. V popolnem soglasju z razpoloženjem ljudstva so se v Ljubljani začela pripravljala dela za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Kratka časopisna vest o tem je razgibala vse sloje slovenskega naroda. Delavci, kmetje, obrtniki, delovna inteligenca, uradniki, vsi so spontano začeli podpisovati pristopne izjave za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Od junija 1940 do danes so ustanovite-

lji tega društva prejeli 17.843 pristopnih izjav.

Te podpise pošiljamo kot izraz prijateljskih in bratskih čustev slovenskega naroda do narodov Sovjetske zveze.

Ljubljana, v decembru 1940.«³⁵

Vidmar je bil na poslaništvu še enkrat. Po pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu, demonstracijah in strmoglavljenju jugoslovanske vlade je pri svojem literarnem znancu, ministru Grolu, skušal doseči legalizacijo društva (kar mu je ta tudi obljubil, če se ne zgodi kaj nepričakovanega). Ob tej priložnosti mu je odpravnik poslov na sovjetskem poslaništvu, ki se je že pripravljalo za odhod, očital, da se februarja ni udeležil praznovanja Rdeče armade, Vidmarjeve napovedi, da se bo Hitler znesel na Jugoslavijo in nato napadel Sovjetsko zvezo, pa ni hotel vzeti na znanje.³⁶

Prizadevanja društva pa se niso omejila zgolj na aktivistično zbiranje podpisov, marveč so bila razširjena tudi na publicistično in kulturno dejavnost. Tako je leta 1940 izšlo precej brošur o Sovjetski zvezi, npr. Razgledi po Sovjetski zvezi, O Sovjetski zvezi (avtor Stanko Dornik, tj. Boris Zihlerl), Spoznavajmo Sovjetsko zvezo, Industrija Sovjetske zveze.³⁷ Boris Zihlerl je zapisal, da je rokopis za neko brošuro nesel Kardelju v Zagreb in se obenem posvetoval o založniškem programu društva.³⁸ O tem, da bi tak program obstajal, ni nobenih drugih podatkov. Po

³⁰ Miro Luštek: Delo ljubljanske organizacije tik pred vojno, ZA CK ZKS, fond Spomini–Ljubljana, škatla št. 25.

³¹ Franc Štefe-Miško: Revolucionarna dejavnost v Šenčurju in okolici med obema vojnama, Borec 7/8, Ljubljana, 1989, str. 782.

³² Tipkopis (op. B. R.)

³³ Zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze na Gorenjskem, pisna izjava Ivke Križnar, hrani B. R. (podatki so v glavnem povzeti tudi v članku Iz zgodovine partije in delavskega gibanja na Gorenjskem 1926–1941), Borec, št. 5–6, str. 493–557.

³⁴ Vidmar: Obrazi, str. 364, 365 (o prvem obisku na sovjetskem poslaništvu smiselno enako tudi: Socializem edinstvena možnost, intervju z Josipom Vidmarjem, Delo, sobotna priloga, 10. maj 1975, str. 7).

³⁵ Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije, I/2, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, 1965, str. 458.

³⁶ Vidmar: Obrazi, str. 365, 366.

³⁷ ZA CK ZKS, predvojna literatura, fasc. 252.

³⁸ Bitka, kakor življenje dolga, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1975, str. 152.

pričevanju Toneta Fajfarja naj bi Ziherl tudi urejal list, ki ga je društvo izdajalo. Fajfar pravi, da je bila vsaka številka, kakor hitro je izšla, takoj zaplenjena.³⁹ Deloma potrjuje podatek o časopisu (vsaj za eno številko) tudi dr. Aleš Bebler, ki je v tem času postal sekretar komisije za agitprop pri CK KP Slovenije. Ta je pri vseh teh akcijah imela precejšnjo vlogo, po Beblerjevem prevzemu pa je bila njena prva naloga »izdati legalno napovedani list o Sovjetski zvezi. Prav kmalu smo ga pripravili vsebinsko in finančno. Tiskali smo ga v nekaj tisoč izvodih in ga razširili po vsej Sloveniji.«⁴⁰

V zbirki Knjige za vsakogar so izhajali v drobnih zvezkih prevodi del iz sovjetske književnosti (npr. dela Maksima Gorkega). Po Ljubljani so se zelo razširili prevodi raznih sovjetskih del v srbohrvaščini, med njimi tudi polgalegalen Stalinov življenjepis. Izdane so bile razglednice s prizori iz filmov, sovjetske melodije pa so postale najbolj priljubljene popevke.⁴¹ Med podpisniki je krožila tudi ustava Sovjetske zveze iz leta 1937. »Partija je izdala ogromno literature za popularizacijo Sovjetske zveze, ki je šla v množice kot voda v pesek.«⁴² Sovjetska zveza je bila obravnavana v številnih člankih revij in časopisov, zlasti v revijah, kot so Sodobnost, Dejanje, Obzorja, Misel in delo. Seveda to ni bila zgolj posledica dejavnosti društva, marveč tedanjih zunanjepolitičnih razmer. Značilne za to obdobje so tudi akcije s trosenjem in lepljenjem letakov z gesli o podpori Sovjetski zvezi, o čemer je prav tako poročal nemški konzulat v Ljubljani. Konzulat je po tem sklepal, da so komunisti zelo vneti in so pridobili številne prijatelje in pristaše Sovjetske zveze, spraševal pa se je tudi, ali se ta dejavnost ne razvija v sporazumu ali celo po navodilih iz Moskve.

O trosenju letakov je poročal tudi dopisnik Pressbiroja.⁴³

Zaradi kulturnih akcij (zlasti prikazovanja sovjetskih filmov, kot so Volga, Volga, Peter Veliki, Minjin in Požarski, v slovenskih kinematografih) je časopisje objavljalo žolčne polemike. Tako je Domoljub zapisal, da na takih predstavah publika začne gromovito ploskati in da se tak način manifestiranja stalno ponavlja,

redno pa »nekdo« pokupi vse vstopnice v parterju. Taki filmi so bili po mnenju pisca šola komunistične propagande.⁴⁴ Alergičnost na vse, kar je dišalo po levici, se v klerikalnem tisku posredno kaže tudi na druge načine, npr. s kritikami podeljevanja kulturnih nagrad piscem (glej že citirano kritiko Josipa Vidmarja v zvezi s tem).

Posebno izrazito nasprotovanje vplivu sovjetske kulture je opazno v Reviji katoliške akcije, ki je ob omenjenih akcijah ugotavljala, da je po vzpostavitvi rednih diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo močno oživela tudi komunistična propaganda. Zakonite možnosti naj bi dajali tej propagandi sporazumi o kulturnem sodelovanju, sklenjeni v Moskvi. Revija je kritizirala oblasti, ki so dovolile ovacije ob predvajanju filma Volga, Volga, ter izdajo sklepne himne, ki jo je prevedel »znani slovenski levičarski pesnik« in ki je pravo »sredstvo komunistične propagande«.⁴⁵ Društvo prijateljev Sovjetske zveze so označili za pomožno organizacijo Kominterne, za propagandno centralo, ki naj umetnost, književnost in znanost spelje v levičarske vode. Zato člane tudi pridobiva največ med inteligenco in umetniki.⁴⁶

Ta besedna vojna sodi v širši kontekst politične polarizacije tik pred drugo svetovno vojno na Slovenskem, ki je pripeljala do oblikovanja dveh nasprotujočih si taborov, demokratičnega, ljudskofrontnega (med vojno narodnoosvobodilnega) in konservativnega, pretežno klerikalnega (ki se je po okupaciji z nekaj izjemami opredelil za kolaboracijo in narodno izdajstvo). Iskanje možnosti preživetja oz. perspektive malih narodov (majhnost slovenskega naroda je ta krog stalno poudarjal) znotraj neke vrste evropskega korporativizma (kot alternative boljše vizmu) se npr. zelo izrazito kaže v Slovenčevem uvodniku iz poletja 1940, v katerem se pisec zavzema za discipliniranje političnega in gospodarskega življenja ter približevanje politični in gospodarski sestavi avtoritarnih režimov (ki jim, sodeč po celotni vsebini članka, pisec pripisuje tudi več možnosti za zmago): »Tako se nam torej kažejo obrisi nove Evrope, pa naj bo zmagala katerakoli stran že, razen boljše-

vizma: pripravljajo se večje politične in gospodarske skupine, v katerih bo avtoritarno voditeljsko načelo izvedeno tudi v državnem in narodnostnem pogledu. Manjše države in narodi bodo politično in gospodarsko vključeni v gotove politične in gospodarske sisteme, v katerih jim bo odkazana gotova naloga. Samo po sebi je umevno, da se bo tej zunanji strukturi moral prilagoditi v posamičnih državah tudi njih notranji režim.«⁴⁷

V praksi se je ta polarizacija kazala – poleg besedne oz. politične vojne nasploh – tudi v fizičnih konfliktih (npr. na univerzi), povezana pa je bila tudi s tematiko, ki jo obravnavamo: »Zunaj univerze sta se obe skupini spopadli tudi pri predvajanju sovjetskih filmov. Študentovska levica je namreč poskrbela, da so se predstave v kinematografih sprevračale v manifestacije, stražarji, mladci in člani Edinstva so nastopali kajpak proti.«⁴⁸

Kako široko je segla dejavnost za popularizacijo Sovjetske zveze in tesnejše stike med obema državama tudi na kulturnem področju, kažejo prizadevanja znanega slovenskega skladatelja Slavka Osterca, tedaj vodilne osebnosti v jugoslovanski sekciji Mednarodnega društva za

sodobno glasbo (SIMC) in podpisnika predloga za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze, da bi osnovali tudi sovjetsko sekcijo SIMC.⁴⁹

Prosojvetsko oz. komunistično usmerjenost dela slovenskih skladateljev potrjuje tudi Maks Pirnik, ki označuje Osterca za svoj glasbeni in politični ideal in citira njegov stavek, »da ne more dobre glasbe pisati tisti, ki je reakcionar«, vpliv komunizma na slovensko umetnost tik pred vojno pa ilustrira s konkretnimi primeri (komponiranje socialnih tekstov, ustanovitev velikega 110-članskega zbora na Rakeku po sovjetskem vzoru).⁵⁰

Domneva o povezanosti ali vsaj medsebojnem vplivu med prizadevanji, kakršno je bilo Ostrčevo in dejavnostjo društva kljub pomanjkanju pisnih virov ni nerealna. To seveda velja tudi za dejavnost drugih umetniških področij (literature, slikarstva, gledališča itd.). Koliko pa so bile take akcije sad konkretnih dogovorov, koliko splošne politične usmeritve podpisnikov (pa tudi nepodpisnikov) društva in koliko (pogosto idealiziranih) predstav o prvi deželi socializma, je po skoraj petdesetih letih zelo težko ugotoviti.

³⁹ Fajfar: Odločitev, str. 22.

⁴⁰ Aleš Bebler: Čez drn in strn, Lipa, Koper, 1981, str. 78. (Dalje: Bebler: Čez drn in strn).

⁴¹ Miro Luštek: Delo ljubljanske partijske organizacije tik pred okupacijo, ZA CK ZKS, fond Spomini–Ljubljana, škatla št. 25.

⁴² Miha Marinko: Izbrana dela 1, Komunist, Ljubljana, 1980.

⁴³ A. Nedog: Ljudskof. g., str. 241.

⁴⁴ Izkoriščanje sovjetskih filmov za propagando, Domoljub, 12. februar 1941, str. 6.

⁴⁵ Revija katoliške akcije, januar 1941, str. 53. Točnega imena prevajalca pesmi nismo mogli ugotoviti. Po mnenju tedanjih umetnikov (dr. Bratko Kreft) in poznavalcev literature bi prišla v poštev Mile Klopčič ali Ivo Brnčič, morda tudi Milan Apih, ki pa se sam tega ne spominja.

⁴⁶ Revija katoliške akcije, januar 1941, str. 86.

⁴⁷ V novo dobo, Slovenec, 7. julij 1940, str. 1.

⁴⁸ Slavko Kremenšek: Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 357.

⁴⁹ Dragotin Cvetko: Fragment glasbene moderne – iz pisem Slavku Ostercu, viri za zgodovino Slovencev 11, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1988, str. 8. Gradivo, ki bi govorilo o morebitnih stikih z ruskimi skladatelji, ki jih je Osterc načrtoval, se sicer ni ohranilo. Dvomiti je mogoče, ali so bili taki kontakti – glede na razmere v Sovjetski zvezi, zaradi katerih so bili stiki sovjetskih skladateljev s svetom zelo omejeni – sploh izvedljivi. O dejavnosti Slavka Osterca v Društvu prijateljev Sovjetske zveze po izjavi dr. Dragotina Cvetka piscu v Osterčevi zapuščini prav tako ni pisnih virov (to velja tudi za druge podpisnike predloga o ustanovitvi).

⁵⁰ Maks Pirnik: Vse je bilo ozvočeno, vse je pelo, Primorska srečanja, 91/92, 1989, str. 123.

**AKCIJSKO POVEZOVANJE OB
USTANAVLJANJU DRUŠTVA**
Kulturni in javni delavci

Akcijo za ustanovitev društva so – v okoliščinah, ki smo jih omenili na začetku – spodbudili komunisti. Vanjo so želeli najprej pritegniti ugledne javne, kulturne in znanstvene delavce. Osrednja osebnost te dejavnosti (ki ji Alenka Nedog upravičeno pravi gibanje) je bil Boris Kidrič. Ta je bil, kot pravi dr. Janko Prunk, »v partijskih vrstah tisti najprimernejši človek, ki je navezoval stike z zavezniki in jih skušal pridobiti za ustanovitev društva, nato pa za razne akcije, ki jih je začel ilegalni akcijski odbor društva. Za slovenske kulturnike je bil Kidrič sprejemljiv sogovornik zaradi svoje velike kulturne razgledanosti, političnega talenta, zaradi nešablonskega gledanja na revolucijo in na narodno vprašanje ter zaradi osebne simpatičnosti in izredne prepričljivosti.«⁵¹

Kidrič je skupaj z Borisom Ziherlom zgodaj poleti 1940 obiskal Josipa Vidmarja in ga vprašal, ali bi želel sodelovati s KP Slovenije. Ta je odgovoril pritrdilno in svojo odločitev tudi utemeljil. Kidrič je kot bistven pogoj za vzpostavitev federativne republike enakopravnih jugoslovanskih narodov (kar je bil tudi Vidmarjev politični cilj) poudaril naslonitev na Sovjetsko zvezo, »kar je bila politična zahteva našega položaja, ki jo je bilo treba popularizirati, kolikor ta orientacija še ni sama prodrla v najširše sloje našega naroda. Zato da je treba čimprej ustanoviti Društvo prijateljev Sovjetske zveze in za vsako ceno doseči pri naših oblasteh dovoljenje zanj. To nalogo naj opravi poseben odbor za ustanovitev tega društva, odbor, v katerega vabi v imenu partije tudi mene.«⁵²

Ko je Vidmar privolil tudi v sodelovanje pri ustanovitvi društva in se, kot sam pravi, prvič v življenju vključil v organizirano politiko, so se dogovorili, da bosta zvezo z njim vzdrževala Boris Ziherl ali Aleš Bebler.

Po prvem Vidmarjevem obisku na sovjetskem poslaništvu sta na Kidričev predlog odšla k Ivanu Hribarju. Kidrič mu je svojo zamisel razložil in ga prosil, da kot prvi podpiše uradno prošnjo. »Hri-

bar se ni branil, hotel pa je prej marsikaj vedeti: zlasti ga je zanimala vloga partije in skrbel ga je nemško-sovjetski pakt. Kidrič mu je razložil oboje in jaz sem mu potrdil resničnost poslanikove izjave (da v paktu ni točke, ki bi zadevala usodo Jugoslavije ali Slovenije, op. B. R.). Razveselila ga je vidno in v zadoščenju, ki mu ga je pripravila Kidričevo poročilo, je naposled pristal in nama formular podpisal. Z ostalimi podpisniki ni bilo težav. Izbrana so bila sama znana in ugledna imena. S tem je bilo naše delo opravljeno, partija pa je skrbela za široko propagando in za ugodno razpoloženje med množicami.«⁵³

Prizadevanja KP Slovenije, da bi se v Društvu prijateljev Sovjetske zveze povezala z uglednimi kulturnimi in javnimi delavci, publicisti, sodelavci naprednih revij in s t. i. liberalno inteligenco, kažejo že omenjeni sestanki (»predustanovitvena« seja društva z njimi v Slovenski matici, razprave v krogu Sodobnosti). To je partiji v dobršni meri tudi uspelo, vendar zaradi specifičnosti »skupine« z njo ni bila sklenjena kakšna izrecna »politična pogodba« (akcijski sporazum), tako kot s krščanskosocialistično skupino in levim krilom Sokola. Stiki in dogovori so potekali v glavnem na individualni ravni, z »najprimernejšimi« ljudmi iz vodstva KP Slovenije, zlasti Borisom Kidričem, ki »pred slovensko levo inteligenco nikoli ni skrival svojega komunističnega prepričanja, je pa vedno izhajajoč iz njega znal najti najboljše možne rešitve za slovenski narod... Takšno jasno stališče (kot ga je izpričal Kidrič po že citiranem Zwittrovem pričevanju, op. B. R.) je prepričevalo tudi nekomunistične kulturne delavce in jih nagnilo k sodelovanju s Partijo v Društvu prijateljev Sovjetske zveze.«⁵⁴ Kljub tem povezavam so nekateri pomisleki, pridržki in tudi nezaupanje na obeh straneh obstajali. Na to kaže med drugim relativno zapoznel vstop krščanskosocialističnih predstavnikov iz kroga revije Dejanje Edvarda Kocbeka in Jožeta Zemljaka v društvo. Do Kocbeka so imeli komunisti takrat nekaj časa zadržano stališče »zaradi objave novele Igor v Dejanju in so ga zato povabili šele pozneje, ko so njihovi dvomi odpadli.«⁵⁵ O Kocbekovem

vstopu v društvo priča tudi Tone Fajfar.⁵⁶ Kdaj naj bi do tega prišlo, ni povsem jasno, saj je Kocbek še 22. avgusta 1940 ugotavljal, da morajo jeseni v reviji Dejanje »določiti razmerje do desnice in do levece.«⁵⁷

Oktober ta odnos kulturniškega dela krščanskih socialistov vsaj do levece (KP) tudi še ni bil razjasnjen, saj sta Zemljak in Kocbek prepričanju Aleša Stanovnika, da se morajo Slovenci »v vseh stvarih nasloniti na interese Sovjetske Rusije«, ugovarjala, o slovenskih komunistih pa menila, da »niso nosilci zahodne in srednjeevropske revolucije, temveč neke abstraktne, po sovjetskem zgledu kopirane revolucije, ker mislijo najprej obglavljati in razračunavati, potem šele pozitivno delati. Njihova revolucija ne bo revolucija, temveč zasedba po sovjetskih četah.«⁵⁸

Te ocene kažejo tudi na precejšnje nezaupanje Kocbeka, res pa je, da jih je kasneje pod vplivom razvoja dogodkov omilil, saj v Listini pravi, da so se slovenski komunisti ob nemškem napadu na ZSSR »otresli abstraktnega revolucionarnega univerzalizma in na hvalo precej spravili v sklad napredne družbene interese z interesi ogroženega naroda, kajti spričo stvarnosti so morali priznati, da so v moderni zgodovini začeli nastopati hihi, ko je treba najbolj tehtne človeške odločitve storiti le v obliki narodnega, ne pa proletarskega kolektiva.«⁵⁹

Razmišljanja Kocbekovega kroga v širšo javnost očitno niso prišla, saj je po njegovih informacijah (če so bile točne) italijanski konzul avgusta 1940 uradno vprašal banovino v Ljubljani,

kaj je z rusofilskim razpoloženjem v Sloveniji in z intelektualnimi krogi, ki ga širijo in ki se po njegovem delijo v šest skupin: »1. Hribarjev krog prijateljev ruskega naroda; 2. Kocbekov krog levih katolikov ('klerikalcev'); 3. krog prijateljev Sovjetske Rusije; 4. krog Sodobnosti itd. Posebno je prosil za natančnejše pojasnilo o 2., 4. in 5. krogu. Banovina je dopis poslala policiji, naj dožene stvarno stanje omenjenih oseb in skupin, policija je odgovorila in vrnila spis banovini. Kako je banovina odgovorila konzulu, mi ni znano. Značilno pa je, da sem slišal posredno, od nekega rezervnega častnika, da je nekoč v teh počitnicah podpisal službeni tajni spis, s katerim se jugoslovanski častniki svarijo pred stikom z omenjenimi, v isti vrsti in z isto karakteristiko naštetimi skupinami.«⁶⁰

»Kocbekov« primer pa je vendarle nekoliko specifičen. Na splošno je bilo sodelovanje ob ustanavljanju društva in v njem (tako »javnem« odboru kot z »delovnim« oz. »akcijskim«, ki so ga organizirali komunisti) dobro. Izmenjava pogledov in informacij, kritično presojanje stališč in poskus oblikovanja skupne strategije ob bližajoči se vojni nevarnosti so bili sestavni del tega povezovanja: »Razpravljali smo z našimi najboljšimi zavezniki o situaciji (po podpisu pakta in marčevskih demonstracijah, op. B. R.), da bi vedeli, kako mislijo. Na Kidričevo iniciativo sem odšel na razgovor k Ferdu Kozaku. Razložil sem mu naše, komunistično stališče: okupacija je pred vrati in z njo možnost naše borbe na široki fronti, ki naj preraste v oborožen boj proti okupatorju. Bodite

⁵¹ Dr. Janko Prunk: Vloga Borisa Kidriča pri ustvarjanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Borec, št. 3/4, 1984, str. 175.

⁵² Vidmar: Orazi, str. 363.

⁵³ Prav tam, str. 364.

⁵⁴ Dr. Janko Prunk: Vloga Borisa Kidriča pri ustvarjanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Borec, št. 3/4, 1984, str. 176.

⁵⁵ Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1977, str. 201 in 235. (Dalje: Prunk: Pot krščanskih soc.)

⁵⁶ Fajfar: Odločitev, str. 21.

⁵⁷ Edvard Kocbek: Pred viharjem, Slovenska matica, Ljubljana 1980, str. 30. (Dalje: Kocbek: Pred viharjem.)

⁵⁸ Kocbek: Pred viharjem: str. 58 in 59.

⁵⁹ Edvard Kocbek: Listina, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 296.

⁶⁰ Kocbek: Pred viharjem, str. 31 in 34.

pametni, je rekel Ferdo, klerikalci so taka moč, da vas bodo strli. Oni bodo proti vsaki borbi. Odgovoril sem mu, da smo daleč od tistih časov, ko je Cankar pisal, da je 'vse črno'. Mi verjamemo, da bomo lahko premaknili kmečke množice, ko bo udaril plat zvona.«⁶¹

Postopno iskanje stičišč in ustvarjanje enotne frontne organizacije okrog društva izpričuje tudi Josip Vidmar: »V takih nalogah (izročitev podpisov sovjetskemu poslaniku, op. B. R.) in političnih razpravah, ki jih je večidel vodil Kidrič, je leto 1940 minevalo v stopnjujoči se napetosti. Kajti vojna ujma se je očitno bližala tudi nam. V odboru za pripravo društva se je izoblikovala najbolj strnjena podoba neke demokratske koalicije, ki naj bi jo partija vodila v bližajočih se dramatičnih dogodkih. Stržen koalicije naj bi predstavljali poleg komunistov predvsem revolucionarni sokoli in krščanski socialisti. To je bila formacija, ki je kasneje rodila izvrsten politični sad. Toda dokler ni prišlo do naše državne katastrofe, se je ta družba morala zadrževati v nevarni pasivnosti. Šele pristop Jugoslavije k fašističnemu paktu je vzburil sorazmerno letargično stanje naših narodov, ki so na to odločitev odgovorili z mogočnimi demonstracijami, s strmoglavljenjem vlade in z zahtevo po novem režimu, ki naj bi se naslonil na Sovjetsko zvezo.«⁶²

Skupina krščanskih socialistov

Krščanski socialisti (vodilni levo usmerjeni člani širšega vodstva Jugoslovanske strokovne zveze in ljudje iz kroga dr. Aleša Stanovnika) so se za sodelovanje s komunisti odločili na lastno pobudo, junija 1940, na tajnem sestanku v Laškem. Ta odločitev je izhajala iz prepričanja, da sami ne morejo več naprej in da morajo dobiti zaveznika, saj se bo Jugoslavija slej ko prej zapletla v vojno. Zato se je treba pripraviti na narodno obrambo, v kateri morajo krščanski socialisti dosledno opraviti svojo dolžnost. Klerikalna stranka se pogreza v neke vrste fašizem, zato krščanski socialisti z njo ne morejo sodelovati. Ker vidijo v prihodnjem razburkanem času kot odločilno silo Komunistično partijo Slovenije, ji ponujajo zavezništvo in sodelovanje. Na sestanku so

za stik s partijo določili Lojzeta Hartmana in Toneta Fajfarja.⁶³

Konec avgusta je prišlo na Fajfarjevo zahtevo po pogovoru z enim od vodilnih komunistov do sestanka z Borisom Kidričem. Fajfar je Kidriču razložil razporeditve med krščanskimi socialisti in mu predlagal sodelovanje, kakršno se bo partiji zdelo potrebno. Fajfar piše, da ga je Kidrič pazljivo poslušal, mu kdaj pa kdaj postavil kakšno podrobno vprašanje, nato pa povedal, »da imajo komunisti trenutno za najvažnejšo politično akcijo gibanje za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo. V odbor društva naj pošljemo tudi krščanski socialisti svoje zastopnike, predvsem pa naj podpremo organiziranje društva po delavskih revirjih. Prav tako naj podpremo po tovarnah snovanje odborov delavske enotnosti, ki naj ne glede na sindikalne birokrate povezuje delavstvo v enoten boj.« Fajfar (ki je pričakoval, da bo Kidrič krščanskim socialistom takoj naložil velike naloge) je bil nad tem nekoliko razočaran, obenem pa je s sestanka »odhajal vesel in z občutkom olajšanja, ker nisem bil vedel, kakšno bo stališče Partije do naše odločitve.«⁶⁴

Fajfar je v društvo vstopil skupaj s Tonetom Marinčkom. Spominja se, da se je v njem seznanil z Borisom Zihlerlom, Tonetom Tomšičem, dr. Alešem Beblerjem, Josipom Vidmarjem, Jožetom Rusom, Francem Lubejem, predstavniki kulturnega življenja dr. Francetom Šturmom, dr. Ferdom Kozakom, dr. Francetom Kidričem. Prvič je tu ugledal tudi dr. Črtomira Nagodeta (ki je bil že leta 1941 s svojo skupino izključen iz Osvobodilne fronte). Društvo je imelo delovne sestanke pri Sokolu, v Zvezdi, v hotelu Štrukelj, v uredništvu Sodobnosti, pri Blazniku in drugod. Po Fajfarjevi ugotovitvi so se v društvu »začele zbirati razne demokratske in progresivne struje, ki so se pojavljale v predvojnem slovenskem življenju. Zbirale so se okrog Komunistične partije, ki je tako postala naravna vodnica in je povezovala vse napredno slovensko življenje.«⁶⁵

Ob obravnavi pristopa krščanskih socialistov k društvu kaže omeniti tudi njihov izstop iz Slovenskega društva jeseni

1940, ki v bistvu pomeni javno manifestacijo njihove politične odločitve.⁶⁶

Levo krilo Sokola

Skupina s izrazito narodnoobrambno in narodno orientacijo se je oblikovala zlasti po letu 1938, ko je načelstvo ljubljanske župe Sokola nastopilo proti izkoriščanju proslave 20. obletnice Jugoslavije v režimske namene. Vodstvo ljubljanske župe je bilo zato odstavljeno, vendar je delovalo naprej in se izoblikovalo v samostojno demokratično levo krilo Sokola s številnim članstvom.⁶⁷ Tudi ta skupina se je s komunisti, vendar nekaj kasneje kot krščanski socialisti, povezala prav ob akciji za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Skupino sta v stikih s komunisti zastopala Josip Rus in Franc Lubej. Pobudo za stike so dali komunisti, Francetu Lubeju jo je 18. decembra 1940 sporočil Maks Nahlik, načelnik Sokola Vič, izhajala pa je iz ocene, da je sokolska skupina »v stališčih do teh vprašanj (odnosu do režima, faši-

zma in nalog, ki jih bodo imele napredne sile v bodočih dogajanjih, op. B.R.) tako blizu stališčem partije, da je stik s partijo ne samo mogoč, temveč tudi potreben in zaželen.«⁶⁸

Predlog o sestanku s komunisti sta podprla tudi Zoran Polič in Josip Rus. Lubeja sta pooblastila za pogovor s predstavnikom partije, »zraven pa izrazila misel, da je po odmevu, ki so ga dogodki v Sokolu sprožili v javnosti, prišlo do tega srečanja precej pozno.«⁶⁹

Dne 30. decembra je Nahlik Lubeja predstavil odvetniku dr. Marianu Dermastji, ta pa je po krajšem pogovoru o razmerah v Sokolu predlagal širši sestanek, na katerega naj bi vsaka stran poslala po tri predstavnike. Lubej, Rus in Polič so se po tem dogovorili, da drugih ožjih sodelavcev, dokler ne bo jasno, kako se bo začelo razmerje razvijalo, o tem ne bodo obvestili.⁷⁰

Prvi uradni sestanek predstavnikov Sokola in KP Slovenije je bil 13. januarja

⁶¹ Bebler: Čez drn in strn, str. 80.

⁶² Vidmar: Obrazi, str. 365.

⁶³ Prunk: Pot krščanskih soc., str. 199 in opomba št. 10; Fajfar: Odločitve, str. 20 in 21.

⁶⁴ Prav tam, str. 21.

⁶⁵ Fajfar: Odločitve, str. 23.

⁶⁶ Slovensko društvo je bilo ustanovljeno leta 1938, bilo je »organizacija narodnjaških sredinskih Slovencev, ki so izražali svoje družbenopolitične in kulturne nazore v časniku Slovenija. Njegova osnovna politična želja je bila zedinjena, avtonomna, demokratična Slovenija.« V društvu so bili katoličani, komunisti, strankarsko neopredeljeni oz. narodni demokrati. Komunistična partija je v njem videla leta 1938 in v začetku leta 1939 enega od zaveznikov v Slovenski ljudski fronti. Po sporazumu med Hitlerjem in Stalinom je časopis Slovenija začel ostro napadati sovjetsko politiko, pa tudi slovenske komuniste (iz tega časa je znana npr. polemika med članom Slovenskega društva Lojzetom Udetom in komunistom Dušanom Kermaunerjem, ki mu je odgovarjal v Sodobnosti). Taka uredniška usmeritev se ni spremenila niti potem, ko so slovenski komunisti že spremenili svojo politiko, zato so krščanski socialisti izstopili iz društva, Tone Fajfar pa iz uredništva revije, kar je seveda izzvalo nove ostre polemike. V razmerju političnih sil pred vojno na Slovenskem je njihova odločitev o sodelovanju s komunisti pomembna tudi zato, ker »so postali krščanski socialisti v Sloveniji res najpomembnejši predstavnik reformnega, evolutivnega demokratičnega socializma, pomembnejši od socialne demokracije, in to je specifična poteza slovenske zgodovine« (Prunk, Pot krščanskih soc., str. 201, 202, 203).

⁶⁷ A. Nedog: Ljudskof. g., str. 238.

⁶⁸ Lubej: Odločitve, str. 162, 163.

⁶⁹ Lubej: Odločitve, str. 164.

⁷⁰ Prav tam. Organizacija levega krila Sokolov je imela po pričevanju Zorana Poliča osrednje vodstvo (Rus, Lubej, Polič) in širše vodstvo, t. i. deseterico (ki sta v odboru društva sodelovala kot celota): Zoran Polič, Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda, Ljubljana 1952 (ponatis iz revije Vodnik, št. 7-10), str. 43.

1941 v kavarni Majcen za Bežigradom.⁷¹ Udeležili so se ga Rus, Lubej in Polič, od komunistov pa Dermastja, Aleš Bebler in dr. Jože Ravnihar-Gregor.⁷² Pogovor je, kot se spominja Bebler, tekel »o svetovnem položaju, o fašizmu in o politiki naše vlade.«⁷³ Rus se spominja, da so obravnavali možnost sodelovanja, govorili o stališču do Sovjetske zveze, stanju v sokolstvu, ne pa tudi o komunistični stranki (zaradi njene ilegalnosti). Predstavniki Sokola so izjavili, da so za sodelovanje brez pridržka, in izrazili željo, »da bi bila socialistična družba organizirana tako, da bi skupnost pospeševala razvoj vsakega posameznika, kakor je to npr. v sokolski telovadnici.«⁷⁴

Pripravljenost za sodelovanje je bila pri Sokolih po pripovedovanju Rusa rezultat izkušenj v boju proti fašistični politiki priznanih strank in prepričanja, da nobena legalna stranka ali politična skupina ne izpolnjuje niti idejnih niti moralnih pogojev za politično vodstvo boja proti fašizmu. Po Lubejevem pričevanju so na sestanku (Lubej ga označuje za tretjega, vseh pa je bilo pet) »komunisti označili za glavno nalogo boj proti fašizmu in njegovem napadu na vse napredne sile v svetu, boj proti zaslužnjenu Jugoslavije in Evrope, proti uporabi našega ozemlja, bogastev in ljudstva za napad na Sovjetsko zvezo, edino oviro na njegovi uničevalski poti.« Sokoli so ta program pozdravili in izjavili, da imajo podobne poglede ter da so pripravljeni na boj za svobodo in neodvisnost Jugoslavije skupaj z vsemi silami, ki to enako iskreno želijo. »S tem je bila podana možnost in ugotovljena potreba po sodelovanju partije in Sokola pri skupni nalogi.«⁷⁵

S sestankom sta bili obe strani zadovoljni. Naslednji (četrti) je bil konec januarja 1941 v gostilni Kovač v Tomačevem: s sokolske strani sta se ga poleg že omenjenih treh udeležila še Dušan Podgoran in Lojze Lubej, od članov partije pa Bebler, Miha Marinko in Franc Leskošek. Pogovor je tekkel zlasti o sokolskem članstvu in njegovi organizaciji.

Peto, zadnje srečanje je bilo prve dni marca v Dravljah.⁷⁶

To je bil širši sestanek. Sokolov je bilo devet, poleg udeležencev prejšnjega se-

stanka še Janez Porenta, Viktor Repič, inž. Miloš Brelih in Rado Prelovec, komunist pa še Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Na sestanku so potrdili sodelovanje v skupnih pripravah na obrambo, razpravljali pa tudi o izjavi, da sokolstvo med vojno in po njej ne bo imelo strankarskih ambicij. Kot potrdilo sporazuma med obema skupinama »... je Kardelj povabil vso deseterico iz širšega sokolskega vodstva v odbor Društva prijateljev Sovjetske zveze, navzoči sokoli pa so to vabilo sprejeli z zadoščenjem.«⁷⁷ Iz istega vira imamo tudi poročilo o zadnji seji Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki je bila 23. marca v majhni dvorani Glasbene matice, v prvem nadstropju gostilne Pri sokolu zraven mestnega magistrata. Sokoli so se je (z izjemo Nahlika) udeležili polnoštevilno. Od drugih članov odbora društva so bili na seji Tone Fajfar, Boris Ziherl in Aleš Bebler, ki je sejo začel in opravičil odsotnost predsednika društva dr. Franca Šturma. Na seji je bil tudi inženir Črtomir Nagode, ki je opravljal funkcijo tajnika. Bebler je poročal o seji vlade, ki se je odločila za pristop k osi Rim-Berlin, kar je Nagode označil za klevetanje vlade, ki da je za sodelovanje s Sovjetsko zvezo. Ko mu je Lubej pokazal tiskano okrožnico prosvetnega ministrstva, ki jo je prejel prejšnji dan in v kateri je bilo učiteljem naloženo, naj se borijo proti rastočemu vplivu Sovjetske zveze, je Nagode kot tajnik društva (na predlog Beblerja) odstopil. Društvo je sklenilo od vlade zahtevati, da podpiše pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo (za kar je glasoval tudi Nagode). Ko se je Bebler po seji zahvalil za pomoč, so mu odgovorili, »da je to samo prvi prispevek sokolov k sodelovanju.«⁷⁸

OCENE DRUŠTVA PRIJATELJEV SOVJETSKE ZVEZE

Ocene društva iz časa, ko je nastajalo oz. delovalo, smo tako pri njegovih privržencih kot nasprotnikih, pa tudi pri tedanjih oblasteh skušali predstaviti v dosedANJI obravnavi. Relativno hitro pa je prišlo tudi do analiz, ki so dejavnost društva postavljale v širši politični kontekst. Prvi tak pregled je bil narejen že med

vojno. Kot del informativnega pisma za Moskvo ga je leta 1944 napisal Boris Kidrič. Obsežno poročilo je začel prav s poglavjem »Aksijska enotnost in 'Društvo prijateljev Sovjetske zveze' pred okupacijo.«⁷⁹ V njem piše, da je na platformi CK KPJ za vso Jugoslavijo KP Slovenije v drugi polovici leta 1940 vzpostavila akcijsko enotnost s krščanskosocialistično skupino, demokratičnim krilom v Sokolu in s skupino vidnih slovenskih kulturnih delavcev. Aksijski sporazum je temeljil na:

»1. Jugoslavija naj se ne oslanja na nobenega od obeh vojskujočih se taborov, temveč naj se zunanje politično krepko nasloni na Sovjetsko zvezo, kar je tudi za ogroženi slovenski narod edina rešitev.

2. Notranja demokratizacija Jugoslavije.

3. Vzpostavitev narodne, demokratične vlade.«⁸⁰

Že pred tem akcijskim sporazumom se je pričelo na pobudo CK KPJ po vsej Jugoslaviji organizirati Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Snovanje je bilo v Sloveniji v začetku legalno, ko je jugoslovanska vlada društvo prepovedala, pa množično pollegalno. Kidrič nato opisuje nastanek društva in našteva podpisnike pobude, pri čemer širše opisuje Ivana Hri-

barja, omenja skladatelja Blaža Arniča,⁸¹ opisuje pa tudi akcijo za zbiranje podpisov in izročitev skrinjice Plotnikovu (pri čemer navaja, da je skrinjico pokrivala marmorna plošča z vdelanim zemljevidom Slovenije). O akciji pravi, da je »postala tudi najvidnejši izraz zgoraj omenjene akcijske enotnosti med KP, krščanskimi socialisti, demokratičnim krilom v 'Sokolu' ter skupino slovenskih kulturnih delavcev.«⁸²

V nadaljevanju opisuje krščanske socialiste (pri čemer zajema JSZ, Dejanje in Zarjo), Sokole in kulturne delavce (naštevava Vidmarja, Ferda Kozaka, Juša Kozaka in Mileta Klopčiča). Kidrič pri tem poudarja, da sta obe prvi skupini izšli iz dveh tradicionalnih političnih taborov na Slovenskem.

Za obravnavano temo je pomembna Kidričeva ocena akcijskega sporazuma, ki v bistvu velja še danes: »Aksijski sporazum KP s krščanskosocialistično, demokratično sokolsko in kulturniško skupino v letu 1940, pred nemško-italijansko okupacijo, je torej v mnogočem predstavljal izhodišče za kasnejšo Osvobodilno fronto, pa tudi za druge globlje izpremembe v slovenskem političnem in javnem življenju.«⁸³

⁷¹ Bebler: Čez drn in strn, str. 79; Lubej: Odločitve, str. 165; Josip Rus-Andrej: Pričevanja in spomini, Borec, Ljubljana, 1989 (dalje Rus: Pričevanja), str. 81, 82. (Rus poprejšnjih pogovorov z Nahlikom in Dermastjo ne omenja, op. B. R.)

⁷² Lubej: Odločitve, str. 165.

⁷³ Bebler: Čez drn in strn, str. 79.

⁷⁴ Rus: Pričevanja, str. 81.

⁷⁵ Lubej: Odločitve, str. 166 in 167.

⁷⁶ Število sestankov, kot jih navaja Lubej, se ujema z Beblerjevim pričevanjem, medtem ko je Rus manj natančen: »Od tedaj (sestanek za Bežigradom, op. B. R.) so ostali stiki s Komunistično partijo prek tovariša Kidriča trajni. Na sestankih smo obravnavali mnoga vprašanja, kritično presojali tekoče dogodke in izmenjavali obvestila. Sodelovali smo skupaj tudi v 'Društvu prijateljev Sovjetske zveze'. Razgovori so bili nezadržani, iskreni in so krepili medsebojno zaupanje, nujni, nepogrešljivi moralni temelj za uspešno sodelovanje.« (Rus: Pričevanja, str. 82.)

⁷⁷ Lubej: Odločitve, str. 169.

⁷⁸ Prav tam, str. 172.

⁷⁹ Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacije v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 7. (Dalje Kidrič: Kratek obris.) Enako tudi v Boris Kidrič: Sabrana dela III., Komunist, Beograd, 1985, str. 295 (v opombah k besedilu v zbranih delih so navedeni tudi biografski podatki o podpisnikih izjave, ki jih navaja Kidrič).

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Ta ni naveden nikjer drugje.

⁸² Kidrič: Kratek obris, str. 8.

⁸³ Prav tam, str. 11.

Drugačnega mnenja kot Kidrič je bil štiri leta kasneje tedanji notranji minister Boris Kraigher, ki je na vprašanje, kakšno je bilo društvo v organizacijskem pogledu, odgovoril: »V Ljubljani je obstojal iniciativni odbor za Slovenijo in so se formirali odbori v centrih kot Ljubljana, Maribor, Celje. Naslanjalo se je na Zvezo delovnega ljudstva, ki je bila pollegalna politična organizacija, samo da je Društvo prijateljev SZ imelo drug značaj. Pretirano bi bilo dati društvu prijateljev s SZ centralno vlogo, ker je bilo to Društvo vseslovenska zadeva. Važnejšo vlogo je igralo KDG in Zveza delovnega ljudstva, ki je bila obnovljena v jeseni leta 1939.«⁸⁴

Kidričevi oceni se je leta 1951 znova približal France Škerl, ki je o društvu napisal, da je »postal revija protifašističnih sil« in da je bilo »zaradi povezave kasnejših temeljnih skupin Osvobodilne fronte ... Društvo prijateljev Sovjetske zveze pravzaprav predhodnik Osvobodilne fronte«. Do povezave »je vsaka od skupin prehodila svojo pot, preden je vstopila v novo skupnost, ki se je po razredni bazi razlikovala od vseh dotedanjih tradicionalnih političnih tokov v Sloveniji«.⁸⁵

Škerlovi oceni je nasprotoval Ivan Kreft, ki je »podobno kot Kraigher, poudarjal vlogo Zveze delovnega ljudstva Slovenije, Društvo prijateljev Sovjetske zveze pa postavil v njene okvire. Škerlu je očital, da je »vlogo Zveze delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS), ki je v celotnem svojem sestavku nikjer ne omenja, prenesel na 'Društvo prijateljev Sovjetske zveze', za katero vemo, da je nastalo v okrilju ZDLS šele v drugi polovici leta 1940... Zveza DLS je imela v Sloveniji 21 okrajnih organizacij. Ljubljanska je bila le ena od teh in ta se je v drugi polovici leta 1940 vsa posvetila organizaciji Društva prijateljev Sovjetske zveze in pri tem popolnoma uspela. Posrečilo se ji je vključiti v društvo dve skupini, ki sta stali izven Zveze DLS, to je krščanskosocialistično skupino in demokratično krilo Sokola, dočim je skupina kulturnih delavcev bila v ljudsko gibanje vključena že od leta 1933, povezana s Partijo pa je bila že prej. Okrajne organizacije ZDLS so ostale samostojne vse do ustanovitve OF, ko so

se vključile v njo. Pred tem pa so pomagale pri podpisni akciji Društva prijateljev Sovjetske zveze. Društvo prijateljev Sovjetske zveze pa izven Ljubljane ni imelo svojih organizacij.«⁸⁶ To Kreftovo (in deloma Kraigherjevo) oceno je zgodovinopisje ovrglo. Alenka Nedog ugotavlja, da je imelo »Društvo prijateljev Sovjetske zveze v svoji zasnovi in nadaljnji izpeljavi močnejše elemente ljudskofrontnega zbiranja političnih zaveznikov kakor Zveza delovnega ljudstva, ki je bila ustanovljena septembra 1939 v manj ugodnih zunanje-političnih okoliščinah. V primerjavi s sodelovanjem različnih političnih skupin in gibanj v prejšnjem razdobju slovenskega ljudskofrontnega gibanja, kjer so imele pri njihovih odločitvah še precejšnjo vlogo trenutne politične kombinacije zlasti ob volitvah, so skupine in tudi posamezniki pristopali zdaj predvsem iz spoznanja, da je sodelovanje v okoliščinah, ko je že grozil neposreden fašističen napad, nujno.«⁸⁷

Vse druge do sedaj znane ocene, bodisi tedanjih akterjev, bodisi raziskovalcev, so v osnovi identične s Kidričevo politično oceno iz leta 1944. Tako npr. dr. Franc Zwitter ustanovitev društva ocenjuje kot akcijo, »ki naj pokaže novo perspektivo nacionalne rešitve v trenutku, ko se je Francija zrušila in ko na Zahodu ni bilo nikakršne kontinentalne fronte več.«⁸⁸

Po mnenju Borisa Ziherla je bilo društvo »zelo široko zasnovano in je igralo precej važno vlogo pri oblikovanju enotne fronte proti fašizmu na slovenskih tleh. Bilo je v nekem smislu predhodnik Osvobodilne fronte.«⁸⁹

Tone Fajfar je v društvu videl »nov način, novo nadomestilo za že pozabljeno in razbito ljudsko fronto.«⁹⁰

Tudi za Dušana Kermaunerja je bilo društvo »neposredni predhodnik že v aprilu 1941 ustanovljene protiimperialistične fronte ali Osvobodilne fronte«.⁹¹ Enako je sodil Miha Marinko: »Za Slovenijo moramo reči, da so ta društva predstavljala zarodek kasnejše OF.«⁹²

Strokovne interpretacije se od citiranih bistveno ne razlikujejo. Gotovo je najbolj v celoti razvoj ljudskofrontnega gibanja in tudi vlogo Društva prijateljev Sovjetske zveze do sedaj ocenila Alenka

Nedog in zato je prav, da z njeno oceno obravnavo teme tudi končamo: »V zadnjem letu pred začetkom vojne v Jugoslaviji je bilo gibanje za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze najbolj učinkovita oblika povezovanja slovenskih patriotskih sil, ki so spričo dejstva, da se je napad na Jugoslavijo kazal že za neizbežnega, težile k združitvi zaradi obrambe domovine... Društvo prijateljev Sovjetske zveze ima torej v razvoju slovenskega ljudskofrontnega gibanja posebno mesto. Takšna društva, ki so delovala tudi v drugih mestih Jugoslavije, namreč niso imela tiste vloge, ki označuje slovensko Društvo v nekem smislu za iztočnico v Osvobodilno fronto. Prek podpisovalne akcije je imelo elemente množičnega gibanja, v sodelovanju različnih političnih in svetovnonazorskih skupin in posameznikov, ne glede na politične vzgibe, ki so jih pri tem vodili, pa tudi elemente skupinske povezave.«⁹³

K dosedanjim ugotovitvam o Društvu prijateljev Sovjetske zveze iz domačih virov kaj bistveno novega najbrž ne bo mogoče dodati. Dosedanje ocene bi lahko obogatili ali spremenili dokumenti, ki jih hranijo sovjetski arhivi (npr. listine s podpisi, ki bi razkrila imena širšega števila privržencev, morebitna poročila sovjetskega poslaništva o dejavnosti društva, njegove morebitne ocene v sovjetskem vodstvu ali organih Kominterne ipd.).

Dokler teh podatkov ne bomo imeli na razpolago, bo imelo Društvo prijateljev Sovjetske zveze v našem zgodovinskem spominu približno tako vlogo, kot smo jo skušali orisati v tem prispevku.

Na koncu kaže navesti še podatek, da je bilo po osvoboditvi društvo (kot društvo in ne politična organizacija oz. gibanje) obnovljeno. Delovala je predvsem knjižnica s čitalnico, po letu 1948 pa je tudi ta zamrla.⁹⁴

⁹³ Pogovor med ministrom Borisom Kraigherjem in predsednikom Matijo Maležičem v zadevi KPS s posebnim ozirom na Ljubljano, ZA CK ZKS, Spomini-Ljubljana, škatla št. 25, str. 5, 8. 10. 1948.

⁹⁴ France Škerl: Politični tokovi in Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja. Zgodovinski časopis, letnik V, leto 1951, št. 1-4, str. 10 in 11.

Naša Sodobnost, 1953, I. letnik, I. knjiga, str. 361.

⁸⁷ A. Nedog: Ljudskof. g., str. 244.

⁸⁸ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966, št. 1/2, str. 269.

⁸⁹ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1/2, str. 466.

⁹⁰ Prav tam, str. 445.

⁹¹ Prav tam, str. 40.

⁹² Miha Marinko, Izbrana dela, Komunist, Ljubljana, 1980, str. 104.

⁹³ A. Nedog, Ljudskof. g., str. 231, 243 in 244.

⁹⁴ Enciklopedija Slovenije, 2. del, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 359.

EMIL CESAR

Slovenski
marksistični
tisk
v
tujini
in
knjigarna
Horizonti
v
Parizu

Sicer na delo te vrste z našim zapisom ne opozarjamo prvič, čeprav je spet res, da si poglobljenih vprašanj javno nismo zastavljali pogosto. Največkrat smo o marksističnem tisku pisali le informativno, v krajših priložnostnih prispevkih, največkrat ob pomembnejših obletnicah, in še to v zgodnejših povojnih letih. Dragocene odgovore in dopolnila pa najdemo – žal preredko – v spominih slovenskih revolucionarjev in revolucionarjev drugih jugoslovanskih narodov. Odkrivajo pa tudi nekaj novih dejstev, zlasti v zvezi s Parizom, na katere želim vsaj opozoriti, če že ne moremo odgovoriti nanje zaradi pomanjkanja pričevalcev. Ob tem sklepamo, da so marksistično literaturo skraja v slovenščino prevajali neprofesionalni prevajalci z manjšimi prevajalskimi sposobnostmi, vendar marksistični entuziasti, ki so s tem nadomestili premajhno začetno strokovno usposobljenost, pozneje pa so se nekateri od njih razvili v rutinirane prevajalce; dokler se ekipa v nenehnem stremljenju po vse boljših sodelavcih ni okrepila s strokovno sposobnejšimi tovariši. Ker so soustvarjali slovensko filozofsko terminologijo, tako kot predstavniki idealistične filozofije na Slovenskem, njihovo delo ni bilo preprosto. Hkrati pa v pričevanjih vseskozi odkrivamo skrb za rabo živega slovenskega knjižnega jezika, kar zaradi daljše časovne odtrganosti od domovine in življenja v njej ter zaradi pomanjkanja sicer še redkih strokovnih pripomočkov ni bilo preprosto.

Mimo redkih založniških poskusov v Sloveniji je bilo prav gotovo izredno pomembno prevajalsko središče v Sovjetski zvezi, v Moskvi, o čemer imamo dragocene podatke tudi v slovenski memoarski literaturi. Najpomembnejši za to obdobje so spomini Ivana Regenta, za nekoliko poznejši čas pa spomini Franceta Klopčiča. O začetkih založniškega podjetja, ki naj bi načrtno skrbelo za marksistično literaturo v slovenskem jeziku, pripoveduje Ivan Regent. Tako se v zvezi z nastankom jugoslovanskega prevajalskega sektorja spominja naslednjih podrobnosti: 1932 mu je Grgur Vujović-Gregor (1901–1937) predlagal, da sprejme mesto načelnika jugoslovanske sekcije pri Inštitutu za pre-

vajanje. Tu je potem Regent deloval, kot sam pravi, osem ali devet let. Hkrati je bil urednik knjig, ki so jih tiskali v slovenskem jeziku, urednik marksističnih knjig za srbohrvaško jezikovno področje pa je bil profesor Veljko Ribar-Dobrovski (1897–1966). V tem času so prevedli v srbohrvaščino in slovenščino petindvajset del, od tega jih je bilo največ prevedeno v srbohrvaščino. V slovenski jezik so prevedli vse Leninove brošure, med njimi: *Kaj storiti?*, *Kdo so prijatelji ljudstva?*, *Država in revolucija*, *Imperializem kot posebna etapa kapitalizma* ter dela Karla Marxa *Empiriokriticizem*, statut mladinske Internacionale, *Komunistični manifest*, *Vprašanja leninizma*, »precej« Stalinovih govorov, njegov *Marksizem in narodno kolonialno vprašanje*, *O dialektičnem in zgodovinskem materializmu*, *Zgodovino VKP (b)*, knjigo o procesu proti Buharinu, Zinovjevu in drugim.¹

Načrti pa so bili veliko večji. Iz korespondence med Regentom in Francetom Klopčičem izvemo nekaj tudi o tem. Podrobnosti navaja Klopčič in po njegovi zaslugi so se tudi ohranile. Skleпам pa, da teh pisem ni ohranil Regent, saj bi katerega od njih gotovo objavil in bi sodili v njegove spomine, temveč Klopčič. Domnevam, da je pisal pisma v kopiji in slednjo ohranil hkrati z Regentovimi pisnimi odgovori. Tako je Klopčič predlagal Regentu, da bi prevedli Program Komunistične internacionale. Klopčič je prevedel tudi Leninovo delo o Karlu Marxu, Regent pa mu je pozneje poslal in prevajanje *Anti-Dühringa*, vendar je moral Klopčič ponudbo po tehtnem premisleku odkloniti. Zavrnil jo je iz utemeljenih razlogov in te je sporočil Regentu: »Žal moram odkloniti,« mu je pisal 22. junija 1933. »Prevod je težaven in obsežen. Če bi vsak dan prevajal štiri ure, bi prevajanje trajalo dva meseca. Realno vzeto, teh štirih ur ne morem najti, kajti zahtevalo bi, da se ne bi smel udeleževati življenja v obratu in da bi se odrekel slehernemu počitku. Kaj takega je seveda nemogoče v pogojih, v kakršnih sem. Če potem še prištejem okoliščino, da pojdem kmalu v sanatorij, kjer prebijem najmanj mesec dni, tedaj mi ne preostane drugega, kakor odkloniti Tvoj predlog. Verjemi mi, da bi Tebi zelo rad

ustregel in še več gibanju s prevodom temeljite knjige. Sploh bi rajši zamenjal vseh osem ur današnje moje službe za prevajanje in drugo delo.«²

O natisu marksističnih del v slovenskem jeziku sta govorila tudi Klopčič in Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, ko se je slednji kot delegat udeležil VII. kongresa Komunistične internacionale v Moskvi. Tudi o vsebini njunih pogovorov se na kratko poučimo iz Klopčičevega odgovora na Regentova pisma. Takole piše: »...Tvoje voščilo, kjer želiš, da bi letos slovenska proletarska književnost postala bolj bogata – za petdeset pol Lenina in Stalina – me je prijetno iznenadilo, čeprav je plan majhen. Ko sem govoril z delegatom na VII. kongresu, sva oba prišla do zaključka, da je treba pripraviti izdajo Leninovih del v šestih zvezkih. Žal je ostalo le pri razgovorih. Ali ste predlagali založbi večji plan? Ako ne, ste storili napako. Sredstva, se mi zdi, bi se dalo mobilizirati celo onstran meja za to (v Ameriki, v Jugoslaviji).«³ Dejstvo, da omenja Klopčič kot možnost zbiranja denarne pomoči za tiskanje posameznih del tudi v Ameriki, pri tem misli na slovensko gospodarsko emigracijo – to je pozneje pariški »punkt« v polni meri izkoriščal – pa kaže, da je v pogovorih odkril nekatere uspešne in uresničljive oblike delovanja. Pomisel na pomoč iz domovine je izhajala iz poznavanja političnih in družbenih razmer, značilnih za obdobje njegovega bivanja v domovini, za čas pred njegovo emigracijo iz Jugoslavije. Medtem pa so se zaradi političnih in gospodarskih razmer razmere zaostrole.

O prevajanju govorita Klopčič in Regent tudi v že omenjenem pismu Regentu 6. januarja 1936. Pismo razkriva tesnejše medsebojne pisne stike. Odkrivajo pa skoraj gotovo tudi vzrok za to. Regent je štel Klopčiča za zanesljivega in strokovno vsestransko usposobljenega kulturnega delavca: »...Kar se tiče mojega prevajanja, pa naslednje: 'Vaškemu revnemu ljudstvu' prevzamem brez nadaljnega. Veš, da sem že začel in da tudi končam, ko je stvar planirana.

Stalina 'Vprašanja leninizma' – petnajst do dvajset pol – imam namen prevesti, principialno dajem soglasje. Toda

treba se je dogovoriti o nekaterih podrobnostih.

Prevesti Stalina, tako mnogo in pri tem z vso odgovornostjo, si predstavljam le kot delo, ki ga ne sme ničesar motiti. Nameravam vzeti mesec ali poldrug mesec dopusta na svoj račun in ta čas edinole prevajati. S tem ubijem dva zajca naenkrat. Prvič opravi prevod v določenem času in prav zanesljivo. Drugič, kakovost bo boljša. Ako prevajam paralelno z delom v uredništvu, ki poteka v ruščini, trpi moja slovenščina velike muke.

Torej dopust! Upam, da ga dobim v uredništvu. Toda če bi bile kake težave, bi mi moral priti na pomoč z oficialnim pismom založbe, ki bi ga jaz izročil uredniku, da bi bil moj predlog o dopustu bolj podkrepjen. V pismu bi napisali, da želite v kratkem času imeti prevod in želite videti, da bi Tišler (France Klopčič, op. E. C.) dobil dopust. To je prva podrobnost.

Drugo, če vzamem dopust in začnem prevajati, ali lahko računam, da dobim vsaj 100 do 200 rubljev vnaprej?

Upam, da to vprašanje lahko rešimo brez težav in brez kaneli (zavlačevanja, op. Franceta Klopčiča). Tedaj je stvar gotova. Poleti vzamem dopust in morda prevedem celo več kot 15 pol.«

V zvezi s prevajanjem Stalinovih del je treba navesti podrobnost, ki jo prav tako izvemo iz Klopčičevih spominov in bi imela za prevajalca in še koga drugega lahko usodne in nepredvidljive posledice: »... Stalinovi teksti so imeli prednost pred vsemi drugimi in z njimi se je bilo treba podvizati. Glavni strateg in ideolog si ni dovolil nobenega tekmeca. In naši zastopniki ter predavatelji v Moskvi so se pokorno vključevali v splošen potok poveljevanja Stalina. Kdor se temu ni podredil, kot nekateri študenti na KUNMZ, je kaj kmalu dobil eno etiket: trockist, buharinist, levo-desničar in s tem postopno odslovitvev in pozneje – ,napotnico' za taborišče.«

Prevajalci za srbohrvaško jezikovno področje so bili Rodoljub Čolaković, Božidar Maslarić, Radomir Vujović, Labud Kusovac-Obarov, Simo Miljuš-Kuburić in njegova žena Zora Miljuš, Sima Marković, Kamilo Horvatin in drugi. V slovenščino pa so prevajali Aleš Bebler, inž. Ferjančič,

Dragutin Gustinčič, France Klopčič, Ivan Regent in Anica Lokar. Virov, ki bi podrobneje govorili o izbiri prevajalcev, ni. Nekaj malega izvemo o tem le iz korespondence Franceta Klopčiča z Ivanom Regentom. Primerjava s prevajalci srbohrvaškega področja dokazuje, da je bila slovenska prevajalska skupina dovolj močna. Lahko pa govorimo, kar razberemo tudi iz Regentove in Klopčičeve korespondence, o večji ali manjši prevajalski usposobljenosti posameznih prevajalcev. Zato je bila upravičena Regentova skrb za pridobivanje novih, sposobnejših prevajalcev, če se mu je le ponudila priložnost. (Aleš Bebler, Edvard Kardelj.) Vse kaže, da je Regent od začetka računal s Francetom Klopčičem in ga takoj vključil v prevajalsko skupino. Zanj se je odločil, ker je vedel, da je poznavalec slovenskega jezika, da je kulturno in politično razgledan, marksistično izobražen, da je vesten in zanesljiv. Klopčičev prevajalski delež je pomemben, za prevajanje pa se je odločil verjetno še iz več vzrokov. Sklepam, da je želel kot komunist s prevajanjem marksistične literature prispevati k širjenju marksistične misli v domovini, hkrati je želel obdržati stike s Slovenci in slovenskim jezikom in s tem ohraniti tudi lastne težnje po zahtevnejšem intelektualnem delu, končno pa tudi iz povsem praktičnih vzrokov – tako je ohranjal v tujem svetu zveze s Slovenci v emigraciji; bil je v stiku z najpomembnejšimi oblikami njihovega intelektualnega delovanja. Po Klopčičevem odgovoru Regentu sklepam, da ga je slednji kmalu po prevzemu uredništva – konec decembra 1932,⁴ povabil k sodelovanju. Morda takoj, kakor hitro je bil sestavljen seznam del, ki bi jih bilo treba prevesti, toliko prej, ker ga je bilo treba kmalu začeti uresničevati. Hkrati mu je predlagal, kaj naj prevede. Tudi dejstvo, kaj je za Klopčiča pomenilo povabilo k sodelovanju, zgovorno razkrivajo njegova pisma Regentu. Prevajanje mu je poleg službe pomenilo poglavito delo. Regentovo ponudbo je sprejel takole: »Prejel sem Tvoje pismo in pozdravljam korak, ki Te je privedel na mesto urednika slovenskih izdaj.

Prevod, ki sem ga prevzel, delam. Mesec je sicer že minil, odkar sem sprejel

naročilo, a sem prevedel šele tretjino ‚Karla Marxa‘. Zelo sem zaposlen, tako da sem celo zbolel in ležal. Sedaj sem dobil dovoljenje, da med delovnim časom prevajam, in zato računam, da bom do 10. februarja prevod končal. Drugače bi se stvar še vlekla, a vleči se ne sme. Moram Ti pripomniti, da prevajam in bom prevajal z veseljem, zlasti kadar čitam pro ljubljanske punktacije in podobno. Predlagam prevod Programa Komunistične internacionale. Sploh mobiliziraj vse sodruge, ki zmorejo prevajati.«⁵

Že po prvih prevodih pa je Regent spoznal nekatere pomanjkljivosti pri prevajanju, ki jih nikakor niso smeli dopustiti. Morali so slediti razvoju jezika. Njihovi prevodi se niso smeli razlikovati od sodobnega knjižnega jezika in zaostajati za razvojem. Ob delu je občutil, da prevajalci niso bili za delo strokovno usposobljeni. Nekateri so bili že dalj časa odtrgani od žive slovenske besede in tudi premalo seznanjeni s trenutnim stanjem v slovenskem knjižnem jeziku. Zlasti pomembno pa je bilo vprašanje razvijajočega se slovenskega filozofskega izrazja. Marsikaj v prevodih je tudi tako, da odkriva faze, skozi katere je moralo iti prevajanje marksistične literature. Hkrati pa tudi nekoliko razkriva vzdušje – to ni bilo zdravo – v kakršnem so med drugim posamezni prevodi nastajali. Ivan Regent je v svojih spominih zaradi pomembnosti vprašanja spregovoril tudi o tem: »Vzrok jezikovnih pomanjkljivosti v naših prevodih pa ni bila samo daljša odsotnost iz domovine, tudi naši prevajalci niso mogli in nekateri tudi niso hoteli prevajati, kakor se spodobi. Vprašanje, kako prevajati, je bilo v založbi nenehno na dnevnem redu. Večkrat smo imeli dolge sestanke s prevajalci. Prevajalci si niso upali prevajati, kakor je bilo treba, ne morda zato, ker bi se bali nadzorstva Komunistične partije Sovjetske zveze, bali so se predvsem tovarišev

prevajalcev, ki so delali za založbo in od katerih se je vsak imel za mojstra prevajanja. Če se komu tovarišev prevod ni zdel pravilen, je takoj sporočil ravnateljstvu založbe, ki pa tudi ni vedelo, kako je treba prevajati; ali pa je to sporočil še višjim instancam. Vzrok slabim prevodom je bilo tudi to, da so želeli prevajalci čim več zaslužiti. Bili so prevajalci, ki so z originalom v roki prevod naravnost narekovali strojepiski in to tako, kakor bi molil očenaš. Ruski tovariši so trdili, da je treba marksistične knjige prevajati dobesedno, to je – recimo – ohraniti Leninov stil, niso pa vedeli povedati, kaj pomeni prevajati dobesedno. Inozemski tovariši so besedo ‚dobesedno‘ po svoje razumeli.«⁶

Regent ni mogel obiti tudi vprašanj, s katerimi so se srečevali prevajalci predvsem na začetku prevajanja. To ni bilo značilno samo za slovenske prevajalce, temveč so boleli za tem vsi prevajalci, ki so prevajali v jezike sovjetskih narodov: »Ko sem delal pri založbi, sem se dvakrat sprl zaradi dveh zelo enostavnih vprašanj. Najprej sem se sprl zaradi vprašanja ‚kako prevajati‘. Imeli smo sestanek vseh prevajalcev, na katerem so prevajalci razlagali, kako je treba prevajati, zlasti pa ‚s kakšnim znanjem‘ in s kakšnim čutom odgovornosti je treba prevajati Lenina in Stalina. Vsi navzoči inozemski in prav tako tudi ruski tovariši so odgovor na to, kako prevajati, z reducirali na zelo enostavno formulo: prevajati je treba dobesedno. Prevajalci so besedo dobesedno po svoje razumeli. Tretji dan ‚učene‘ razprave sem tudi jaz prosil za besedo in v krajšem govoru povedal, da kdor hoče dobro prevajati, mora v prvi vrsti dobro obvladati svoj jezik in jezik, iz katerega prevaja, hkrati pa mora biti predvsem sposoben tolmačiti original v svojem jeziku. S temi besedami, zlasti z besedo ‚tolmačiti‘, sem zbudil med prevajalci velik hrup in vsi so me ogorčeno spraševali,

¹ Ivan Regent, Spomini, str. 213.

² France Klopčič, Desetletja preizkušenj, Spomini, str. 528.

³ N. d., str. 531, pismo Ivanu Regentu, 6. januarja 1936.

⁴ France Klopčič mu v odgovoru, 31. januarja 1933, piše: »... mesec je sicer že minil ...«

⁵ N. d., str. 525, 526, pismo Ivanu Regentu, 31. januarja 1933.

⁶ Ivan Regent, Spomini, str. 214.

kako neki si upam tolmačiti Lenina, rekli so, da Lenina in Stalina ni potrebno tolmačiti in da je treba njuna dela samo dobesedno prevajati. Odgovoril sem, da se strinjam z njimi, da pa nihče ne more prevajati, če ne zna avtorja tolmačiti. Moje besede niso nič zalegle. Hrup je bil vedno večji, očitali so mi domišljavost, predrznost in povedali, da bodo o vsem poročali CK KP Sovjetske zveze. To je bilo edino, kar so mogli v tem primeru storiti.«

To pa gotovo ni bilo preprosto v režimu, kakršen je vladal. Posledice so bile lahko tudi zelo hude. Vendar je CK KP Sovjetske zveze rešil spor v Regentovo korist in to je njegov položaj v instituciji utrdilo. Tudi o tem pripoveduje Regent, hkrati pa dodaja dogodku sam najboljši komentar: »Čez kakšnih deset ali petnajst dni je CK KP Sovjetske zveze odgovoril, da je treba prevajati tako, kot trdim jaz, ker je samo tako pravilno. Dogodek sam po sebi bi bil lahko smešen, bil pa je žalosten, če človek pomisli, da je morala najvišja sovjetska instances prevajalcem povedati, kako je treba prevajati. Moj ugled je po tem sporu nekoliko zrasel, sem si pa z njim nakopal veliko sovražnikov, ki so začeli iskati slabosti v mojih prevodih in pri redakcijah prevodov. Opisani dogodek marsikaj pove, zlasti žalostno resnico, da si ljudje v deželah, kakršna je tedaj bila Sovjetska zveza, ne upajo več samostojno misliti in ne zaupajo več v svoje sposobnosti.«⁷

Regent pripoveduje tudi o nekaterih drugih podrobnostih, ki dokazujejo, kako resno in temeljito so jemali prevajalci svoje delo. Nekateri so se zavzemali za sodobno izreko proti zastarelim oblikam in sintaksi, drugi, ki so bili že dolgo iz domovine in s tem tudi od žive govorice, so temu nasprotovali: »V devetih letih dela pri Založbi marksističnih knjig v tujih jezikih sem se sprl tudi z enim od slovenskih prevajalcev, ki me je naznanil vodstvu Kominterne, češ da so moje redakcije prevodov slabe. Med drugim mi je očital, da sklanjam Hegel – Hegela, namesto Hegel – Hegelja, kot je menil, da je prav. Komisija, ki smo jo sestavili, da bi pregledala prevode, ki sem jih redigiral jaz, je bila sestavljena iz samih ruskih

tovarišev, ki niso znali slovenski. Pravilno sklanjatev imena Hegel in neutemeljenost ostalih očitkov sem lahko dokazal le s citanjem ustreznih odlomkov iz knjig Ušeničnika, Kreka, Kidriča ter s slovensko, v Ljubljani izhajajočo komunistično revijo, ki sem jo prinesel s sabo v Moskvo. Komisija je moj zagovor sprejela.«⁸

Na podobne probleme je pri prevajanju naletel tudi France Klopčič. O jeziku v zvezi s prevajanjem govori že v prvem pismu Regentu, kar dopušča sklep, da so bila vprašanja pravopisa vseskozi pereča in da so nekateri to živo občutili kot pomanjkljivost. Zato se problematike niso lotevali le na nivoju, o katerem govori Regent, ob srečanjih prevajalcev, temveč tudi v osebnih pogovorih. Pri prevajanju v slovenščino je povzročala težave tudi ruska sintaksa. Zato je Klopčič čutil dolžnost, da v pismu Regentu spregovori tudi o tem: »... Jezik uporabljam, kakor sem se ga učil v srednji šoli po najnovšem Brezniku. Sicer me ruščina precej ovira in pri prevajanju se v veliki meri poslužujem nemškega besedila, da se izognem ruski sintaksi. Hkrati se držim pravopisa, ki se je uveljavil v slovenski komunistični literaturi, z razliko od socialdemokratske, na primer socializem, materializem itd., torej ia, a ne ija. Prevod bo vsebinsko natančen.«⁹

O prevajanju so govorili večkrat tudi s Prežihovim Vorancem. Morebiti tudi zato, ker se je Prežih tudi sam ukvarjal s takim razmišljanjem (Anti-Dühring, pismo inž. Dragu Gustinčiču, 3. junija 1933). Pri ocenjevanju prevodov pa so bili podobnih misli tako Regent in Gustinčič kot Prežih. Slednji je pisal Regentu 17. januarja 1935: »Kar pišeš o jezikovni strani ‚domačih‘ prevodov, gotovo štima. Konstatirati se mora prava poplava marksistične literature, kot sam vidiš. Prevaja se pod raznimi okoliščinami – v zaporih itd.; kot se je na primer prevajal ‚Antidühring‘ (ki ga mimogrede omenjeno še nisem videl). Da se tu tudi smiselno mnogo greši – ni dvoma. Sčasoma se bo stvar tudi na tem polju zboljšala in sistematizirala – ali sama od sebe ne. Zato je potrebna vzgojna kritika.« Pomen takega razmišljanja je bil širši, namenjen je bil predvsem kvalitetni rasti prevedenih marksističnih del. Prežih

ne dvomi o sposobnosti tedanjih prevajalcev, krivdo za slabosti v prevajanju išče v njihovih življenjskih razmerah. Zato je kot komunist ponudil svojo pomoč in konkretno predlagal način, kako pomagati prevajalcem, ki so prevajali v neurejenih življenjskih razmerah, največkrat tudi brez najosnovnejših jezikovnih pripomočkov, in še v istem pismu predlagal: »Napiši oceno posameznih stvari ter pošlji, da jo predam dalje ‚Književnosti‘. Kam drugam nima smisla tja v en dan pošiljati, ker nimam zvez in ne odgovarjajo.« (Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, Zbrano delo 10, uredil Drago Druškovič, str. 396, 397.)

Po vsem sklepamo, da je prevode v rokopisu terminološko usklajeval Regent kot urednik. To spoznamo tudi iz pisma Franceta Klopčiča z dne 22. junija 1933. Sporočilo je verjetno nastalo v zvezi s krtačnimi odtisi njegovega prevoda, ki mu ga je moral Regent poslati: »Kar se tiče vsebinskih in terminoloških popravkov s Tvoje strani, se mi zdijo v glavnem pravilni in točni. Par stvari si sploh posrečeno popravil, zaokrožil, tako da sem bil zadovoljen.«

Hkrati je Klopčič kritično ocenil tudi lastno delo, vendar z namenom, da bi moglo biti njegovo prevajanje v bodoče še boljše, koristi od tega pa bi imeli tudi drugi prevajalci: »... Kar se tiče slovenskega stila, moram reči, da nam bo treba v bodoče biti bolj natančno in v okviru slovenske gramatike. Nisem zadovoljen, da sva dopustila tako mnogo besed, kakor na primer: pa, pri tem, potem, že toda, to se pravi, tudi, sicer itd. Preveč je tega drobiža. Nadlegujejo zaimki ono, oni, ti, sti... Tipično po primorsko si popravil na str. 27, 26, 35 in drugod...«¹⁰

Drugače pa v tej zvezi drži naslednja Regentova ugotovitev: »Seveda niso bili vsi prevodi slabi in vsi prevajalci sužnji

originala. Zlasti slovenski prevajalci so bili večinoma dobri. To dokazujejo nekatere knjige, ki so bile tiskane v Moskvi in so po vojni prišle v Slovenijo.«¹¹

Kakšna je bila jezikovna skrb prevajalcev, ki so celo sami opozarjali na pojme, kadar so se jim zdeli preohlapni, dokazuje primer v zvezi z Edvardom Kardeljem. V svojih spominih ga je prav tako ohranil Ivan Regent: »... Tik preden sem odpotoval iz Moskve, mi je tovariš Edvard Kardelj prinesel svoj prevod v rokopisu. Naprosil me je, naj zlasti pregledam tiste strani, o katerih je mislil, da morda niso dovolj natančno prevedene. Ob tej priložnosti mi je Kardelj pokazal mesto v prevodu, kjer je rabil izraz ‚na eni stani in na drugi stani‘, namesto ‚hkrati‘ ali ‚istočasno‘, toda ta način izražanja je uporabil samo zato, ker je šlo res za dve plati in za več različnih stvari. To navajam samo kot dokaz za to, da smo pri založbi res kolikor mogoče pazili na to, da so bila dela jezikovno in vsebinsko skrbno pripravljena. Kardeljev prevod sem pregledal, bil je izredno dober. Dal sem ga takoj pretipkati v dveh izvodih, en izvod sem poslal v Pariz članom CK KP Jugoslavije Borisu Kidriču, Prežihovemu Vorancu in Tomu Brejcu, ki so tam prebivali.«¹²

Kako resno so se lotevali prevajanja in kaj jim je to pomenilo, o tem govori izjava Franceta Klopčiča, ki se je nekaj časa celo ukvarjal z mislijo, da bi o problematiki prevajanja Leninovih in Stalinovih del v slovenščino napisal »članek«. ¹³ Hkrati pa v istem pismu preberemo tudi misli, ki odkrivajo globlji pomen tega prevajalskega dela. Prevajali so tudi v želji, da se z marksizmom seznanijo rojaki v domovini, v času, ko so iskali izhod iz krize, ki je bila za delovne ljudi izredno kruta: »Tvoje voščilo, kjer želiš, da bi letos slovenska proletarska književnost postala

⁷ N. d., str. 215.

⁸ N. d., str. 216.

⁹ France Klopčič, n. d., pismo Ivanu Regentu, 31. januarja 1933.

¹⁰ France Klopčič, pismo, 22. junija 1933 – Desetletja preizkušenj.

¹¹ Ivan Regent, n. d., str. 214.

¹² N. d., str. 214.

¹³ France Klopčič, n. d., pismo Ivanu Regentu, 6. januarja 1936.

bolj bogata za petdeset pol Lenina in Stalina – me je prijetno iznenadilo, čeprav je plan majhen.«¹⁴

Čeprav Klopčič govori o prevajanju del določene filozofske literature, ki so imela v Sovjetski zvezi kot prvi socialistični državi na svetu prednost in so ji zato tudi posvečali posebno pozornost, pa je bil pomen njegovega razmišljanja zlasti o tem, kako prevajati, širši. Hkrati se je upravičeno ustavil pri delu prevajalcev, ob njihovih problemih in zahteval ustrezne jezikovne pripomočke, kar je tudi navedel: »Še eno: potreben je slovar slovenskega jezika, Breznikova slovnica. **Brez tega orodja Ti kot glavni šef ne smeš pustiti niti enega prevajalca.** Zahtevaj, da Ti pošljejo. Imaš zvezo z deželo? Piši, naj prispevajo takšna orodja prevajanja. Vse bo dobrodošlo.«¹⁵

Čeprav ni poročil, ki bi določno govorila o tem, menim, da je Regent s Klopčičevim mnenjem o prevajanju v celoti soglašal. Nekatera dejstva dopuščajo sklep, da je bila Regentova sodba o jeziku, kakršen je bil v prevodih, ki so jih natisnili v Moskvi, še bolj kritična. Prav zaradi tega je iskal nove, izvirnejše oblike, ki bi omogočale odpravo pomanjkljivosti. Nove prevajalce je iskal med mlajšimi emigranti, ki so pravkar prišli iz domovine, in ni se pomišljal tudi pred takimi odločitvami, ki so proces natisa močno zavlekle, samo da so bila dela prevedena v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku – prevode je v skrbi za sodobni knjižni jezik pošiljal v lektoriranje v Pariz. Verjetno pa njegovi stiki z domovino niso bili tesnejši od stikov s partijskim punktom v Parizu. Taki stiki so bili zanj izredno pomembni. Med emigranti v Parizu je bilo dovolj razgledanih tovarišev, ki so dobro poznali takratni slovenski knjižni jezik (Prežih, Kardelj, Kidrič) in katerih strokovna sodba je bila tako tehtna, da je prepričala ozke poglede moskovskih prevajalcev. Da bi bilo delo prevedeno v živo govorico, so poslali iz Moskve v Pariz v pregled prevod *Zgodovine VKP (b)*. Podrobnosti o tem izvemo iz Regentovih spominov: »Mislim, da je bilo leta 1937 ali 1938, ko smo izdali Zgodovino VKP (b) tudi v slovenskem prevodu. Znano je, da so to knjigo napisali tako, kakor je želel Stalin, se pravi, po

njegovih navodilih in njegovih nasvetih. Znano četrto poglavje te knjige (o filozofskem in zgodovinskem materializmu) pa je celo napisal Stalin sam. Zaradi tega je založba skrbela za to, da bi bila zgodovina pravilno prevedena v vse jezike. Ker nismo imeli slovenskih stavcev, sem prečital besedilo te knjige najmanj desetkrat, da bi ga očistil tiskovnih napak, kolikor se je dalo.«¹⁶ – Regentove spomine pa moremo dopolniti. Po izjavi Zdenke Kidrič je poslal Regent korekture *Zgodovine VKP (b)* v Pariz, vodji punkta Lovru Kuharju–Prežihovemu Vorancu, Boris in Zdenka Kidričeva pa sta morala opraviti korekture. Po opravljenem delu so odtise vrnili v Moskvo, kjer so napake popravili in nato natisnjeno knjigo poslali v Pariz.¹⁷ Čeprav govori Zdenka Kidrič o korekturah, pa s tem prav gotovo misli – saj je stavek pred tem skrbno pregledal že Regent – jezikovne popravke, ki sta jih opravila z možem Borisom.

Prevajalce v slovenski jezik na moskovskem Inštitutu za prevajanje smo že navedli. Tako je France Klopčič prevedel naslednja Leninova dela: *Karl Marx, Država in revolucija* in »*Levičarstvo*«, *otroška bolezen komunizma*. Bil je prav gotovo med najbolj zavzetimi prevajalci, z namenom, da bi se v domovini čimbolje seznanili z marksistično literaturo, kar dokazuje tudi tole razmišljanje: »... Enako (me je iznenadila) ujma prevodov: cela revolucija v slovenski komunistični literaturi. Prav! Skrajni čas. Mnogo smo že zamudili.«¹⁸ Iz Klopčičevih spominov tudi izvemo, zakaj mu Regent ni dal v prevajanje Stalinovih del: »Nisi v Moskvi in tudi ne moreš takoj prevesti, te pač služba zavezuje... Mi pa moramo hiteti, da Stalinovi govori, referati in intervjuji čimprej izidejo. Zato si tekste celo porazdelimo med seboj, kar nas je Slovencev v Moskvi in vse prevedeno sproti pošljemo v tiskarno.«¹⁹ Način je bil splošno veljaven, saj so tako ravnale tudi druge nacionalne sekcije pri Inštitutu za prevajanje.

Regent je pridobil za prevajanje tudi Aleša Beblerja in mu predlagal, da na novo prevede Marxov *Komunistični manifest*. Svoj predlog je utemeljeval s tem, da je prejšnji slovenski prevod »zastarel in neuporaben«. S prevodom je bil Regent

zadovoljen. Bebler se je bil dela lotil z vso vnemo.²⁰ Po njegovih besedah so mu prevod menda pozneje natisnili tudi v Ljubljani, a brez navedbe prevajalca.

Od prevodov, ki jih poznamo po Regentovih navedbah, je ostal nenatisnjen edinole *Empiriokriticizem* Vladimira I. Lenina v prevodu Edvarda Kardelja. Regent je dal prevod pretipkati v dveh izvodih in enega poslal v Pariz članom CK KP Jugoslavije, Borisu Kidriču, Lovru Kuharju-Prežihovem Vorancu in Tomu Brejcu. Pozneje so mu iz Pariza sporočili, da bodo prevod poslali v Ljubljano, z zagotovilom, da imajo tam zagotovljenega založnika (Ekonomska enota). Proti koncu vojne pa je Regent zvedel, da se je rokopis Kardeljevega prevoda v domovini izgubil. Čeprav ni več delal pri inštitutu, je želel poiskati kopijo prevoda. Ker se je tedaj že pripravljaj na vrnitev iz Sovjetske zveze v Jugoslavijo, je upal, da bo kopijo prevoda našel in odnesel s seboj. Vendar kopije in ne Kardeljevega rokopisa v založbi ni bilo več.²¹

Ko govorimo o tiskanju marksistične literature v slovenskem jeziku v Moskvi, je pomembna tudi tale ugotovitev: kljub temu, da smo govorili o težavah, ki so jih občutili predvsem prevajalci, manj pa tisti, ki so po takih delih študijsko posegali, je bilo s tem opravljeno veliko in pomembno delo. Obogatil se je slovenski fond filozofskih knjig, nekatera prevedena dela pa sodijo v klasiko marksistične misli. To so bili načrtno zasnovani začetki prevajanja marksistične literature v slovenskem jeziku, drugi so nastali v Ljubljani z ustanovitvijo založbe za izdajanje marksističnih del Ekonomska enota. Prav ta literatura je bistveno vplivala na družbeno dogajanje v Sloveniji v predvojnem obdobju, bila pa je tudi idejni usmerjevalec v

obdobju narodnoosvobodilnega boja. Po teh delih so se izobraževali, objavljali iz njih nekatere odlomke ali jih ponatiskovali v celoti. O tem priča v literaturi ena najlepših pesmi, nastalih med slovenskim narodnoosvobodilnim bojem, edina, ki upravičeno zasluži naziv slovenske pomladi, Edvarda Kocbeka *Dolenjska*. Pesem odkriva veliki čas, njegovo življenjsko in idejno podobo:

*Srce stihe piše
na rob vekapebeja,
okrog nas se riše
biblijska epopeja.*

Zato ne drži Regentova ugotovitev, da po prihodu iz Sovjetske zveze »ni našel... niti ene v Moskvi tiskane slovenske knjige«.²² Prav gotovo pa vse v Jugoslavijo naslovljene knjige do naslovnikov niso prispele. Predvidevamo lahko, da je jugoslovanska policija zaplenila veliko pošiljk pri prehodu meje. Prav tako lahko predvidevamo, da so del knjig zaplenili pozneje pri hišnih preiskavah osumljenih napredno mislečih ljudi, del pa jih je propadel v vojni, vendar se jih je kljub temu nekaj ohranilo.

Zato je toliko bolj pomemben Regentov okvirni podatek o številu natisnjenih del. Tako izvemo, da so določali naklado – verjetno je bilo to odvisno od pomena posameznih del – sproti. Prevedena dela so tiskali v 3000–4000 izvodih, kar prav gotovo ni bilo malo, zlasti ne za dela, prevedena v slovenski jezik. Vsaj za Slovence bi lahko držalo, da je bila naklada tako velika zato, ker so v založbi upoštevali tudi možnost, da del knjig konča v policijskih rokah. Vendar je to samo domneva, za kaj več zaenkrat nimamo trdnjih dokazov.

¹⁴ N. d., pismo Ivanu Regentu, 6. januarja 1936.

¹⁵ N. d., pismo Ivanu Regentu, 6. januarja 1939.

¹⁶ Ivan Regent, n. d., str. 216.

¹⁷ Ustna izjava Zdenke Kidrič, 20. februarja 1987.

¹⁸ France Klopčič, n. d., pismo Ivanu Regentu, 22. februarja 1933.

¹⁹ N. d., pismo Ivana Regenta, str. 417.

²⁰ Aleš Bebler, *Čez drn in strn*, Spomini, str. 48.

²¹ Ivan Regent, n. d., str. 214, 215.

²² N. d., str. 213.

Po Regentovih podatkih je v času njegovega sodelovanja pri založbi izšlo blizu petindvajset del v slovenskem jeziku, še več pa v srbohrvaščini, kar smo tudi že omenili. To pa ni bilo vse.

Že nekajkrat smo v zvezi s tiskanjem knjig z marksistično vsebino v slovenskem jeziku v Moskvi omenili Pariz. Ta zveza sodi med najbolj uspešne, o čemer bomo še govorili. V domovini pa se je nezadovoljno ljudstvo znašlo samo, pomagali so jim posamezni komunisti in tudi partijsko vodstvo v domovini. Tako je npr. premalo poudarjena pot, ki jo je v želji po znanju in spoznavanju sodobne marksistične znanosti ubral Peter Romavh, član KP Jugoslavije od 1930.²³ Po njegovi zaslugi so že okoli 1930 začeli zbirati v takratni osrednji slovenski študijski knjižnici, licejski knjižnici v Ljubljani, zbirko marksističnih knjig. Tako ji je Romavh podaril knjige nemških marksističnih knjižnih zbirk *Elementarbücher des Marxismus-Leninismus* ter *Bibliothek des Marxismus-Leninismus*. Še pomembnejši pa je podatek, ki tudi kaže na veliko in nenehno zanimanje za marksistično filozofijo na Slovenskem. Romavh ni samo organiziral dobivanje marksističnih knjig iz tujine, temveč jih je tudi nesebično dal v uporabo licejski knjižnici. Kdor je hotel hitro in ne da bi zbudil pozornost nepoklicanih dobiti katero izmed teh knjig, je samo napisal njen naslov na listek in ga skrivaj oddal slugi J. Dolencu, ta pa mu je prinesel knjigo s skrivnih polic. Taka oblika marksističnega izobraževanja je bila aktualna tudi pozneje, zlasti ko je šlo za seznanjanje z deli, ki jih v Jugoslaviji ni bilo mogoče dobiti in predvsem z deli, ki so razvijala in bogatila sodobno napredno filozofsko znanost.

Da je bila težnja po idejnem izobraževanju v tridesetih letih aktualna, dokazuje tudi podatek, da si je takratno slovensko partijsko vodstvo po svojih močeh prizadevalo potrebe reševati tudi drugače. Zavedalo se je, da le idejna opredeljenost in zrelost ustvarjata borce za nove družbene potrebe, to pa je omogočala le legalna založniška dejavnost.

Vendar se je še pred tem pokrajinsko vodstvo KPJ za Slovenijo v »smislu borbe-

nega gesla, da brez revolucionarne teorije tudi revolucionarne prakse ni«, kot je poročal 25. novembra 1932 v dopisu KP Jugoslavije na Dunaj Boris Kidrič, odločilo, da razmnoži do štiri tipkane strani obsegajoče referate. Iz poročila izvemo o njihovih naslovih in po njih v poglavitnih obrisih o vsebini, ki je skušala biti idejno in politično aktualna (*Razvoj kapitalistične ekonomije, Doba fašističnega kapitala in imperializma, Revolucija, Diktatura proletariata v Sovjetski zvezi, Komunistična organizacija in socialfašizem*). Po Kidričevih besedah, je bila zamisel izredno ugodno sprejeta, delavstvo je »po celicah referate kar požiralo in zahtevalo vedno nove«. Zato tudi ne preseneča odločitev, da so pripravili izdajo publikacij o zgodovinskem materializmu in ciklus referatov o množičnem delu.

Pomembno posredovalno vlogo so imele s sposojanjem knjig tudi privatne marksistične knjižnice, kakor dokazuje pričevanje o Vladu Kozaku.

Namenoma sem se nekoliko dlje zadržal pri prevajanju marksističnih del v slovenščino. Hkrati se zastavlja tudi vprašanje, kam vse so knjige pošiljali. Glavni odjemalec natisnjenih knjig in drugih tiskov je bil pariški punkt. Zveze so bile dokaj tesne in zanesljive.

Ker je pariški »punkt«, kot so ga imenovali, ustanovil CK KP Jugoslavije, je tja prihajala marksistična literatura, namenjena za potrebe vse Jugoslavije, in verjetno tudi vse, kar je bilo v tistem času natisnjeno med političnimi emigranti. Tega prav gotovo ni bilo malo. Po podatkih, ki jih navaja v spominih Rodoljub Čolaković, lahko to našo trditev o marksističnem tisku dopolnimo. Po njegovi pripovedi je partijski »punkt« v Parizu skrbel za periodični tisk, brošure in knjige, ki so jih tiskali komunisti v srbohrvaščini in slovenščini. Med prvega sodijo glasili CK KP Jugoslavije *Proleter* in *Čelija*, teoretično glasilo KP Jugoslavije *Klasna borba*, *Hrvatski punt* in *Izseljenički list*. Slednji je izhajal v srbohrvaščini in slovenščini, urejal pa ga je Tomo Brejc.

Čolaković omenja tudi različne brošure,²⁴ med knjigami pa govori o *Početnici*

leninizma, katere pisec je bil. Svojo zamišljal o knjigi je 1936 predlagal Gorkiču, z njo je želel v poljudni obliki prikazati poglobitve misli Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina ter seznaniti bralce z bistvenimi vprašanji marksizma-leninizma. Služila naj bi »širšemu krogu ... partijskih aktivistov«.²⁵ Izdaja sodi med prva načrtno zasnovana dela domačih pisateljev, ki so samoiniciativno želeli prispevati k čim lažjemu seznanjanju z marksizmom, prodiranju v marksistično literaturo in njenemu ustreznemu razumevanju. Odmevnost knjige je bila velika.²⁶ Pri pisanju se je Čolaković opiral na zapiske, ki jih je prinesel iz Moskve. Gorkič je z njegovim predlogom soglašal in Čolaković se je dela lotil na Dunaju, a ga je moral zaradi drugih nalog večkrat prekiniti.²⁷ Po potrebi se je posvetoval z Milanom Gorkičem in Vladimirom Čopićem, predvsem pri pisanju poglavij o »strategiji in taktiki Partije, o njeni politiki v tem ali onem vprašanju«.²⁸ Kljub temu pa so bile možnosti za delo ugodne, saj je na Dunaju knjigo tudi dokončno redigiral.²⁹ Zaradi cenejših stroškov so jo natisnili v Bruslju v 4.000 izvodih.

Pariz je bil pomembno zatočišče jugoslovanskih komunistov od 1919. leta. Pomen Francije pa je bil tudi širši. Tu je živel nekaj deset tisoč jugoslovanskih izseljencev. Večina jih je bila zaposlenih v rudnikih Pas de Calaisa, več tisoč jih je delalo kot gozdni delavci, nekaj obrtnikov jugoslovanskega rodu pa je živel v Parizu. KP Jugoslavije si je prizadevala vse delavce sindikalno povezati s francoskim delavskim gibanjem in jih tako odtrgati

od vpliva jugoslovanskega poslaništva in klerikalcev. Hkrati pa so jugoslovanski komunisti navezovali stike z rojaki, ki so tedaj študirali v Parizu.

V Parizu je bil tudi jugoslovanski sedež za pomoč žrtvam nasilja, pri katerem so sodelovale ugledne osebnosti francoskega javnega življenja.

Partijski punkt pa je bil kot nalašč tudi za stike s čezmorskimi deželami in z Zahodno Evropo, pač s kraji, kjer so bila močna središča jugoslovanske gospodarske migracije. Uspehi takih povezav niso izostali. Posredno odkrivamo to tudi iz dejstva, da so se tudi med slovenskimi gospodarskimi izseljenci širom po svetu prijavljali prostovoljci v špansko republikansko armado.

V Parizu je imela pozneje svoj sedež tudi partijska tehnika. Tiskarske storitve v Parizu so bile cenejše od tistih na Dunaju ali v Pragi, še cenejši pa je bil natis v Bruslju. Od tod so natisnjeno literaturo po ilegalnih kanalih pošiljali v domovino.³⁰ Tudi življenjske razmere ilegalcev v Parizu so se razlikovale od življenja ilegalcev na Dunaju, kjer se je tudi nekaj časa zadrževalo partijsko vodstvo. Skrbi za iskanje ilegalnih stanovanj za člane CK itd. v Parizu ni bilo. Za nastanitev v hotelu je zadoščal potni list, medtem ko so v hotelih, katerih lastniki ali uslužbenci so bili člani ali simpatizerji KP Francije nekaj časa lahko prebivali celo brez potnega lista. Prav tako ni bilo treba skrbeti za skladišča ilegalnega tiska, ki so ga pošiljali v domovino.³¹

Sredi januarja 1937 sta prišla z Dunaja Milan Gorkič in Adolf Muk,³² v prvih

²³ Tega ljubitelja umetnosti in še posebej slovenske knjige so ustrelili italijanski okupatorji 13. oktobra 1942 v skupini 24 talcev v Ljubljani v povračilo za justificiranega organizatorja bele garde na Slovenskem dr. Marka Natlačena.

²⁴ Rodoljub Čolaković, Pripoved o neki generaciji, III, str. 109.

²⁵ N. d., II, str. 359.

²⁶ Slobodan Penezić-Krcun navaja – po citatu Vasilije Kalezića – da mu je Milivoje Djilas-Minja leta 1939 dal med drugim Lenjinsko početnico – lahko da je bila omenjena Čolakovićevega knjiga (Vasilije Kalezić, Djilas miljenik i odpadnik komunizma, drugo ponovljeno izdanje, str. 134).

²⁷ N. d., str. 386.

²⁸ N. d., str. 359.

²⁹ N. d., str. 386.

³⁰ Rodoljub Čolaković, n. d., III, str. 25.

³¹ N. d., str. 48.

³² N. d., str. 18.

mesecih pa se je CK že tako organiziral, da je lahko začel delati. Pisarno so imeli v ulici Richelieu. Uradno so bili tu uredniški prostori glasila *Voix européennes*, ki ga je izdajala Erna Iler (pred tem je izdajala na Dunaju *Balkan Korespondenz*, dobro znan med naprednimi ljudmi v Jugoslaviji). Ker pa so morali prevzeti skrb tudi za skladišče knjig in druge literature, ki so jo dobivali in jo ilegalno pošiljali v Jugoslavijo, je CK KP Jugoslavije najel v ulici De l'Echaudé na Saint Germainu prostore za knjigarno, imenovano Horizonti. Prav naslov knjigarne dokazuje, da je v času, ko so jo odprli, delala legalno. Rodoljub Čolaković opisuje prostore knjigarne takole: »Bila je v neki razpadajoči hiši. Take pa so bile tudi vse hiše v omenjeni ulici.« Po Čolakovičevi pripovedi in pripovedi drugih je imel lokal dva prostora. Večji je služil za knjigarno, iz njega so vodila vrata v manjši prostor, ki so ga imenovali »ardija« (turško: pomožni prostor za trgovskim lokalom). Uporabljali so ga za zaupne pogovore z ljudmi, ki so prihajali iz domovine, potnikom, ki so se vračali v Jugoslavijo, pa so tu pripravljali in izročali kovčke z dvojnim dnom, v katerih so pošiljali prepovedane knjige, glasilo *Proleter* in drugo. Vendar po Čolakovičevi pripovedi za ilegalno pošiljanje marksističnega tiska v domovino niso imeli rednih kanalov. Zaradi tega je prihajala marksistična literatura v domovino z veliko zamudo (npr. *Proleter*), in prav to so občutili kot veliko pomanjkljivost pri svojem delu. Kanalov oziroma načinov za pošiljanje marksistične literature iz Francije v Jugoslavijo je bilo več.

Stanje se je bistveno spremenilo med svetovno razstavo v Parizu. Na obisk razstave v Parizu je prihajalo vse več Jugoslovancev, ki so bili pripravljeni prenesti pošiljko ilegalne literature v domovino. V zvezi s tem omenimo, da je bila zmanjšana čuječnost jugoslovanskih obmejnih oblasti, ki so v povratnikih videle predvsem bogate obiskovalce razstave. Tako jim je v tem času uspelo poslati v domovino po Čolakovičevih besedah »več Leninovih del, natisnjenih v Moskvi, in druge partijske literature kot prej v nekaj letih«. ³³ To svojo trditev je Čolaković podrobneje po-

jasnil: »Pri odkrivanju ljudi, pripravljenih prenesti tak kovček in ga oddati na določen naslov v domovini, je bil neutruđen in učinkovit Žujović. Po Mariji Habulinovi, šifrantki centralnega komiteja, je navezal stik z dvema zagrebskima študentkama, zaposlenima v tehničnem aparatu jugoslovanskega paviljona na razstavi – Vedo Zagorac in Olgo Žedrik–Kreačić. Med obiskovalci, ki so prihajali v jugoslovanski paviljon, sta srečevali znance, o katerih sta vedeli, da so pripravljeni storiti kako uslugo Partiji. Takšne ljudi sta 'izročali' Mariji, ta pa jih je povezovala z Žujovićem.³⁴ Poleg obiskovalcev svetovne razstave omenja Čolaković med drugim pošiljke po zanesljivih ljudeh na ladjah, ki so plule pod francosko zastavo v jugoslovanska pristanišča. To pa je bilo dokaj zamudno. Veliko ilegalne literature so pošiljali po pošti na povsem določene naslove. Pošiljali so jo kot tiskovino ali v ovojnicah raznih podjetij in ustanov.³⁵ Sam sem navedel v zvezi z Lovrom Kuharjem–Prežihovim Vorancem ilegalni kanal, o katerem je podrobneje pripovedoval Andrej Ivančič.³⁶

Na pariški punkt je bil poslan tudi Čolakovićev rokopis *Zapiski iz ječe*. Poslan je bil iz Zagreba.³⁷

Vendar se pariške izdaje ne po obsegu in ne po opremljenosti niso mogle primerjati z marksistično literaturo iz Moskve. Vzroke za to nazorno in pretresljivo hkrati opisuje Čolaković: »Jugoslovanska Partija je bila revna. Živela je od finančne pomoči Kominterne in od tistih skromnih prispevkov, ki so jih pošiljali Partiji naši gospodarski izseljenci, natančneje povedano komunisti in simpatizerji. Čeprav so bili razkropljeni po vsem svetu in so opravljali najtežja dela, niso pozabili svoje Partije in so ji pošiljali gmotno pomoč, velikokrat pritrغانo od ust. Pretežni del tega denarja je bil porabljen za tiskanje ilegalne literature, potem za vzdrževanje partijskega vodstva in njegovega aparata, od tega za kurirske zveze največ, manjši del pa so pošiljali partijskim organizacijam v domovini. Ko sem bil v Splitu in Zagrebu, sem se prepričal, kako revni smo bili, koliko dobrih in uresničljivih zamisli je padlo v vodo samo zato, ker ni bilo najskromnejših zneskov za njihovo uresniče-

vanje. Čeprav je Partija dobivala nekaj denarja od svojih privržencev v deželi, povečini premožnejših, temu viru dohodkov ni posvečala večje skrbi, ker ni doumela pomena finančne samostojnosti našega revolucionarnega gibanja. Šele pozneje, ko je na čelo Partije prišel Josip Broz-Tito, se je tudi to spremenilo: poglaviti vir njenih dohodkov je bil doma.³⁸ Tako je razumljivo, zakaj se pozneje jugoslovanske izdaje marksistične literature v Parizu kljub intelektualnemu potencialu niso mogle bolj razmahniti. Čolakovičeva *Početnica leninizma* – tako bi sklepali – seveda ni bila edina med podobnimi zamislimi. Iz spominskih zapisov je znano, da so jugoslovanski komunisti na robiji prevajali marksistično literaturo. Med prevajalci je bil tudi Josip Broz-Tito. Dela so bila pripravljena za natis, vendar redka med njimi tudi natisnjena.

V Sovjetski zvezi so se, kar zadeva obseg izdaj, prav zaradi varnosti odločali za izdaje na finem tankem papirju. Na takem papirju je bila natisnjena *Zgodovina VKP (b)*. Zdenka Kidrič se spominja, da so imeli v narodnoosvobodilnem obdobju tak izvod v Bazi 20 na Kočevskem Rogu. Maks Krmelj-Matija, ki je prav tako kupil izvod *Zgodovine*, ga je po vojni izročil Arhivu CK ZK Slovenije v Ljubljani. Knjigo mu je prinesel 1939 Milan Vičič, ki je imel počitniško hišico v Poljanski dolini. Vičič je bil tudi eden izmed prinašalcev marksistične literature.³⁹ Knjige so torej v domovino prihajale, vendar v obsegu, ki morda v celoti ne bi zadovoljeval vseh potreb, če si ne bi pomagali tako, da so si dela med seboj sposojali. S tem pa so natisi knjig dosegli svoj namen.

Zanimivo je, da zasledimo v korespondenci vest o tem, da je delovala v Parizu knjigarna, v kateri je bilo mogoče v slovenskih oziroma srbohrvaških prevodih

dobiti marksistično literaturo. Prav gotovo se takih opazk v korespondenci tega obdobja ni ohranilo veliko, ohranila pa se je v korespondenci med pesnikom Karlom Destovnikom-Kajuhom in Konstantinom Nahtigalom, urednikom *Slovenske mladine*. Podatki v njuni korespondenci so za popolno rekonstrukcijo sicer premalo jasni, vendar so zelo zanimivi. Tudi iz njih izvemo za približni čas o ukinitvi knjigarne. Znano je, da je Destovnik uničeval vso korespondenco s Konstantinom Nahtigalom in opozarjal prijatelja, naj ravna podobno kot on. Destovnikovo korespondenco je tedaj pregledovala šoštanjka žandarmerija, zato je domneval, da bodo sledile preiskave tudi pri prijateljih, s katerimi si je dopisoval. Poglavitne pogovore sta opravila ustno, zato sta se pozneje v zvezi z dogajanjem le skopo obveščala. Po tem, da knjige, ki bi jih bilo mogoče najbolj zagotovo nabaviti v Parizu, prvič omenja Destovnik, sklepam, da ga je s problemom, ki ga je zaposloval, seznanil Nahtigal med njunim srečanjem v Ljubljani. Na Nahtigalovo poznejše povpraševanje, kako je s knjigami, ga je Destovnik o dogajanju obveščal v pismih zelo skopo, vendar sproti in na njima razumljiv način. Sklepam, da so se dogodki v zvezi s knjigami razvijali nekako takole: ker v pismu omenjata tudi Juša Kozaka, Nahtigalovega profesorja na I. državni moški realni gimnaziji v Ljubljani, domnevam, da je Nahtigal pod njegovim mentorstvom pripravljaval seminarsko nalogo. Morda mu je Kozak tudi svetoval študijsko gradivo in hkrati namignil, kje bi ga bilo mogoče najbolj zagotovo dobiti. O tem, zlasti pa o namenih naloge je moral Nahtigal prijatelja seznaniti med njunim srečanjem v Ljubljani. Hkrati mu je povedal tudi natančen naslov knjig, ki jih je pri pisanju potreboval. Ker je Destovnik vedel, da prav tedaj odhaja iz Šoštanja v Pariz neka

³³ N. d., str. 76.

³⁴ N. d., str. 76.

³⁵ Rodoljub Čolaković, n. d., II, str. 481.

³⁶ Emil Cesar, Boj brez puške, Pomen in namen nemškega zasliševanja Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca aprila in maja 1943, opomba 93, str. 250.

³⁷ Rodoljub Čolaković, n. d., III, str. 323.

³⁸ N. d., II, str. 481, 482.

³⁹ Ustna izjava Maksa Krmelja-Matije, 7. marca 1987.

tovarišica – pesnik jo v pismih Nahtigalu omenja kot »gospa doktorjeva«, je skušal prijatelju pomagati, zato mu je ponudil svojo pomoč. Po tem, da ji je Destovnik povedal, katere knjige naj kupi, kje jih lahko dobi in da jih ne bo lahko prenesti čez jugoslovansko mejo, pa sklepam, da je »gospo doktorjevo« – izraz ni uporabljal pravilno (ali pa ga je namerno rabil tako zaradi konspiracije) – ne le poznal, temveč jo je moral kljub razliki v letih dobro poznati. S tem mislim na njeno politično prepričanje in njen svetovni nazor, ki se od Destovnikovega ni razlikoval. Kot sklepamo po Destovnikovih izjavah je bila omenjena tovarišica kljub tveganju pripravljena knjige kupiti in jih ilegano prenesti v Jugoslavijo. Po vsem sklepam, da bi morala kupiti knjige marksistične vsebine, in to v knjigarni Horizonti v Parizu. V pismu Konstantinu Nahtigalu, 29. decembra 1939, napisano je bilo pod vtisom smrti sošolca in prijatelja Franca Primca, pa izvemo – verjetno mu je to sporočila omenjena tovarišica po svoji vrnitvi iz Pariza – da je bila »tista knjigarna, kjer bi ... morala dobiti« knjige, zaprta in da »najbrže v vsej Franciji ne bi mogel dobiti javno vseh onih knjig«. Tako so ostala Destovnikova prizadevanja, da bi pomagal Konstantinu Nahtigalu, brezuspešna. Destovnik se je moral verjetno prav pri tovarišici, ki je odpotovala v Pariz, tudi seznaniti z delom knjigarne, o čemer je bila podrobneje poučena. Le tako si lahko razlagamo Destovnikov odgovor na Nahtigalovo pismo, 27. oktobra 1939, v zvezi s prijateljevim opozorilom, kako je z obljubo. V njem je med drugim tudi tale stavek: »Obljubila je, da knjige sigurno prinese, če bo seveda dotična (torej povsem določena knjigarna, op. E.C.) še odprta.« Morala je dobro poznati razmere v Parizu med našo politično emigracijo, vedela pa je tudi za delovanje knjigarne Horizonti, saj že tedaj ni bila povsem prepričana, da še deluje.

Naj ob tem povem, da me je prav ta drobec v korespondenci med Karlom Destovnikom in Konstantinom Nahtigalom napotil, da sem želel podrobneje raziskati delovanje knjigarne Horizonti. Žal bo tudi po slednjih prizadevanjih ostalo ne povsem razkrito. (Zelo mi je žal, da nisem

dobil odgovorov tovarišev, ki mi jih je ljubeznivo nasvetovala Zdenka Kidrič. Ali bo morebiti pričujoči prispevek sprožil kaka dopolnila? Zaradi stvari želim, da bi).

Ob poglobljanju v problematiko in spricho konspiracije, ki so jo strogo upoštevali jugoslovanski komunisti zaradi lastne varnosti, predvsem pa zaradi varnega delovanja, sem prišel do prepričanja, da to ni bila ves čas knjigarna v pravem pomenu. Čeprav je bila pod Gorkičevim vodstvom CK KP Jugoslavije to res knjigarna, kar med drugim dokazuje tudi to, da je bila tako označena navzven, pa je bila vseskozi predvsem kamuflaža za pravo podobo njenega dela. Domnevo potrjuje tudi Čolakovičeva izjava, ki sledi. Kot knjigarna je verjetno nastopala predvsem pred oblastjo, pri kateri je morala biti prijavljena. Odprto ostane tudi vprašanje, ali je prenehalo njeno delovanje že pod Gorkičem, ko so se verjetno prepričali, da neposredna prodaja ne prinaša uspeha. Vedeti moramo, da večina jugoslovanskih migrantov ni živela v Parizu, temveč so bili raztreseni kot delavci po Franciji, torej jim je bil prihod v Pariz zaradi delovnega dne onemogočen. Drugi pa so živeli v industrijskih središčih po Srednji Evropi in drugod po svetu. Taki naročniki so lahko prihajali v stik z založbo s pisnimi naročili ali posredno po ustrežljivem posredovanju znancev v Parizu. Tako so se razkrivale nekatere nove nezanemarljive oblike prodaje, ki bi jih bilo treba čimprej uresničiti. Ali pa je prenehala takoj po Gorkičevem iz Pariza, čeprav tudi poznejši sekretar CK Josip Broz-Tito knjigarno dosledno omenja v pismih Kominterni. Tako ravna tudi zato, ker je sodila njena ustanovitev med del načrtnih nalog, čim uspešnejše vodenje pa je bilo odvisno od jugoslovanskega komunističnega vodstva v Parizu. Za knjigarno, ki je opravljala tudi drugo dejavnost, pa taka odprtost ni bila najbolj varna.

Da to ni bila knjigarna v klasičnem smislu, razberemo tudi iz Čolakovičevih spominov. Že od vsega začetka je moralo biti jasno, da s knjigarno prikrivajo pred policijo njeno pravo podobo in namen. Prostori knjigarne so služili tudi za zbirališče jugoslovanskih komunistov, služila

pa je tudi kot javka tovarišem, ki so prihajali v Pariz iz domovine po partijski dolžnosti. Po specifičnosti literature, ki jo je imela knjigarna na svojih policah, lahko domnevamo – to razberemo tudi iz Tito-vega pisma 2. novembra 1937 Wilhelmu Piecku – da samo prodaja knjigarni ni prinašala materialnih koristi, ako moremo o teh govoriti ob velikih finančnih potrebah. Nove oblike prodaje – tako bi sklepali po pričevanju – so se zlasti uveljavile po Titovem prevzemu vodstva CK KP Jugoslavije, ko se je z ilegalnim pošiljanjem tudi nasploh spremenil odnos do marksistične literature.

Najpomembnejši vir vseh knjižnih zalog v knjigarni so bili prevodi, ki so jih dobivali iz Moskve. Podatek Rodoljuba Čolakovića, da so imeli v knjigarni »nekaj knjig, vendar malo« v francoskem jeziku,⁴⁰ dopušča sklep – tako meni tudi Zdenka Kidrič – da so imeli, v omejenem obsegu seveda, tudi dela z revolucionarno vsebino, ki bi bila objavljena v Jugoslaviji. Pri tem konkretno mislim na nekatere knjige s sodobno revolucionarno problematiko in periodični tisk. Po vsem tem bi sklepali, da je knjigarna imela na zalogi dela, ki so izhajala v Moskvi, dela, ki jih je izdajala KP Jugoslavije v Bruslju in drugod, dela napredne vsebine, ki so izhajala v francoskem jeziku v Franciji, in morebiti tudi napredna dela, ki so bila legalno natisnjena v Jugoslaviji.

Že ob ustanovitvi knjigarne so sprejeli posebne ukrepe, ki naj bi prikrivali njeno pravo vlogo. Vzrok zakaj tako, sporoča Čolaković. Ker je v prostore knjigarne lahko prišel tudi nepoučen človek, misleč, da je to res knjigarna, so se proti takim obiskovalcem vedli konspirativno in skrbeli za videz prave knjigarne. Upravičena je bila domneva, da je bila jugoslovanska ambasada obveščena o knjigarni, da so se zanjo zanimali njeni agentje in da so jo skrbno nadzorovali.⁴¹

Omenili smo že, da je prišlo poleti 1937 v vodstvu CK KP Jugoslavije do

velikih sprememb. Po nenadnem pozivu Gorkiću, da mora v Moskvo, je prevzel funkcijo sekretarja KP Josip Broz-Tito in takoj po prevzemu izvedel nekatere kadrovske spremembe, o katerih so se dogovorili prej. O njih je poročal v Moskvo Wilhelmu Piecku, članu sekretariata izvršnega komiteja Komunistične internacionale 2. novembra 1937. Tako mu je med drugim sporočil, da je namesto Živojina Pavlovića prevzel vodstvo knjigarne Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. V zvezi s tem mu je pisal: »... Tu sem likvidiral nekatere zadeve v smislu lanskih sklepov tudi zato, da bi laže odpravil materialne težave. Knjigarno, Rdečo pomoč in patronate je prevzel Valič (Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, op. E.C.), Vlada (Živojina Pavlovića, op. E.C.) smo odstranili s tega dela.«⁴² Pozneje, 2. septembra 1938, pa je Tito Kominternu podrobneje obvestil o stanju v KP Jugoslavije. Med drugim je sporočil, da je določil za delo pri Rdeči pomoči in za vodjo knjigarne Prežihovega Voranca, hkrati pa jih je tudi obvestil o razrešitvi dolžnosti Živojina Pavlovića. Čutil pa je dolžnost, da je svoj korak kratko utemeljil: zdel se mu je sumljiv.⁴³ Sum je bil upravičen. Raziskave v policijskem arhivu o jugoslovanskih diplomatskih predstavništvih so pozneje razkrile, da je bil Pavlovič v službi jugoslovanskega poslaništva v Parizu.⁴⁴

Novi vodja knjigarne se je lotil svojega dela odgovorno in zavzeto. To je bilo tudi v skladu z navodili centralnega komiteja, ki je želel odpraviti dotedanje napake pri propagandnem delu. Sklep o načrtnosti je podprla tudi okrožnica banske uprave Dravske banovine, z dne 9. julija 1937 (pov. II/2 No 2375/2) podrejenim upravnim enotam. Obvestila jih je, da je v teh dneh začelo vodstvo KP Jugoslavije oziroma njen centralni komite razpošiljati po pošti iz Pariza »prospekt knjižare Horizons«. Novo vodstvo si je kot eno izmed pglavitnih nalog zastavilo, da organizira mrežo svojih bralcev in kupcev tako, da

⁴⁰ Rodoljub Čolaković, n. d., III., str. 48, 49.

⁴¹ N. d., str. 49.

⁴² Josip Broz-Tito, Zbrano delo III, str. 124.

⁴³ N. d., str. 76.

⁴⁴ N. d., IV, str. 270, opomba 254.

jih je seznanilo s prospektom o natisnjenih knjigah z marksistično vsebino, ki jih je še bilo mogoče kupiti. Z njimi so želeli seznaniti zainteresirane v domovini in tujini. Podrobnejših podatkov o izidu ponudbe ne poznamo, vemo pa, da je bila marksistična literatura v domovini iskana, kar potrjujejo tudi nekateri pričevalci. Tako pripoveduje Maks Krmelj-Matija, da sta mu pred vojno prinašala taka dela dr. Milan Lemež in Milan Vičič. Oba sta prihajala v Poljane nad Škofjo Loko oziroma v Poljansko dolino, po čemer sklepamo, da so organizirali v domovini med komunisti in njihovimi simpatizerji posredniško knjigotrško mrežo. V Parizu pa so morali zaradi naročil organizirati posebno službo, ki je naročnikom pošiljala knjige. Prav ta služba, ki je stalno delovala, pa dokazuje, da je vodstvo Horizonsa s knjižnimi novostmi bralce tako ali drugače (npr. s pošiljanjem posameznih novih knjig) tudi pozneje sproti obveščalo. Tak način je moral biti zlasti pomemben za pošiljanje knjig jugoslovanskim izseljencem ne le po Evropi, temveč tudi po drugih kontinentih, medtem ko je bilo pošiljanje v domovino veliko zahtevnejše.

Vprašanje je, ali je knjigarno do Titovega prihoda v Pariz vseskozi vodil Živojin Pavlovič. Zdenka Kidrič pravi, da jo je maja 1937, ko je prišla po nalogu CK KP Jugoslavije z Dunaja v Pariz po navodila za svoje ilegalno delo na Dunaju, vodil Ljubo Ilić. Nanj je naletela vedno, kadar je v štirinajstih dneh svojega bivanja v Parizu prišla v knjigarno, ne spominja pa se, da bi v tem času v knjigarni srečala kakega drugega tovariša.⁴⁵

Vendar so se razmere med jugoslovanskimi emigranti še pred ponovnim prihodom Zdenke Kidrič z Dunaja, oditi je morala zaradi nacistične zasedbe Avstrije marca 1938, začele spreminjati tudi v Parizu. Predvsem zaradi novih nalog, ki se jih je po sprejetih sklepah lotil Tito kot novi sekretar. Nalog se je lotil izredno vestno in precizno, tako kot so bile zamišljene. Tem spremembam se je prilagojevalo tudi partijsko zastopstvo v Parizu. Med te spremembe ne sodi le zamenjava Živojina Pavloviča, temveč tudi bistveno spremenjena vloga nekdanje knigarnice, ki ni prenehala neposredno kontaktirati s

kupci samo zaradi varnosti, temveč se je zaradi prenosa političnega dela v domovino usmerjala tako tudi sama.

V tem času knjigarna tudi ni več bila v ulici L'Echaude, temveč v kletnih prostorih v Rue Charles Fourier, le nekaj hiš proč od Prežihovega stanovanja. Zdenka Kidrič pripoveduje, da na fasadi hiše napis knjigarna ni bil izobešen. Prostori, kamor so knjigarno premostili, so bili pravzaprav stanovanjski prostori s kuhinjo, nekaj sobami in sanitarijami. Knjige so bile razporejene po policah v sobah. V tem stanovanju sta do svoje legalizacije konec 1938 stanovala tudi Boris in Zdenka Kidrič.⁴⁶

Ko je Zdenka Kidrič želela spregovoriti o delu knjigarne v tem času, je to izrazila z besedami, da je bila tedaj knjigarna »mrtva«, saj ni imela več neposrednega stika s kupci. Odpovedali so se individualni osebni prodaji. Kakšni so bili poslej stiki z zainteresiranimi kupci, spet izvemo iz pripovedi Zdenke Kidrič o delu, ki ga je morala opravljati po prihodu v Pariz. Tito je mimo nekaterih obveznosti v zvezi s svojimi stiki v Parizu odločil, da naj dela v knjigarni in pomaga Prežihu. Na delo je prihajala vsak dan v popoldanskem času. Predvsem je pisala spremna pisma za pošiljke marksistične literature jugoslovanski ekonomski emigraciji v severni Franciji, Ameriki in Kanadi, medtem ko pri ilegalnem pošiljanju knjig v Jugoslavijo ni sodelovala. Ta naloga je bila zaupana Prežihovemu Vorancu kot vodji knjigarne.⁴⁷ Od prodaje teh knjig je pritekalo nekaj denarja, potrebnega za vzdrževanje ilegalne organizacije.

Pri odpošiljanju knjig je v knjigarni med svojim bivanjem v Parizu pomagala tudi Prežihova žena Marija Kuhar.⁴⁸

Delo knjigarne pa je moralo biti opazeno tudi v Sloveniji, kar dokazuje korespondenca med Karlom Destovnikom in Konstantinom Nahtigalom.

Zdenka Kidrič je v knjigarni delala vsak dan do aprila 1939, ko je morala zaradi poroda delo prekiniti. Ker navaja, da je v knjigarni pogosto srečevala Prežihovega Voranca, zelo redko pa Toma Brejca, je laže razumljiva Čolakovičeva izjava o nekaterih ukrepih, s katerimi so prikrivali pravo vlogo knjigarne.

Prostori so bili po svoji funkciji bližji skladišču knjig.

Kljub nekaterim načelnim ugotovitvam v zvezi z delovanjem CK KP Jugoslavije, da se preseli v domovino, pa ta čas še vedno štejeemo za delovno izredno razvejen. Tako sta prav v tem času Zdenka in Boris Kidrič opravila jezikovni pregled prevoda *Zgodovine VKP (b)*, medtem ko sta za srbohrvaško jezikovno področje opravila podobno nalogo Rodoljub Čolaković in Rajko Jovanović.⁴⁹ O dobri povezavi med prevajalci v Moskvi oziroma Ivanom Regentom in jugoslovansko knjigarno v Parizu – po nekaterih virih so bili vzpostavljeni tesnejši stiki s Prežihom v Moskvi, ko se je ta udeležil kongresa Kominterne – priča tudi podatek, da so bile v Rue Charles Fourier, kjer je imela knjigarna nazadnje svoj sedež, knjige razporejene po policah v vseh prostorih. K pestri dejavnosti je prispevalo tudi izdajanje različnih glasil (*Proleter*) in brošur, kar vse so ilegalno pošiljali v domovino.⁵⁰

Tudi po opredelitvi vodstva KP Jugoslavije, da se vrne v domovino, niso prenehale prihajati pošiljke s prevodi marksistične literature iz Sovjetske zveze. To dokazuje izdaja *Zgodovine VKP (b)*, ki je nastala po omenjeni odločitvi o vrnitvi. Vendar je bilo pošiljk občutno manj. O tem pripoveduje v svojih spominih Zdenka Kidrič. Spominja se, da od marca 1938 do februarja ali marca 1939 ni prejela knjigarna nobene nove pošiljke knjig.⁵¹

Čeprav se je po Titovem odhodu v domovino spremenilo tudi delo pariškega punkta in s tem tudi knjigarne, je ta nehala delovati leta 1939. V tem letu so se razmere tudi v Franciji zelo zaostriale. Zdenka Kidrič pripoveduje, da je francoska policija vdrla v knjigarno, zaplenila

knjige in jih odpeljala. Čeprav v tem času knjige – kot smo omenili – v knjigarno niso več prihajale, so bile po pričevanjih, kljub temu, da so si prizadevali knjige čimprej razprodati, zaloge precejšnje. Ker so imeli organizirano dobro obveščevalno mrežo, Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca policija ni izsledila. Kmalu nato se je ilegalno vrnil v domovino. Kaj je policija naredila z zaplenjenimi knjigami, ni znano in tudi Zdenka Kidrič kot edina pričevalka o tem podrobnosti ne ve. Tudi ona se je na začetku vojne 1939 vrnila domov, decembra istega leta pa tudi Boris Kidrič.⁵²

Seveda pa je pariški punkt opravljal za vodstvo v Jugoslaviji posredniške naloge v njenem vsestranskem sodelovanju s Kominternom. Zato je po odhodu Josipa Broza-Tita v Jugoslavijo imel pomembno posredniško vlogo pri pošiljanju poročil v Moskvo.

Dragocen je tudi podatek Zdenke Kidrič v zvezi s Prežihovim Vorancem. Čeprav le kot drobec, pa vendar dopolnjuje podobo njegovega ilegalnega delovanja in celo posamezne naloge v zvezi z njim. Tako sklepamo, da je Prežih obdržal vse delikatnejše in odgovornejše naloge, medtem ko je bilo izpolnjevanje knjižnih naročil slovenskih in drugih jugoslovanskih izseljencev zaupano drugim. Gotovo pa tudi odpošiljanje ni potekalo brez Prežihove vednosti in vpogleda vanj. Prežih je – tako bi sklepali – v zvezi z novimi nalogami KP Jugoslavije med drugim skrbel za pošiljanje knjig v Jugoslavijo. Sam pri organiziranju vseh ilegalnih kanalov ni mogel sodelovati, pri izpeljavi nalog so mu pomagali drugi, moral pa je biti z vsem podrobno seznanjen. Vsaj za en ilegalni kanal vemo, da je ostal neodkrit in da je deloval, dobro premišljen,

⁴⁵ Izjava Zdenke Kidrič Fadilu Ekmečiću. Kopijo izjave mi je Zdenka Kidrič odstopila.

⁴⁶ Isti vir.

⁴⁷ Isti vir.

⁴⁸ Ustna izjava Marije Kuhar.

⁴⁹ Ustna izjava Zdenke Kidrič, 20. februarja 1987. Čolaković govori v spominih o VKP (b), vendar iz neznanega razloga ne omenja, da je rokopis lektoriral.

⁵⁰ Rodoljub Čolaković, n. d., III, str. 258.

⁵¹ Ustna izjava Zdenke Kidrič, 20. februarja 1987.

⁵² Pisna izjava Zdenke Kidrič Fadilu Ekmečiću.

verjetno do odhoda vseh vodilnih emigrantov iz Francije v domovino. Pri njegovi vzpostavitvi je Prežih tudi sodeloval. To, da Čolaković presoja prav tak način ilegalnega dela izredno laskavo – navedli smo že, da v času od ustanovitve knjigarne ni uspelo ilegalno poslati v domovino toliko literature kot prav v času svetovne razstave – vsaj posredno dokazuje, da je Prežih svoje delo dobro opravljal in da je znal prisluntni času in poslanstvo knjigarne dobro prilagoditi trenutnim razmeram. Globljo podobo Prežihovega dela odkriva prav tako že znana izjava Zdenke

Kidrič o lektoriranju *Zgodovine VKP (b)*. Regent je prevod iz Moskve poslal Prežihu, verjetno s prošnjo, da poskrbi za čim bolj vester pregled rokopisa z namenom, da ga približa takratni knjižni rabi slovenskega jezika. Prav tako je bil Prežih zadolžen za pregled prevoda v srbohrvaščino in je potem skrbel, da je bilo delo čim kvalitetnejše opravljeno, kot je to želel Regent. Tesnejšo povezavo odkrivamo tudi v zvezi s Kardeljevim prevodom *Empiriokriticizma*, pozneje so se tudi o usodi njegovega rokopisa podrobneje obveščali.

PRIPIS AVTORJA

Z odmikanjem časa vse bolj spoznavam, da je treba osvetliti še vrsto vprašanj, ki so ostala prezrta ali premalo osvetljena. Med njimi še vedno ostaja odprto in odločno premalo raziskano vprašanje nastajanja slovenskega marksističnega tiska. To nalogo bi morale opraviti generacije komunistov, ki so pri tem sodelovale. Ker pa jih je veliko med njimi sodelovalo pri povojni rasti socialistične Jugoslavije, bi bilo prav, da bi dali pobudo za zbiranje gradiva, hkrati pa spodbudili k pisanju spominov tudi v zvezi s takimi poglavji v naprednem družbenem gibanju, ki imajo kulturno veljavo. Prepričan sem, da bi bila tako dobljena podoba, ki sodi na področje kulture, povsem drugačna kot je. V ničemer ne bi zaostajala za znano podobo revolucionarnega delovanja v obdobju med obema vojnama, temveč bi jo celo dopolnjevala. Zato naj bo moj zapis predvsem skromen prispevek in poskus, ki naj bi spodbudil vse, ki imajo o tem kaj tehtnega napisanega, da to objavijo, hvaležen pa bom tudi za morebitne podatke, s katerimi bi mogli dopolniti to podobo.

"PTICA"

talna plošča protivojnega
oltarja
Frenk 19

Vojni muzej –
za
ali proti vojni?

Kakšna bo zbirka
Julijske Alpe 1915–1917?

Podnapisi: JOŽE DEŽMAN

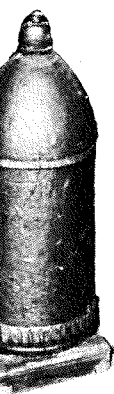
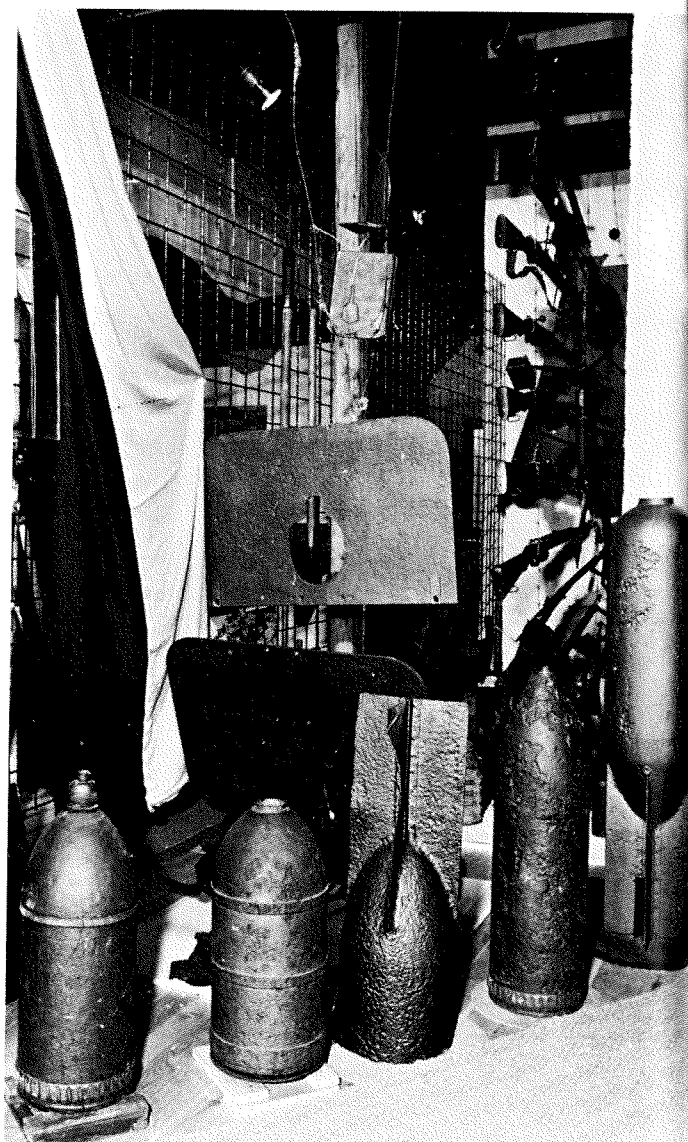
Fotografije: DRAGO HOLYNSKI

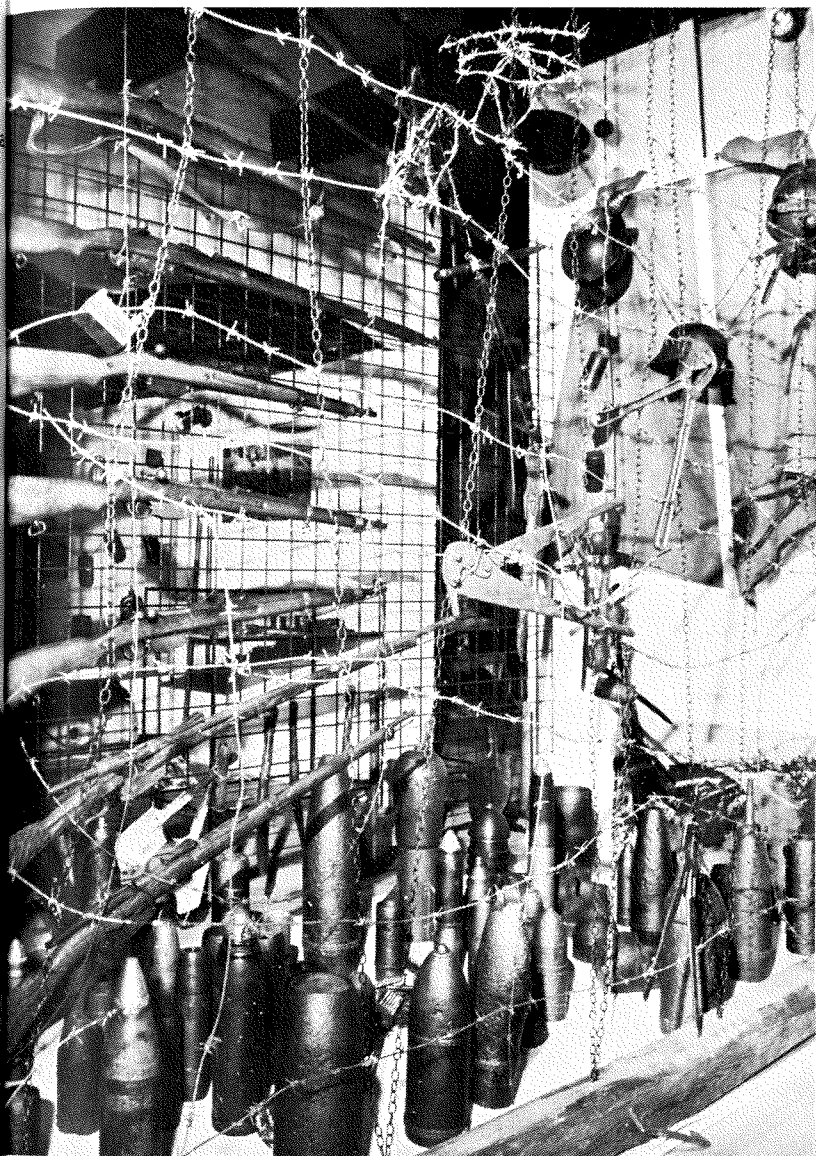

Na verigi so obešena vprašanja:
Komu zvoni?
Komu trebijo (zadnji pozdrav)?
Ali razbite puške sporočajo o koncu vojne ali hlepijo po novi moči?

Človek je genialni bebec – sam svoja žrtev.

Tudi najpravičnejša med vojnam ni nič drugega kot mesarska, zajebana vojna.
Ali ni droben korak k organizaciji miru obsodba vojne v muzeju?

Topovi, mitraljezi, puške, plin, bajonet
buzdovani, skopci,
bunkerji, jarki, bodeča žica –
vsa človekova premetenost,
ki ga ujame v vražjo kletko fronte.

Izsek zbirke, ki še ni angažiran.

Je le razvrstitev predmetov v prostoru.

Kaj storiti?

Predlagam, da naredimo vojaško luknjo (tokrat pač kaverno).

Frontna bratovščina. Človek, krona stvarstva, caruje, a postavimo mu ob bok pod lupo še uš, kraljico fronte.

Društvo: Mali vojni muzej

Zbirka: Julijske Alpe 1915–1917 v muzeju Tomaža Godca v Bohinjski Bistrici

Vodja gradbenega odbora: Janko Stušek

Zgodovinska dejstva: Tomaž Budkovič

Arhitekt: Marko Smrekar

Muzejski svetovalec: Jože Dežman

V prispevku O nastanku bele garde v Šentjoštu in na Rovtarskem želim pojasniti vzroke za nastanek bele garde z močjo resnice in ob upoštevanju tako partizanskih kot nasprotnih dokumentov. Ob branju se bo lahko vsakdo prepričal, za kaj je v resnici šlo.

Po okupaciji je bila oblikovana vseslovenska Osvobodilna fronta, ki je zapisala v svoj program poleg boja proti nasilnemu okupatorju za narodni obstoj še en cilj – socialno preobrazbo družbe po končani vojni. In prav ta program je naletel na spotiko slovenskih najbolj reakcionarnih krogov s Cerkvijo na čelu. Zaslutili so nevarnost komunizma in takoj, mesec dni po ustanovitvi Osvobodilne fronte, 29. maja 1941, organizirali nasproti Osvobodilne fronte slovensko legijo z nasprotnim in nebojevitim programom, po načelu čakanja in ugodnega trenutka. Reakcionarna organizacija je bila kot protiutež bojeviti in množični organizaciji Osvobodilne fronte.

Iz korenin, ki so se razrasle že veliko prej, še celo v ostrih spopadih med katoliškimi krogi, je nastala čvrsta in bojevita fronta proti napredni komunistični misli in njenemu gibanju, ki je prevevalo siromašne ljudske množice. Kot rezultat naprednih in nazadnjaških sil, je nastala oborožena bela garda. Prišlo je do vsenarodne polarizacije: na eni strani Osvobodilne fronte proti okupatorju, na drugi z njim proti upornemu ljudstvu. Prav slednje je bremenilno za vsakogar, ki je sodeloval s fašistično diktaturo. Ne samo pri nas, tudi drugje v Evropi so šteli okupatorjeve sodelavce za izvržence in izdajalce.

V tej vnemi razpihovanja bratomorne vojne se je na Slovenskem v Ljubljanski pokrajini še posebej izkazala katoliška cerkev, ki je že od vsega začetka bila zaveznica klerofašizma. Arhivski dokumenti dokazujejo, kakšno vlogo je odigrala Cerkev med vojno, ko je verne ljudi zastraševala z brezbožnim komunizmom, odvzemanjem zemlje ipd. in pomagala organizirati postojanke bele garde po cerkvah in župniščih ter ji dajala svoje kurate. Seveda je šlo pri tem za pobijanje in prelivanje krvi, ki je žrtve v Sloveniji samo povečalo.

Cerkev uradno še ni priznala svoje velike zmote in izdajalske vloge, ni obsodila idejnega vodjo škofa dr. Gregorija Rožmana, ki je bil glavni krivec za to veliko zlo. Tako početje Cerkve so obsodili le nekateri duhovniki (umrli profesor in dekan teološke fakultete dr. Stanko Cajnkar, titularni škof dr. Vekoslav Grmič in še nekaj drugih vplivnih duhovnikov), medtem ko uradna Cerkev prepušča ugotavljanje njenih zmot rednim zgodovinarjem.

Dandanes nekateri pisci, zlasti mlajši, pod krinko 'čiste literature' zanikajo tako prvine programa Osvobodilne fronte, kot dogodke med narodnoosvobodilnim bojem. Partizansko gibanje in njegov boj omalovažujejo in ga prikazujejo kot neznamen in kominternovski. Tukaj si popolnoma podajajo roke z lažno zamejsko emigracijo, katere cilj je izničiti vse, kar je doseglo narodnoosvobodilno gibanje.

Vsem takim zapisovalcem in razlagalcem svetujem, da odprejo fascikle arhivov in tudi gradivo, ki ga je mogoče najti vsepovsod, pa bodo tudi iz dokumentov okupatorja in domačih izdajalcev zvedeli, kakšna je bila v resnici razsežnost našega boja in kako klavrno in izdajalsko vlogo so odigrali sodelavci tujega zatiralca proti lastnemu narodu.

Tone Kebe

O nastanku bele garde
v Šentjoštu
in na Rovtarskem

TONE KEBE

Nastanek bele garde v Šentjoštu in v Rovtah ter v bližnjih postojankah bomo prikazali v širšem kontekstu s koreninami narodnega izdajstva, ki segajo nekoliko dlje v preteklost. S tem bomo do neke meje pojasnili zaroto proti narodnoosvobodilnemu gibanju, kakor se je v resnici dogajala.

Korenine narodnega izdajstva, kakor so se nam kazale v medvojnih dneh, segajo v čas ob koncu prejšnjega stoletja, ko se je po Evropi širila ideja komunizma in ko je slovenski kler proti njej naperil svojo ost skupaj s posameznimi predstavniki strank in društev, ki so v svojem programu ohranjale stare družbene odnose.

Enciklika *Rerum novarum*, ki jo je papež Leon izdal 15. maja 1891, obravnava delavsko vprašanje in odpira dileme, ki se postavljajo v razredni družbi. Pred njo in po njej so bile izdane tudi druge okrožnice, ki so opozarjale na nerešena delavska vprašanja, ki jih ne bo rešil ne liberalizem ne socializem. Toda rešitev je bila potrebna, in to na reformističen način na temelju krščanske vere in krščanske pravičnosti. Tako je ta papeška okrožnica postala osnova katoliškega socializma oziroma socialnega nauka in jo štejejo za temeljni kamen krščanskega socializma. Ta je hotel zdraviti razredna trenja, ne da bi posegel v jedro problema in radikalno in revolucionarno ukrepal. Pačil je pravi videz komunizma in ga razlagal po svoje. Komunizem je odklanjal, vendar se tedaj Cerkev ni zatekala h grožnjam.

Ob štiridesetletnici te enciklike je papež Pij XI. izdal novo okrožnico z naslovom *Quadragesimo Anno*. V njej so zasnovani novi pogledi na obnovo družbenega reda. Cerkev je že postajala napadalna in je grozila. Marxove smernice v Manifestu je odklanjala kot pogubne, Pijeve v okrožnici kot varne. Vernike je seznanjala z vsakršnimi prikazi in jih strašila: »Kdor nauke okrožnice odklanja, greši!«

Vodilna misel teh novih navodil je bila: Obnova človeške družbe, ki ji grozi krvava revolucija. V njih je bilo poudarjeno, »da je mogoča popolna ureditev človeške družbe le v luči evangelskih načel«.

Poleg omenjenih okrožnic je bila 19. marca 1937 izdana tudi okrožnica *Divini*

Redemptoris, podpisal pa jo je spet Pij XI., o brezbožnem komunizmu. V njej je navedeno, da je komunizem največja nevarnost naše dobe, kajti ves je brezbožen. Papež v tej encikliki ni samo grozil in obsojal, marveč je ponudil odrešilni nauk naravnega razuma in božjega razodetja. (Božje razodetje je bilo od nekdaj slepilo za ljudi s pametjo in nespametjo, op. pis.)

Ustanoviti bi morali nov, srečnejši družbeni red in se odvrniti od komunizma kot nasilne oblike socializma. Komunizem napada človeško dostojanstvo, svetost družine, red, varnost, predvsem pa religijo in Boga. Besedilo navaja rusko in špansko revolucijo in prikazuje strahote komunizma. Zato s komunizmom nobenega sodelovanja!

Na podlagi okrožnice *Rerum novarum* je pri nas na Slovenskem dr. Janez Evangelist Krek zastavil ves svoj trud in strnil svoje poglede na družbo, ločeno na razrede in premoženjske neenakosti, v knjigi *Socializem*, izšla je leta 1901 v Ljubljani v izdaji Slovenske krščanske zveze.

Avtor knjige se ni preveč oddaljil od navedenega sporočila papeža Leona, menil pa je, da bi morali pod krščanskim praporom združiti organizacije vseh zatiranih slojev (ne poudarjajoč razredov) in vzajemnost delavskih stanov. Zaščito je obljubljal tudi kmetom in videl gospodarski preporod v organizaciji združništva.

Socialno življenje se je gibalo okrog dveh osi: svobode in avtoritete. Poiskati razmerje je bila prva socialna naloga. »Komunizem ljubezni odmeva iz vseh nauk Jezusove vere, ki je večno nihalo pravičnosti, in v silovitih taktih razbija sled oderuštva in zatiranja.«

Kreka in njegovo delo so politiki in zgodovinarji presojali različno. Eni ga prištevaajo k nazadnjaškim, drugi k naprednim krogom krščanskega socializma. Znano je, da je bil trn v peti klerikalnih veljakov. Nedvomno mu gre zasluga za odkrivanje notranjih nesoglasij v družbi in spoznanje, da je treba socialno zlo blažiti, če ga ni mogoče odstraniti. Nasilnega družbenega prevrata ni videl in je bil vdan reformizmu. Vsekakor pa je doumel, da se s prosjačenjem ne da doseči nič. Njegovi privrženci so pozneje napovedali

odkrit spopad za dosego svojih razrednih koristi.¹

Preveč prostora bi zavzelo, ako bi hoteli prikazati razvoj krščanskega socializma na Slovenskem, ki ni nikoli nastopil v samostojni stranki. Vselej je bil prilepek skupinam, ki so imele v svojem programu količkaj socialnih reform. Sprva so bili krščanski socialisti okrog Kreka še kolikor toliko enotni in v oporeki z nazadnjaški, pozneje pa sprti sami med seboj in razdeljeni na skrajno desne in skrajno leve. Prav gotovo se je taka polarizacija zaostрила, ko je šlo za opredelitev od prve države, ki je izvedla revolucijo. Sile so se tehtale tudi ob presoji španske državljanske vojne.

V vrstah katolikov, ki so se ukvarjali s socialnimi in ideološkimi vprašanji, so se sile cepile na tiste, ki so se radovali nad družbenimi premiki, in na one, ki so se priključevali mračnim in nazadnjaškim krogom. Ti so trdili, da razredni boj ne daje smisla za pozitivno produktivno delo.

Do prve take zaostritve med krščanskimi socialisti je prišlo ob papeški okrožnici leta 1931, ki je zagovarjala obstoj kapitalističnega sistema. Napredni so se začeli zbirati okrog revije *Beseda* o sodobnih vprašanjih in pozneje okrog Dejanja, ki ga je urejal levo usmerjeni Edvard Kocbek. Na nasprotni strani je dr. Lambert Erlich izdal *Stražo* v viharju, okrog katere so se zbirali zlasti študentje, imenovani Erlichovi stražarji. Bili so popolnoma protikomunistično usmerjeni in so hoteli oteti svet le z božjo pomočjo. Poleg teh dveh je bil v ospredju tudi profesor Ernest Tomc s svojimi bojevitimi mladci Kristusa kralja pod pokroviteljstvom škofa Gregorija Rožmana. Ti skupini sta se odvrčali od delavskega gibanja in sta bili udarna moč proti komunizmu. Tomčevi mladci so bili zaznamovani kot skrajni klerofašisti.

Skupina levo usmerjenih katolikov z Edvardom Kocbekom na čelu iz intelektualnih krogov se je čedalje bolj nagibala na komunistično stran in pristajala na sodelovanje z njo v skupnem boju za dosego pravičnih družbenih odnosov. Prehajala je v krščanski socializem in se je povezovala z delavskimi voditelji in združenji.

Ugledna katoliška revija *Dom in svet* je 22. aprila 1937 objavila članek Edvarda Kocbeka *Premišljevanje o Španiji*, ki je postavil na glavo vse dotedanje klerikalno prikazovanje Španije. Kocbek je v njem med drugim zapisal, da je državljanska vojna v Španiji nastala iz družbenogospodarskih in ne iz verskih razlogov. Spričo te in drugih trditev je v vrstah klerofašistov zadivjal vihar. Straža v viharju in vsi klerikalni listi so udarili po njem in mu očitali pohujšanje. Liberalno *Jutro* in *Delavska pravica* pa sta se radovala.

Nekaj bivših sodelavcev Doma in sveta, ki so morali opustiti svojo dejavnost, je v začetku leta 1938 začelo izdajati novo revijo *Dejanje*. Urejal jo je Edvard Kocbek vse do leta 1942.²

Miro Jeršič iz tabora krščanskih socialistov je napisal članek v nadaljevanjih o razvoju in delovanju krščanskih socialistov na Slovenskem. Navedel je vrsto izjav nekdanjih krščanskosocialističnih voditeljev, ki so jih dajali v različnih časovnih obdobjih.

Že leta 1922 so nekateri izjavili, »da je bil poudarek pri združevanju delavstva na skupnih gospodarskih in socialnih vprašanjih, ne pa političnih in verskih, kamor strankarske koristi pogosto zavajajo«.

Voditelj krščanskih socialistov Terseglav je v slavnostnem govoru 31. maja 1931 med drugim rekel:

»To pa je zame neovrgljiv dokaz, da smo takrat, ko smo kot krščanskosocialistična delegacija v to zbornico (delavsko) vstopili, zavzeli edino pravilno stališče – da moramo namreč v tej zbornici delati v popolni solidarnosti z delavstvom katerih koli struj in nazorov na dvigu delavstva, delavske zavesti in delavske skupnosti.«

Še prej, leta 1928, je govornik iz vrst krščanskih socialistov v Homcu izjavil:

»Družba naj ve, da je mesto krščanskih socialistov pri proletariatu. Da bo delilo z njim ne le vesele trenutke, ampak tudi njegov križev pot. Kdor je nasprotnik proletariata, je njegov nasprotnik. Kdor

jemlje delavstvu njegove pridobljene pravice, se bo znašel v boju s krščanskimi socialističnimi frontami, brez ozira, kakšnemu družbenemu ali svetovnemu nazarju dotičnik pripada.«

Ko sta leta 1940 mladinski organizaciji, zbrani okrog glasil *Mi mladi borci* in *Straža* v viharju, vzeli v zakup slovensko katoličanstvo, izključevali iz tega kroga vse druge in namenoma istovetili katolištvo in klerikalizem ter dokazali, da sta dosegli vrh reakcije, je revija *Dejanje* za javnost objavila:

»Čutimo veliko dolžnost, da se v tem važnem trenutku desolidariziramo s 'krščansko' družbo, ki izdaja človeka in kristjana. Danes ne gre za obrambo nekih organizacij, gre za rešitev človeka iz gmotne in duhovne bede, za ustvarjanje pravega novega reda. Vsak se mora odločiti, prav posebej pa se morajo kristjani, ali naj propadejo skupaj s starim redom ali pa naj rešijo svoje vrednote iz starega sveta in z njimi oplodijo to, kar prihaja. Prav posebej pa je ta alternativa postavljena za tiste med nami, ki še vedno ne verjamejo, da je zaradi resnice in pravice treba odločiti se proti lastnemu bratu.«³

Nasprotno pa so desno usmerjeni mladi intelektualci ob podpori svojih mentorjev zastrupljali medsebojne odnose med študenti in dijaki z vsemi propagandnimi sredstvi in pozivali na boj proti komunizmu.

Straža v viharju je 18. januarja 1940 objavila članek o komunizmu na srednjih šolah:

»Posamezni komunisti in levičarji se pojavljajo na vseh šolah in propagirajo komunizem. Marksisti se skrivajo večinoma v Sokolu ali v kakšnem drugem narodnem društvu. Skušajo se udeleževati v literarnih, telovadnih in kulturnih društvih. V takih organizacijah se skrivajo pod literarno ali nacionalno obrambno firmo in skušajo prireditve obarvati po svoje. Sokol na srednjih šolah ne kaže nobene odporne sile proti komunizmu. Obramba proti komunizmu je katoliška akcija in kongregacije.

¹ Iz lastnih beležk večletnih raziskav različnih publikacij in osebnega poznavanja stanja.

² Janko Prunk: *Pot krščanskih socialistov v OF slovenskega naroda*. – Povzetki.

³ Miro Jeršič: *Krščanskosocialistično gibanje*. Delo, 15. do 18. julij 1980.

Komunizem je nalezljiva duševna bolezen, ki se širi kot kuga. Nezadovoljstvo, nergaštvo, bobneče fraze o svobodi narodov, o delovnem ljudstvu, nemogoči načrti, znešeni skupaj z vseh vetrov, konfuzni pojmi o prevratih in boljših časih, so hrana in vsebina komunizma.«

Nekoliko prej, 12. oktobra 1939, so stražarji razglašali:

»Komunistični pokret ni navadna politična stranka, ampak ima posebne namene, ki se ne vežejo niti na eno misel naše narodne in državne politike, niti seveda z njenimi nameni.

Ker so si komunisti večje nadevali krinke, se jim je posrečilo vriniti v prve vrste napredne protifašistične mladine in se s pomočjo brezvestne klike na univerzi in nezavednim velikim informativnim tiskom vriniti za njene voditelje.

A danes je trenutek, da končno obračunamo z našimi komunisti. Bolje je z njimi obračunati danes, kakor pa jutri s posledicami samega komunizma... Komunizem je treba pobijati v času, ko je to možno. A boriti proti njemu se je treba vedno in neprestano, bodisi, da dviga glavo v javnosti, bodisi, da rovati skrivoma v podzemeljskih kanalih proti obstoječemu redu.«

V letu 1940 je ta list objavil vrsto protikomunistično naperjenih izjav dr. Korošca in dr. Natlačena z gesli, kot so: Dr. Korošec dijaški mladini v borbi proti komunizmu, dr. Natlačen o pobijanju komunizma – borba proti komunizmu je naša narodna dolžnost – letak, da se mora Jugoslavija nasloniti na Sovjetsko zvezo, je zločinsko geslo, proč s tujo rdečo propagando ipd.

Ti bojevitimi mladi ljudje niso ostali samo pri besedah. Že tedaj so ovajali napredne ljudi, med vojno pa še bolj. Pokazali so, da je »njihova narodna dolžnost boriti se proti komunizmu«, ko so ob pomoči tujega okupatorja pokončavali lastne ljudi.

Slovenski belogardizem... ni bil otrok trenutka... ki nastopi, ne da bi vedel od kod. Ljudje, ki so ga negovali in hranili vso dobo sovražne okupacije, so podobne tendence... pokazali že zdavnaj prej...

Strahotno obrekovanje Sovjetske zveze... vedno večje oboroževanje fašizma...

ogrevanje za Francovo Španijo, povzdigovanje Portugalske – to niso bili fatamorganski pojavi.

Politični katolicizem je pogнал strupene plodove... Že pred vojno je njegova ekskluzivnost šla tako daleč, da je nasprotnika hotela ukrotiti celo s fizično silo. »Zahtevamo brezobzirno oblastveno borbo proti vsem framazonskim, republikanskim in komunističnim pojavom v državi, prisilno delo za vse člane kompartije, razpust vseh prikritih legaliziranih komunističnih organizacij, ustavitve vseh levičarskih listov in publikacij,« je pisala Straža v viharju 11. aprila 1940.

Primerjava teh nazorov s kasnejšimi in z dejanji izdajalskih belogardistov kaže, da so te misli bile bistvena vsebina istih ljudi, ki so med okupacijo izdajali zavedne slovenske ljudi in z orožjem v roki sodelovali z okupatorjem.⁴

Levi del krščanskih socialistov je stalno stremel za navezavo čvrstih stikov s Komunistično partijo Slovenije. Premik z lastno revijo Dejanje v letu 1938, vstopom v ljudskofrontno gibanje v letih 1938–1939, sporazumom s KP Slovenije poleti 1940 ter z vstopom v Društvo prijateljev Sovjetske zveze je bil tako velik, da je bila ustanovitev Osvobodilne fronte in sodelovanje v njej logična posledica vsega prejšnjega prizadevanja in sodelovanja. Hkrati pa je ta del krščanskih socialistov povečal prepad med njimi in drugimi klerikalno usmerjenimi člani. Skupaj z drugimi klerikalnimi veljaki in reakcionar-nimi krogi so postali sovražni še zlasti v okupacijskih dneh, ko se je bilo treba odločiti o narodni in socialni preobrazbi. Tu so se že od vsega začetka zarasle čvrste korenine narodnega izdajstva. Postavili so se na stran zaslužnevalcev.

ZAROTA PROTI NARODNOOSVOBODILNEMU GIBANJU

Nekateri sovražni propagandisti hočejo vse zlo bratomorne vojne naprtiti Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilnemu gibanju, češ da je že na svojem začetku pobijalo nedolžne ljudi in izvajalo teror nad mirnim prebivalstvom.

Ozrimo se na tolikokrat citiran Sajetov Belogardizem in zlahka bomo ugotovili, da so take in podobne izjave obrekovalne in lažne. Franc Glavač, eden izmed glavnih organizatorjev belogardizma na Slovenskem, si je drznil celo zapisati, »da je politika italijanske kraljeve vojske v Sloveniji v juniju 1941 načrtno dopuščala organiziranje komunističnega gibanja, pozneje pa stopila z njim v prikrito zvezo«.⁵

Še pred navedbo drugih zarotniških organizacij zoper Osvobodilno fronto na Slovenskem omenimo Slovensko ljudsko stranko slovenskega klerofašizma, ki je za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju že 29. maja 1941 ustanovila posebno tajno vojaško organizacijo, imenovano Slovenska legija. Vodja te legije je postal Rudolf Smersu. Posamezni člani Katoliške akcije in funkcionarji klerikalnih društev so s podporo duhovnikov začeli organizirati skrivne oborožene trojke, ki so se povezovali v čete in bataljone. Legiji so izrazili zvestobo s prisego.

Tako iz raziskave Frančka Sajeta kot od pobeglih organizatorjev belogardizma, ki v zamejstvu po vojni opisujejo svoja medvojna početja, lahko ugotovimo, da je bila Slovenska legija organizirana že takrat, ko okupator ni zahteval še nobene žrtve na Slovenskem zaradi delovanja narodnoosvobodilnega gibanja. Takrat so skrivni zarotniki spoznali dve nevarnosti: nevarnost komunizma, ki si bo med okupacijo ali ob njenem koncu poskušal pridobiti oblast nad množicami, in nevarnost, ki je grozila od okupatorja. Komunistov se zaenkrat nismo bali. Bili so še slabi...

Ko je nastopila Osvobodilna fronta, je s svojo odlično propagando in s svojimi mrežami, ki so jih komunisti pletli dvajset let, preplavila slovensko ozemlje in ljudstvo je drvelo za njimi. (Tako Saje!)

Ko je zamejski list Svobodni pogledi oživiljal začetke komunistične revolucije v Sloveniji (takrat v letu 1968 ga je v Buenos Airesu urejal znani politični emigrant Tine Debeljak), je v njem Ivo Peršuh, eden izmed vodilnih medvojnih protikomunistov, med drugim navedel:

»... Že aprila 1941 se je iz vrst Slovenskih fantov ustanovila podtalna vojaška organizacija Slovenska legija (najbrž se je Peršuh za en mesec zmotil), da se pripravi na čas, ko bo z najmanjšimi žrtvami (znani oportunitizem), a z največjim pridom lahko posegla v boj za svobodo naroda in v pomoč zapadnim zaveznikom. Tedaj je tudi že izšel prvi podtalni protiokupacijski list Prebujena Slovenija.«⁶

Navedba Iva Peršuha je zgodovinsko nesprejemljiva, kajti o tem nikjer ne najdemo dokumentarnega gradiva. Prav gotovo gre za ustanovitev Slovenske legije ob koncu maja 1941.

Za kakšno svobodo naroda naj bi se borila Slovenska legija? Zakaj so se tako bali komunizma, da so ga postavili na prvo mesto, ko je šlo za usoden spopad z okupatorjem? Raje so šli v objem tujim zaslužnivalcem, kot da bi pristali na sodelovanje s komunisti zoper njega. Geslo čakanja je bilo obenem pasivizacija vse-ljudskega upora in ost zoper Osvobodilno fronto. Pri tem vsenarodnem uporu so prav oni zanemarili narodno vprašanje in čast okupirane dežele ter zaradi svojih razrednih interesov raje zaostrovali ideološki spopad.

Ko je bil razmah Osvobodilne fronte na višku, so klicali na pomoč tudi liberalne prvake in druge ter jih vabili v svoje vrste. V skupni zaroti so pozneje organizirali različne bivše strankarske pristaše, da bi zaustavili razvoj in prodor Osvobodilne fronte.

Vodstvo Slovenske legije je ponujalo roko liberalcem, ki so z dr. Kramarjem

⁴ Dr. Franc Škerl: Notranji razvoj belogardizma. Zbornik NOB, poveljna izdaja, str. 336–337. Dr. Franc Škerl je bil eden vodilnih krščanskih socialistov in je kot raziskovalec narodnoosvobodilnega boja in publicist opisoval osvobodilni boj vse do svoje smrti.

⁵ Franc Glavač: Slovenci v ognju revolucije. Slovenčev koledar 1944.

⁶ Arhiv NUK, fond zamejske emigrantske publicistike. Iz uvodnika v listu Svobodni pogledi, ki ga je napisal Ivo Peršuh ob 25-letnici prvih žrtev. (Bržkone je imel v mislih kočevske žrtve v jeseni 1943, kajti članek je bil objavljen leta 1968.)

sprva pristali na sodelovanje, pozneje pa so organizirali svojo Sokolsko legijo. Nastale so še Narodna legija in Glavačeva skupina, ki je bila bližja liberalcem in četnikom, in Slovenska zveza, ki jo je vodil škof Rožman, iz vrst bivših članov klerikalne stranke ter v povezavi z begunsko vlado...

Marca 1942 je bilo ustanovljeno vodstvo vseh zvez z imenom Narodna zveza za osvoboditev Slovenije. Glavna politična dejavnost pa se je po razpadu Slovenski zvezi, v kateri se je zbrala vsa slovenska buržoazija. Zveza je bila zamišljena kot vrhovni politični forum, medtem ko naj bi vojaštvo opravljalo izključno svoje naloge.

Hkrati ko so »protikomunistični« borci organizirali zarotništvo proti Osvobodilni fronti so izdajali tudi svoje časopise, letake, okrožnice ipd. Izdali so letak Ultimatum pa časopise Slovenija–Evropa, Svobodna Slovenija itn. Prvi podtalni list je bil Prebujena Slovenija. Poslej so izdajali še več svojih listov, po legalizaciji oboroženih oddelkov (beri: izdajalcev v službi okupatorja) pa so jim služili vsi slovenski legalni listi, od katerih je bil najbolj bojevit Slovenski dom, ki ga je urejal Mirko Javornik. Izdali so tudi posebne knjižne publikacije, Črne bukve, V znamenju OF, Kri mučencev in še kaj. Po nastanku četništva so natiskovali nešteto listov in letakov. Znani so bili list Četnik, Naprej zastava Slave, Legionar, Novice, Glasnik, V zarje Vidove ipd. Ti listi so delovali pretežno ilegalno, vendar je bila ta ilegalnost dostikrat dvomljiva.

Poleg vseh prej navedenih zvez in legij je začel nastopati tudi vojaški del četništva, ki je na Slovenskem dobilo ime plavogardizem. Prek majorja Karla Novaka so se trudili, da bi v pozneje nastalih postojankah bele garde pridobili moč. Komandant četništva Novak je hotel svoj vpliv prenesti v vrste katoliških ljudi in jim vsiliti za poveljnike vaških straž svoje ljudi. Pri tem je šlo pri političnih vprašanjih za prestiž med klerikalnimi in liberalnimi voditelji in pri vojaških poveljstvih za dominacijo. Karel Novak je, kot že rečeno, najprej vsiljeval vaškim stražam svoje poveljnike, pozneje pa je začel organizirati lastne odrede in pridobivati

vanje belogardiste in druge ljudi. Tudi propagandno je vplival na klerikalne kroge s posebno okrožnico o zbiranju podatkov o komunistih in drugih pristaših Osvobodilne fronte.

Še pred nastankom vaških straž in tudi pozneje je med klerikalnimi in liberalnimi krogi stalno prihajalo do trenj, ki so včasih pripeljala do odkritih spopadov, predvsem zaradi vodilne vloge. Čim bližji je bil konec vojne, tem večja so bila medsebojna trenja. Vsak se je hotel oprati. To je bilo zlasti očito pri četnikih, ki so prej dostikrat hlinili neodvisnost od okupatorja z ustanavljanjem gozdnih taborišč. Toda ljudje so vedeli, kdo jih oskrbuje, vedeli pa so, da jih oskrbuje tudi begunska vlada.

Vsekakor so se vsaj na začetku zarotniki proti Osvobodilni fronti razlikovali po svojih programskih zasnovah.

Skupina Javornika, Žebota in drugih se je navduševala za povojno klerofašistično in neodvisno državo Slovenijo. (Tak program, brez fašistov, ima emigracija še dandanes.)

Erlichovi stražarji so stremeli, da bi bila Slovenija pod »italijanskim in papeškim protektoratom«.

Pripadniki četnikov in njihove zveze pa so se navduševali nad staro kraljevino Jugoslavijo. Povezali so se z Mihailovičem in begunsko vlado.

Ob koncu vojne so vsi zarotniki in izdajalci pričakovali rešitev od zaveznikov (seveda brez Sovjetske zveze), ki naj bi jih zaščitili pred komunizmom in njegovo vladavino. Vseskozi jim je šlo za boj proti komunizmu, ne glede na žrtve, zakaj »namen posvečuje sredstva«. To geslo so si že zdavnaj sposodili od Niccola Machiavellija. Cerkev je bila v opreki s komunizmom ne samo zaradi svetovnonazorskega navzkrižja, ampak tudi zaradi razrednih in premoženjskih interesov, kajti sodeč po lastnih in delnicah je sodila v razred izkoriščevalcev. Izrek »Lažje gre kamela skozi šivankino uho kot bogatin v nebesa«, je bil le obliž za tiste, ki cerkvenega bogastva niso poznali.

Cerkev je v vsej svoji zgodovini, odkar je postala institucionalna, stala na strani sovražnikov napredka in šele zadnja leta kaže težnjo reševati posvetne tegobe siro-

makov z raznimi reformami. Seveda pa ima še vedno naperjeno ost proti »brezbožnemu« komunizmu.

POJAV OBOROŽENIH ODDELKOV BELE GARDE

Oglejmo si поблиže, kako se je protikomunistično in protipartizansko gibanje širilo v Šentjoštu nad Vrhniko in v Rovtah ter okolici nad Logatcem.

Belogardistično zaroto moramo vselej gledati skozi stvarnost, kakršna je nastala po okupaciji slovenske dežele. Medtem ko so Nemci takoj pričeli preganjati napredno inteligenco in tudi duhovnike ter izseljevati ljudi, je bilo Ljubljanski pokrajini, ki jo je zasedel italijanski okupator, to prizanešeno. Zanimivo je, da so nekateri od preganjanih, ki so se zatekli pod italijansko upravo, postali največji zavezniki sprva italijanskega in pozneje nemškega okupatorja. Nemcem so poljubljali palico, s katero so jih ti malo prej pretepali. Tak primer bomo navedli iz okolice Šentjošta.

Jakob Žakelj iz Suhega dola, kraj je spadal pod občino Lučine, je bil doma iz Šentjošta in je znan kot prvi in najbolj zagrizeni organizator bele garde v Sloveniji z velikim vplivom na sosednje Rovte in okoliške vasi. Njegova velika domačija je ležala na meji med Italijo in Nemčijo in je pripadla slednji, tako kot vasi, ki so spadale pod župnijo Lučine. Posestvo je bilo le nekaj sto metrov od razmejitvene črte. Jakob Žakelj je v svojih spominih, ki jih je po vojni pisal kot politični emigrant, na široko opisoval stanje po nemški zasedbi, ko je bil izgnan v Srbijo, in to, kako se je zopet znašel v Šentjoštu pod italijansko upravo, kako je organiziral belo gardo in kako je po osvoboditvi pobegnul na Koroško. Navajamo izvirne besede iz njegovega objavljenega spominskega zapisa:

»Po seznamu, ki ga je vnaprej pripravila peta kolona in obveščevalna služba, so Nemci začeli pobirati ljudi in odvažati po svojem načrtu. Gestapo je drvela z avtomobili iz vasi v vasi...

Sredi maja 1941... se je pojavil pred hišo 'črni' gestapovski avto. Tedaj sem se skril, ne da bi me odpeljali. Tudi drugič

me niso dobili, ker sem bil v gozdu, in tudi tretjič sem se umaknil. Potem mi ni več uspelo ukaniti Nemcev. Zvičajno so me povabili na občino na pogovor z županom. Tam so me gestapovci aretirali in zaprli v občinski zapor, nato pa so me odpeljali v zapore v Škofjo Loko. Zaporji so bili natrpani s političnimi jetniki. Med zasliševanjem sem dobil dve klofuti in čez nekaj dni sem bil pripeljan v škofove zavode v Št. Vid.

Tam so vsi zaporniki občutili vso nacistično surovost, zlobo in sovraštvo. Zavod je bil resnična mučilnica. Od jutra do večera so jih poniževali in zasramovali. Bili so tako natrpani, da niso mogli ne ležati ne spati. Tisti, ki se je količkaj pregrešil, je bil odveden v bunker, in ko se je po desetih dneh ali dveh tednih vrnil, je bil ves pretepen, zdelan in shujšan. V zavodih je bilo okrog tritisoč jetnikov, skoraj desetkrat preveč za hranitev. Zato so morali jesti po skupinah in vsak je imel za to le pet minut časa.

Grozljivi prizori... Posušeni, kosmato obraščeni zaporniki so lezli po golih koleh po peščenih tleh dvorišča, roke pa so držali kvišku. Če so mu roke padle navzdol, je padel po njem gestapovski bič... Druga skupina je na isti način lezla preko nekih zaprek, kleče in z dvignjenimi rokami. Ves čas premagovanja ovir so jih topli gestapovci. To se je dogajalo tistim iz bunkerja in še hujše stvari...

Kakšnih dvestopetdeset so poslali domov, druge so poslali v Srbijo in na Hrvaško... Junija sem moral na pot v Srbijo s svojo družino... Morali smo skupno v pregnanstvo ob težkih duševnih mukah... V mislih sem bil pri svojem veličastnem posestvu, ki sem si ga v zadnjih letih zgradil in so ga tačas zaplenili...

Na poti v Srbijo so našo družino dodelili v drugi transport. Bile so goste straže s policijskimi psi...

Od 10. julija 1941 se je začelo življenje v Srbiji, toda meni je kmalu prek zvez uspelo zapustiti Srbijo. 21. julija smo se že odpeljali iz Beograda. Po nekaj zapletljajih smo se znašli v Zagrebu pred italijanskim konzulatom... Po dobrih treh tednih sem se z družino naselil v rojstnem Št. Joštu...

Že med zaporniki v Št. Vidu sem premišljeval o vsem, kar smo doživljali zadnje tedne, in prišel do prepričanja, da se bo treba braniti za vsak dan življenja, za vsak kos premoženja, za vse, kar bi radi ohranili. Dobil sem živo prepričanje, da je vse v nevarnosti, kar smo cenili in ljubili. Jasno mi je stopilo pred oči, da se ne moremo na nikogar več zanesti, kot na svojo moč in sposobnost. Vedel sem, da z golimi rokami ne bomo opravili nič. Slišal sem, koliko so komunisti govorili o orožju, videl sem nekatere ljudi, kako so pobirali in zbirali orožje po Rupnikovi liniji takoj, ko je odšla jugoslovanska vojska; zvedel sem potem, kako so neki ljudje poizvedovali, kje je kaj orožja in ga kupovali od vseh, ki so ga kaj imeli; slišal sem, kako so komunisti govorili o skrivališčih orožja. Vse to me je nagnilo, **da sem iz zavoda sporočil domačim ljudem nasvet, naj zbirajo in skrivajo orožje, ker ga bomo v vsakem slučaju še krvavo potrebovali.** (Podčrtal T. K.)

Ko sem se septembra 1941 vrnil v rojstni kraj, sem mogel v miru živeti le nekaj dni... V tem področju so imeli komunisti več svojih skrivališč. Preko Št. Jošta je šla ta pot, tu so bila glavna premikanja... Da bi mogli izvesti svoje cilje, so potrebovali zaupanje in podporo prebivalstva... Zlepa ali zgrda so skušali pridobiti cele vasi in posamezne družine. Ker so vedeli, da sem precej poznan med ljudmi (avtor nato navaja vrsto funkcij v vasi, op. T. K.), so se spravili tudi nadme in me hoteli pridobiti za vsako ceno. Ponujali so mi nekako vodstvo njihovega gibanja. Mislili so, da bom kot žrtev nemškega okupatorja zelo koristen. Najprej so poslali nadme domače učitelje, potlej pa še pomagače iz Horjula in Vrhnike. Vse do konca 1941 sem se jih otepal, ne da bi vedeli, kaj mislim in kaj bom končno napravil. Izogibal sem se z izgovorom, da se oddahnem in opomorem od udarcev, ki sem jih dobil od Nemcev...

Med tem, ko sem se komunistom in partizanom na vse načine izgovarjal, sem pa skrbno pazil, da bi dobro in sproti vedel, kaj počno in kaj nameravajo...

Ko sem vse to ugotovil, sem prišel do prepričanja, da je blizu čas, ko se bomo

moralo braniti le sami pred vsemi napadalci in sovražniki. Notranji sovražniki, slovenski komunisti, in zunanji, fašisti in nacisti, so z združenimi močmi nastopali proti našemu ljudstvu. (Kako ogabna laž!) Od nikogar nismo mogli pričakovati pomoči. (Partizani so jo Žaklju ponujali, a jo je zavrzel, op. T. K.) Jasno je bilo, da smo slabotni, ali preostajalo ni nič drugega kot organizirati samoobrambo. V mesecih oktober, november in december 1941, ko so komunisti še čakali, da bom začel sodelovati z njimi, sem s svojimi brati in prijatelji organiziral skupino obo-roženih mož in fantov. To je bil začetek Slovenske legije, ki je v naših krajih nastala spomladi leta 1942 in imela svoje središče v Št. Joštu. Nastopila je kot Vaška straža v juliju 1942... (Jakob Žakelj pri tem ne pove, da so to 'samoobrambo' izvedli s pomočjo Italijanov, ki jih je še malo prej imenoval za skupnega sovražnika slovenskega ljudstva. Tudi ne pove, da so od tega 'sovražnika' dobivali streho, hrano, obleko, orožje in plačo, op. T. K.)

Spomladi 1942 so bili komunisti že na jasnem, da v Št. Joštu ne bodo zlepa nič opravili. Takoj so se odločili, da uporabijo silo...«

Jakob Žakelj nato piše, kako so ga komunisti aprila 1942 aretirali in ga v gostilni Skvarča skupaj z župnikom Cvelbarjem zasliševali, kako so mu grozili s smrtjo, ga klofutali in mu očitali nakup orožja, kako se je množica ljudi v gostilni zavzela zanju in kako je preliščil partizane, da so ga izpustili.

Iz tega zelo skrajšanega zapisa lahko povzamemo, kako rafinirano je delovala Slovenska legija okrog Šentjošta z enim izmed svojih skrivnih pomagačev in organizatorjev bele garde. Jakobu Žaklju je uspelo preslepiti aktiviste in partizane tudi potem, ko so se natiho že oboroževali. Žakelj v tem članku ne pove nič o navodilih iz Ljubljane in o organizaciji trojk, ki so bile razpredene po vsem tamkajšnjem okolišu kot značilna oblika zarotnikov proti narodnoosvobodilnemu gibanju. V spisu pa je izpovedal odločenost, da se bodo borili z vojaško silo na življenje in smrt, kar so pozneje v celoti izpolnili. Pa ne samo to. Bili so vneti organizatorji novih postojank vaških straž in organiza-

torji protipartizanskega boja v bližnji in daljni okolici.

O Jakobu Žaklju je v zamejstvu pisal tudi dekan Matija Škerbec, ki je skupaj s kaplanom Tonetom Duhovnikom preživel leta 1941 pod nemško upravo hude čase, ko pa je prišel na italijansko stran, je tako kot Duhovnik, Žakelj in še nekateri drugi preganjanci postal opora sprva italijanskemu, pozneje pa nemškemu okupatorju. Vdinjali so se tistim, ki so pred dvema letoma mahali po njihovih hrbtih.

Pred Matijo Škerbcem je Jakob Žakelj v emigraciji med drugim izpovedal:

»Prvi organizatorji komunizma so bili Janko Grampovčan, Franc Furlan in dr. Cene Logar... Že ob koncu leta 1941 sem proti komunizmu javno nastopil... Ker komunistična propaganda ni uspela, so začeli z grožnjami. Št. Jošt je bil zaradi oddaljenosti in hribovitega gozdnega terena velike važnosti, a agitacija ni uspela... Že leta 1941 smo skrivali orožje pred Italijani in partizani in se pripravljali na odpor. Kupovali smo puške in imeli celo mitraljez...

Maja meseca 1942 je prišel v Št. Jošt odposlanec Slovenske legije (po vsej verjetnosti Franc Malovrh-Breznik, ki je tja večkrat zahajal, op. T. K.) in nam razložil namen odpora proti komunističnemu nasilju... Iz župnije je vstopilo v legijo okrog 50 fantov. Organizacija je delovala tajno in brezhrebno...

Mladi moški iz Št. Jošta smo se že mesec dni skrivali po gozdovih... 20. junija smo zvedeli, da smo na smrt obsojeni: Jože Cvelbar, župnik, Jakob Žakelj, Pavel Žakelj, Franc Grdadolnik, Janez Maček, župan, Janez Grdadolnik. (Žakelj pa ni navedel imen drugih svojih bratov, Jožeta, Vinka, Pavleta, Stanka, Franca in Janka, ki so bili vsi med organizatorji belogardizma v tem delu, op. T. K.)

Vsi navedeni in še drugi smo spali v gozdu, vedno s puško v roki. Bili smo med dvema ognjema...

V gozdovih nad Podlipo je bila tolpa, ki ji je poveljeval neki Škrabar (Leopold

Škrabar-Vanja, op. T. K.). Našo tedanjo stisko smo sporočili v Ljubljano na Slovensko legijo, od koder so obljubili pomoč in dovoljenje Italijanov za ustanovitev vaše straže... Potlej so poslali 40 pušk in 3000 komadov municije...

Dne 17. julija 1942 je prvič javno nastopila Vaška straža pri Št. Joštu. (Nekateri raziskovalci trdijo, da se je to zgodilo 15. julija, op. T. K.) To je bil prvi organiziran odpor proti nasilju v Sloveniji... Za komuniste je bilo to silno presenečenje...⁸

»... Učiteljstvo v Št. Joštu, nekateri kmetje iz okoliških vasi, politični delavci in partizani so se na razne načine trudili, da bi Šentjoščane iztrgali iz vpliva belogardističnih prišepetovalcev... Njihovo pojasnjevanje in prepričevanje pa je bilo bob ob steno. Spomladi 1942 je bila že po vseh vaseh organizirana Narodna zaščita, le v Št. Joštu je ni bilo. Za partizane v tej vasi ni bilo kruha in dobre besede. Italijane, ki so tja često zahajali iz Horjula in Rovt, pa so vsakokrat ljubeznivo sprejeli in pogostili.

Vodstvo Osvobodilne fronte v Dolomitih je jasno vedelo, da šentjoško nasprotovanje narodnoosvobodilnemu gibanju ni slučajen pojav, ampak sad sistematičnega belogardističnega delovanja, ki ga je vodil župni upravitelj Jože Cvelbar z Žakljevimi brati in nekaterimi drugimi sodelavci. (Jožef Cvelbar je bil ob kapitulaciji Jugoslavije kaplan v Cerkljah pri Kranju, od tam pa je pribežal na svoj dom v Št. Jernej, kjer je začel razpredati belogardistične niti. V začetku 1942 je prišel v Št. Jošt in tam je začeto delo vneto nadaljeval, op. T. K.) Zasledilo je tudi zbiranje orožja, kar je partizane opozarjalo, da se organizatorji bele garde igrajo celo z ognjem. Zato so partizani spomladi 1942 kolovodje večkrat resno opozorili, naj prenehajo s pogubnim rovarjenjem. Župnega upravitelja Cvelbarja, ki je kljub svarilom vse ostreje na prižnici rohnal proti narodnoosvobodilnemu gibanju in kmečke žene pri spovedi izpraševal, ali

⁷ Jakob Žakelj; Kako so Nemci preseljevali. Zbornik Svobodna Slovenija 1965, str. 219–231, Cleveland, ZDA.

⁸ Matija Škerbec: Krivda rdeče fronte, drugi del, Cleveland, 1957.

dajejo kaj jesti partizanom in jih podpirajo, so 19. aprila 1942 na javnem zborovanju opozorili, naj preneha s svojim rovarjenjem. Za kazen so mu zaplenili nekaj živeža. Tudi Jakoba Žaklja so partizani resno opozorili. Kljub vsem svarilom so v šentjoškem župnišču po navodilih ljubljanskega vodstva nadaljevali s svojim delom, podtalno ali javno hujskali zoper partizane...

Maja 1942 je kaplan Franc Malovrh-Breznik, član Slovenske legije, zaprisegel Jakoba Žaklja, na kar je takoj pristal. Začel je delati in vse zaupne fante iz Št. Jošta in okolice organiziral v trojke...

V Št. Jošt je pogosto zahajal domačin Roman Malavašič, novomašnik in od leta 1942 tajnik ljubljanskega škofijskega ordinariata. V domačem kraju je pomagal župniku sejati belogardistični plevel, hkrati pa je italijanskim fašistom služil kot ovaduh. Ko je junija 1942 maševal na Butajnovi, so med mašo Italijani obkolili cerkev in vas in po maši odvedli vse moške k vodnjaku na sredi vasi. Italijanski oficir se je nato posvetoval s Francem Korenčanom, ki ga je bogoslovec Vinko Žakelj že leta 1941 postavil za belogardističnega zaupnika. Kaplan Malavašič pa je medtem nekatere moške 'spovedoval' v Grbečevi hiši. Tako je Jožeta Sečnika z Butajnov 5 toliko časa spraševal za orožje, da mu je priznal za skrito avstrijsko puško. Po 'spovedi' je kaplan Malavašič govoril z italijanskim oficirjem, ki je Jožetu Sečniku ukazal, da mu mora pokazati skrito puško. Sečnika so zatem poslali v internacijo...⁹

Še do dandanes si raziskovalci niso povsem na jasnem, zakaj je bil prav pri Šentjoštu zoper partizane tako močan odpor. Tu gre za sklop več motivov, ki jih je treba do neke meje pojasniti.

Franček Saje navaja, »da je vodstvo OF v Dolomitih jasno vedelo, da šentjoško nasprotovanje NOG ni slučajen pojav, ampak sad sistematičnega belogardističnega delovanja...« (podčrtal T. K.).

Ta trditev pa le delno pojasnjuje tedanje razmere ob razvoju belogardizma in ukrepanje vodstva Osvobodilne fronte in partizanskih enot. Iz drugih medvojnih dokumentov in izjav aktivistov je razvidno, da ni bilo tako jasnih pogledov na ta

pojav in tudi ne preveč enotnega nastopa pri njegovem zatiranju.

Resnici na ljubo moramo povedati in zapisati, da so partizanski ukrepi, kar velja za Šentjošt in njegovo okolico, nekoliko zamujali. Tako so belogardistične postojanke kot sad slovenske politične reakcije presenetile tako tiste, ki so bili pred oboroženim nastankom za radikalne ukrepe, kot one, ki so bili za previdnejše ravnanje. Še preden bomo vsaj bežno predstavili takratno ravnanje partijskega vodstva in vodstva Osvobodilne fronte na območju Šentjošta, navedimo nekaj ugotovitev tedanjega sekretarja rajonskega komiteja KP Slovenije in odbora Osvobodilne fronte za Horjul ter poznejšega člana in sekretarja okrožnega komiteja KP Slovenije in odbora Osvobodilne fronte Vrhnika dr. Ceneta Logarja iz Horjula. Kot domačin in aktivist je razmere dobro poznal še iz časa pred vojno in strnil jih je takole:

»Hudi zapleti okrog nastajanja belogardizma v Šentjoštu so se močneje začeli pojasnjevati šele po vojni. Med vojno nam aktivistom tega terena položaj in nastanek belogardizma v Šentjoštu nista bila jasna: zakaj najprej ravno v tej hribovski, zapuščeni in oddaljeni vasi. Krivilo se je posameznika (bolje bi bilo reči posameznike, op. T. K.), češ da je delal politično sektaško. Dejstva pa so bila ravno nasprotna. Zato hočem povedati toliko podatkov, kolikor se jih še spominjam.

Korenine tedanjega belogardizma ne temeljijo le na vernosti tega prebivalstva na tem območju, še manj pa na kakšnem kulaštvu in tedaj nepravilnem pristopu aktivistov do ljudi, niti mojem niti aktivistov v Šentjoštu. Ko sem leta 1941 začel organizirati OF v tej vasi preko učitelja Jožeta Mivška in učiteljice Betke Nagode, nismo vedeli, da smo začeli politično delo na terenu, ki je bil že več let pred vojno trdo obdelan od strani najhujše klerofašistične reakcije...

Po vojni mi je France Petre povedal o Šentjoštu zanimiv podatek. Več let pred vojno je pripravljaj študijo o mladosti Ivana Cankarja, zato je moral obiskati vse kraje, od koder je izviraj Cankarjev rod po materini in očetovi strani. Tako si je ogledal tudi Šentjošt in njegovo okolico.

Da bi videl bolje ta hriboviti svet, se je nekoč povzpел tudi na zvonik cerkve v Šentjoštu. Od tod je opazoval okolico. Naenkrat je pred cerkvijo zagledal veliko skupino mladih fantov, ki so obkrožali starejšega moža. V njem je prepoznal profesorja Ernesta Tomca, ki je bil že od zgodnjih tridesetih let organizator klerofašistične organizacije Mladci. Ti so se potem med vojno izkazali kot najhujši organizatorji bele garde. Na univerzi so prišli potem naravnost v roke Erlichovih stražarjev...

Kaj je privedlo Tomca prav v Šentjošt? Prav gotovo tedanji dijaki iz teh vasi. Med njimi je moral biti tudi bogoslovec Vinko Žakelj, kajti Tomčeva organizacija Mladci je bila lovišče za bogoslovce.

O vsem tem v drugi polovici 1941 nism še nič vedel, in tudi učitelj Jože Mivšek ne. Ko je prišel v Horjul, mi je potožil, kako težko je delo za OF. Tudi on se ni zavedal, da tu deluje trdno organizirana kontrarevolucija.

Po kapitulaciji Jugoslavije sta prihajala sem iz Ljubljane Franc Malovrh in kaplan Tone Duhovnik. Slednji se je pripeljal do Horjula z avtobusom, naprej pa je odšel peš...

Zakaj se je reakcija vrgla ravno na oddaljeno hribovsko vas Šentjošt in jo namenila za izhodišče za vse vasi v horjulski dolini in okolici?

Pred vojno je bil tu desetletja za župnika Nagode, ki je bil vse prej kot klerikalno usmerjen. Z geografskega vidika bi bil neprimerno bolj pripravno izhodišče za razvoj kontrarevolucije in bele garde Horjul. Toda prav tu je klerofašizem zadel na odločnega nasprotnika v horjulskem župniku Francu Nastranu, ki je bil že pred vojno napredno usmerjen. Na njegovo prošnjo sem mu že leta 1937 poslal iz Prage, kjer sem tedaj študiral, literaturo o Sovjetski zvezi. Med vojno je bil eden izmed redkih duhovnikov, ki so se najostreje uprli politiki škofa Rožmana, belogardistom in Italijanom...

Prav on je preprečil, da bi bilo žarišče belogardizma v tej vasi. Italijani so ga

celo oklofutali, ker ni hotel sodelovati z belo gardo. Toda organizatorji iz Ljubljane so se povezali z županom Bastičem iz Horjula, županom Janezom Mačkom in Jakobom Žakljem iz Šentjošta...

Učitelja iz Šentjošta sta naletela na čvrsto in tajno organizacijo bele garde in Slovenske zveze... Delovali so skrivoma po trojkah, desetinah, prek obveščevalne službe pa so bili obveščeni o vsem...

Da so morale delovati te trojke in desetine tudi po drugih vaseh v horjulski dolini, se da sklepati tudi iz tega, ker so Italijani že do jeseni 1942 aretirali in odpeljali v internacijo skoraj vse aktivne moške, pripadnike OF. Ostale so nam le še ženske. Trojke so izvajale obveščevalno delo, za katero naši aktivisti niso vedeli. Aktiviste so ovajali Italijanom...⁹

Na podlagi navedenega lahko sklepamo, da položaj ob nastopu bele garde le ni bil tako jasen. Tudi pristop k reševanju belogardizma, še preden je izbruhnil v oboroženi spopad, je bil taktično različen, pa ne samo v okolici Horjula, Šentjošta in Rovt. Tudi drugje so ta pojava obravnavali, nekje ostreje, drugje blažje. V Begunjah pri Cerknici so imeli za zapahi domala vse organizatorje bele garde, pa so skoraj vse izpustili, ker so mislili, da bodo obmirovali. Niti pomislili niso, da se bodo ob italijanski ofenzivi pojavili z orožjem v roki. Približno tako se je zgodilo v Loški dolini. Poznejši voditelji in poveljniki belih so bili v rokah partizanov, a so se jim z lažnimi izgovori izmuznili.

Tudi v Šentjoštu so partizani aretirali nekaj ljudi, ki so se pozneje oborožili. Niso pa pobrali bratov Žakljev, župnika Cvelbarja in drugih najbolj nevarnih organizatorjev bele garde. Pa tudi do teh »drugovrstnih« aretiranih belogardistov so imeli aktivisti Osvobodilne fronte in partije v okrožju in na rajonu različna stališča. Krog aktivistov se je strnil okrog sekretarja okrožnega komiteja KP Slovenije za Vrhniko Staneta Kavčiča, ki je bil bolj za previdno in blago ravnanje, drugi krog pa okrog dr. Ceneta Logarja, sekretarja horjulskega komiteja KP Slovenije,

⁹ Franček Saje. Belogardizem, druga izdaja, str. 378–379. Opombe so opuščene.

¹⁰ Dr. Cene Logar, tipkopis, z dne 4. aprila 1986. Hrani ga avtor prispevka.

pa je bil za radikalnejše in ostrejšje prijeme. Ta stran je imela oporo tudi pri štabu Dolomitskega odreda, kjer so bili tedaj v vodstvu Roman Potočnik, Tone Curk-Gorjan in malo pozneje politkomisar odreda Ciril Keršič-Metod in komandant Franc Bukovec-Jože Ježovnik. Po vsej verjetnosti so se v stališčih razhajali tudi v okrožnem komiteju, katerega član je bil dr. Cene Logar.

Zaradi objektivnejše ocene in sinteze dogodkov do pojava bele garde v Šentjoštu in na območju Rovt moramo pokazati na taktična razhajanja in celo na obtoževanja, kakor se razkrivajo v medvojnih in povojnih dokumentih.

Poudariti moramo, da je horjulski komite KP Slovenije, ki ga je vodil sekretar dr. Cene Logar, tudi po formiranju vrhniškega okrožnega komiteja KP Slovenije, vse do spomladi 1942 deloval bolj samostojno in se navezoval na ljubljansko partijsko okrožje in na CK KP Slovenije. Morda prav v tem tiči vzrok, da se člani s horjulskega in vrhniškega konca niso povsem ujeli. Prav tako moramo povedati, da so Horjulčani in morda tudi vodstvo Dolomitskega odreda (sprva Dolomitskega bataljona) razmere v Šentjoštu nekoliko bolje poznali. Ali je šlo za prestiž forumov, nevednost ali za osebna nesoglasja, naj presodijo poznavalci takratnih razmer. Zgodovinar mora iskreno zapisati dejstva, ki jih je odkril in ki osvetljujejo nastop prve oborožene skupine vaše straže v Šentjoštu.

Medvojna taktična nesoglasja so dobila svoj epilog tudi v povojnih publikacijah, zaradi političnih manipulacij in osebnih sporov so se krhala kopja prvoborcev na škodo objektivne resnice. Eni kot drugi pa so imeli med vojno skupen interes zavreti kontrarevolucijo.

Poleg že omenjenega zasliševanja Jakoba Žaklja in Jožeta Cvelbarja, ki sta bila glavna domača organizatorja belih, in groženj, ki so jih aktivisti in partizani izrekli tudi drugim organizatorjem bele garde, so se odločili še za rekvizicije in za aretacijo nekaterih znanih šentjoških zarotnikov. Akcijo so izvajali borci 4. bataljona Notranjskega odreda, katerega poveljnik je bil Tone Curk-Gorjan, politkomisar pa Roman Potočnik. Na akcijo je

sekretar okrožnega komiteja KP Slovenije Vrhnika ostro reagiral v pismu, ki ga je 26. junija 1942 poslal komisarju bataljona (Romanu Potočniku, op. T. K.) v katerem med drugim naroča:

»Sigurno Ti je znan odlok glavnega poveljstva in CK, v katerem je jasno označeno stališče partizanov do terenskih in obratno. Mi se ne smemo vmešavati v vaše akcije, vi pa ne smete izvajati aretacij, rekvizicij, likvidacij in političnih nastopov brez odobrenja pristojnih odborov OF in Kompartije.

V petek zvečer 19. t. m. je 4. bataljon NO izvedel rekvizicijo v Šentjoštu. Po obstoječih zakonih je dovoljeno rekvirirati:

- a) denunciantom,
- b) veleposestnikom tuje narodnosti in optantom,
- c) voditeljem in organizatorjem bele garde,
- d) društvu »Emona«.

Včeraj sem bil v Št. Joštu, zaslišal prizadete in okolico ter zbral vse potrebne informacije. Sigurno niti ne veš, komu ste rekvirirali. Torej poslušaj!

1) Brežnik: kmet, poštenjak, politično popolnoma neaktiven, med ljudmi silno priljubljen, zelo socialen, simpatizer OF, dal je že večerjo partizanski patroli, preko njega in Brnika (Kavčiča, strica Staneta Kavčiča, op. T. K.) sem nameraval postaviti OF v Št. Joštu.

2) Brat Brežnika: politično malo aktiven za belo gardo, ni pa voditelj, ne organizator, temveč zapeljan in zaslepljen.

3) Hlapec Brežnikov in krojač, ki je živel pri Brežniku in katerega baje niste niti imeli na spisku.

4) Možina: tip trgovca, politično neaktiven, moralno in socialno precej na slabem glasu, toda denunciant ali voditelj bele garde ni bil.

5) Brnik (Kavčič): (njemu ste predpisali plačati polovico škode, katero ste povzročili Možini), kmet, poštenjak, politično popolnoma neaktiven; njegova sinova sta mi pripoznala, da sta se udeleževala sestankov »Katoliške akcije«, in mi svečano obljubila, da ne bosta več hodila na sestanke.

Vsi ti ljudje se torej niso pregrešili zoper navedene štiri točke in je torej rekvizicija bila brez vsake pravne podlage. Sinovom od Brnika se lahko očita samo to, da sta se udeleževala sestankov bele garde, mislim pa, da smo dovolj politično zreli in taktično sposobni, da razlikujemo v beli gardi dva tabora: tabor kapitalistov, rafiniranih politikov in petokoloncev in tabor zapeljanega in zaslepljenega ljudstva. Proti prvim se borimo z orožjem, proti drugim pa z besedo, delom, zgledi in prepričevanjem.

Ker ni bilo pravne podlage za rekvizicijo in ker sem prepričan, da niste delali po lastni iniciativi, Te prosim, da mi javiš iniciatorja in voditelja te akcije. Pobrigaj se, da se krivec najde, zasliši, in če bo potrebno, tudi takoj aretira. Zaradi velikega političnega neuspeha in da se taki slučajji, zaradi katerih izgubljam avtoriteto mi vsi, preprečijo, priporočam, da postopaš hitro in odločno, in zahtevam, da se krivec **exemplarično** (podčrtano v originalu, op. T. K.) kaznuje.

Kakor so se prizadeti pohvalno izrazili o obnašanju komandanta (Toneta Curka-Gorjana, op. T. K.) in Tebe, tako tudi kritizirajo postopek čete (po vsej verjetnosti jo je vodil Peter Cafuta-Gad, op. T. K.), ki je rekvirirala pri Brežniku... (Stane Kavčič nato našteva napake, ki so jih naredili partizani pri rekviziciji, in napako, da so morali kmetje plačati trgovcu in špekulantu Možini blago in cigarete, op. T. K.)

Prosim Te, da ukreneš vse potrebno, da se vse rekvirirane stvari vrnejo... V kolikor ste že porabili, je treba oceniti in poravnati v gotovini. Za izvedbo tega odgovarja **Komanda osebno!** (podčrtano v originalu, op. T. K.)... Če bo ta moja intervencija ostala 'glas vpijočega v puščavi', se bom pritožil na Odred.

Vaščanom v Št. Joštu sem v imenu Komunistične partije garantiral njihovo varnost, premoženje in nedotakljivost. Za proti pogoji sem dobil jamstvo popolne politične neaktivnosti, to se pravi razbitje

bele garde. Prosim Te, da ukreneš vse potrebno, da se bo garancija izvajala, ker s tem bi dobila Komunistična partija in OF avtoriteto. Za vsak nastop partizanov v Št. Joštu, brez dovoljenja Okrožnega odbora OF, bomo zahtevali exemplarično kazni in smatrali to kot pomanjkanje discipline in avtoritete komande. Upam pa, da do tega ne bo prišlo, ne tu ne drugod, ker si dovolj sposoben, da take slučaje preprečiš i kot komisar i kot partijec.

Rekvizicija v župnišču pravno ni bila napačna, mogoče je bila taktično malo prezgodnja...¹¹

Iz dokumenta ni razvidno, ali so takrat rekvirirali tudi Žakljevimi, ki so bili glavni organizatorji bele garde in so se, kakor smo zvedeli, oboroženi skrivali po gozdovih že v juniju 1942.

Zaradi objektivnejšega prikaza družin, ki jih navaja citirani dokument, in njihovega ravnanja med vojno, smo prosili Štefana Vrhovca, sina ubitega aktivista Osvobodilne fronte iz Butajnovce, da nam jih predstavi s pravimi imeni in nam pove kaj več o njihovem medvojnem zadržanju.

Janez Oblak (Brežnik) je bil med vojno aktiven belogardist in pomočnik Jakoba Žaklja pri organizaciji bele garde pri Šentjoštu. Po vojni je zbežal v Argentino in se pozneje vrnil v domovino (kdo mu je to omogočil, tega Štefan Vrhovec ni mogel pojasniti). Umrli je na Vrhniki. Vrhovec ne ve, ali je bil Oblak kaznovan.

Franc Oblak (Brežnikov brat) je bil narednik pri beli gardi in domobrancih in je padel leta 1945.

Stanislav Alič (Brežnikov hlapec) s Planine pri Šentjoštu je padel 1. avgusta 1942 kot belogardist.

Janez Skvarča (Možina), gostilničar pri Šentjoštu, je leta 1945 emigriral v Argentino in je tam tudi umrl. Bil je belogardist. Njegov sin Stanko Skvarča je skupaj s Pavlom Lukanom iz Praprotnega brda pripeljal Italijane v Šentjošt, da so tam aretirali in postrelili štiri pripadnike Osvobodilne fronte. S tem so hoteli za-

¹¹ Pismo okrožnega sekretarja KPS Vrhnika Staneta Kavčiča komisarju Dolomitskega bataljona Romanu Potočniku, z dne 26. junija 1942. – Arhiv IZDG, PV, fascikel V., mapa 4.

strašiti prebivalstvo in ga ločiti od narodnoosvobodilnega gibanja. Tudi drugi trije sinovi, Franc, oficir Ivan in Jože, so bili pri beli gardi in domobrancih. Vsi so padli leta 1945.

Stanko Skvarča, ki je bil italijanski ovaduh že prej, je odigral svojo vlogo pri aretaciji šentjoških aktivistov Osvobodilne fronte, še preden je tam nastala oborožena vaška straža.

Stanko Skvarča se je po namigu šentjoških belogardistov vrnil v vrste Osvobodilne fronte, da bo zvedel, kaj se dogaja pri njih in o tem obveščal svoje ideološke voditelje. Zvedel je marsikaj o delovanju terencev in partizanov in o vsem poročal ilegalnim trojkam in Italijanom. Partizani drugega bataljona Dolomitskega odreda so ga aretirali in ga obsodili na smrt. Pavel Lukan je bil usmrčen, Stanko Skvarča pa je ušel in postal zagrizen belogardist.

Skvarča in Lukan sta zakrivila velik zločin nad aktivisti Osvobodilne fronte v Šentjoštu. Dne 2. julija 1942 popoldne je od Rovt prišla večja skupina italijanskih vojakov, ki sta jo v Šentjošt pripeljala Stanko Skvarča in Pavel Lukan, preoblečena v uniformi italijanskih vojakov. Po belogardističnem naročilu (takrat so bili še v ilegali) sta sodelovala pri zločinu, da bi se bela garda prikupila Italijanom in da bi ji potem ti zaupali orožje v boju proti partizanom. Morala sta se omadeževati s krvjo najboljših terenskih aktivistov, ki sta jih z izdajstvom potisnila pred italijanske puške.

O tem zločinu je več različnih, a v bistvu enakih razlag o tem, da so belogardisti pokazali svojo izdajalsko dušo v zavori proti Osvobodilni fronti in KP Slovenije.

Tistega dne so aretirali šolskega upravitelja Jožeta Mivška in učiteljico Betko Nagode, oba iz osnovne šole pri Šentjoštu, gostilničarja Tomaža Vrhovca in Leopolda Lebna. Aretaciji sta se po naključju izognila Peter Sečnik in Franc Dedič. Jetnike je naslednji dan belogardist Stanko Skvarča z italijanskimi fašisti spremil v Rovte, kjer so jih pri nekem kozolcu še istega dne brez zaslišanja postrelili. (Tako Franček Saje v Belogardizmu na Slovenskem, stran 382.)

V navedbah Frančka Sajeta je nekaj pomanjkljivosti, ki jih je treba pojasniti. Navaja, da so morali šentjoški belogardisti dokazati zvestobo Italijanom, če so hoteli priti do položaja in do lastne postojanke. Zato so še pred ustanovitvijo belogardistične postojanke v Šentjoštu zagrešili umor omenjenih aktivistov, poleg njih pa tudi Tominčevega Andreja, ki so ga ubili pred domačim mlinom 10. julija 1942. Andrejevim bratom je uspelo pobegniti, njega pa so ujeli in ga ubili na zahtevo šentjoških ovaduhov.

Vse to se je zgodilo, še preden so šentjoški belogardisti dobili od Italijanov orožje in organizirali postojanko, 15. ali 17. julija 1942. Saje namreč navaja, da so štiri zaprte jetnike 2. julija 1942 zasmehovali belogardisti. Lahko, da so jih zasmehovali ljudje, naklonjeni organizatorjem bele garde, vendar takrat v javnosti še niso nosili uniform. Iz nekaterih člankov političnih emigrantov pa je razvidno, da so bili posamezniki iz Šentjošta oboroženi še pred uvedbo javne postojanke in so se potikali po gozdovih. Prav gotovo pa ob omenjeni aretaciji še niso javno nastopali.

O aretaciji štirih ljudi iz Šentjošta so poročale tudi belogardistične Vesti (IZDG, fascikel 110/II, dokument 59748). S pomanjkljivo navedbo imen in poklicev so zapisale, da so v petek, 3. julija 1942, dopoldne Italijani zaradi komunizma ustrelili šolskega upravitelja Rudolfa Mivška (pravilno Jožeta Mivška) in učiteljico Berto Nagode (pravilno Betko Nagode), gostilničarja Tomaža Vrhovca in mesarskega vajenca (pravilno mesarskega mojstra) Leopolda Lebna, vse in Šentjošta.

Štefan Vrhovec, sin ubitega gostilničarja, je bil med vojno star 12 let, vendar se spomni tega dne. Po njegovi izjavi iz maja 1986 je bil oče ustreljen 2. julija 1942. (Datum je v njegovem spominu bržkone zaznamovan kot dan aretacije, ne pa usmrtitve, op. T. K.)

Štefan Vrhovec je povedal, da so se pri njih še leta 1941 zbirali aktivisti, Franc Popit, Aleš Stanovnik, Marjan Brecelj, Jaka in Cene Logar iz Horjula, pa tudi Viktor Korenčan. Zbirali so hrano, strelivo in orožje. Zahajali so v njihovo gostilno. Pri njih so stanovali mesarski mojster Leopold Leben, učitelj Jože Mivšek in

Franc Dedič, zaposlen kot šofer avtobusa pri Vrhovcu. Tistega dne, ko so prišli Italijani, Vrhovec pravi, da so bili karabinjerji iz Logatca, so bili doma Leben, Mivšek in oče. Z njimi je bil tudi Peter Sečnik, Franc Dedič pa je bil nekje v Polhovem Gradcu.

Ko so Italijani že bili pred hišo, je Peter Sečnik zadnji hip ušel skozi zadnja vrata. Tako so prijeli očeta, Mivška in Lebna, medtem ko so Betko Nagode aretirali v šoli. Glavna izdajalca teh žrtev sta bila Jakob Žakelj in župnik Jože Cvelbar.

Franc Skvarča iz postojanke bele garde je pozneje še izvajal teror nad Vrhovčevimi. Mati je bila namreč sestra ubitega Jožeta Mivška. Mivškov brat Viktor je tedaj živel v Borovnici, prej pa je bil v službi na šoli v Šentjoštu. Poveljstvo bele garde ga je med vojno ovadilo karabinjerjem v Borovnici in ga imenovalo za glavnega organizatorja Osvobodilne fronte pri Šentjoštu. Naprtili so mu tudi krivdo, da je spravil v internacijo nekaj ljudi. Krivili so ga celo za smrt omenjenih žrtev.

Janko Leben-Zmago, prvoborec in nosilec spomenice 1941, sin ubitega Leopolda, je bil tedaj že pri partizanih. Po vojni mu je Peter Sečnik pripovedoval, kako se je po aretaciji rešil iz rok Italijanov. (Leb-nova izjava, z dne 15. marca 1984):

»Peter Sečnik mi je po vojni pravil, da so tisti dan aretirali tudi njega in ga zaprli v šentjoško cerkev. V cerkvi so hoteli ljudi spovedati, a Leb-nov oče je spoved odklonil z besedami, 'kaj se hočem spovedati, saj nisem ničesar zgrešil'. Peter Sečnik je bil zaprt v cerkvi skupaj z drugimi jetniki. Že od vsega začetka je mislil na beg. Mencajoč je stražarjem hlinil nujno na potrebo in jih prosil, da ga odpeljejo iz cerkve. Po daljšem pregovarjanju ga je, potem ko mu je rekel, da s takim početjem ne more skruniti božjega hrama, ga je le pretental. Pod grožnjo in z naperjeno puško ga je nato pospremil iz cerkve do roba gozda. Peter se je spretno pretvarjal, si odpel hlače, in še preden jih je začel spuščati, se je z vso naglico pognal v zavetje gozda. Izkoristil je trenutek stražarjeve nepazljivosti in se je kljub številnim svinčenkam, ki so mu jih namenili,

rešil zanesljive smrti. Peter Sečnik je umrl po vojni. Bil je nosilec spomenice 1941.«

Izjavi Štefana Vrhovca in Janka Lebna-Zmaga si nasprotujeta. Prvi trdi, da je Sečnik pobegnil že od Vrhovčevih, drugi, da je bil aretiran in da je pobegnil iz cerkve. Po vsej verjetnosti se je Sečnik res izognil aretaciji pri Vrhovčevih, a so ga prijeli kje drugje v zaselku, to pa Štefanu Vrhovcu ni bilo znano. Naj bo tako ali drugače, Peter Sečnik si je tisti dan rešil življenje.

S to navedbo smo prekinili pripoved Štefana Vrhovca o organizatorjih bele garde pri Šentjoštu, ki so jih aretirali partizani in nato na intervencijo okrožnega sekretarja Staneta Kavčiča izpustili. Nadaljujmo z opisom Štefana Vrhovca. Eden izmed takrat izpuščenih je bil tudi Janez Kavčič (Brnik), glavna tarča nasprotnikov sekretarja Staneta Kavčiča, kajti bil je njegov stric oziroma sorodnik. Slišati je bilo namigovanja in hude očitke, češ da je Stane Kavčič z intervencijo zoper aretacijo belogardistov zaščitil svoje sorodstvo, kar pa je, v celoti gledano, natolcevanje, čeprav se je ta njegov »stric« skupaj s sinovi zelo slabo zadržal. Poglejmo, kako Janeza Kavčiča (Brnika) opisuje Štefan Vrhovec.

Bil je zagrizen belogardist. Tudi vsi njegovi sinovi so bili od vsega začetka pri beli gardi. Bili so štirje: Johan, Franc, Jože in Marjan. Po kapitulaciji Italije so bili člani domobranske posadke. Johan je bil tudi v skupini sedmih bivših domobrancev, ki se je po vojni nekaj časa skrivoma zadrževala v Šentjoštu pri Krvinetu (Žaklju), vendar tega Jakob Žakelj v svojih zapisih in navedbah ne omenja. Ta skupina tajnih obveščevalcev je do aretacij oziroma odkritja vzdrževala zvezo prek Sv. Višarj v Italiji.

Iz navedb Štefana Vrhovca je razvidno, da so bili vsi ti ljudje iz Šentjošta, ki jim je bilo zaplenjeno blago, rafinirani in zagrizeni belogardisti vse do konca vojne. Zato ocena okrožnega sekretarja Staneta Kavčiča tri tedne pred formiranjem obo-rožene belogardistične postojanke pri Šentjoštu ni bila pravilna. Nasedel je spretno organiziranim ideologom bele garde.

rala. Danes vemo, kako zagrizeni so bili prvi belogardisti pri Šentjoštu, takrat pa je bilo to težko presoditi, kajti eni so bili gibanju Osvobodilne fronte razredno nasprotni, drugi pa so bili ideološko zaslepljeni od klera, čeprav so po socialni strani sodili med reveže. Vse preveč poštenja je bilo v vrstah terenskih aktivistov, ki so verjeli ali pa nasedali preračunljivim in svetohlinskim obrazom.

Oglejmo si sedaj še odgovor na Kavčičevo pismo, ki ga pa ni napisal tisti, na katerega je bilo naslovljeno, marveč že na novo oblikovani štab Dolomitskega odreda. Pod odgovor sta se podpisala Franc Bukovec (Jože Ježovnik) in komisar Ciril Keršič (Metod Cestnik). Pri pisanju odgovora pa sta sodelovala tudi člana tega poveljstva Tone Curk-Gorjan in Roman Potočnik, na katerega je bilo Kavčičevo pismo oziroma protest naslovljen. Pismo je bilo naslovljeno na glavni štab slovenskih partizanskih čet in odposlano 29. avgusta 1942. V njem med drugim piše:

»... Da je v Št. Joštu prišlo najprej do oborožene vstaje belogardistov, so krivi terenski delavci, oziroma nosi vso odgovornost za to Džuro (Stane Kavčič, op. T. K.), okrožni sekretar rajona Vrhnika. (Prav: okrožni komite KP Slovenije Vrhnika, op. T. K.) Partizani so, še predno se je tukaj osnoval odred, aretirali nekaj sumljivih ljudi v Šentjoštu in jim tudi nekaj rekvirirali. Tovariš Džuro je takrat proti tem aretacijam in rekviziciji najodločnejše protestiral in zahteval, da se vse blago vrne, ker ni pravne podlage pri osumljencih. Izjavil je, da bo on ravno s temi ljudmi organiziral Narodno zaščito v Šentjoštu. Partizani so verjeli izjavam tovariša Džurota in so ljudem zaplenjeno blago skoraj vsega vrnili. Potem pa so pustili Šentjošt popolnoma v miru in pustili vse nadaljnje delo v roke tovariša Džurota.

Če bi takrat tovariš Džuro tako odločno ne nastopil in dal jamstvo za te ljudi, bi partizani prav gotovo aretirali glavne organizatorje bele garde, tako pa so vse skupaj pustili v rokah omenjenega tovariša in dali s tem možnost, da so se ti ljudje med tem časom nemoteno organizirali. Tovariš Džuro ni dal nikakih informacij o položaju v Šentjoštu, dokler niso

na njega nekega dne streljali, ko je nič hudega sluteč šel skozi Šentjošt. Prilagamo tudi pismo, ki ga je tovariš Džuro pisal bataljonskemu komisarju in v katerem je zahteval exemplarično kazen za tistega, ki je partizanom dal nalog za aretacijo omenjenih belogardistov. To nalogo je dal terenski delavec tovariš Cene (dr. Cene Logar, op. T. K.).

Od tega trenutka dalje se pri nas bela garda precej hitro širi, tako da ima poleg postojank v Šentjoštu še Zaplano, v katero je pred enim tednom prispelo večje število tujcev. Poleg teh dveh mest so se belogardisti utrdili tudi v Rovtah in Hotedršici. Kakor izgleda, ima bela garda ravno na našem terenu svoj center. Žalostno vlogo pri tem igrajo člani Narodne zaščite, kateri se skoraj vsi pustijo odvesti ali pa se sami javijo na pozive italijanskih oblasti, ki jih potem uvrščajo med belogardiste...¹²

Do sedaj smo se seznanili, kako je potekala protipartizanska zarota pri Šentjoštu. Pričevali so bivši belogardisti in domači pričevalci ter moč medvojnih dokumentov.

Iz vsega, kar smo zvedeli do sedaj, bi bilo nelogično trditi, da je za nastanek prve oborožene postojanke belih kriv okrožni partijski komite ali celo samo njegov sekretar, kakor je zapisano v dokumentu Dolomitskega odreda. S tem bi sekretarju Kavčiču naprtili precej večjo krivdo, kot jo je storil, ko je zahteval izpust razmeroma zelo pomembnih organizatorjev bele garde. Kaj pa že prej izpuštitev župnika Jožeta Cvelbarja in Jakoba Žaklja, ki je ne očitajo nikomur? Že prej je bilo precej taktičnih napak, tudi do tistih, ki so se že v juniju potikali po gozdovih in jih partizani niso znali odkriti. Seveda so bili tudi objektivni razlogi (spopadi z Drugo grupo odredov, formiranje odreda, vrinjenje agentov bele garde v vrste Narodne zaščite ipd.), kar vse je hromilo aktivistične, zlasti pa še partizanske vrste, da niso dovolj enotno nastopale.

Ako z današnjimi očmi, merili in pojasnitvami presojava takratne dogodke in jih gledamo z merili zgodovinskih dejstev, ki smo jih navedli, se nam razjasni marsikaj, kar tedaj nismo vedeli. Kar smo tedaj obtoževali, se nam zdi danes odpustljivo

ali pa narobe. Zarota bele garde je nastala že veliko prej in bi bila uspešna za vsako ceno. To nam je po vseh vojnih dogodkih popolnoma jasno. Tudi dr. Cene Logar pove, da so jih organizatorji bele garde prehiteli. V reviji Borec iz leta 1973 je opisal nekatere vzroke za nastanek belogardistične postojanke pri Šentjoštu, 17. julija 1942. Med drugimi navaja:

»... Italijani in bela garda so s tem pohiteli prav v tem času verjetno iz več razlogov: nekaj tednov prej je prav na tem ozemlju vodila skupno z Dolomitskim odredom hude in dolgotrajne boje II. grupa odredov. Tako Italijani kot bela garda so se zavedali velike moči partizanov in hude ogroženosti svojih pozicij: Italijani so morali braniti predvsem železnico Ljubljana–Trst, katere zaledje so bili ravno Dolomiti; naša reakcija pa je videla, da je sedaj zadnji čas, da začne z odporom ogrožanja njenih pozicij. Tako sta prišla oba na isti imenovalec. Pred tem so klerikalni organizatorji bele garde zašli tudi zunaj Šentjošta prav v našo organizacijo in narodno zaščito... Nekatere napake II. grupe odredov, hudi udarci okupatorja po partizanih, umik partizanov v gozdove in začasno s terena, hkrati pa pojačana klerikalna in verska propaganda v teh zaostalih krajih brez proletariata – delavcev, kjer so ljudje od nekdaj bili navajeni gledati na svet izključno skozi religiozna očala in protisocialistično propagando, vse to je imelo v juliju 1942 za posledico, da se je prebivalstvo Šentjošta zakrknilo vase in vplivalo še na sosednje vasi, ki so že sodelovale z nami, da so posamezni ljudje začeli prehajati na sovražno stran.

Že pred tem in v tem času sem poskusil najrazličnejše načine, da bi se približal tem ljudem, a zaman. Z ljudmi v bližini Šentjošta, ki so dobro poznali to vas, sem pretehtal vsakega človeka v tej vasi, a nismo našli nikake možnosti za sodelovanje...

Šele po tem (po umoru štirih navedenih aktivistov, op. T. K.) in po razkritjih v Podlipi, kjer je bela garda zašla v Narodno zaščito, se je izkazalo, da se je

izvršil pri ljudeh tako globok proces, da je treba pričakovati najhujšega...

Na osnovi odkritij glede stanja v Šentjoštu sem od vsega začetka opozarjal odredno komando na nevarno stanje. Ko se je formirala postojanka, sem opozarjal na nevarnost ljudi, češ da večina njih ni prisilno mobilizirana, pač pa je v svoji slepoti in zapeljanosti proti nam. S tem se je strinjal tudi štab odreda, predvsem njegov komandant Ježovnik. Po analizi situacije smo sklenili, da je za uspešen boj proti okupatorju in za osvoboditev potreben najostrejši boj proti beli gardi, ki jo je treba uničiti, če naj se uspešno borimo.

V oceni te prve kot tudi drugih postojank pa nismo našli razumevanja pri partijskem vodstvu okrožja... Odločilni človek (misli na Staneta Kavčiča, op. T. K.) je stal na stališču, da je 10 do 15 odstotkov belogardistov prostovoljnih, 80 do 90 odstotkov pa prisiljenih. Jaz in štab odreda smo zagovarjali skoraj obratno stališče in že začeli podvzemanje ukrepe proti tej postojanki ter se pripravljati na najodločnejši boj do uničenja. Tako so nastale med menoj in štabom odreda na eni strani in onim drugim stališčem bistvene razlike v ocenjevanju značaja te belogardistične postojanke. Kljub temu odporu je odred napadel postojanko v noči 24. na 25. julij 1942, toda brez odločilnega uspeha. Iz cerkve, šole in nekaterih drugih hiš je preganjal belogardiste, toda ti so se umaknili v župnišče, od koder jih ni bilo mogoče spraviti. Hoteli smo ponovno napasti, toda pri istem forumu smo naleteli na odpor z zagotovilom, da bo s to postojanko urejeno na politični način, na politični način bodo pridobljeni zapeljani in od duhovnikov sfanatizirani ljudje. Tako je bil odred prisiljen, da ni več nadaljeval boja proti postojanki, pač pa je obrnil vso pozornost in aktivnost proti okupatorju, mene pa so proglasili za sektaša.

Stališče, ki je onemogočilo boj proti belogardistični postojanki, sem smatral tako jaz kot štab odreda za strahopetstvo in špekulacijo...¹³

¹² Dopis štaba Dolomitskega odreda glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet, z dne 29. avgusta, s podpisoma Jožeta Ježovnika in Metoda Cestnika. Arhiv IZDG, PV, fascikel V., mapa 4.

In dalje:

»... Takšna je bila torej situacija v Šentjoštu ob ustanovitvi Dolomitskega odreda junija 1942. Absolutno trdna belogardistična organizacija je na osnovi Slovenske zveze, torej tako klerofašistov in Mihailovičevcev. Bili so trdno povezani v tajnih trojkah... Le-te so razširjali tudi v Horjulu.

Tako na osnovi vseh teh mojih informacij kot na osnovi obveščevalne službe odreda, ki je prišla do enakih konkretnih podatkov, se je odred 19. junija 1942 odločil za aretacijo najbolj aktivnih nasprotnikov Osvobodilne fronte. (Tedaj, ob aretaciji, še ni bilo Dolomitskega odreda, saj je bil ta formalno ustanovljen 25. junija 1942, praktično pa v prvih dneh julija 1942. Aretacije je izvedel 4. bataljon Notranjskega odreda, imenovan tudi Dolomitski bataljon, op. T. K.) Pri tem pa glavnih organizatorjev sploh nismo dobili. Za župnika so rekli, da je šel po opravkih na Vrhniko. Aretirat smo prišli ponoči, torej naj bi prenočeval na Vrhniki. To pa je popolnoma neverjetno, najbolj verjetno pa je, da se je že tedaj doma ponoči skrival. To le dokazuje, kako ostro fronto so že tedaj postavili proti osvobodilnemu gibanju, kako krive so se tedaj počutili, tako duhovščina kot tudi civilni-organizatorji kontrarevolucionarne bele garde...«¹⁴

Tem Logarjevim zapisom naj kot protitež navedemo misli Staneta Kavčiča, ki jih je prav tako objavil po vojni:

»... Na pomlad 1942 je postalo naše gibanje v Sloveniji, v okolici Vrhnike, kjer sem delal, množično in močno. Mnogo ljudi je začelo odhajati v partizane, tako da je nastal Dolomitski odred z dvema bataljonoma. Živelimo v prepričanju, da je ljudstvo na naši strani. Neki dan, če se ne motim, je bilo v juliju 1942, ko sem šel s tovarišem (27. maja 1985 je Stane Kavčič ustno pojasnil, da je bil to Matež Fortuna-Srnjak, op. T. K.) mimo vasi Šentjošt, o kateri smo vedeli, da je pod močnim vplivom duhovščine, pa je nekdo streljal na naju. Ostala sva, da bi pogledala, pa je tovariš dejal: 'Streljajo na naju iz cerkve!' Prvi hip nisem verjel. Takoj pa se je razlegel drugi rafal. Krogle so nama švigale nad glavo. Res, streljali so na naju z

mitraljezom iz cerkve. To je bilo moje prvo srečanje z belo gardo. (Pravilneje bi Stane Kavčič zapisal, da se je tokrat prvič srečal z oboroženo in legalizirano belo gardo, saj je z njo že prej imel bridke izkušnje, T. K.) Tako smo se znašli z novim političnim problemom. (Ali ni nastal že prej? op. T. K.) Bilo nam je tem teže, ker se je nekako v istem času začela roška ofenziva in tako smo ostali skoraj dva meseca in pol brez zveze s CK-KPS. Mi štirje, pet mladih ljudi, kolikor nas je delalo v komiteju okrožja KPS Vrhnika, smo se znašli v dokaj težavnem položaju. Belogardisti v Šentjoštu so začeli na razne načine in z raznimi sredstvi terorizirati, mobilizirati in nasilno vključevati v svoje vrste in formacije fante iz okolice, skratka, začela se je močna sovražnikova protiofenziva in v zvezi s tem politična diferenciacija ljudi.

Kaj storiti v teh novih razmerah, na kakšno stališče se je treba postaviti proti ljudem, ki jih mobilizirajo v belo gardo?

To sta bili vprašanji, o katerih sta se v našem komiteju in v štabu Dolomitskega odreda, pa tudi na terenu, pojavili dve stališči: Eni so menili, da mora biti v letu 1942 vsakomur jasno, kaj pomeni ta vojna in kdo je naš sovražnik. Kdor tega še ni razumel, so trdili zagovorniki tega stališča, sploh nikoli ne bo razumel. Zato je jasno, da je treba imeti take ljudi za sovražnike in jih napadati. Skratka: 'Kdor ni z nami, je proti nam!'

Zagovorniki tega stališča, zlasti eden izmed njih (mišljen je dr. Cene Logar, op. T. K.), so se sklicevali tudi na teorijo marksizma in razredne vojne. Čeprav sem bil sekretar okrožnega komiteja, nisem skoraj ničesar vedel o tem, kako ureja takšna vprašanja teorija. Moja gledišča so bila praktična, lahko bi rekel humana. Poznal sem namreč mnogo izmed teh fantov, ki so jih duhovniki tako ali drugače mobilizirali v belo gardo, nisem vedel, kako bo kdo izmed njih končal; domneval sem celo, da se bodo znašli v položaju, da bodo morali streljati na nas, nisem pa bil prepričan, da so naši razredni sovražniki. Če že ni drugega vzroka, vsaj to niso mogli biti naši sovražniki, ker so sami reveži kakor mi. Na takšen sklep me je napotilo vse dotedanje delo in ocera polo-

žaja na terenu...»¹⁵

Iz navedenega izhaja, da se je ob pojavu bele garde pri Šentjoštu v aktivističnih vrstah soočalo dvoje stališč: radikalnejše, ki je zahtevalo ostrejšo smer in uporabo sile (pri tem ni šlo toliko za zaslepljene, marveč za zagrizene sovražnike partizanskega gibanja), in zmernejše, ki se je odločilo za diferenciran pristop do razrednih pristašev bele garde in onih, ki so jih šteli za zaslepljene. Proti prvim naj bi nastopili z mečem, proti drugim z besedo. Ene so zato na terenu proglašali za sektaše, druge za oportuniste. Belogardistični nastop je torej diferenciral tudi naše aktiviste na tiste, ki so se odločili za partizanske napade, in na tiste, ki so zahtevali opustitev napadov ipd.

Iz medvojnega dokumenta, poročila štaba Dolomitskega odreda glavnemu poveljstvu, je razvidno oboje.

»...Mi smo takoj, kakor hitro se je bela garda pojavila v Št. Joštu, napravili napad na to postojanko. Toda zavzeti jo nismo mogli, ker so imeli belogardisti v zvoniku in v župnišču postavljene težke mitraljeze. Požgali pa smo ves Št. Jošt, stojita samo še dve cerkvi in župnišče, v katerih so se belogardisti močno utrdili. Partizani smo sedaj zasedli vse ceste v te kraje in delamo stalne zasede belogardistom, ki pošiljajo patrole v razne smeri. Te patrole so včasih močne do 70 mož. Dosedaj smo v boju z njimi uničili preko 60 njihovih pripadnikov in jih uničujemo še naprej.

Med tem časom smo nekoliko opustili napade na okupatorja, to smo napravili radi tega, ker so to zahtevali terenski delavci češ, če ne boste vi napadali Italijane, tudi Italijani ne bodo požigali, streljali in plenili naše vasi. Pokazalo pa se je, da kljub temu požigajo, pobijajo in

plenijo... Vsled tega smo 26. avgusta 1942 dali nalog, da se prične z napadi na Italijane...»¹⁶

Nekateri lokalni aktivisti so v strahu pred ponovnimi represalijami postali omahljivi in boječi, kar je, gledano iz današnjega časa, človeško. Takrat pa smo bojazljivce označevali za oportuniste. Objektivnejši, ki so spoznali hudobijo bele garde, saj je zlo samo še povečala, so bili vse bolj naklonjeni partizanskemu spopadu z njo, kajti postala je pravi okupatorjev zaveznik in morilec lastnih bratov.

Ko ocenjujemo žrtve na obeh straneh, moramo vedeti, da bi jih bilo veliko manj, če belogardisti ne bi ovajali in se spopadali s partizani. Izdajstvo je bilo tisto, ki je belogardizmu najhujši očitek. Premnoge žrtve so padle zaradi njega, še preden se je začel oboroženi spopad.

Tone Curk-Gorjan, takratni poveljnik 4. bataljona Notranjskega odreda, ki je operiral v Dolomitih in je izvedel akcijo rekvizicije pri Št. Joštu, pravi, da so zaprte belogardiste izpustili kmalu po aretaciji, še preden so dobili ukaz okrožnega sekretarja partije. Pri rekvizicijah so kar blago postopali, saj so vedeli, da gre za prvi pojav odpora proti Osvobodilni fronti, zato so ljudem dali možnost, da se poboljšajo. Navaja tudi primer neke aretirane ženske, ki jo je zasliševal komisar Roman Potočnik in jo nato izpustil. Pozneje so zvedeli, ga dopolnjuje Roman Potočnik, da je bila kurirka med župniščema v Šentjoštu in na Vrhniki. Čeprav učiteljica, je hodila na Vrhniko preoblečena v branjevko.

Pri pisanju odgovora Stanetu Kavčiču sta bila, kot smo že zapisali, navzoča tudi Gorjan in Roman Potočnik, ki sta izvedla rekvizicijo. Izjavo o tem je dal Tone Curk-Gorjan 16. maja 1984.

¹³ Dr. Cene Logar: Osvobodilni boj v Dolomitih, Borec 1973/ 6–7, str. 378–380.

¹⁴ Dr. Cene Logar, tipkopis, z dne 4. aprila 1986.

¹⁵ Stane Kavčič: Delo v SKOJ. Borec 1963/5, str. 194.

¹⁶ Izvlečki iz poročila štaba Dolomitskega odreda glavnemu poveljstvu, z dne 29. avgusta 1942, Arhiv IZDG, PV, fascikel V., mapa 4.

Dr. Cene Logar pojasnjuje težave, ki so nastale na terenu, kjer ni bilo delavcev. Sovražna propaganda je širila gesla, da bodo komunisti vzeli kmetom zemljo in vero in da bodo uničili slovenstvo. Zato sta bila pravilna razlaga in zavzemanje pravega stališča za aktiviste velika preizkušnja.

Po Logarjevem mnenju je bil Šentjošt predvsem žrtev reakcionarne politike, ki je vdiral tja že pred vojno. Če te zunanje politike ne bi bilo, bi lahko postala vas med vojno najboljše partizansko oporišče... tako kot v drugih hribovskih vaseh...¹⁷

Stane Kavčič je svojo presojo in ravnanje utemeljil z daljšo pisno izjavo:

»1) Bela garda ni bila posledica napak in politike OF. Nastala je kot rezultat zavestne in načrtne odločitve slovenske buržoazije in enega dela Cerkve, potem ko sta postala očitna revolucionarni značaj OF in težnja ljudstva, da se bori za svojo nacionalno in socialno osvoboditev. Bela garda je torej politična in vojaška kontrarevolucija, ki sta jo spočela in vodila kapital in cerkev.

2) Posamezne napake, bodisi sektaškega ali oportunističnega, vsebinskega ali taktičnega značaja, ki so jih delali nekateri politični in vojaški forumi ali posamezniki v osvobodilnem gibanju, so sicer olajšale delo organizatorjem bele garde, toda v nobenem primeru niso bistveno vplivale na njihove odločitve, uspehe ali neuspehe. Tudi brez teh napak bi nastala bela garda in pozneje domobranci in zavzela obseg in vsebino, ki sta znana.

3) Cene Logar in Pezdir (Roman Potočnik) sta že leta 1942 razvila tezo, da se je bela garda pojavila v Dolomitih zaradi oportunistične politike okrožnega partijskega komiteja Vrhnika in zaradi mojih napak enakega značaja. Žal je to tezo pozneje ponovil tudi Svarun v svoji knjigi Dolomiti in še nekateri drugi. Moje mnenje je drugačno. Če že ima partija kaj 'zaslug' za belo gardo v Dolomitih, potem jih ima zaradi svojih uspehov, ne pa zaradi napak. Splošni polet narodnoosvobodilnega boja v ljubljanski pokrajini in tudi v Dolomitih spomladi 1942 je dvignil preplah med okupatorji, buržoazijo in cerkvijo in jih 'spodbudil', da ukrepajo.

4) Kdor zna politično in vojaško misliti, mu ni bilo težko ugotoviti, da so bili Dolomiti za okupatorja politično in vojaško zelo občutljivo področje, kajti:

a) Močna NOV v Dolomitih bi prej ali slej začela ogrožati pomembno prometno zvezo Ljubljana-Trst. Postala bi zapah za postojnska vrata. Posledice te nevarnosti so bile zelo pomembne za celotno mediteransko in afriško bojišče.

b) Dolomiti so bili moralno-politična in vojaško-taktična zahodna predsoba Ljubljane.

Bili so tudi mostišče za Primorsko in Gorenjsko.

Nič čudnega torej, da so vse to vedeli tudi okupator in voditelji bele garde. Bilo je logično, da so zato v Dolomitih ustanovili eno prvih dveh oboroženih postojank. Odločitev o Šentjoštu je verjetno padla zato, ker so tu imeli nekaj zanesljivih in sposobnih kadrov in močno versko in klerikalno ozadje.

5) Okrožni komite Vrhnika se je spomladi 1942 znašel sredi vsesplošnega poleta NOB v Dolomitih. Sočasno se je srečal z dvema novima pojavoma:

a) belo gardo

b) vojvodstvom v partizanih, ki sicer ni zavzelo takega obsega kot na Dolenjskem, a je kljub temu povzročilo nekaj škode (primer Gada). Okrožni komite je v oceni teh pojavov bil enoten. Samo do bele garde je imel Cene Logar bolj radikalno stališče. Pri tem je dobil tudi podporo v štabu odreda. Vse to je v mesecih junij–avgust 1942 ustvarjalo politične napetosti in nesporazume.

Ko je politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji konec poletja napravilo analizo splošnega stanja in pri tem upoštevalo tudi grenke izkušnje velike italijanske ofenzive, je imelo to svoj pozitivni politični odmev tudi v Dolomitih. Poglavitne nevarnosti sektaštva in radikalizma so bile odstranjene in v okrožnem odboru oziroma komiteju in med komitejem in štabom odreda je spet bila popolna enotnost v presoji poglavitih problemov in dogodkov v Dolomitih.

6) Štab Dolomitskega odreda me je v svojem poročilu glavnemu poveljstvu, napisanem 29. avgusta 1942, obtožil kot

glavnega krivca za nastanek bele garde v Šentjoštu in tudi drugod. Po njihovi sodbi sem imel do nje preveč popustljivo stališče. Podobne sodbe, obogatene z raznimi lažmi in klevetami, so zlasti po moji ostavki obnavljali in širili nekateri posamezniki, med njimi seveda Cene Logar. Prisiljen sem nekaj povedati tudi o tem. Svoje politično stališče do bele garde sem zelo jasno povedal v pismu političnemu komisarju bataljona, 26. junija 1942. Tam je rečeno: 'Mislim pa, da smo dovolj politično zreli in taktično sposobni, da razlikujemo v beli gardi dva tabora: tabor kapitalistov, rafiniranih politikov in petokoloncev, in tabor zapeljanega in zaslepljenega ljudstva. Proti prvim se borimo z orožjem, proti drugim z besedo, delom, zgledi in prepričevanjem.'

Te besede sem zapisal pred 43 leti. Všeč so mi tudi danes. Ponovil sem jih na posvetovanju partizanskih aktivistov 5. in 6. julija 1942 na Rogu in dobil zanje v sklepni besedi tovariša Kidriča popolno podporo.

7) Med klevetami in lažmi, ki so jih širili o mojem tedanjem političnem delu, je tudi trditev, da sem zaustavil partizanski napad na Šentjošt, in to tik pred zmago. Mislim, da je ta napad bil 25. julija 1942. Menda naj bi jaz izdal ukaz za umik. Operativno vodstvo napada je bilo v rokah štaba bataljona. V ozadju sem skupaj s politkomisarjem Keršičem (Ciril Keršič-Metod) spremljal napad, ne da bi se kakorkoli vmešaval v potek operacije. Bil sem prisoten zato, ker sem se z napadom strinjal, in želel sem, da me vidijo tudi borci, saj so me vsi poznali. Bil sem zelo prizadet, ko nam je štab bataljona sporočil, da se napad ni posrečil in da se moramo zaradi jutranjega svitanja umakniti. Če bi nosil najmanjšo krivdo za ponesrečeni napad, bi to štab odreda v že omenjenem pismu glavnemu poveljstvu gotovo sporočil. To bi mu bil dodaten obtežilni material zoper mene. Toda nič

takega ni sporočil, ampak piše: »Mi smo takoj, kakor hitro se je bela garda pojavila v Št. Joštu, napravili napad na to postojanko. Toda zavzeti je nismo mogli, ker so imeli belogardisti v zvoniku in župnišču postavljene težke mitraljeze.« (Preostali del pisma je izpuščen. Navedeno pismo je v celoti objavljeno, op. T. K.)

Mislim, da citirana izjava oziroma ocena iz pisma štaba odreda pove marsikaj.¹⁸

Žal nismo mogli pridobiti nekaterih tedaj še živečih aktivistov in vojaških funkcionarjev (Staneta Kavčiča, dr. Ceneta Logarja, ta je pogovor odklonil zaradi Kavčiča, Toneta Curka-Gorjana in Romana Potočnika) za skupen pogovor, da bi s tedanjimi in sedanji očmi in merili ter strpnimi in objektivnimi presojami prišli do objektivnejše resnice. Takim kočljivim stvarjem se najlaže pride do dna s skupnim pogovorom. Vsekakor pa so bile take in drugačne medvojne odločitve posledica, ne pa vzrok nastanka bele garde. Belogardizem je pognal korenine bratomorne vojne na Slovenskem iz zarote, ki je bila spočeta že davno prej.

Poznejše kadrovske spremembe na terenu kažejo, da glavno poveljstvo in CK – KP Slovenije ta nesoglasja nista jemala kot nevarna in škodljiva. Ko je pod konec leta 1942 Stane Kavčič postal sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo, ga je kot sekretarja KP Slovenije okrožja Vrhnika nasledil dr. Cene Logar. Toda že marca 1943 so dr. Ceneta Logarja nadomestili drugi, saj je 6. aprila 1943 odšel na Primorsko kot inštruktor CK KP Slovenije.

Levo usmerjeni krščanski socialisti so že veliko prej razglašali, da sodelovanje s komunisti ne more ogroziti ne nazora in ne vere, narobe, da prav pravilno pojmovanje krščanstva obvezuje kristjane k skupnemu delu z naprednimi silami, ko gre za reševanje političnih in družbenih vprašanj v smislu napredka.

¹⁷ Dr. Cene Logar, iz pisnih izjav avtorju, 18. novembra 1985 in 12. maja 1986. Izjavi hrani avtor prispevka.

¹⁸ Stane Kavčič, pisna izjava, z dne 30. maja 1985, hrani jo avtor prispevka.

Proti nastajanju belogardistične zarote so nastopali vsi slovenski napredni ljudje, združeni v Osvobodilni fronti. Slovenski poročevalec je izdal letak skupine katoličanov, v katerem piše:

»Vem slovenskim katoličanom, svojim sovornikom, posebno svojim duhovnikom kličemo: Spoznajte čas, spreglejte igro, pojdite z narodom – rešite svojo in našo vero ob pravem času!

Spoznajte, da so ljudje, ki žrtvujejo za svojo idejo in bližnjega vse, tudi svoje življenje, v bistvu zdravi in pošteni ljudje. Pojte v družbo teh ljudi. Ne bojte se družbe vseh Slovencev! Pridružite se osvobodilnemu gibanju... Podpirajte našo narodno vojsko, ki varuje slovenske ljudi in njihovo imetje...«¹⁹

Okrožni odbor Osvobodilne fronte Vrhnika pa je po nastanku oboroženih vaških straž oktobra 1942 izdal tri letake zavednim Slovenkam in Slovencem o izdajstvu bele garde, iz katerih povzemamo:

»Italijanska letala, ki so že tolikokrat sejala smrt, požar in razdejanje nad mirne, nezaščitene vasi, so te dni trosila letake v slovenskem jeziku. V teh letakih so belogardisti povzdignili svoj glas in s tem dokazali, da so v službi Italijanov...

Vse njihove besede, da se borijo za slovenski narod in za vero, so s tem postavljene na laž. V njihovem letaku ni niti besedice naperjene proti tujim zatiralcem...

'Zgodovina bo govorila o nas,' pišejo belogardisti, ki se zdaj imenujejo 'legija smrti'. Res bo govorila o njih, toda kot o izmečkih svojega rodu, ki so v najtežjih dneh dvignili roko zoper lastne brate in sestre... Zdaj z orožjem v roki pišemo strani te slavne zgodovine, v neizprosni borbi proti vsem zunanjim in notranjim sovražnikom...«

In z drugega letaka:

»Mogoče se še spominjate, da je Hitler ob začetku vojne dejal, da bo uničil vso Evropo, če bo moral propasti... Prav posebno jasno to vidimo zadnje čase. Z ognjem in mečem Italijani uničujejo slovenski narod, naše vasi in naše premoženje...

Najhujše od vseh strahot je to, da so se med Slovenci samimi dobili izdajalci,

ki so se zvezali z Italijani in s prstom kažejo...

Tako se je zgodilo 7. oktobra 1942 tudi v Brezjah pri Horjulu. Belogardisti in njih plačanci in zapeljanci iz Loga so pripeljali Italijane v Brezje, da so jih požgali in izropali. Vodil je te slovenske izdajalce Slavko Mesesnel, gostilničar in trgovec iz Loga...«

In še s tretjega letaka, ki razgalja slovenske časopise v rokah okupatorja, ker o hudodelstvih ne pišejo nič:

»Kdaj ste že slišali iz njih (časopisov, op. T. K.) o brezštevilnih blokadah po Ljubljani in deželi, ki jih izvaja italijanska oblast s sodelovanjem bele garde?

Kdaj ste že slišali o tisočih in tisočih, ki so morali v internacijo, ker so bili in ostali zavedni Slovenci?

Kdaj ste že slišali iz njih, kaj vse počenjajo nosilci dvatisočletne 'kulture' nad zavednimi Slovenci po celicah ljubljanske kvesture, Obrtne šole...

Kdaj ste že slišali protestirati proti streljanju talcev... da bi naši cerkveni dostojanstveniki javno obsodili katoliške Italijane, ker rušijo naše cerkve in skrunijo naša pokopališča in jih spreminjajo v trdnjave...«²⁰

Navedli smo nekaj najbolj kričečih dejstev o trpljenju slovenskega naroda, kakor so jih zapisali na letakih.

Kljub vsem prizadevanjem aktivistov in osrednjega vodstva Osvobodilne fronte, še zlasti so se pri tem izkazali pripadniki krščanske skupine s Kocbekom na čelu, se je belogardistična zarota nadaljevala. Ni se zmenila niti za javna opozorila niti za pisma, poslana v škofijo, da bi s podporo škofa Rožmana odvrnili klerofašiste od njihovega namena. Pisma so v škofijo prinašali dr. Stane Mikuz in drugi ugledni veljaki. Škof in njegovi stražarji so nadaljevali svoje pogubonosno delo, v katero so vključili tudi javen in ilegalen tisk.

Tudi vrhovna katoliška Cerkev s papežem Pijem XII. (za poglavarja Cerkve je bil Eugenio Pacelli izvoljen 2. marca 1939, op. T. K.) se med štiriletno vojno ni zoperstavila fašizmu in nacizmu, tako kot bi velevala človeška vest in pa dejstvo, da Cerkev predstavlja katolike vsega sveta, zatirane in zatirajoče, okupirane in uporne narode.

»Kadar bi moral papež zakričati na ves glas, je primoran, da čaka in molči; kadar bi moral delovati in pomagati, je primoran potrpeti in čakati,« je opisal svoj dilemo škofu Ehrenfriedu de Wurtzbourgu papež Pij XII. Svojem prijatelju Preysingu v Berlinu pa je opredelil načela o vlogi škofov:

»Pastirjem, ki delujejo na mestu, prepuščamo skrb, da pretehtajo, v kolikšni meri je možna nevarnost represalij in prisile v zvezi z morebitnimi škofovskimi izjavami, kot so tudi v drugih okoliščinah glede na trajanje in mentaliteto vojne zadržani, da se izloči večje zlo.«

»Izoginiti se večjega zla – to je razlog, da Pij XII. ni govoril tako odkrito, kot bi rad, in da je uporabljal medle izraze ter izrekel le splošne obsodbe. Slabosti ali pretveza, beg pred odgovornostjo? Z nobeno tako razlago ni moč označiti dileme, pred katero je stal papež, ko se je omejil na izražanje obžalovanja in na splošne obsodbe, da ne bi ogrozil številnih humanitarnih akcij, ki so jih izvajali s podporo Vatikana. . . . Zgodovina danes lahko preveri, kako je ta politika zares reševala življenja. Svečana obsodba nacističnih zločinov in zločincev bi bila kvečjemu ublažila moralno krizo tistih katoličanov, ki jim je bilo zaradi 'papeževega molka' mučno, toda zelo verjetno ne bi bila v prid tistim, ki so jih preganjali fašistični rablji. To, da v skladu s človeško vestjo, pravico do nepokorščine nepravničnim zapovedim in krščansko solidarnostjo ni prišlo do enciklike in pontifikalnega pisma v obrambo židovskega ljudstva, je obremenilno dejstvo. . . .²¹

V citirani enciklopediji navajajo tudi strahoten pokol duhovščine na Poljskem, ki je bila med vojno na strani upornikov. Od skupnega števila 10.017 duhovnikov je nacistična okupacija zahtevala 2647 žrtev, izmed teh jih je 1996 umrlo v koncentracijskih taboriščih. Ob koncu vojne je bila več kot polovica poljskih škofov (45)

med mrtvimi, v izgnanstvu in v zaporih. Ko se je septembra 1942 monsignor Radonski pritožil z zelo ostrimi besedami pri kardinalu, sekretarju Maglioniju zoper papežev »molk«, je dobil odgovor, »da sveta stolica ne more storiti nič več, kakor sami škofje na Poljskem«.

»V Jugoslaviji se je Paveličeva oblast ob podpori duhovščine kruto znesla nad tisoči Srbov pod pretvezo, da jih spreobrača v katoličane. Pregarjanja so dosegla vrhunec leta 1942/1943 in se naslednje leto zmanjšala zaradi razmaha NOB in po posredovanju Vatikana. (Ta navedba je sila dvomljiva, saj bi dobili prekrščevalci od Vatikana prej odvezo kot pa obsodbo, op. T. K.) Posledica razmaha NOB je bil tudi nemški pritisk na ustaše z očitkom, da ustaško nasilje krepi nemirne razmere. . . .«

O razmerah v Ljubljanski pokrajini v navedeni knjigi tuji zgodovinarji ne pišejo. Vsekakor pa je dovolj nazorno, da papež ni protestiral, prej bi lahko rekli, da je škofa dr. Gregorija Rožmana celo podpiral, kajti nekateri papeža Pija XII. prištevajo h klerofašistom.

Organizacijo bele garde prek Slovenske legije in pozneje Slovenske zaveze so na podežlju pripravljali razni odposlanci iz Ljubljane. Kaplana Tone Duhovnik in Franc Malovrh sta imela na skrbi razvoj belogardizma na Notranjskem. Njuno ime je znano iz priprav na organizacijo bele garde v Šentjoštu in v njegovi okolici.

V Sajetovem Belogardizmu podrobno piše, kako je Tone Duhovnik že od januarja 1942 obiskoval župnišča in sklicoval najvplivnejše duhovnike in druge klerikalne veljake ter jih povezoval v Slovensko legijo.

Na Vrhniki so ustanovili poseben odbor, ki naj bi neposredno vodil belogardistično stvar v Šentjoštu in njegovi okolici. Tam je bilo okrožje Slovenske zaveze, podrejeni pa so mu bili štirje okraji, in to Borovnica, Vrhnika, Zaplana in Šentjošt

¹⁹ Slovenski poročevalec, 13. novembra 1941, številka 25.

²⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 3. knjiga, str. 460–468, dokumenti po vrsti 188, 189 in 190.

²¹ Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945, slovenska izdaja tujih avtorjev, Založba Borec, 1982, str. 112–122. Zbornik so uredili leta 1977 zahodni profesorji, med njimi bivši rektor evropskega vseučilišča v Bruggesu in profesor na Katoliški univerzi v Leuvenu.

Na Vrhniki je za okrožje odgovarjal kaplan Štefan Kraljič. Njemu so morali pošiljati tajna poročila. Kakor Jožetu Cvelbarju iz Šentjošta je tudi Jožetu Geoheliju z Zaplane (med okupacijo sta oba kot kaplana postala župna upravitelja, op. T. K.) poslal navodila okrožnega odbora Slovenske zaveze o ustanavljanju in organiziranju trojk, prek katerih so vohljali za partizanskimi taborišči in drugimi podatki o partizanih in narodnoosvobodilnem gibanju. V teh navodilih je bilo zapisano: »Pišite z limonovim sokom, ki se bere, če se segreje nad svečo in nad štedilnikom. Dostavite pismeno obvestilo redno vsako nedeljo ali najkasneje vsak ponedeljek po zanesljivi osebi. Iz Vrhnike prejmete redno tudi vsa navodila. Glede oborožene vaške straže v Zaplani so navodila sledeča:

1) Kakor hitro bodo partizanski oddelki v bližini Zaplane razkropljeni in znatno oslabljeni, naj Geoheli brez vsakega odlašaja takoj naredi vse potrebno, da od Italijanov dobi orožje, in sicer čimvečjo količino pušk, municije in pa puškomitraljezov (jugoslovansko orožje).

2) Formira naj se takoj stalni oddelek v vasi pod orožjem in pod komando oficirja ali podoficirja.

Zaplana naj takoj sporoči, če je tam kakšen sposoben, zanesljiv podoficir, ki bi mogel prevzeti komando...

Če takega ni, potem naj se takoj sporoči na Vrhniko, da se po možnosti preskrbi eden podoficir za Zaplano.

Glede dobave orožja in ustanovitve vaške straže se mora ravnati hitro in se ne sme zamuditi ugoden moment...

Par nezanesljivih ljudi, to je par partizanskih zaupnikov, je treba pred snovanjem vaške straže iz Zaplane na kakršenkoli način odstraniti...«

Slovenska legija je, da bi pospešila razvoj belogardističnih posadk in ustanavljanje novih, 6. avgusta 1942 izdala nujno povelje vsem komandirjem čet, vodnikom in vsemu svojemu članstvu, s katerim je ukazala splošno mobilizacijo:

»Člani Slovenske legije in ostali protipartizansko usmerjeni ljudje (možje in fantje) naj se nemudoma odpravijo s svojih domov v spodaj navedena skupna taborišča:

Št. Jošt nad Vrhniko: vse občine in kraji, ki leže v to smer, zlasti Petkovci, Zaplana, Rovte, Horjul, Polhov Gradec, Št. Jošt, Log, Dobrova ter vsi manjši kraji v tej okolici...

Ko dobe novinci orožje v skupnem taborišču, se jih z orožjem vrne v domače vasi še isti dan, in sicer: Iz Št. Jošta: ena tretjina novincev iz Petkovcev nazaj v Petkovce, medtem ko ostaneta dve tretjini v skupnem taborišču...

Vsi moški iz Rovt ostanejo v skupnem taborišču, ker je v Rovtah italijanska posadka...«²²

Tako smo v najširših okvirih prikazali klerofašistično in belogardistično zaroto na Slovenskem, prav tako pa tudi njeno organizacijsko zasnovo na območju Šentjošta in Rovt.

POJAVI OBOROŽENIH BELOGARDISTIČNIH VAŠKIH STRAŽ

Zaroto zoper Osvobodilno fronto in partizane je slovenska reakcija vseskozi odevala v plašč protikomunizma, češ da se bori za vero in za obvarovanje posesti. S takimi gesli je pridobivala ljudi in jih spodbujala k boju z orožjem v roki ter s tem netila bratomorno vojno.

Tako so se spomladi 1942 pojavili prvi organizirani oboroženi oddelki, ki so se v italijanskem jeziku imenovali Milizia volontaria aticomunista, v slovenskem pa prostovoljna protikomunistična straža. Slovenski pošteni rodoljubi so jim nadelo ime belogardisti, čeprav so se tega imena sramovali. Protikomunistični oddelki, imenovani tudi vaške straže, so se razvili s podporo domače reakcije in v zavezništvu z italijanskimi vojaškimi oblastmi, podpirali pa so jih tudi ljudje od zunaj, zlasti posamezniki v jugoslovanski begunski vladi.

Vaške straže v službi okupatorja so ponekod nastale še pred Šentjoštom.

Pri Sv. Vidu nad Cerknico so se take skupine kot ilegalne pojavile konec maja ali v začetku junija 1942, vendar ne za dolgo, saj jih je razgnal Lukov bataljon. Člani skupin so se nato zatekli v Cerknico.

Oboroženi belogardisti so bili odkriti tudi v Loškem Potoku. V cerkvi na Taboru

sta jih organizirala župnik Jože Pravhar in kaplan Leopold Puhar. Skupina se je 15. maja 1942 utrdila v cerkvi in ostala tam tudi po umiku Italijanov. Za pomoč so prosili škofa Rožmana. Medtem je posadko napadel Zidanškov bataljon pod vodstvom Slavka Kovača-Smelija in jo po hudem spopadu likvidiral. Skupina je imela mitraljez in bombe, ki so jih metali z zvonika. Belogardisti so se vdali šele po požigu zvonika. (Po izjavi Toneta Debeljaka iz Loškega Potoka, leta 1986. Debeljak je sodeloval v tej akciji.)

Znane so tudi tajne formacije belogardizma in četništva na Dolenjskem. Imele so sprejemna taborišča, člani pa so nosili triglavke. Te formacije so nastale v maju 1942 v Dobrunjah. Ko so partizani sprevideli njihove nakane, so uničili oziroma razgnali nekaj njihovih enot, zato so se ob podpori okupatorja zbrali v večjo enoto, imenovano Štajerski bataljon, in se utaborili v gozdu pri Šentjoštu, jugozahodno od Novega mesta. Sredi junija 1942 je ta oddelek narastel na trideset mož in prebivalstvo ga je podpiralo, misleč, da gre za partizane. Moralo je biti prelite nekaj partizanske krvi, preden so skupino prevarantov odkrili. Napadali so tudi člane narodne zaščite in kurirje. Po nekaterih virih naj bi ta bataljon vodil Janez Marn-Črtomir, poznejši vodja četnikov in Črne roke. Te vire zavrača daljši zapis magistric Irene Mrvič v prvi številki Borca, letik 1988, na straneh 113 do 122, iz katerega je razvidno, da je Janez Marn-Črtomir razvijal svoja nizkotna in izdajalska dejanja v letu 1944. V tem bataljonu se je poleg ideološkega jedra zbralo še nekaj partizanskih dezertarjev in po nekaterih podatkih naj bi bilo v njem kar okrog sto mož. Bataljon naj bi ubil blizu dvajset partizanskih borcev. (Najbrž je eno in drugo pretirano, op. T. K.). Ta protipartizanska enota je imela enako taktiko kot gorenjski »raztrganci«.

V Šentjoštu nad Vrhniko so se belogardisti, kot smo zvedeli, oborožili skoraj mesec dni pred regularno ustanovitvijo vaške straže, 15. ali 17. julija 1942. (Dvojni datum navajamo, ker so podatki o nastanku bele garde pri Šentjoštu znani po vpisu med belogardiste, kar je razvidno

iz članskih izkaznic, in po uradni ali neuradni ustanovitvi postojanke v tej vasi, op. T. K.) Pred tem pa so se posamezni belogardisti skrivali oboroženi po gozdovih, dokler niso od Italijanov dobili uradnega zagotovila in dovoljenja za ustanovitev lastne posadke. Dne 17. julija 1942 so po navodilih iz Ljubljane iz Žakljevega vodnjaka in grobnice v stari cerkvi vzeli še preostalo skrito orožje. Prišel je njihov čas odkritega in javnega delovanja. To je bilo takoj zatem, ko so bili partizani zapleteni v hude spopade z Italijani in Nemci.

»Slovenska legija je belogardistično taborišče pri Št. Joštu najprej organizirala na lastno pest, nato pa v sporazumu z Novakovim vojaškim poveljstvom... Na njegovo prošnjo je Slovenska legija za poveljnika taborišča določila Franca Kompareta-Igorja... Dne 15. julija 1942 je Karel Novak Vrhovnemu vodstvu Slovenske legije ukazal: 'Če ni še odšel oni v taborišče Št. Jošt, naj se to nemudoma izvrši še danes'... »

In Franc Kompare je brž odhitel v Št. Jošt za belogardističnega poveljnika... in je bil povišan v narednika...

V petek, 17. julija 1942, dan po začetku velike italijanske ofenzive na Notranjskem – so Franc Kompare-Igor, kaplan Jožef Cveblar in bratje Žaklji z ostalimi Šentjoščani, oboroženi z italijanskim in jugoslovanskim orožjem, ki so ga zbirali že od leta 1941, iz gozda za Žakljevo hišo zmagoslavno prikorakali v Št. Jošt. V zvonik farne cerkve so zanesli strojnico in cerkev spremenili v trdnjavo, se utrdili po okoliških hišah in v župnišču, okoli katerega so takoj izkopali strelske jarke...

Še pred tem jim je italijanski avtomobil 15. julija 1942 pripeljal iz Horjula 40 pušk in nekaj zabojev municije...

Slovensko ljudstvo je s presenečenjem in zaničevanjem sprejelo belogardistični nastop v Št. Joštu. To je kasneje javno priznal sam šentjoški župni upravitelj Jože Cvelbar, ki je v Slovenskem domu pisal:

'To je bilo razburjanja, besedičenja o podlosti, velikoizdajstvu itd. Če se je kakšen Šentjoščan pokazal na Vrzdencu, Hor-

julu, Vrhniki, so gledali nanj z brezmejnimi zaničevanjem in mržnjo...²³

Sprva so se vsi belogardistično-četniški ljudje zbrali kot oborožena sila v Št. Joštu. Major Karel Novak se je trudil, da bi prevzeli četniki vodstvo v svoje roke postojanko pri St. Joštu in tudi drugje. Že po kakšnih treh tednih je izposloval, da je v Št. Jošt prišel za poveljnika Pavle Vošnar-Vidmar. Od Novaka je dobil pismeni nalog in 10. avgusta 1942 je prevzel postojanko. Posadka, ki je bila v začetku sestavljena predvsem iz domačinov, se je v nadalje stalno krepila s kompromitiranimi belogardisti iz drugih krajev, ker tam še niso imeli svojih postojank. Ta močna postojanka je potrebovala moža, ki se je razumel na vojaške posle, hkrati pa je moral biti zanesljiv in sposoben oblikovati nove oddelke vaških straž.

Kapetan Pavle Vošnar-Vidmar je navedenega dne prišel v Rovte, kjer je z območja Zaplane prevzel osem (nekateri navajajo enajst), iz Rovt pa enaintrideset belogardistov. Ko so jih Italijani oborožili, je Vošnar 12. avgusta v spremstvu njih odšel v Št. Jošt. Tja se je med tem časom zatekel tudi nekaj belogardističnih organizatorjev iz širše okolice, Lojze Bastič iz Horjula in drugi. Tako je šentjoška postojanka s precejšnjimi klerofašističnimi, mihailevičevskimi in italijanskimi napor po enomesečnem obstoju premogla sto deset oboroženih belogardistov...

V avgustu se je kljub vsemu ponesrečil belogardistično-italijanski načrt iz konca julija, da bi poleg okrepljenega Št. Jošta ustanovili belogardistične postojanke tudi v Žažarju, Petkovcu in Zaplani... Da bi pospešili to zoritev, so nadaljevali s strahotnim fašističnim nasiljem. (V Zaplani je bila prav gotovo postojanka bele garde ustanovljena že 22. avgusta 1942, kar je razvidno iz medvojnega pisma Dolomitškega odreda, z dne 29. avgusta 1942, iz Žakljevih navedb in izjav nekaterih borcev ter lastne vednosti.)

Že prej so Italijani požgali vasi Ljubojno in Ligojno, šentjoški belogardisti pa so sami ali v bratstvu z italijanskimi fašisti ustrahovali bližnjo okolico... V začetku avgusta so izdali Italijanom Jožeta Slovo iz Samotorice, ki so ga fašisti takoj ustrelili. 15. avgusta so ujeli Jožeta

Gabrovška in njegovega sina z Butajnovce ter Janeza Šiflerja iz Setnika. Vse tri so izročili Italijanom, ki so jih postrelili. Grozen zločin pa so šentjoški belogardisti storili na Česirku. Tu so najprej zažgali Žerjavovo hišo v Podpesku pri Rovtah, čez nekaj dni pa ubili Alojzijo Žerjal, rojeno Kavčič, jo umirajočo vrgli v betonsko kad, razrezali, pokrili s slamo in zažgali...²⁴

Zadnje dni avgusta 1942 so belogardisti iz Št. Jošta pod vodstvom Pavla Vošnjaka odšli na prvi večji strahovalni pohod na Lavrovec, Vrh, Rovte in Zaplano. Spodoma so prisilili nekaj mož in fantov, da so se jim pridružili. Potem so imeli na Zaplani veliko zborovanje s pogostitvijo in pijačo. Opiti so nato napadli partizansko taborišče na Vranjih pečinah in se hudo opekli. V kratkem spopadu so imeli dva mrtva, štiri ranjene in enega pogrešanega...

V teh težavnih dneh fašistično-belogardistične strahovlade, ko se je sleherni mož, ki je padel v roke tujim in domačim sovražnikom, moral odločiti za internacijo, ječo ali smrt ali pa za vstop v belogardo, so nekateri ljudje klonili. Tako so iz strahu za svoje življenje večinoma proti svojemu prepričanju med ofenzivo pomnožili redke belogardistične vrste. Po ofenzivi pa so belogardisti v Šentjoštu, izkoriščajoč stisko in zmedenost ljudi, začeli mobilizirati kar vse moške po okoliških vaseh...

V Ljubljano so svojemu vodstvu poročali, da so mobilizirali na Butajnovci, na Samotorici, v Podlipi, v Žažarju, vse v septembru. Tožili so, da imajo pri Šentjoštu okrog 180 fantov in da jim manjka orožja, kajti premogli so le 70 pušk in dva mitraljeza...

Belo gardo pri Šentjoštu so organizirali ljudje iz Ljubljane, Tone Duhovnik, Franc Malovrh in Roman Malavašič, sedem Žakljevih fantov, župan Jakob Maček, žandar Franc Grdadolnik, domači župnik Jože Cveblar in nekateri sosednji duhovniki, ki so sodelovali tudi pri nadaljnjem razprejanju belogardistične mreže.

Tudi v pozneje ustanovljenih postojankah so se beli pretežno naselili v farovžih

in cerkvah ter drugih javnih zgradbah. Zgodovina krščanstva nas uči, da je Kristus nagnal kramarje iz cerkve, o uporuh Lutrah zaradi privilegijev, o inkvizicijah nad ljudmi naprednih idej, zato nas tudi poseg duhovščine v novejšem času v posvetne zadeve in netitev kontrarevolucije zoper Osvobodilno fronto nista povsem presenetila, saj se je kler vedno boril na strani oblasti za svoje lastne privilegije. Ni bilo pregrešno skruniti lastnih svetih hramov, kajti načelo »namen posvečuje sredstva«, je opravičevalo tudi zločine. Prav na ozemlju Dolomitov so partizani doživljali teden za tednom nastajanje novih belogardističnih postojank. Kar čez noč so okrog cerkva in župnišč zasijali žarometi in ožarjali grozeče bodeče žice in bunkerje, ki so v nočni bleščavi dobivali odsev rožnih vencev. Kako so morali verniki taka dejanja sprejemati za svoja, kakšna prevara je bila to od strani dušnih pastirjev...

Po oblikovanju in utrditvi postojanke belih v Šentjoštu so idejni organizatorji dobili pogum in nadaljevali svoje pogubonosno delo zoper Osvobodilno fronto. Začeli so javno napadati partizansko gibanje, vanj so uperili besno protikomunistično propagando tudi tam, kjer »brambovcev«²² še ni bilo. Med temi agitatorji so vidno izstopali rovtarski protikomunisti. Med njimi je bil najbolj glasen župnik Jožef Zalokar iz Rovt, ki je kar s prižnice rohnell zoper narodnoosvobodilno gibanje. Oporo je imel v svojem kaplanu Antonu Grčmanu, bivšem okrajnem glavarju Logatca Francu Kogovšku in drugih krajevnih mogotcih. Mednje so sodili: Jakob Petkovšek, gostilničar, Pavel Cvetko, sin trgovca, Pavle Lukan, kmet, Anton Petkovšek, trgovski pomočnik, Denvil Klančar, Stanko Skvarča, Milan Kogovšek, Ignac Hladnik...²³

Vsi navedeni in še kdo imajo zasluge, da je bila sredi avgusta 1942 oblikovana postojanka bele garde v Rovtah. Za po-

veljnika je prišel 10. avgusta 1942 Pavle Vošnar-Vidmar, že 12. avgusta pa je odpehljal enajst fantov z Zaplane in enaintrideset iz Rovt ter jih najprej pripeljal v postojanko v Šentjoštu.

Župnik Jožef Zalokar je bil po izjavi Pavla Vošnarja na kočevskem sodnem procesu proti bivšim belogardistom italijanski agent s številko 82. Za to ga je pridobil vodja obveščevalne službe pri GAF v Logatcu (kapetan Francesco D'Amico, op. T. K.).

V Rovtah ustreljeni že omenjeni štirje aktivisti so živ dokaz za belogardistično izdajstvo Pavla Lukana in Stanka Skvarče. Zaradi stalnih operacij drugega bataljona Dolomitskega odreda na območju Rovt so rovtarski belogardisti začasno prišli v šentjoško belogardistično postojanko, ki je po prvem partizanskem napadu v noči od 24. na 25. julij 1942 dobila od Italijanov še več orožja in se je še bolj utrdila. Ker pa je župnik Jože Zalokar s svojimi somišljeniki želel in stremel po ustanovitvi lastne postojanke v Rovtah, je pričell strahovito pritiskati na civilno prebivalstvo. Na zahtevo, izsiljeno od italijanske oblasti, in z izdajstvom mu je uspelo izvesti obširne racije na partizanske terence. Sodeloval je z Italijani, ko so požigali hiše v vaseh Podpesek, Podlipa in Praprotno Brdo. Italijani so tedaj aretirali deset simpatizerjev Osvobodilne fronte jih nato v Lukančevem gozdu ustrelili. Pri racijah so sodelovali v italijanske vojake preoblečeni belogardisti, med njimi Pavel Cvetko in Stanko Skvarča.

Tedaj so bili ustreljeni: Franc in Jože Nagode (po domače Dol. Plečnik), Matija Kogovšek iz Podpeska, Martin Corn in Franc Corn, Jereb (po domače Kuhinjčan), Matevž Trpin, Bernard Križaj iz Sovre ter Franc Malovrh in Matija Kogovšek iz Praprotnega Brda.

Listo aretiranih in pobitih je sestavil župnik Jože Zalokar s svojimi somišljeniki. To je storil za uslugo, da bi jim Italijani

²² Franček Saje: Belogardizem – str. 385–388.

²³ Prav tam, str. 380–383.

²⁴ Prav tam, str. 389–390.

zaupali orožje in dovolili ustanoviti belo gardo v Rovtah, čemur so se sprva upirali, saj so tam imeli svojo postojanko.

Ko je organizatorjem bele garde v Rovtah uspelo vzpostaviti lastno postojanko, so začeli množično mobilizirati nekdanje pristase Osvobodilne fronte. Precej partizanom naklonjenih ljudi so odpeljali v Padovo, Gonars in Renici, veliko so jih zaprli tudi doma.

Vse to se je dogajalo med septembrsko ofenzivo, ko se je drugi bataljon Dolomitskega odreda z območja Rovt začasno umaknil na Notranjsko. Ko se je bataljon vrnil, je bilo njegovo operativno gibanje zelo zmanjšano zaradi številnih belogardističnih postojank.²⁶

Največ zaslug za nastanek bele garde na Zaplani je imel župni upravitelj Jože Geoheli, ki je spadal v vrste Katoliške akcije kmečkih fantov. Od vsega začetka je bil povezan z italijanskim poveljstvom v Logatcu.

Partizani so ga aretirali, ko je že na široko zaoral v vrstah pripadnikov protikomunističnega boja, tik pred nastankom bele garde na Zaplani. Dne 25. julija 1942 so ga z drugimi aretiranci izpustili, ker mu niso mogli konkretno dokazati krivde. Ko pa je partizan Stane Žitko iz Logatca ob preiskavi našel v brevirju skrito vo-hunsko pismo, napisano z limoninim sokom, v katerem je Italijanom sporočal, naj na Zaplano takoj pošljejo kot prvo pomoč trideset pušk, se je razkrila vsa njegova protipartizanska in rafinirana izdajalska dejavnost. V pismu omenja nevarnost, da bi jih partizani utegnili odkriti in da naj zato nemudoma odstranijo štiri nevarne aktiviste, in to Franca Železnika, Jožeta Pivka, Franciško Troha in Stanka Troho. Zdaj je bilo partizanom jasno, da imajo opravka z vodilnim organizatorjem bele garde.

Še isto noč po izpustu se je župnik Geoheli odpeljal v Logatec in od Italijanov zahteval izvedbo svojega načrta. Ponoči se je vrnil in 26. julija 1942 je bil ponovno aretiran in usmrčen.²⁷

Župnik Jože Geoheli z Zaplane je bil kot italijanski obveščevalec zelo rafiniran in precej previden. Z limonovim sokom si je dopisoval z vodjo trojk in centrom v Ljubljani in na Vrhniki, pa tudi z italijan-

skim poveljstvom v Logatcu. V cerkvi pa je celo pridigal in agitiral za Osvobodilno fronto oziroma pozival ljudi k upor, da bi se čimbolj zakril. (Izjava Karla Leskovca iz Rovt, dne 28. maja 1986.)

Belogardistične Vesti so ob njegovi aretaciji objavile kratko vest, da so »partizani odpeljali župnika Geohelija radi neprevidnega govorjenja o ustanovitvi protipartizanske vaše obrambe«.²⁸

Na Zaplani se je izoblikovala bela garda prej kot mesec dni po smrti župnega upravitelja Jožeta Geohelija, to je okrog 22. avgusta 1942. Potlej so skupaj s Šentjoščani in Rovtarji napravili velik lov po vaseh in nabrali precej fantov ter jih odpeljali v postojanke. Po zapisu v medvojnem dokumentu iz začetka septembra 1942 je bilo v teh postojankah (bržkone so všteti tudi belogardisti od Sv. Treh kraljev, kajti domnevajo, da je tam nastala postojanka v septembru 1942, vendar za to ni zanesljivih dokazov, op. T. K.) 406 belogardistov z 12 vodi, petimi težkimi in petimi lažjimi mitraljezi, bombami in drugim orožjem.²⁹

Posadke so imele 29. avgusta 1942 vojaške vaje, nato pa, kot že rečeno, na Zaplani veliko zborovanje s pogostitvijo. Od tam je kakšnih sto pijanih belogardistov napadlo enoto drugega bataljona Dolomitskega odreda, ki je tedaj taborila na Vranjih pečinah. Razvnel se je hud boj in belogardisti so prodrli prav na vrh, do taborišča, ker je zatajil partizanski težki mitraljez. Iz taborišča so jih partizani, ko je ponovno posegel v boj mitraljez, nagnali z jurišem in belogardisti so panično zbežali v dolino, čeprav jih je ščitil vod z okrog 80 ljudmi. O poteku tega spopada so pisali številni partizanski pisci, med njimi tudi Rudolf Hribnik-Svarun v svoji knjigi Dolomiti v NOB. O belogardističnih žrtvah smo že pisali (dva padla, dva ujeta), od partizanov pa je padel le borec Emil.³⁰

V Hotedršici je bila organizirana belogardistična postojanka v prvi polovici avgusta 1942. Glavni organizator in idejni vodja je bil tamkajšnji župnik Jože Ferkulj, poleg njega pa tudi Ivan Plečnik, Jože Albreht, Friderik Petkovšek, Jože Petkovšek, Ivan Rupnik, Franc Rupnik, Jože Kapus, Janez Nagode-Kožar, Franc

Korenč-Čujer in drugi. Janeza Nagodeta-Kožarja, Franca Korenča-Čujerja in Franca Rupnika-Blaža so kot vojaške vodje vaše straže sredi leta 1943 aretirali Italijani in jih obtožili prekupečevanja in zlorab ter obsodili od enega do dvanajst let zapora. Postojanko so nato Italijani po padcu fašizma avgusta 1943 razpustili.³¹

Francka Leskovec-Sever s Kalc, stanujoča v Gornjem Logatcu, je v daljšem spominskem zapisu navedla, da so hotenjski belogardisti (to je iz Hotedršice, op. T. K.) zgodaj spomladi 1943 mobilizirali vse sposobne moške in jih vključili v svoje vrste. (Po drugih podatkih in dokumentih so začeli mobilizacijo izvajati že pozno jeseni 1942, op. T. K.) Med njimi so bili tudi člani Osvobodilne fronte in član Komunistične partije Franc Vavken. Njegova navzočnost v postojanki pa je bila za narodnoosvobodilno gibanje koristna. Okrog sebe je zbral nekaj naprednih ljudi in se povezal s člani rajonskega komiteja KP Slovenije in odbora Osvobodilne fronte ter jih sproti obveščal o vsem. V njihovih vrstah je bil manj kot dva meseca, tako da obvestil o premikih in nameurah belogardistov potem niso več dobivali.

Francka Leskovec se spominja primera, ko so Italijani od svojega vohuna zvedeli za lokacijo partizanskega taborišča nekje na Krimu. K akciji so pritegnili belogardiste. Poklicali so jih na poveljstvo v Logatec. Nazaj grede so se ustavili na Kalcah, posedali po travniku in nagajali dekletom. Ustavili so se tudi na njenem domu. Franc Vavken v belogardistični uniformi ji je hotel nekaj zaupati. To je takoj opazila. Na skrivaj ji je povedal, da gredo naslednji dan na hajko in da bodo mobilizirali okrog petsto vojakov in belogardistov za napad na partizansko taborišče. Rekel ji je, da mora o tej nevarnosti

takoj obvestiti člana rajonskega komiteja KP Slovenije za Logatec Franca Popita-Župančevega. Francka je to storila takoj, ko so odšli. Povedala mu je, da bodo belogardisti, simpatizerji Osvobodilne fronte, hodili spredaj in s kriki in zvočnimi signali opozarjali partizane na nevarnost...

Septembra ali oktobra so ustanovili belo gardo tudi pri Sv. Treh kraljih. Postojanko so štelili za najboljšo izvidniško točko. Z Vrha (tako se imenuje vas danes) se je videlo daleč naokrog, tako da so imeli zelo dober pregled nad vso okolico. Organizatorji postojanke so bili župnik Franc Ramšak in nekateri domačini. Ramšak je bil usmerjen pročetniško in je pozneje v tem smislu odigral pomembno vlogo.

Po podatkih Jožeta Mivška iz Rovtarskih Žibrš so na Planini ustanovili belogardistično postojanko 13. oktobra 1942 ob podpori rovtarskih in zaplanskih belogardistov. Vodstvo posadke je prevzel Jakob Kobal z Zaplane. Namestila se je v šoli, ki so jo spremenili v bunker in beznico pijancev. Za učiteljico Zinko in njene moža Ivana Turka, ki sta bila v Rovtarskih Žibršah edina pristaša Osvobodilne fronte, so se začeli hudi časi.

Med tistimi, ki so bili kot člani Osvobodilne fronte mobilizirani jeseni 1942 v belo gardo v Hotedršici, je bil tudi Vinko Čepon. Ob novem letu 1943 so mu zaupali vodstvo belogardističnega oddelka v Žibršah. Kot zaveden pristaša narodnoosvobodilnega gibanja je bil stalno v zvezi s terenskima organizatorjema Leopoldom Škrabarjem-Vanjo in Francem Popitom-Župančevim iz Žibrš. Ves čas jima je sporočal koristne podatke in pasiviziral akcijo posadke. Na sestanke s partizani je hodil celo v belogardistični uniformi. Po

²⁵ Ivan (Janez) Malavašič-Jovo iz Rovt, pisne in ustne izjave, hrani jih avtor prispevka.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Delno povzeto iz Sajatovega Belogardizma.

²⁸ Arhiv IZDG – fascikel 110/I, dokument 59223, točka 207, 27. junij 1942.

²⁹ Prav tam, dokument 59379/780, z dne 6. septembra 1942.

³⁰ Franc Dolenc iz Žibrš, Dora Pakiž iz Ljubljane, Karel Leskovec iz Rovt in Tone Kebe, vsi udeleženci bitke na Vranjih pečinah. Vedo, da je bila postojanka na Zaplani ustanovljena vsaj teden dni pred napadom na Vranje pečine, 29. avgusta 1942.

³¹ Iz kronike ZB Hotedršica in izjave Vinka Čepona iz Gornjega Logatca, 10. junija 1987.

razpustu postojanke avgusta 1943 je odšel k partizanom in tam ostal do konca vojne.

Tako so se septembra 1942 ustanovili in izoblikovali štirje večji belogardistični centri, in to v Šentjoštu, Rovtah, na Zaplani in v Hotedršici, nato pa so organizirali manjše oddelke vaških straž tudi po drugih vaseh.³²

V Rovtah so ustanovili močan bataljon Legije smrti z več četami in oddelki. Točnega števila belogardističnega moštva se ne da povsem ugotoviti, ne po naših ne po belogardističnih in italijanskih virih, gotovo pa je, da je bilo do spomladi 1943 na območju in obrobju Dolomitov od Ljubljane, Savelj, Dravelj, Brezovice do Hotedršice okrog 20 postojank in oddelkov z najmanj 950 člani vaških straž. Na Logaškem z Rovtami, na Petkovcu, Zaplani, Hotedršici, na Logaških in Rovtarskih Žibršah, v Kalcah, Grčarevcu, Planini in na Uncu (zadnji dve sta zaradi nezanesljivosti članov posadke razpadli v maju 1943) – brez Šentjošta, kjer je bilo do 150 belih, in drugih postojank v osrednjih Dolomitih, je bilo spomladi 1943 blizu 550 belogardistov. Neenotni so podatki tudi za celotno število bele garde v Ljubljanski pokrajini. Še najbolj ustrezno število bi bilo blizu 6200 članov moštva – po italijanskih seznamih. Njihovo število je spomladi 1943 nihalo iz meseca v mesec. Na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani sedaj raziskujejo, koliko je bilo v resnici pripadnikov bele garde. To pa je tudi zadnji čas, tako za ugotavljanje števila pripadnikov bele garde kot števila domobrancev pod nemško okupacijo.

Nejasni so tudi podatki o stanju borcev narodnoosvobodilne vojske med okupacijo. Zato hočejo nekateri kvazizgodovinarji, ki jim je zgodovina narodnoosvobodilnega boja le predmet za njihove politične odklone, zlasti iz vrst nekaterih mlajših, nedokumentirano degradirati široko narodnoosvobodilno gibanje v manjšino, ki je prišla do oblasti s kominternovsko pomočjo. Vsem takim falsifikatorjem dogajanj med vojno lahko že danes damo odgovor, da je bilo narodnoosvobodilno gibanje zasidrano med najmanj 80 odstotkov Slovencev, ki so šli v spopad za osvoboditev Slovenije iz preprostih narodnih nagi-

bov in odpora proti okupatorskim zaslužnjevalcem. Ker pa so bili ti ekstremni tudi kot imperialisti s fašistično ideologijo, ki so jo nasilno vnašali v demokratične vrste, je naš veliki boj prevzel s tem tudi program bodoče socialne preobrazbe na novih temeljih in ne na načelih stare monarhije Jugoslavije. In da so komunisti pri tem odigrali poglavitno vlogo in darovali svoja dragocena življenja za našo skupno stvar, to bi bilo treba še posebej ceniti. Tudi vloge Sovjetske zveze ne moremo izključevati iz tega velikega boja. Imela je ves čas druge svetovne vojne vodilno vlogo pri spopadu s fašističnimi silami in je izgubila tudi največ vojaštva zato, da je uničila skupnega sovražnika, ki je stal nasproti celotnemu naprednemu in upornemu človeštvu. Tako je tudi naš boj v tej skupni bitki proti svetovnemu imperializmu in zaslužnjevalcu prispeval ogromno do osvoboditve.

Z zmago naprednih sil so propadle vse ambicije bivših reakcionarnih politikov, da bi s pomočjo zavezništva z okupatorjem in po načelu antikomunizma prišli do veljave, to je do restavracije prejšnjega izkoriščevalskega sistema. In tako zdaj v svoji ihti skušajo zunaj in tudi doma dopovedati, da so se borili na pravi strani. Narodnoosvobodilno gibanje skušajo prikazati kot majhen upor in mu odvzemati veljavo. Toda to ni tako preprosto. Pri nas in tudi drugje obstajajo dokumeti, ki osvetljujejo medvojno stanje in polarizacijo moči. Če bi ne bilo belogardističnega izdajstva, bi bila polarizacija moči še bolj na strani narodnoosvobodilnega boja.

Nekateri si upajo s številkami dokazovati, da je bilo več pristašev na strani kontrarevolucije kot na strani borcev za osvoboditev. Tem moramo takoj odgovoriti, da ni bilo tako. Navajamo stanje sil, potem ko se je bela garda povzpela do svoje kulminacije.

Takrat, spomladi 1943, je bilo v njenih vrstah po italijanskih virih od 6000 do 6130 pripadnikov MVAC ali belogardistov. (Podatki so vzeti po italijanskih seznamih, ki jih obdeluje magister zgodovine Boris Mlakar na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

Temu nasproti moramo ponuditi številčne podatke, ki jih je objavil dr. Tone

Ferenc v svoji drugi knjigi o Ljudski oblasti na Slovenskem, na strani 10, kjer trdi, da je bilo ob kapitulaciji Italije, to je še pred okrepitevijo partizanskih vrst po njej, v dveh slovenskih divizijah, v 15. in 14. oziroma v sedmih brigadah in treh odredih 6500 mož. Pod orožjem pa so bili tudi narodna zaščita, varnostnoobveščevalna služba, kurirji, okrožni, rajonski in drugi aktivisti ter nekatere enote. Vse to skupaj sega krepko čez navedeno število. To številčno moč je bilo mogoče vključiti pri razoroževanju italijanske vojske po njeni kapitulaciji.

Dr. Ferenc ni navedel zaprtih, interniranih, v vojnem ujetništvu, zajetih v Afriki in drugje, ki so se pozneje skoraj vsi vključili v prekmorske brigade, ni navedel pobitih in tudi ne množice teren-skih aktivistov, ki so živeli doma. Ako bi vse te prišteli k naši strani, kar bi lahko storili vsaj v 80 odstotkih, potem bi bila naša moč objektivno prikazana. Le v delih Suhe krajine in na območju Dolomitov bi se tehtnica zelo nagnila na belogardistično stran.

Prve belogardistične postojanke so nastajale na lastno pobudo in v lastni orga-

³² Pri nastanku prvih belogardističnih postojank v Dolomitih so marsikje zapisani različni datumi. Tudi po virih Frančka Sajeta. Sedaj, ko se odpirajo novi arhivi in je evidenca preglednejša, se najdejo dokumenti, ki so ovrgli nekatere datume o ustanovitvi bele garde in so sprejemljivejši. Tudi zamejska emigracija precej piše o tem in tudi na te zapise se je moč opreti, še posebno če se ujemajo z našimi dokumenti in navedbami v lokalnih kronikah.

Opozoriti moramo na datum 15. avgust 1942, ki ga o ustanovitvi bele garde v Rovtah navaja domačin Karel Leskovec. Tega datuma se spominja tudi politični emigrant in organizator bele garde pri Šentjoštu in v njegovi okolici Jakob Žakelj. Leta 1957 je v Clevelandu med drugim zapisal, da so bile postojanke v Rovtah, na Zaplani in pri Sv. Treh kraljih organizirane sredi avgusta 1942. O ustanovitvi bele garde v Rovtah je zapisano tudi v kroniki osnovne šole. Tam je navedeno, da je bila postojanka ustanovljena v sredini avgusta 1942. Iz navedenega besedila medvojnega partizanskega dokumenta izhaja, da so avgusta 1942 ustanovili tudi postojanke na Zaplani, v Rovtah in Hotedršici. Navedba popolnoma ustreza resnici. Edino navedba Jakoba Žaklja o ustanovitvi postojanke pri Sv. Treh kraljih ostaja še naprej sporna, kajti po vseh dobljenih podatkih je bila ustanovljena nekaj tednov za postojankami v Rovtah, na Zaplani in v Hotedršici.

Postojanka na Zaplani je nastala nekako do 22. avgusta 1942, kajti ko so belogardisti napadli Vranje pečine, je bila tam že organizirana postojanka. O tem pričajo Dora Čepelnik-Pakiž, Karel Leskovec, Franc Dolenc, Ivo Serajnik in Tone Kebe, vsi udeleženci bitke na Vranjih pečinah nad Podlipo.

Podatke o postojanki v Rovtah potrjuje tudi belogardistični dokument. Vesti, 11. avgusta 1942, IZDG, fascikel 110/A, dokument 59239, točka 473, so zapisale: »Danes je šla skupina 40 naših fantov na pomoč na Št. Jošt...«

Franček Saje je imel najbrž le podatek, ki ga je objavil list Slovenec 8. julija 1944, ko je domobranski kronist zapisal napačne podatke tako za ustanovitev bele garde v Rovtah, na Zaplani in v Hotedršici. Trdil je, da so bile navedene postojanke formirane meseca septembra 1942.

Najmanj zadrege je pri navajanju podatkov o ustanovitvi bele garde v Hotedršici. V njihovi krajevni kroniki točno piše, da je bila ustanovljena v prvih dneh avgusta 1942. Obstaja pa tudi dokument tajne belogardistične obveščevalne službe (IZDG, fascikel 110/A, dokument 59338, z dne 18. avgusta 1942), v katerem piše: »Italijani so dali Hotenjcem orožje. Osnovli so vaško obrambo iz samih domačinov. Dovolili so jim 30 pušk...«

Obstaja tudi italijanski dokument, v katerem piše, »da je skupina upornikov napadla posadko M.V.A.C. v Hotedršici 16. do 17. avgusta 1942« (Glej operativno poročilo 11. armadnega zbora, z dne 17. avgusta 1942. Zbornik dokumentov VI/3, dokument št. 206.).

S tem je popolnoma zanikana trditev, da je bila v Hotedršici ustanovljena postojanka bele garde septembra 1942.

Zaradi različnih prikazov in razlag o ustanovitvi posameznih belogardističnih postojank bi bilo treba to problematiko temeljito preučiti na podlagi vseh obstoječih in sedaj dosegljivih arhivskih podatkov in terenskih kronik ter zapisanega gradiva posameznih poznavalcev.

nizaciji ter z lastno prizadevnostjo, seveda ob podpori okupatorja, druge pa z mobilizacijo in okupatorjevim pritiskom. Do takega stanja je prišlo potem, ko so okupatorji spredvideli, da so jim vaše straže potrebne in da se je nanje lahko zanesti. Kot vojaki in kot ovaduhi so se zelo izkazali, zato so jim ponudili vso pomoč. Z lastnimi akcijami so si belogardisti pridobili pri okupatorju zaupanje, še več, bili so bolj predrzni od Italijanov. V božičnih akcijah 1942 (aretacijah) so celo prekašali Italijane, tako da so se ti nad njihovo grobstvo celo zgražali.

Italijani, kot rečeno, vaškim stražam najprej niso zaupali. Dajali so jim zastarelo orožje, še tega ne dovolj, malo streliva, zato so se te stalno pritoževale. Belogardisti so se morali svojim gospodarjem prikupiti z izdajstvom in z umori.

Iz številnih italijanskih medvojnih dokumentov izhaja, da se je to zaupanje stopnjevalo.

Italijansko poročilo, z dne 26. avgusta 1942, navaja, da so na območju logaškega okraja razdelili okrog 300 pušk, tudi za Rovte in Hotedršico. Bela garda je navdušila mlade Slovence. Pri Šentjoštu in na Zaplani so malo pretiravali z mobilizacijo, tako da ni ostalo za delo doma nič moških.

Dne 30. oktobra 1942 so poročali, da je bila dana beli gardi prevelika svoboda, ker se lahko neomejeno gibljejo, motijo redno vojsko, in ker nimajo primernih oznak, jih lahko zamenjujejo za upornike. Izsiljujejo aktivnost, češ da je pri italijan-

ski vojski preveč ležerna ipd. (Taki očitki so prišli zelo prav civilnemu komisariatu v Logatcu, ker so belogardisti prelagali svojo krivdo na italijanske oborožene sile, op. T. K.)

Ko je okrajni glavar v Logatcu Umberto Rosin opisoval nagibe ljudi za vstop v obrambo, je navedel, da ni vselej razlog boj proti komunizmu, zavarovanja imetja in življenja, marveč tudi preskrba s hrano in druge ugodnosti.

Okrajni glavar je kritiziral redno vojsko in »črne srajce«, češ da so manj aktivne v preganjanju upornikov kot bela garda.

V političnih ocenah položaja v okraju in v Sloveniji je glavar omenjal porast bele garde in jo ocenil celo na 30.000 mož. Številka je seveda pretirana in v ekstremnem nasprotju z njihovimi sezname članov bele garde v Sloveniji.³³

Po obisku generala Robottija, poveljnika XI. armadnega zbora, v Šentjoštu, 13. avgusta 1942, ki jim je obljubil vso pomoč, so belogardisti svojim voditeljem v Ljubljano sporočili:

»Danes dopoldne se je pripeljal v Št. Jošt general Robotti. Dospela je pošiljka tobaka, konjaka, orožja. General je imel na zbrane naše nagovor in se je ob odhodu pohvalno izrazil o naši posadki.«³⁴

Bela garda je prinašala našim borcem dodatno zlo, Italijanom pa znatno razbremenitev. Koristili so jim kot ovaduhi, kot vodiči in kot predani borci.

³³ Arhiv IZDG, italijanski fond, Visoki komisariat, fascikel 20, okrajno glavarstvo. Dopisi od avgusta do decembra 1942.

³⁴ Podatek iz Sajatovega Belogardizma.

PRISPEVEK JE RAZŠIRJEN IN DOPOLNJEN ODLOMEK IZ KNJIGE *LOGATEC Z OKOLICO MED NARODNOOSVOBODILNIM BOJEM*, KI BO IZŠLA NASLEDNJEGA LETA. VSE OPORNE TOČKE TEMELJJO NAOHRANJENEM GRADIVU, NA IZPOVEDIH NEKATERIH PRIČ IN AVTORJEVIH SPOZNANJIH. PISEC ČLANKA, TONE KEBE, JE BIL NAMREČ OD JULIJA 1942 DO APRILA 1943 BOREC V PRVEM BATALJONU DOLOMITSKEGA ODREDA IN JE IMEL MOŽNOST SPOZNATI BELOGARDISTIČNO DEJAVNOST IN ZAROTO NA DOLOMITSKEM OBMOČJU. SODELOVAL JE V ŠTEVILNIH SPOPADIH Z BELO GARDO, TAKO NA VRANJIH PEČINAH NAD PODLIPO, PRI ROVTAH, NA KORENEM NAD HORJULOM, V BELŠKI GRAPI, V GABRJU, V DRAVLJAH, NA GLINCAH IN ŠE KJE. (Pripis uredništva.)

O SPRAVI V ŠENTJOŠTU

Za to polemično razmišljanje, ki ga dodajam razpravi o nastanku bele garde v Šentjoštu in na Rovtarskem, sem se odločil zaradi več zapisov zmanjševanja vloge našega narodnoosvobodilnega boja in Komunistične partije in napačne interpretacije revolucije. Še zlasti me je prizadelo letošnje januarsko zborovanje v Šentjoštu, ki je na pojavnost bele garde med vojno in na njen poraz gledalo z drugačnimi očmi. Pa ne samo na belo gardo in pozneje domobrance in četnike, marveč so imeli polno nepoštenih očitkov narodnoosvobodilnemu boju in obenem revoluciji kot upornemu gibanju, ki ga pripisujejo izključno Kominterni, boljše vizmu in Stalinu. To še zlasti velja za politične emigrante, ki skušajo zdaj iz daljave dokazati, da so imeli prav. Poleg njih nastopajo doma revanšisti, ki tako in drugače kažejo obraz svojih predhodnikov. V Šentjoštu je bilo med vojno več kot 90 odstotkov ljudi zoper narodnoosvobodilno gibanje. Da je to res, priča objavljeni zapis, vendar bom moral poseči še nekoliko v zgodovino, da bi lahko še bolj pojasnil dogodke organiziranega odpora in upora.

Kakor nam je znano, Komunistična partija Jugoslavije in z njo tudi Komunistična partija Slovenije pred javnostjo nista nikoli skrivali svojega programa. Vselej sta razgaljali krivice v stari Jugoslaviji in kazali na narodno in socialno nezadovoljstvo. Partija je razgaljala razredne korenine socialnega zla in tudi neenakopravnost med narodi, saj so bili narodi po kraljevi diktaturi še celo ukinjeni in uvedene banovine. Hoteli so eno državo z enim jezikom in različnimi dialekti.

Partija je razlikovala tudi namere in pohod fašizma in vladne predstavnike opozarjala pred grozečo nevarnostjo. Ob podpisu sramotnega pakta je bila med prvimi, ki je protestirala, ob prevzemu Simovićevi vladi pa je tej ponudila vso pomoč. Težila je k odpravljanju krize in reševanju tistega, kar se je rešiti dalo. Skupaj z drugimi jugoslovanskimi množicami je odšla na ulice in protestirala proti sramotnemu paktu Cvetkovićeve vlade. Pozivala je prostovoljce v vojsko, da se upro nasilnim okupatorjem. Vse to je objektivno opisala zgodovina in težko bi našli njene oponente.

Ob propadu Jugoslavije je partija najprej pozivala množice k zbiranju orožja, k sabotazam in pripravljanju na boj. Seveda to ni bila stvar samo partije, ob njej so spontano delovale še narodno zavedne množice in tako kazale odpor proti agresorjem. O tem pričajo velika množična zborovanja, ki so potekala že prej, in na katerih so zahtevali odpor proti silam osi in zajezeitev fašističnega pohoda z besedami: »Boljša vojna, kakor pakt!« Takšno veliko zborovanje je bilo tudi v Ljubljani in se naposled končalo pred angleškim konzulatom nad kavarno Evropa, kjer so ljudje klicali konzula in od njega zahtevali takojšnjo angleško vojno intervencijo. Na Rakeku so protestirali družno Sokoli in pripadniki katoliške organizacije. Vsak na svojem konju sta v ospredju jezdila predstavnika enih in drugih in v rokah vihtela jugoslovanski zastavi, množice pa so jima sledile. Prejšnje močne politične zdruške so se združile v eno voljo – zaustaviti sovražnika.

Poudariti je treba, da so po zasedbi Jugoslavije oblasti takoj začele iskati komuniste in španske borce, saj so se jim zdeli najbolj nevarni. Manj nevarni so jim bili bivši oficirji, ki so se zadrževali doma; v Ljubljanski pokrajini so jih internirali 19. marca 1942.

Popravljalci bližnje zgodovine bodo prišli v zadrego, če jim zastavimo vprašanje, ali je bilo bolje sodelovati z okupatorjem ali se boriti proti njemu. Partiji namreč očitajo upornost s povsem drugim namenom, namreč, da se je borila samo za oblast in za kominternovstvo. Tu se zastavlja vprašanje: so imeli slovenski komunisti samo

eno (kominternovsko) dušo, ne da bi jim šlo tudi za narodni ponos in s tem za narodno zavednost? So se uprli proti nasilju samo zaradi boljševizma? Mislim, da bi bila cena prevelika, žrtve in hudi spopadi nesmiselni. Starejši borci vemo, kako veliki narodnjaki so bili komunisti, da so bili prvi v akcijah (to velja zlasti za leta 1941, 1942, 1943) in zadnji pri kotlu. Od njih drugače misleči nismo doživeli nikakršnega nasilja in marsikateri izmed nas, ki smo prej pripadali krščanskim socialistom, smo radevolje vstopali v vrste partije, seveda, če smo se prej izkazali v akcijah. Za vstop v partijo in Skoj sta nas navdušila zgled in junaštvo. Tedaj še ni bilo partijske in skojevske legitimacije. Tja nismo zašli zaradi stremušstva in napredovanja. Moral si se izkazati v boju, kar je bilo v glavnem osnovno merilo za sprejem. V partiji in Skoju je bilo razmeroma malo ljudi, kajti merila so bila zelo stroga, ne pa ideološka. Le redki so sprejem odklanjali in še ti pretežno zaradi skromnosti, češ da niso v bojih pokazali dovolj junaštva ali pa da so še premalo časa v narodnoosvobodilni vojni.

Kar zadeva oblast, je treba reči, da se je naše partizansko gibanje borilo tudi za oblast. Že v zasnovi je bilo naše in partijsko geslo: »Delu čast in oblast!«. Borili smo se proti okupatorju, obenem pa za novo oblast, ki naj bi rešila tudi razredna nasprotja in uvedla demokracijo, kar je bil imperativ tako partije kot Osvobodilne fronte. V tem pogledu nismo bili prav nič drugačni od drugih ideologij in revolucij, kajti vsako uporno gibanje se tako ali drugače bori za oblast. Toda ideja ali gibanje postane materialna sila, kadar jo osvojijo množice. In prav v tem je imela veliko prednost Osvobodilna fronta, ki ji je v letih 1941 in 1942 uspelo pridobiti široko podporo slovenskega naroda, potem ko so ga bivši politični voditelji razočarali.

Združena nazadnjaška stran je ob podpori zunanjih pobeglih voditeljev ali njihovih domačih ideoloških in razrednih sovražnikov uvidela silo, ki bi utegnila zmagati in »pomesti« s prejšnjimi vladarji. V imenu križa in kralja je organizirala protispopad ali »protirevolucijo«, kot so jo imenovali že na začetku. V ta namen so že prej, 29. maja 1941, organizirali kot protiutež Osvobodilni fronti svojo Slovensko legijo, sad prejšnje Ljudske stranke, ki je veljala za najbolj klerofašistično. Vodja te legije je postal Rudolf Smersu. Posamezni člani Katoliške akcije in funkcionarji klerikalnih društev so se s pomočjo duhovnikov začeli organizirati v skrivne oborožene trojke, ki so bile navzgor povezane v čete in bataljone. Zvestobo so člani izrazili s prisego. Tedaj od Osvobodilne fronte oziroma partizanov ni padel še noben strel. Pozneje se je iz vrst klerikalnih in tudi liberalnih krogov organiziral odpor in nastale so tudi druge legije in zaveze. Prišlo je do oboroženih oddelkov in spopadov s partizani in do vsenarodne polarizacije. Tako se je poleg revolucije pojavila še protirevolucija. Prišlo je do odločitve: z Osvobodilno fronto proti okupatorju ali z okupatorjem zoper Osvobodilno fronto oziroma narodnoosvobodilno gibanje. Prav sodelovanje z okupatorjem in izdajstvom nad lastnim narodom je bremenilno za delovanje belogardizma, pozneje domobranstva in četništva.

Ne samo pri nas doma, tudi drugje zunaj meja naše domovine, so šteli sodelavce okupatorja za izvržence in izdajalce. Napredni Slovenci so se zgražali nad takim početjem. V Ameriki so se med vojno stkale čudovite vezi, naklonjene našemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Čeprav od daleč so spoznali resničnega nosilca upora in ga moralno in materialno podpirali. Med njimi je prvačel ameriški književnik slovenskega rodu Louis Adamič, ki je zbiral okrog sebe napredne ljudi in podpiral boj jugoslovanskih narodov proti nasilju ter razkrinkaval belogardiste in kolaboracioniste.

V pismu, ki ga je 18. januarja 1943 poslal takratnemu tajniku SANS (Slovensko-ameriški narodni svet) patru Kazimirju Zakrajšku, objavljenem v Slovenskem kalendarju Slovenske izseljeniške matice v letu 1976, na straneh 263/264, lahko med drugim preberemo:

»... Osebo nisem za komuniste, a poudariti želim, da tudi nisem proti komunistom v toliko, da bi bil privoliti sprejemati italijansko orožje, da bi z njim ubil kakega Slovenca ali pripadnika kateregakoli ljudstva na strani Združenih narodov, ne glede na to, kako 'komunističen' je, ali kako 'hudoben'.

V pogovoru z gospodom Cainkarjem in menoj ste zelo skrbno govorili o 'zlih komunistih'. Naj vam povem, da osebno ni zame tako zlega Slovenca, komunista ali ne, ki bi bil pri volji sprejemati orožje iz rok Mussolinijevih fašistov za to, da bi uničil Slovenca. To je moje stališče...«

Partizanom očitajo, da so bili politična vojska in jim nalagajo razredno krivdo. Da, partizani so bili politična vojska in so se vanjo pretežno vključili prostovoljno. To ni bila pasivna vojska, ki ni vedela, za kaj se bori, in bi jo kot »kanonfuter« lansirali velikaši v mednarodnih spopadih za svoje kupčije. To so bili ljudje, ki so se v narodnoosvobodilni vojni spopadali z okupatorji in se borili tudi za gospodarsko, družbeno in socialno preobrazbo, saj jim prejšnji režimi niso zagotavljali ne enega ne drugega.

Očitki letijo tudi na politkomisarje, češ da so vojsko ideološko vzgajali. Ideološke vzgoje med partizani je bilo razmeroma malo, saj ni bilo preveč časa za to, pa tudi ljudi ni bilo, ki bi bili sposobni poučevati. Veliki in ideološko zreli voditelji so bili prekratki, da bi segli do osnovnih enot. Tako delo so nadomestili z občasnimi tečaji, ki pa so zajeli le manjše število partizanov. Več je bilo v enotah poudarka na seznanjanju s političnimi dogodki doma in po svetu. Največ pa je bil govor o akcijah in o pregonu okupatorja. Utrjevala se je zavest boja za svobodo in tudi zavest o obsojanju domačih izdajalcev.

Upor zoper agresijo se je razvijal tudi v drugih evropskih državah. Znano je, da so bili na Poljskem med Hitlerjevo zasedbo zelo uporni. Pri tem nacionalnem (ne komunističnem) uporu je v znatni meri sodelovala še uporna katoliška Cerkev, čeprav ni dobila od papeža nobenega blagoslova. Okupacija je terjala 2647 žrtev med duhovniki, od 45 škofov pa jih je bilo več kot pol med mrtvimi, v izgnanstvu in v zaporih.

Znano je delovanje upornikov na Češkoslovaškem. Iz nacionalnih nagnjenj in ob podpori begunske vlade je bil zasnovan atentat na nemškega tirana Heydricha, ki se je posrečil za ceno uničenja dveh vasi in poboja vseh moških.

Veliki upori so bili tudi na Holandskem, v Franciji, Grčiji, Italiji... v drugih vzhodnih državah manj. Pretežno so ti upori imeli nacionalno oznako, medtem ko so voditelji komunizma v Moskvi čakali, da bodo z ruskimi bajoneti prevzeli oblast. Še dandanes se zgražamo nad dejstvom, da so se v varšavski vstaji borili na življenje in smrt, nekaj kilometrov stran pa so sovjetske enote pasivno opazovale to uničenje poljskih upornikov. Sovjetskim politikom in njihovi armadi to ni bilo v čast in zgodovina jim tega dejanja ne bo nikoli oprostila. Ker se niso borili v znamenju rdeče zvezde, so jih pustili na cedilu. Vsak pošten človek mora tak postopek obsojati in to početje odmeva z grenkim priokusom tudi v vrstah številnih partij.

Iz navedenega lahko ugotovimo, da so se ljudje upirali proti fašizmu in nacizmu skoraj povsod v Evropi, pod raznimi znamenji in raznimi voditelji. Vsak narod ima tako pravico, da se upre nasilju ali v znamenju križa ali srpa in kladi. Gibanje odpora je vedno opravičljivo, torej tudi Osvobodilna fronta.

Toda vsi ne gledajo tako. Medtem ko ene obsojajo, druge blagrujejo. Naš boj štejejo za boljševiskega, še več, za kominternovskega. Iz zgodovinske daljave, ob spremenjenih družbenih odnosih in mednarodnih spremembah retrospektivno presojuje politične in ideološke razmere, ne da bi se poglobili v resničnost tedanjega časa. Tendenciozno skušajo rehabilitirati ljudi, ki so se s protirevolucijo borili na strani okupatorja prav do njenega zloma. Potlej so čakali na zmagovalne zaveznike, da bi jih rešili in oprali umazanije. Pri presojanju medvojnih in povojnih dogodkov pa moramo le poiskati napake tam, kjer so, ne pa pavšalno zaznamovati komunistični upor in upor Osvobodilne fronte kot boljševiskega in zato negirati vse poštene pridobitve našega velikega boja. Na napake (tudi v preteklosti ni šlo brez njih) je treba kazati argumentirano in po časovnih relacijah. Podcenjevanje in zmanjševanje našega široko razpredenega boja ne prenese resnice. Komu na ljubo je treba zamegljevati stvarnost, ki se je odvijala pred še dandanes živečimi ljudmi in je zabeležena tudi v ustreznih dokumentih. Zakaj

drugačno videnje stvari in sprenevedanje. Zakaj toliko hvale poraženim silam, ki so se med vojno same umazale, pa niti trohice poštenja v oceni do zmagovalcev. Vso zgodovino gradijo na drugačnih in abstraktnih zasnovah. Izhajajo iz drugačne ideološke pozicije in nočejo spoznati zarote proti Osvobodilni fronti in nosilec napredka, ki se je začela že davno prej. Iz mrznje do komunizma so raje prevzeli orožje od okupatorja, kot da bi se odločili za sodelovanje s komunizmom. Vse to sem obsežneje zapisal v pričujočem članku, nekaj mojih pogledov tudi na današnjo stvarnost pa sem objavil v Časopisu za kritiko znanosti, v zadnji številki leta 1988, pod naslovom Razmišljanje ob letošnjem dnevu vstaje. Iz slednjega je razvidno tudi moje gledanje na današnji čas in kritika oblasti in partije v povojnem času. Partija se je polastila oblasti in prek nje monistično zavladala mimo in nad interesi delovnih ljudi v Jugoslaviji. Centralizem in unitarizem je v imenu »enotnosti«¹ zaslužnjeval prebivalstvo v nacionalnem in razrednem pogledu. Tako se je dobro zamišljena ideja sprevrgla v svoje nasprotje, apologetstvo je nadomestilo dejanja.

Zdaj pa se zopet ozrimo na čas, ko je partija pridobivala moč in je zmagovala, toda ne v vseh slovenskih okoljih. V Šentjoštu nad Vrhniko so partizansko gibanje že v začetnem pohodu zaustavili. Več o tem pojavu je že bilo napisano. Prav gotovo pod vplivom politične emigracije in tudi iz eventualne težnje po revanšizmu še niso pomirjeni medvojni duhovi. Mladi ljudje kot potomci nosijo najbrž v svojih srcih iskrico maščevanja, zlasti v dandanašnjih dneh, ko se pojavlja toliko težav in zablod, ki jih je po vojni zagrešila nova oblast. Zato ni naključje, da so prilili olja na ogenj tudi v Šentjoštu, kjer kot vaška skupnost sicer dovolj vzorno opravljajo gospodarske in kulturne naloge v vasi. Tu je kot alternativna dejavnost zelo močna mladinska kmečka zveza, ki jo v občinskem merilu vodi Pavel Žakelj iz tamkajšnje vasi. Bajе je bil on tudi sklicatelj zborovanja sredi januarja, na katero so povabili znane alternativce iz vrst intelektualcev, da jim predstavijo svoja videnja našega časa skozi narodnoosvobodilni boj, delovanja partije v njem; šlo je za predstavo slovenske demokratične zveze, najbolj pa jim je šlo za to, da bi prikazali poboj domobrancev po vojni in nato na teh očitkih prišli do sprave med tistimi, ki so se borili zoper okupatorja, in tistimi, ki so bili na oni strani. Seveda zborujočim niso nalagali nobene krivde, za vse so krivili samo partizane. Med razlagalci pa so bili tudi taki, ki so grajali obe strani tega medvojne obračuna. Zakaj so odšli svoje poglede razlagat ravno v Šentjošt? Govorili so o spravi, a zanetili so še večje sovraštvo in vnesli zdrahe in mrznjo med ljudi oziroma sorodnike tistih, ki so bili med vojno na belogardistični strani – in bili so skoraj vsi. Prav gotovo so šli v okolje, kjer so jim skoraj stoočito pritrjevali, saj so jih nujno vodili v medvojne obračune. Tak način spravaštva res ni primeren, če je že vnaprej izključena možnost konfrontacije. Sestanek je bil sklican zelo skrivnostno in šele zadnji dan popoldne so ga propagirali po radiu in po vasi razobesili lepake. Sestanka se je udeležilo okrog 150 ljudi. Prišli so v celih družinah, največ pa je bilo mladih. Udeleženci sestanka so bili skoraj vsi z akademskimi naslovi, doktorji znanosti. Tja so prišli dr. France Bučar, dr. Ivo Urbančič, raziskovalka in profesorica Spomenka Hribar, publicist, književnik in kritik Jože Snoj, publicist Janez Janša in Ivan Borštner, oba poznana iz sodbe četverici.

Niso mi znani motivi ne sklicevalcev tega srečanja ne udeležencev na njem. Najbrž je bilo odločilno dejstvo, da so se zbrali ljudje, ki približno enako mislijo in presojaajo medvojne dogodke, kajti drugače mislečih niso povabili. Če bi odšli v Laze, Planino, na Rakek, v Cerknico, bi lahko računali na potrebno konfrontacijo in možnost, da bi raziskovalci lahko še marsikaj razčistili, kar jim bremeni srce.

Prav gotovo je šlo za ideološki obračun, na žalost pa niso imeli poštene možnosti za dialog. Iskati stare ideološke spore danes, ko moramo rešiti toliko drugih, za ta čas aktualnih zadev, je jalovo početje. Zakaj bi partizanom nadevali krivdo zgrešene ideologije, če nimajo česa ponuditi razen sprave. Svetla točka tega zborovanja je bil programski prikaz delovanja demokratične zveze, ki se v teh kriznih časih kaže kot poštena alternativa za prenovno celotnega družbenega življenja. Povelečevati ideologijo

porazenca, obenem pa očitati poveljni oblasti, da je namesto zgodovine vnašala v šolske učbenike ideologijo, je zelo enostranska trditev.

Res je, da je vsa poveljna vzgoja temeljila na ideologiji marksizma in naše revolucije, vendar so poleg nje obstajale tudi druge družboslovne vede, da ne govorimo o tehničnih, ki dajejo kaj malo prostora ideologijam. Kakšno ideologijo bi morali vnašati v srca mladih ljudi? Morda klerofašistično, katere predstavnik je bila konservativna katoliška Cerkev s papežem vred, ki je v času najhujšega pobijanja »obmiroval«. Ali naj bi klicali stare ideologe Mahničeve vrste? Potem je treba povedati, kakšno ideologijo bi morala sprejeti napredna revolucionarna oblast po zmagi nad fašizmom. Je Franco po zadušitvi revolucije v Španiji uvedel komunistično ideologijo? Vsak zmagovalec si pač prilasti tisto ideologijo, ki ustreza intencijam njegovega gibanja, čeprav drugih ideologij ne more povsem zatreti. Očitek novi oblasti (ne samo naši) gre, ker je vse premalo gradila na preteklosti, kajti novega brez starega ni mogoče graditi.

Na zborovanju v Šentjoštu so bile izrečene besede (povzetek po članku v Nedeljskem dnevniku, z dne 22. januarja 1989), da kdor je danes še za socializem, ne ve, kaj govori. Moramo odgovoriti, da je pri nas in po svetu veliko ljudi za socializem, toda za znanstveni, ne za vulgarni ali pa za »realsocializem«. Ideja marksizma in znanstvenega socializma še dandanes napaja inteligenco na vseh visokih šolah sveta in celo kapitalisti jo zaradi odkritja družbenih zakonitosti jemljejo za svojo. Tako krotijo gospodarske krize in zagotavljajo delavcem razredno varnost. Vselej moramo ločiti idejo kot teorijo od političnega pragmatizma, ki ne najde ustrezne forme, da bi se afirmiral. Vse države, ki se preizkušajo v praksi uvedbe socializma, so padle na izpitu samo zato, ker so kopirale modele, ki niso ustrezali njihovim lastnim pogojem in ker niso uvedle konkurence pri mrtvem blagu in živih ljudeh. Povsem pa so zanemarile proizvodne in tržne zakonitosti in se omrežile s kopico birokratov, ki so že prerasli v nov izkoriščevalski sloj.

Na omenjenem zborovanju v Šentjoštu je bilo precej govora o spravaštvu in poboju domobrancev po vojni. Res, moji bojni generaciji je naloženo breme dejanja, ki so ga eksekutorji storili v imenu vseh nas, bivših borcev. Tudi v drugih državah je prišlo do maščevalne evforije, ki se je izražala v pobijanju sovražnikov. Vsekakor pa je pretirana maščevalnost obsojanja vredna in bi se lahko končala pred rednimi sodišči, ki so delovala že med vojno. Tu nimamo dosti oporekati, čeprav so domobranci tudi Angleži oziroma zavezniki tretirali za izdajalce in nam jih izročili. Vendar pa je treba omeniti, da so te domobranci naše oblasti do zadnjega pozivale, naj se vključijo v partizanske vrste, a so še celo z norčevanjem odklanjali, čeprav je ob zadnjem pozivu, 15. marca 1945, vsakdo vedel, da je nemški propad in tudi njihov neogiben. To je naša velika krivda, še večja pa je do lastnih borcev, obtoženih v dachauskih procesih, in množičnem zapiranju in tudi pobijanju ljudi, ki so jim nadeli krivdo informbiroja.

Ljudje, ki kličejo po rehabilitaciji domobranskih žrtev, pa v Šentjoštu z besedico niso omenili žrtev pri Urhu, v Gramozni jami, v Begunjah, na Turjaku, ko so v čelo vsekavali mrtvim zvezde, niso se spomnili dveh žrtev, ki so jima Nemci (njihovi delodajalci) v Krnicah nad Idrijo odsekali glavi in jima vtaknili cigareti v izmaličena obraza, niso se spomnili poboja v Cerknem, kjer je padlo 47 žrtev, niso videli razgaljenih ženskih trupel, onečashedenih in razmesarjenih, ne vedo za žrtve na Javorovici, v Belški grapi, na Frankolovem, italijanske ofenzive, nemške ofenzive, ne za zaprte in internirane, mučene in pobite... Kaže, kot da jih ta početja niso pretresla...

Kopica raziskav in dokumentov, ki jih je vbrala Spomenka Hribar, ne odtehta tistega, kar je pisec teh vrstic doživel med vojno, čeprav nekaterih dogodkov ni neposredno doživel. Imel pa je možnost poslušati izvirne pričevalce. Partizansko gibanje moramo spoznati v celotnem kontekstu, ne z iztrganimi citati, in ga obogatiti z avtentičnimi pričevanji. Tudi v zamejski emigrantski literaturi bi Spomenka Hribar marsikaj našla in se kot znanstvena raziskovalka laže dokopala do objektivne resnice, če bo pri raziskavah težila k objektivnosti, ne pa k tendencioznim in enostranskim

ugotovitvam. Predlagano delo bo laže opravila kot jaz, kajti kot povojni otrok ne bo utesnjena z medvojnimi razmerami.

Njena sprava med živimi ljudmi zaradi mrtvih, ki so padli na eni ali drugi strani, pelje le k sovraštvu. To je bilo opazno tudi na zborovanju v Šentjoštu, ko se je ob pijači razvnela kri očetov skozi žile živih potomcev. Tako ali drugače so bili videti razburjeni in so izražali težnjo po revanšizmu. Ko gre za mrtve, mir mrtvim, ne pa da se v njihovem imenu povzroča zdrahe. Kaj bi šele bilo, če bi bili na sestanku tudi bivši borci in aktivisti, ki bi lahko pokazali na svoje upravičene žrtve!

Taka zborovanja, ki kličejo po maščevanju in rehabilitaciji belogardizma, nam niso prav nič potrebna. Bolje bi bilo združiti moči pri odpravljanju sedanjih težav s prenovo družbe, ki drvi v ekonomski in politični prepad. Iz sedanjosti bi se morali ozirati v prihodnost in popraviti resnične napake, ki so bile storjene v preteklosti.

Ako je kdo, potem smo mi, bivši borci, v marsičem najbolj razočarani in oškodovani, saj se ideje Osvobodilne fronte v povojnem času niso uveljavile tako, kot je bilo zapisano v prvotnem programu. Če bi nas povabili na sestanek v Šentjošt, bi imeli marsikaj povedati.

Med zborovalci na tem, lahko bi rekli zaprtem zborovanju ni bilo možnosti za argumentirano oponiranje, saj takih ljudi na sestanek niso povabili. Častna izjema je bil nevtralni človek književnik Branko Hofman (za zborovanje je zvedel po naključju) in se je iz avditorija tudi oglasil. Menil je, da z ideologiziranjem ne bomo prišli nikamor naprej. Udeležence je pozval, naj prenehajo s takimi početji. Med tistimi, ki so drugače gledali na stvar, je bil tudi občasni novinar viškega občinskega glasila (Naša komuna) Branko Vrhovec iz Horjula. (Na zborovanje so ga poslali zadnji hip.) O tem enostranskem sestanku je v Nedeljskem dnevniku objavil nekaj informativnih vrstic, ki so nekako izhodišče za mojo repliko.

Misijonarstvo se je v Šentjoštu obneslo zato, ker tam ni bilo »krivovercev«. Pitje pozno v noč in razgreti glasovi so dajali duška in korajžo mladim, ki so jih baje morali ljudje izza omizja celo miriti.

Potek šentjoškega zborovanja sem opisal na podlagi članka v Nedeljskem dnevniku, z dne 22. januarja 1989, in po konsultaciji z njegovim avtorjem, po pogovoru na občinski zvezi SZDL Vič in združenju borcev in s književnikom Brankom Hofmanom. Na zborovanje me je opozoril prvoborec Jože Simšič-Jelen. Prizadetim se opravičujem, če moja replika ne ustreza povsem na zborovanju izrečenim besedam in pričakujem njihovega pojasnila.

Bolj prizadeto pa se oglašam zaradi kratkega zapisa v Delu (pisma bralcev), z dne 8. februarja 1989, izpod peresa Spomenke Hribar in Staneta Klepa (zapis je avtoriziran). V njem nedvomno zastopata duha spravaštva in se zavzemata za »žrtve stalinizma in žrtve naših zmot; vseh nekrivih in krivih, mučenih in pobitih, ki počivajo v nezaznamovanih grobovih in grobiščih in ki jim ozkost srca in duha dotlej ni priznavala pravice do javnega spomina«. Prizadevata si, da bi na ljubljanskih Žalah odmerili prostor, kjer bi zasadili lipo kot simbol slovenstva in tam polagali cvetje ter prižigali lučke. To naj bi bila Lipa Sprave. Lepa misel! Toda lučke naj bi prižigali samo žrtvam premagancev, ki jim je bilo med vojno kaj malo mar za slovenstvo. Takrat so se sprijateljili s sovražnikom in povzročali še večje žrtve narodnoosvobodilni vojski. V zgornjem navedku ni partizanskih žrtev, kajti žrtve stalinizma in žrtve naših zmot so v glavnem mišljene za ljudi, ki so padli na oni, to je na okupatorjevi strani. Take sprave nam ni treba in je dandanes nemogoča. Žrtve in kri so še vedno v živem mesu naših ljudi. Sprava je lahko samo med mrtvimi, ki imajo v zemlji vsi enako možnost spajanja z mrtvo naravo.

Tudi med partizanskimi žrtvami so prenekateri grobovi neznani in posejani širom po domovini in tudi zunaj nje. Mojega brata so ubili nemški nacisti po treh letih internacije, dva ali tri dni pred prihodom zaveznikov. Okrog 1200 internirancev, pretežno Slovencev, ki so delali v najhujšem taborišču Dora, so postrelili s kroglo v tilnik, da jih ne bi osvobodili zavezniki. Mati se je iz taborišča srečno vrnila. Mnoge

družine so občutile še večje zlo, saj so izgubile po pet in celo več svojih članov. Dostikrat so morali svojci prisostvovati pokolu svojih dragih in opazovati krvave rituale. Vse to je še v svežem spominu in se ne da potisniti v pozabo. Zato blagrovanja takih ali drugačnih morilcev zmagovita stran ne more sprejeti. Sprava med živimi zaradi mrtvih na obeh straneh je danes še nemogoča. Vse preveč je v nas bolečine. Partizanski ponos nam veleva, da se ne bomo očiščevali grehov pred tistimi, ki so nas med vojno pehali v največje trpljenje.

Seveda imajo svojci padlih nasprotnega tabora vso pravico, da častijo grobove svojih dragih...

Raziskovalki Spomenki Hribar in drugim tako mislečim predlagam, da preberejo v letošnji prvi številki revije Borec intervju z magistrom Borisom Mlakarjem, znanstvenim sodelavcem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki že več let raziskuje pojav belogardizma na Slovenskem, prav tako z željo odkriti skrite resnice. V daljšem intervjuju je odgovarjal na vprašanja novinarja Lojzeta Štradjota o nastanku Osvobodilne fronte, bele garde, četnikov, o stališču Cerkve do komunizma, o pomenu krščanskih socialistov in njihove udeležbe v narodnoosvobodilnem gibanju, o politični emigraciji in še o čem.

V isti številki Borca je na prvih straneh objavljen članek mojega medvojnega politkomisarja Franceta Perovška Osvobodilna fronta in večstrankarski politični sistem, v katerem obravnava Osvobodilno fronto kot zasnovo našega upora, delovanje Osvobodilne fronte med vojno z vsemi ekscesi do videnja današnjega dne in političnega pluralizma skozi frontovsko zasnovo. S tem bi bila podana še ena možnost večplastnega ocenjevanja dogodkov med vojno in po njej.

Raziskovalci zgodovine bi morali najti možnosti za primerjavo z raziskavami tako ali drugače ideološko opredeljenih. Separatna in tendenciozna raziskava ne pelje v objektivnost. Dobro bi bilo, da bi se oznanjevalci spravašstva našli za skupno mizo z drugimi profesionalnimi poklicnimi zgodovinarji raziskovalci, ki se ukvarjajo z narodnoosvobodilnim bojem, in amaterji, še mnogimi drugimi poklicnimi in nepoklicnimi raziskovalci, med katere sodim tudi sam. Tako bi vsi skupaj prišli do marsikatero bolj objektivne resnice.

Na polresnicah se dandanes gradi marsikaj in marsikatera polresnica zaradi nekritičnosti postaja že aksiom za tiste, ki se ne spuščajo v arhivske anale. Nekateri pa postajajo nekritični zaradi lastne nesreče, ki jih je doletela zaradi nepravilnega ravnanja povojne oblasti. Morda med take sodi tudi Zdenko Zavadlav, ki je v Delu, 4. februarja 1989, objavil osvoje obtožujoče poglede na razmere med vojno in po njej. Kaže samo na žrtve, ki so jih povzročili partizani, ne analizira pa dogodkov v celoti in ne pove, zakaj so njegove žrtve padale. Nikjer izrazito ne omenja partizanskih žrtev, postaja tožilec zoper tiste, ki so se borili na uporni strani. Seveda so sprejemljive konkretne obtožbe, ne pa vsepovprek, kajti naše gibanje je naredilo zlasti po vojni nekaj zelo hudih napak. Zavadlav se prav tako kot Hribarjeva in Klep zavzema za »lipo sprave« v gaju na Žalah, da bi lahko ob raznih obletnicah polagali cvetje in prižigali lučke. Poudarja, da bo ob takih spominskih svečanostih vselej vedno tudi sam med častilci.

Lahko bi navedel tudi druge primere ljudi, ki iščejo spravo med mrtvimi in živimi, ki tako ali drugače zastavljajo svoje poglede na medvojni in povojni čas. Demokracija daje vse več možnosti za odstiranje različnih pogledov na isto stvar, in tu se tudi križajo interpretacije raznih ideoloških izhodišč. Nekateri še do dandanes ne morejo prenesti poraza, zato kalijo mir med ljudmi, ki so že zdavnaj sprejeli ponudeno roko za sodelovanje. Sprava med ljudmi je vidna v spajanju mlade generacije pri sklepanju porok iz različnih družin; in to spajanje gre že v tretjo generacijo. Mlade združujejo tudi skupna prizadevanja pri preobrazbi družbenega življenja, v zadnjem času se vse bolj vključujejo v tok skupnih interesov, da bi se konkretne (ne abstraktne) akcije izpeljale v dobro vseh ljudi. Mladi se vse bolj obremenjujejo s sedanostjo in iščejo v njej sami sebe. Zanje je vizija jutrišnjega sveta.

glavni plošči in detail Protivoj.olt. Ferry's9

VLADIMIR KAVČIČ

NARODNOOSVOBODILNI BOJ IN REVOLUCIJA IZ DANAŠNJE PERSPEKTIVE

Odnos do narodnoosvobodilnega boja in revolucije je temeljni družbeni odnos sedanjega časa. Brez vključevanja tega odnosa ni mogoče nobeno razmišljanje o sedanosti in nobeno razmišljanje o prihodnosti.

Mimogrede, pred našimi očmi, a ne da bi se tega v resnici zavedali, so zrastle in odrasle nove generacije, rojeni po vojni dandanašnji že predstavljajo več kot polovico celotne populacije in približno dve tretjini aktivnega prebivalstva Slovenije. Premikom, ki so zadnja desetletja nastajali v družbeni zavesti, nismo sledili, kot bi bilo treba ali jih sploh nismo priznavali. Oblastniškemu delu revolucionarne in vojne generacije pripada nečastna zasluga in zato tudi odgovornost za nerealno in neugodovinsko ocenjevanje družbenih razmer. Predvsem vodilne družbene strukture so odgovorne za stagnacijo družbenega razvoja na vseh ravneh – od gospodarske do politične in moralne. Namesto da bi s svojim zgledom kazali perspektivo demokratičnega razvoja v prihodnje stoletje, kar so nam vztrajno in brezprizivno dopovedovali, smo se znašli na robu ponižujoče revščine in v kaosu družbene dezorganizacije, ki preti z izgubo vseh demokratičnih pridobitev osvobodilnega boja in povojnega razvoja, ki preti, da nas bo potisnila v državnopravna razmerja, značilna za staro Jugoslavijo. Toda to vračanje na staro ne pomeni preprosto ponavljanje že preživetega, temveč obenem tudi usodno zaostajanje za sosedi, za Evropo, katere del v kulturnem in civilizacijskem pogledu bi lahko bili, a nismo in še dolgo ne bomo, to pot ne zaradi zunanjih sovražnikov, ampak predvsem zaradi lastne nesposobnosti. Ne zaradi nesposobnosti ljudstva ali posameznikov, temveč zaradi nesposobnosti vladajočih struktur, zaradi represije, zaradi katere in s katero so bile ustvarjalne energije ljudstva izničene in izgubljene.

V položaju, v kakršnem smo, se seveda ne moremo sprenevedati, da je naše nacionalno vprašanje rešeno, da vse predpostavke narodnoosvobodilnega boja dokončno pripadajo preteklosti, da se je boj za nacionalno združitev in osvoboditev končal leta 1945 in da so v jugoslovanski federaciji zagotovljeni vsi pogoji za demokratičen razvoj, vsi pogoji za svoboden in neodvisen razvoj narodov in narodnosti.

Četudi so nam politiki še pred desetletjem zagotavljali, da je tako, dandanašnji vse več ljudi izpričuje nasprotno prepričanje. Demokratičen in samostojen razvoj narodov in narodnosti ni zagotovljen in vse več je ljudi, ki so se za takšen razvoj pripravljeni tudi osebno angažirati. Za naš čas je značilno, da obstajata dva diametralno nasprotna koncepta o nadaljnjem razvoju jugoslovanske države in s tem tudi dva različna koncepta o vlogi in usodi narodov in narodnosti v njej. Ideološki koncept enakopravnosti narodov, ki je izjemno mobilizacijsko deloval med narodnoosvobodilnim bojem, ni bil zamišljen in domišljen do svojih zadnjih konsekvenc; takšen bi bil namreč vodil v oblikovanje samostojnih nacionalnih držav in skupna država bi lahko bila oziroma bi morala biti konfederacija. Skupna država se je od vsega začetka uveljavljala kot samostojna nadslovesna tvorba in posamezne njene institucije so se zlasti zdaj, v kriznem obdobju, začele razglasiti kot edina kohezivna vez jugoslovanske skupnosti.

Toda vse, kar se v sedanjem času pojavlja kot problem, ima korenine v samih začetkih te skupnosti. Naše zadrege in težave so tesno povezane s predhodnimi stališči naše politike oziroma z njeno brezbriznostjo do mnogih bistvenih razvojnih vprašanj.

Vprašanje suverenosti slovenskega naroda je bilo razrešeno le na deklarativni ravni, v teoretičnem pogledu je bilo zagotovljeno maksimalni zahtevi, toda praktični mehanizmi za realizacijo te suverenosti niso bili zagotovljeni.

Tako smo se na primer šele lani zavedeli vprašanja o enakopravnosti našega jezika pri poslovanju državnih organov na področju naše republike. In kljub temu, da je z zvezno in republiško ustavo zagotovljeno, da so republike odgovorne in pristojne za stanje in razvoj izobraževanja, kulture, znanosti, zdravstva in socialne varnosti na svojem območju, da so torej suverene pri urejanju vprašanj, ki zadevajo njihovo kulturno identiteto, so te pravice iz leta v leto sistematično omejevalne z zvezno interventno zakonodajo. Takšne zakone pa je mogoče, kot se je pokazalo ob koncu lanskega leta, sprejemati v zveznem zboru, brez soglasja republik in pokrajin, kar je spet v nasprotju z ustavo. A kdo bo zagotavljal spoštovanje ustave, če tega ne stori najvišji državni organ? Ali ni prav on predlagal takšno sprejetje zakonov?

Tako se zdaj po sprejetju ustavnih dopolnil očitno kaže, da je proces izgubljanja pristojnosti republik nezaustavljiv, da republike ne samo da niso izgubile cele vrste pristojnosti, z ustavnimi dopolnili niso bile odpravljene številne nejasnosti oziroma so bile ustvarjene nove, ki omogočajo krepitev centralne oblasti.

Toda ta krepitev centralne oblasti ni v funkciji razreševanja gospodarske in politične krize, temveč za zdaj predvsem v funkciji sociale, ki omogoča preživetje gospodarsko in delovno neučinkovitim, nerazvitim delom države, čeprav tudi to na vedno nižji ravni in brez perspektive, da bi s takšno politiko lahko kdajkoli izboljšali naše gospodarstvo in splošno družbeno stanje.

V razmerah, ko so v Jugoslaviji tri federalne enote gospodarsko neuspešne in odvisne predvsem od dveh še relativno uspešnih, vprašanje odnosov med narodi in narodnostmi, med republikami in centralno oblastjo ni le razvojno politično, načelno ali celo ideološko vprašanje, ampak tudi gospodarsko ali celo predvsem gospodarsko in eksistenčno. Z druge strani slovensko stališče, če ga smem pogojno tako imenovati, le zahteva večjo gospodarsko samostojnost, ali celo suverenost, saj nobena takšna zahteva z naše strani v vseh povojnih letih ni bila jasno formulirana, nasprotno, nikoli ni bilo zaželeno razjasnjevati račune o tem, kdo koga izkorišča. Vprašanja delitve družbenega proizvoda so bila zreducirana na takšno politično raven, da je bila zahteva po čistih računih že vnaprej kvalificirana kot politično neprimerna. Pri povprečnem družbenem proizvodu 3500 dolarjev na prebivalca in v času ko smo letno porabili 10 odstotkov družbenega proizvoda več, kot smo ga ustvarili, so materialna razmerja med republikami lahko še ostajala prikrita.

Dandanašnji je vztrajanje pri starih razmerjih vedno bolj nevzdržno. Na skupnost, ki ustvarja letno 5000 dolarjev družbenega proizvoda na posameznika, medtem ko je državno povprečje zdrsnilo na 1900, kljub relativni učinkovitosti, polni zaposlenosti in prislovično pozitivnem odnosu do dela ne more več zagotavljati učinkovitega razvoja in vedno bolj izgublja tekmo s sosedji. Če je bil koncem šestdesetih let naš življenjski standard skoraj približno enak tistemu v severni Italiji ali južni Avstriji, nam je danes ostalo le še trideset ali petintrideset odstotkov njihovega. Cilj teh primerjav ni objokovati izgubljeni raj potrošništva, ki res ni vrednota samo po sebi, a se mu tudi ni mogoče odpovedati po preprosti logiki, ki jo ponujajo nekateri dobromisleči, češ, lahko smo tudi malo lačni, le da živimo v miru.

V resnici, iz objektivnih razlogov, v sedanjem času nobene žrtve ne bi bile potrebne. Lahko bi živeli v miru in v relativnem udobju. In ne gre le za izgubljeno udobje, v naši krizi se razkrivajo globlji vzroki našega nezadovoljstva, vzroki, ki nam tudi zaželenega prihodnjega razvoja ne morejo zagotoviti.

Priznati bo namreč treba, da je bil celoten koncept našega družbenega razvoja nepravilen in neustrezen. Pretiravali smo z industrializacijo, zlorabili in preobremenili smo naravne zmogljivosti našega življenjskega prostora. Slovenija je ekološko obremenjena, kot da v njej živi 10 milijonov prebivalcev, čistega zraka nimamo več niti na vrh Triglava, polovico voda je onesnaženih za daljši čas, če ne kar za vselej, umira nam polovica gozdov. Vse, kar smo ustvarili zase, in vse, kar smo dali dugim, nerazvitim, še zdaleč ni plačano. Ne samo dolgove v tujini, tudi račun za onesnaženo okolje bodo plačevale prihodnje generacije. Samo za odpravo dveh velikih onesnaže-

valcev zraka, v Zasavju in v Šaleški dolini, bi potrebovali 600 milijonov dolarjev, ki jih seveda nimamo in jih za kaj takega zlepa ne bomo imeli. Zato bomo le počasi in s težavo uvajali novo tehnologijo, ki bi bila prilagojena našim naravnim zmogljivostim in bi zagotavljala nemoten razvoj avtohtonega prebivalstva, zdravo življenje in obstoj prihodnjim rodovom, kar bi moralo biti prva naloga nacionalne politike.

Zato vprašanja slovenske suverenosti, samobitnosti in samostojnosti niso le ideološka in ne le gospodarska vprašanja, temveč zadevajo celotno problematiko nadaljnega razvoja. Relativno majhna nacionalna skupnost, kot je naša, je za vse družbene spremembe dosti bolj občutljiva, kot so druge, večje skupnosti. Koncept postopne, neboleče stopitve narodov v eno samo jugoslovansko ljudstvo so nekateri naši kulturniki, seveda ob podpori določenih politikov, začeli problematizirati že v zgodnjih šestdesetih letih, kar zgovorno dokazuje tedanja polemika med Čosičem in Pirjevcem ter sedanji odmevi nanjo. Tedanjo koncepcijo odmiranja narodov je nedvomno zagovarjal jugoslovanski partijski vrh, vendar se je na kritiko in nasprotovanja odzival dovolj taktično. Oponente in kritike je odstranjeval iz političnega življenja, ideje pa je bolj ali manj sprejemal, s predpostavko, da se bodo načelne zamisli pač uresničile kasneje, ko bo razvoj sam pripeljal do njih.

Zakaj so se Slovenci že v šestdesetih letih začeli upirati ideji odmiranja narodov in njihovega stapljanja v enotno jugoslovansko ljudstvo? Zato, ker bi v procesu stapljanja kot majhen narod med prvimi začeli izgubljati svojo etnično identiteto, svoj jezik, svoj način življenja in bi se naša identiteta v kratkem času zreducirala na folklorno zanimivost. Celo tisti Slovenci, ki načelno ne bi nasprotovali uresničitvi marksistične teorije o odmiranju narodov, so začutili, da je ta proces vendar prenagel, psihološko nanj še niso bili povsem pripravljeni. Razumljiva ideja nacionalne združitve in vsestranske afirmacije slovenskega naroda je v svojem zgodovinskem razvoju doživela vrh šele z drugo svetovno vojno in z osvoboditvijo, razvoj nacionalnih institucij in vseh drugih oblik nacionalne identitete, po zgledu velikih narodov, se je začel naglo uresničevati šele po drugi svetovni vojni, čeprav so bili nastavki zanj opredeljeni že v predhodnem razvoju.

Z idejo socializma je slovenski narod dobil še dodatno, enakovredno oporno točko in dovolil bi si trditev, da je zamisel o republiki dela izjemno ustrezala naši mentaliteti in najširšim slojem ljudstva. Uresničevali so jo tudi tisti, ki niso povsem razumeli ali sploh niso vedeli za sintagmo o neprotislovnem povezovanju razrednega in nacionalnega. Na vrednoti dela, značilni za protestantizem, si je slovenski človek v povojnih letih tudi gradil materialno osnovo življenja, kakršne ni imel še nikoli dotlej. Identifikacija z vladajočimi načeli družbe je bila v drugi svetovni vojni skoraj popolna, kritični glasovi pa so postajali opazni že v šestdesetih letih. Dokler smo imeli relativno visok življenjski standard, je bila kazenska in politična represija proti oporečnikom še uspešna, ko pa so se začeli majati temelji blaginje, je tudi represija začela izgubljati socialno legitimnost.

Priča smo novemu obdobju v političnem razvoju slovenskega naroda. Na prizorišče stopajo politično osveščene množice, ki so jim bile prihranjene izkušnje predvojnega kapitalističnega sistema, izkušnje druge svetovne vojne in revolucije, večini tudi že izkušnje prvih povojnih let graditve materialnih in teoretičnih osnov nove družbe. Njihova zgodovinska zavest tudi ni obremenjena z izkušnjami evropskega in svetovnega razvoja v tem stoletju, zanima jih le doseženo stanje in si ga jemljejo za zgled. Zato obračajo hrbet našim zdaj že tradicionalnim vrednotam, razrednemu boju in vodilni vlogi Partije in zagotovilo za nadaljnji demokratični razvoj odkrivajo v političnem pluralizmu, v večstrankarskem parlamentarnem sistemu. Konflikt širših družbenih razsežnosti je skoraj neogiben. Kajti naš totalitarni družbeni sistem lahko vključuje v sebe vse nove zahteve in spodbude le v določeni meri, prehod v novo kvaliteto pa na podlagi reform obstoječega družbenega sistema najbrž ni možen.

Tako se naša aktualna družbena problematika zgoščuje okrog še ne povsem razrešene nacionalne problematike in okrog usode socializma.

V razreševanju nacionalne problematike smo nedvomno v zgodovinskem zaostanku za velikimi narodi Evrope. Če ne že udejaniti, moramo vsaj domisliti tisto, kar so oni storili v drugi polovici prejšnjega stoletja. Od kraja moramo opredeliti vse vidike nacionalne suverenosti, kot da bi se hoteli organizirati v lastno, samostojno državo. Če tega ne bomo storili zdaj, se bomo še dolga desetletja ukvarjali z nostalgijo po lastni državnosti. Zakaj se zavzemam za takojšnjo in vsestransko opredelitev vseh vidikov slovenske suverenosti? Zato, da bi bilo enkrat za vselej jasno, kdo je nosilec te suverenosti. Narod, ljudstvo, delavski razred, Partija, republika, zato, da bi bilo čimprej jasno in da bi iztrgali iz rok vse argumente tistim, ki nas nepresteno dolžijo, da hočemo razbiti Jugoslavijo, da bi bilo čimprej jasno, da nam ne gre za afirmacijo klasičnih oblik državnosti, da je federativna ureditev države dovolj dobra in uporabna, če zagotavlja enakopraven razvoj vseh narodov in narodnosti v svojem okviru, da bi bilo povsem jasno, da je mnoge elemente narodove suverenosti mogoče uresničevati le v sodelovanju in skupaj z drugimi narodi kot skupno funkcijo, v skupnem interesu, po kriterijih soglasja in ne, po kriterijih neke osamosvojene, posameznim narodom in narodnostim in njihovim teritorialnim organizacijskim enotam nadrejene in osamosvojene državne organizacije.

Vse to je treba storiti zato, da bi sami pri sebi dobili jasno podobo svoje možne prihodnosti, jasno podobo posledic za takšno ali drugačno ločitev.

Opredelitev za čimbolj samostojno in suvereno Slovenijo bi ta trenutek seveda bila (in je) v ostrem nasprotju z večinskim delom vladajočih političnih sil v Jugoslaviji.

Priložnost za opredelitev naših vizij, a tudi iluzij glede možne prihodnosti in nadaljnjega razvoja Slovenije, ponuja nova slovenska ustava. Za to nalogo je sedanjost zgodovinski trenutek. Podobni procesi bodo nastali tudi pri drugih jugoslovanskih narodih in nastala bo nova možnost za ustvarjanje novega sožitja jugoslovanskih narodov in narodnosti na demokratični osnovi, z afirmacijo pravic in svoboščin človeka, državljana, dani bodo novi temelji za pravno državo in za politični pluralizem. To bo nedvomno novo poglavje v zgodovini jugoslovanske države.

Ne samo v Sloveniji, v vsej Jugoslaviji se mora afirmirati nova politika, ki se bo opirala na opredeljena načela in na demokratično voljo večine. Z zgodovinskega prizorišča se bo morala umakniti politika, ki so jo opredeljevali kot umetnost možnega. Ta umetnost možnega (v narekovaju) se je uresničevala kot politikantstvo posameznikov, zaprtih skupin, posvečenih struktur, pogosto kot spretnjakarstvo, bolj cirkuška kot resnična umetnost. To je seveda zagovor nove politike, ki ne bo potrebovala in tudi ne gojila karizmatičnih osebnosti, kjer bosta pogoj napredka demokratična osveščenost in odgovornost večine, politični pooblašenci pa bodo le izvrševalci demokratično ugotovljenih ljudskih interesov.

Videti je, da so takšne demokratične zahteve v očitnem nasprotju z vodilnimi trendi sedanje jugoslovanske politike in bati se je, da so celo naši okviri razmišljanja možni in dopuščeni le zato, ker še ni najmanjših pogojev, da bi se lahko uresničili. Skratka: čustvovanje in fantaziranje je dopuščeno, ker ni realne možnosti, da bi se moglo uresničiti. Pravkar zapisana trditev hoče izraziti sodbu, da ob vsem demokratičnem vzdusju, ki ga doživljamo v Sloveniji in ga seveda priznavamo kot kvaliteto našega življenja, vendarle še ni bilo storjenega nič odločilnega, kar bi omogočilo novo kvaliteto našega družbenega življenja. Veljavni in delujoči so še vsi mehanizmi, ki bi omogočili vrnitev na staro, in ujetost v jugoslovanske okvire je še usodna.

Vendar na tej točki naša sodba ne bi smela biti prenačljena. Ni nam na razpolago dovolj informacij, premalo poznamo dejanska družbena gibanja v drugih okoljih in kljub temu, da so pobude za jugoslovansko demokratično iniciativo že glasne, ne poznamo dovolj njenih dejanskih možnosti. Jugoslovansko demokratično iniciativo je treba razumeti v najširšem smislu. Izhajajoč iz pravic državljana, posameznika, se hoče prizadevati za afirmacijo vseh atributov osebnosti ne glede na narodnost, raso, vero, ideologijo, kar je seveda mogoče tako, da se ti atributi kot enakovredni priznajo vsakemu posamezniku in da se v družbi tudi zagotovijo mehanizmi, ki bodo spoštovanje

teh atributov vsakemu posamezniku tudi zagotavljali, drugače gre le za propagiranje novega centralizma, za sistem enakopravnosti, v katerem bodo večje in vladajoče skupine bolj enakopravne od manjših in podrejenih. Iniciativa še ni razgrnila vseh svojih razsežnosti. Ko jih bo in če bo ponudila novo, demokratično razvojno raven, bo to obet skupne prihodnosti jugoslovanskih narodov.

Razmišljanje o aktualnih vprašanjih sedanjega družbenega trenutka se more izogniti vprašanjem o vlogi in pomenu revolucije, revolucionarnega izročila in revolucionarne perspektive tu in zdaj. Pri tem gre za razsežna in zahtevna teoretična vprašanja, ki jih ni mogoče odpraviti z levo roko, pa tudi za vprašanje vere v človekovo prihodnost, za vprašanja človekovega generičnega smisla v kozmosu in v zgodovini, za vprašanja socializma kot možnega družbenega reda, ki bi zagotavljal kar največjo svobodo in uveljavljanje vsakega posameznika. Gre pa tudi za povsem praktična družbena razmerja sedanjosti, za naš odnos do bližnje zgodovinske preteklosti, za vse tiste dogodke iz naše bližnje preteklosti, ki so se razvijali v znaku organiziranih prizadevanj za preobrazbo družbe na »višjo« razvojno raven.

Politična avantgarda se veri v socializem seveda ne more odreči, drugače bi se morala odreči svoji zgodovini in svoji legitimnosti. Prostor za upanje in vero v pravičen, demokratičen družbeni red seveda obstaja in ostaja, tej veri in temu upanju se človeštvo ne more odreči. Kako se bo družbeni red, ki bo to upanje uresničeval, imenoval, zdaj ni več tako pomembno. Praktični socializem, ki bi utemeljeval smisel revolucije, pa je trenutno v nezavirljivem stanju. Od Atlantika do Urala ne najdemo vzornega primera socialistične družbe, ki bi bila privlačna za sedanje in prihodnje generacije. Te vse bolj zanimajo praktične življenjske rešitve, ki bodo omogočale njihovo delovno in duhovno uresničevanje, ob tem pa vse pridobitve revolucij in kapitalizma štejejo za samoumevne. Socializem sam po sebi ni več atraktiven program. Ne samo da teoretično ni več povsem jasno, kaj to je, saj je možnih 187 definicij socializma, slišati je že glasove iz znanstvenih krogov, ki socializem razglašajo za napako v mišljenju in spoznavanju družbe. Ta naj bi izvirala iz Marxa, iz njegove enostranske analize kapitalizma, socializem pa je refleksija te zmotne analize.

Uveljavlja se tudi spoznanje, da na ekonomskem področju ni možna nobena revolucija, možen je le postopen razvoj. Revolucija je potemtakem po tej miselnosti predvsem in zlasti politično dejanje. V luči novih znanj in opredelitev se nam znova zastavlja vprašanje vrednotenja vse naše zgodovine, predvsem pa se zastavlja vprašanje naših opredelitev za prihodnost.

Naša revolucionarna praksa je od začetka do današnjih dni obremenjena s številnimi hipotekami. Revolucionarna morala se je in se še utemeljuje z lastnimi merili, ta večkrat ne prenesejo časovne preizkušnje. Kar je bilo nekoč prav in nujno, ni vselej sprejemljivo za današnji čas, za nove generacije. Vojna generacija je mnoge teme monopolizirala in tabuizirala. Procesi detabuiziranja in demonopoliziranja so boleči in na zavesti sodobnega človeka povzročajo moralne brazgotine.

A ne samo moralne, tudi ekonomske in politične. Ekonomske so evidentne, o njih priča naš ekonomski položaj. Na političnem področju je kot bistven primanjkljaj naše revolucionarne prakse treba danes šteti nedorečen odnos do nacionalnega vprašanja, tako v matični Sloveniji, še posebej pa v odnosu do zemeljskih Slovencev. Na Tržaškem se je to kazalo v dajanju prednosti razrednim odnosom pred nacionalnimi, na Koroškem v medlem, neodločnem odnosu pri uveljavljanju 7. člena državne pogodbe z Avstrijo. Ne Slovenija ne Jugoslavija na tem področju nista storili vsega, kar bi bili lahko storili, vzroke za sorazmerno hitro asimilacijo koroških Slovencev je treba iskati tudi v tem odnosu. Kamorkoli se ozremo, na vseh področjih družbenega življenja, v preteklosti in v sedanjosti, se nam številni segmenti družbenega življenja vnovič problematizirajo. Vsaka generacija znova in po svoje interpretira zgodovino.

Ljubljana, 17. januarja 1989

Borec
v času in prostoru

OKROGLA MIZA

Od ustanovitve revije Borec je preteklo štirideset let! Leta 1947, ko je bila ustanovljena borčevska organizacija, in še nekaj let pozneje, je bil Borec organizacijsko glasilo, spremljal in usmerjal je predvsem njeno organizacijsko delovanje.

Od vsega začetka je bila obravnava različnih pomembnih in značilnih dogodkov v narodnoosvobodilni vojni sestavni del revije, z leti pa je spominsko in dokumentarno gradivo dobivalo vse večji obseg in pomen. Borec je postal mesečnik, vlogo organizacijskega glasila Zveze borcev so prevzemale druge publikacije.

Revija Borec je z odprtim, kritičnim in vsestranskim obravnavanjem dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, Jugoslaviji in povsod po svetu, kjer so Slovenci in Jugoslovani med drugo svetovno vojno sodelovali v protifašističnem boju, postala pomemben in v mnogih pogledih kar nepogrešljiv vir za znanstveno in publicistično obravnavanje narodnoosvobodilnega boja in druge svetovne vojne.

Revija Borec si je prizadevala, da bi spremljala tudi umetniško dejavnost med narodnoosvobodilnim bojem pa tudi vse druge dejavnosti, ki so vsebinsko izhajale iz obravnavanega zgodovinskega obdobja. Prizadevala si je, da bi zlasti umetniške in kulturne dejavnosti kritično vrednotila in jih afirmirala s stališča osvobodilnih in revolucionarnih tradicij. Toda pri tej svoji aktivnosti je bila manj uspešna in ni se ji posrečilo v celoti uresničiti tega poslanstva. Razlogi za to so številni, bili so izraz razmerij v naši družbi in zlasti v duhovnem življenju, izraz pluralističnih pogledov na pridobitve osvobodilnega boja in na naš nadaljnji družbeni razvoj. Gledano z druge plati, so dosežki publicistike na tem področju bili izraz kritičnega in ustvarjalnega dometa partizanske generacije in vseh, ki so tudi v teoretičnem pogledu sledili pridobitvam osvobodilnega boja in si prizadevali na področju kritike in ustvarjalne teorije afirmirati revolucionarna izhodišča.

Na splošno bi lahko rekli, da je bila revija Borec iste usode, kot naša povojna družba, da je sledila njenim spremembam, teoretičnim in socialnim gibanjem, ki so jo opredeljevali v trenutku njenega vsakokratnega razvoja. Revija Borec je tudi v svojem sedanjem trenutku iste usode kot družba, iz katere je rasla in za katero se je bolj ali manj zavzeto opredeljevala. Če smo kritični, moramo priznati, da ne v preteklosti ne v sedanjosti ni bistveno presegla družbenega okolja ne v teoretičnem ne v praktično organizacijskem pogledu.

Zaradi tega in ne samo zaradi bogate spominske in publicistične bere štirih desetletij je ugledna obletnica revije priložnost za vsestransko oceno njene prehojene poti, za iskanje in opredeljevanje njenih možnosti za nadaljnji razvoj, možnosti za njeno nadaljnje delovanje v družbenih razmerah, ki bodo bistveno drugačne od tistih, v katerih je revija delovala minula štiri desetletja.

Odgovoriti moramo na vprašanje, ali Borec ni bil izrazito generacijska revija, revija udeležencev narodnoosvobodilnega boja. Je ta generacija o sebi in o svojem času povedala vse, kar je imela povedati? Ali pa je morda k tej podobi generacije in časa treba še kaj dodati? Kaj s stališča te generacije same, kaj s stališča njenih dedičev in naslednikov.

S temi vprašanji in še mnogimi drugimi, ki jih je mogoče slutiti v njihovem ozadju in bi jih morda radi izrekli tudi vi, se obračamo na vas s predlogom, da v razmišljanju in iskanju odgovorov aktivno sodelujete.

Uredništvo revije Borec želi namreč delovno zaznamovati štirideseto obletnico obstoja in delovanja revije. Sklicalo bo delovni posvet, na katerem naj bi udeleženci kritično ocenili njeno dosedanje delo, predvsem pa njene možnosti za nadaljnje delovanje, za oblikovanje zavesti, ki bo pomagala odpravljati sedanjo gospodarsko in splošno družbeno krizo ter oblikovati družbo prihodnosti, slovensko in jugoslovansko, z vsemi protislovji, ki izhajajo iz nerešenih narodnostih, a tudi razrednih vprašanj.

Da bi revija Borec mogla obstajati in delovati tudi v prihodnje, je treba vedeti, s kakšnih splošnih teoretičnih izhodišč naj deluje, kdo so njeni dejanski in potencialni sodelavci, kdo njeni možni bralci in podporniki.

Prepričani smo, da ste o vsem tem pripravljeni razmišljati skupaj z nami.

LADO POHAR

V odsotnosti predsednika Polaka vas v imenu ustanovitelja revije lepo pozdravljam. Zahvaljujem se vam, da ste se odzvali našemu skupnemu vabilu na ta posvet. Posebno tistim, ki ste prišli po napornem delavniku. Naloge in namen posveta je že označil tovariš Kavčič v vabilu. Namen je torej dvojen: prvič, da proslavimo častitljivo, štiridesetletnico izhajanja naše revije, in drugič, da analiziramo njeno vsebino in se hkrati dogovorimo tudi o tem, kako naprej.

Kar zadeva prvi namen, mi je pripadla prijetna dolžnost, da v imenu Republiškega odbora ZZB NOV Slovenije čestitam vsem, ki že vrsto let in še danes na kakršenkoli način prispevate k dolgoletnemu izhajanju revije, njenemu razvoju in napredku. V prvi vrsti vsem njenim sodelavcem, ustvarjalcem vsebine in likovne reprezentacije pa članom izdajateljskega sveta in uredniškega odbora, založniku in na koncu, vendar ne nazadnje, njeni glavni urednici Mileni Štrajnar. Tukaj nas je kar lepo število, ki iz lastnih izkušenj vemo, kako odgovorno, garaško in tudi nehvaležno je redakcijsko delo. Težaško je že v normalnih razmerah, kaj šele v današnjih, zlasti še ob dejstvu, o katerem pravimo, da gre za urad enega človeka – one mens oziroma one women's office), ali kot pravijo Tržačani v zbadljivki na račun miljskega župana: Ordina poi fa solo! – sam ukaže, pa tudi sam mora ta ukaz izpolniti.

Tradicija je, da Borec svoje jubileje proslavlja z delovnimi posveti. Zato bi zdaj prešel kar na ta drugi del. Preden pa bom predal besedo Vladimirju Kavčiču, ki bo vodil posvet, bi rad – da se mi ne bo treba ponovno oglašati – povedal nekaj misli o tem, kaj pričakujem, da bi morali danes na tem posvetu pojasniti in ugotoviti.

Mislím, da moramo, prvič, tudi ob tej priložnosti najprej pohvaliti kontinuirano prizadevanje vseh, ki pripomorete k temu, da se je revija kljub vsem težavam obdržala nad vodo, in ne glede na razne kritike in poglede ugotoviti, da je bil na tej poti, lahko rečemo, na tej stalnici, tudi v zadnjem času napravljen nov korak naprej. Drugič, zavoljo tega se nam danes verjetno ne bo treba naprezati za to, da bi oblikovali popolnoma novo zasnovo revije oziroma kako novo revolucionarno uredniško politiko. Zadnji posvet s tako nalogo je bil tu pri nas pred štirimi leti in najbrže bi bilo prav, če bi zdaj predvsem ugotovili, kako se uresničuje zasnova oziroma usmeritev, ki smo jo takrat izoblikovali. Pa tudi ta slednja, ki sta ji oba nova organa upravljanja – izdajateljski svet in uredniški odbor, odprla pot v zadnjih številkah revije.

Bogdan Osolnik, ki je vodil podobno analizo pred več kot desetimi leti in tudi že omenjeno pred štirimi, je takrat opredelil Borca kot revijo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnega izročila. Namenjena naj ne bi bila samo borcem, ampak vsem, ki se ukvarjajo z zgodovinopisjem narodnoosvobodilnega boja in ohranjanjem tega izročila.

Verjetno bi se morali najprej vprašati, kakšen je bil odziv nove usmeritve pri naročnikih oziroma bralch in ali še obstaja taka struktura bralcev, kot jo je načrtoval zadnji posvet. O pravilnosti nove usmeritve po svoje priča tudi naklada. Ta sicer stalno pada od takrat, ko smo imeli v dobrih »starih časih« 6.000 naročnikov, nato 3.000 in 2.000 do današnjih 1.800. Vendar doživljajo podoben razvoj tudi druge revije in naš nikakor ni izjemen, še manj pa katastrofalen.

Slišati je mnenje, da bi brez take nove usmeritve število naročnikov še bolj padlo. So pa tudi drugačna, češ da jih je povzročila prav taka orientacija oziroma da se bo spričo nje upadanje še nadaljevalo. Mojemu razmišljanju o tem sta bili v pomoč sodbi dveh mlajših ljudi. Prva je Vitje Mazovca, sekretarja sveta za tradicijo Republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, ob improvizirani analizi številik zadnjih dveh let; avtor jo je sklenil takole: »Revija se je v zadnjem času vsebinsko obogatila, pridobila dokaj stalen krog bralcev oziroma naročnikov. Ima široko zaledje sodelavcev, in kar je še pomembneje, vedno več mlajših. S takim konceptom se je zasidrala v slovenski kulturni prostor, hkrati pa uspešno uresničuje programsko zasnovo ustanovitelja.«

Drugo je mnenje odsotnega povabljenega na posvet iz Maribora, Janeza Švajncerja mlajšega, ki je svojo razpravo poslal v pisni obliki z naslednjim pogledom naprej: »Borec naj bo tak kot je, naj piše tako, kot piše zadnja leta, naj piše predvsem resnico in tako ostane znanecem zapisan v naš čas. Resnico naj piše zato, ker neresnica pelje samo k temu, da je potem, ko ni več mogoče predpisovati odmeva, ob neresnici popljudana tudi resnica, tisto, kar zares ne bi smelo biti popljudano.«

Ker je iskanje resnice zares temeljno vprašanje, ni naključje, da se to pojavlja in ponavlja v razpravah o usmeritvi revije ob skoraj vseh njenih obletnicah. Tako zdaj ob štirideseti, pa ob tisti pred štirimi in desetimi leti, ko smo med drugim razpravljali o zgodovinski in umetniški resnici. Te dni je o podobni temi v intervjuju za Delo češki skladatelj Peter Eben rekel, da lahko umetnost pomaga človeku pri njegovi nalogi spreminjati svet. Širi prostor resnice in lepote. Za razliko od tehnike ima sposobnost in moč, pa tudi pogum za izražanje resnice.

Prehajam na predlog, da naj bi danes v prvi vrsti razpravljali o tem, ali je in kako je revija uresničevala sugestije zadnjega posveta. Ta pogovor bi želel usmeriti tudi na naslednja vprašanja:

1. Ali še velja ali pa se je spremenilo razmerje v strukturi bralcev 50 : 50, to je polovica iz borčevske populacije, polovica pa šole, kulturne, raziskovalne in druge ustanove, vzgojitelji itn.? Logično je, da upada delež borcev, zanimivo pa bi bilo ugotoviti oziroma zbrati podatke, kdo stopa na njihovo mesto.

2. Kako se uresničuje sugestija o tako imenovanem medresornem pristopu oziroma da ne bi preteklosti opisovala samo zgodovina, temveč tudi druge vede, ki bi pomagale poustvarjati avtentično podobo, duha časa in ljudi v narodnoosvobodilnem boju, kot so se na zadnjem posvetu izrazili nekateri?

3. Ali se je že izoblikovalo ustvarjalno, duhovno jedro, o katerem je takrat govoril tovariš Kavčič, ko je rekel, da naj bi »neka grupacija ljudi, ki so podobno usmerjeni, podobno razmišljajo, imajo pred seboj sorodne družbene cilje, usmerjala delo uredniškega odbora«? Torej, če se je, koliko se je to jedro izoblikovalo?

4. Kako delujeta na podlagi takšnega ustvarjalnega jedra uredniški odbor in izdajateljski svet? Ali so bile v tem smislu zasnovane, prediskutirane in usklajene zadnje številke? Kakšen je odmev na izredne številke z literarno dokumentarno ambicijo? Ali je ta oblika stalna in čvrsta orientacija ali le izhod v sili oziroma za uredništvo lažja pot?

Na ugotavljanje o tem, kako se uresničuje dosedanja zasnova, bi morali verjetno navezati razmišljanja o tem, ali in kaj bi bilo treba morda v tej zasnovi po tem času korigirati, izpopolniti, dograditi, ne le zato ker se nobena usmeritev nikoli ne more stoodstotno uresničiti, temveč bolj zato, ker so se v zadnjem času spremenili družbeni okviri in prostor delovanja revije.

Med sugestijami te vrste bi omenil že pred leti izrečeno zahtevo, da naj bi se ob stalni zgodovinski komponenti narodnoosvobodilnega boja dajal večji poudarek tudi povojnemu obdobju. Hkrati pa, da bi v novih, dramatičnih okoliščinah sedanjosti vključevali v revijo tudi zamisli o snovanju naše prihodnosti. Obstaja sugestija, da bi najsposobnejši ljudje iz borčevske organizacije sodelovali s prispevki s področja gospodarstva, politike, znanosti, raziskovanja in drugih dejavnosti in v njih razmišljali, kako trasirati našo bodočnost. Revija bi tako postala prostor, kjer bi se vrhunske

strokovnjaki oglašali s svojimi pogledi tako na pereča družbena vprašanja kot na tista o naši prihodnosti.

Za razmislek oziroma v razpravo dodajam tudi predlog o večjem poudarku na specifičnih borčevskih vprašanjih, od ekonomskih do socialnih. Končal pa bi z vprašanjem, ali so morda ovire na relaciji revija-ustanovitelj-založnik. Kar zadeva ustanovitelja, ga ne zastopam sam, ampak je tukaj danes več članov tako našega predsedstva kot tistih, ki so člani v samoupravnih telesih revije. Vsi bomo sodelovali v razpravi in nato naša skupna stališča in predloge posredovali predsedstvu, ki jih bo brez dvoma verificiralo.

MILENA ŠTRAJNAR

Sprehod skozi čas bo kratek, štirideset let je častitljiva doba in govori tudi sama zase. In uredniki? Rado Zakonjšek, Bojan Ajdič, France Šušteršič, Vojko Novak, Črtomir Šinkovec in Milena Štrajnar.

Zdi se, da je le malo revij, ki bi tolikokrat in tako korenito spreminjale svoj koncept, kot se je to dogajalo Borecu. V prvem obdobju je revija polna neposrednih, živih spominov iz doživetij narodnoosvobodilnega boja: pravo bogastvo zgodovinskega izročila. V drugem obdobju kot organizacijsko glasilo Zveze borcev zaide v določeno skrajnost: pristna pričevanja o zgodovini stopijo v ozadje, študiosnega zgodovinopisja na straneh revije še ni. Pride do ustanovitve TV 15, tednika z aktualno družbenopolitično vsebino: revija z ne docela izoblikovanim profilom se ne more izogniti vzporedja s TV 15, nejevolja naročnikov: od začetnih 6.000 jih ostane polovica. Dilema je nujna: najti osnovo, ki bo zagotovila ustrezno mesto v slovenskem revijalnem tisku ali jo ukiniti. Leta 1972 pade odločitev: Borec naj bo revija za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij. Začetna iskanja, nekaj uspešnih letnikov. Vrsta subjektivnih in objektivnih vzrokov revijo vdrugo pripelje na rob eksistenčne krize: naklada 2.000, skromen obseg, neredno izhajanje. Leto 1980: še en poskus. Ob uredniškem svetu z bogatimi izkušnjami, med njimi vrsta uglednih zgodovinarjev, novo uredniško ime: Milena Štrajnar. Začnemo, lahko bi rekli, s pozabljeno revijo. Spomnim se vprašanja tovariša Vipotnika: »Ali Borec sploh še izhaja?« Šele leta 1985 se nam pridruži uredniški odbor: Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe in Rapa Šuklje, uredniški svet se preimenuje v izdajateljski svet, obogatijo ga nova imena. Predsednik: Radko Polič.

Leto 1986: po enoletnem vedevejevstvu dr. Miroslava Stiplovška je za predsednika izdajateljskega sveta imenovan Vladimir Kavčič.

Tako smo začeli. Odmevi prvih bralcev: nekateri so bili nad vsebinsko in oblikovno pretno navdušeni, hvalili so jo, drugi je niso razumeli, pa so se začudeni odmikali, tretjim ni bila všeč in so zoper njo ostro protestirali. Okusi se do danes niso kaj dosti spremenili.

Uredniška politika. Odgovor na vprašanje, kako smo uresničevali dogovorjeno, sem skušala poiskati v dveh temeljnih dokumentih: v zapisu pogovora Borec v času in prostoru (srečanje, podobno današnjemu, le brez jubilejne oznake) iz leta 1985 in v zapisniku redne letne seje izdajateljskega sveta v burnem, dramatičnem letu 1987.

Leto 1985

1. Poudarjena je nujnost zgodovinske komponente: na eni strani prispevki poklicnih strokovnjakov, opremljeni z znanstvenim aparatom, na drugi spominska pričevanja, ki bodo osvetljevala duha in podobo tega izjemnega časa in izjemnih ljudi. (ODGOVOR: Zgodovinska komponenta je naša stalnica. Tako je, na primer, v prvi številki letnika 1989 predstavljeno z avtorskimi sinopsi v slovenskem in angleškem jeziku – novost, s katero vstopa revija Borec enakopravneje v krog strokovnih revij – kar osem

prispevkov k zgodovini narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije, letnik 1988 pa je bil eden najbogatejših s spominskimi pričevanji.)

2. Borec naj objavlja gradivo s pozitivnim in negativnim predznakom, le tako bodo zavrnjeni pogledi, ki vidijo v narodnoosvobodilnem boju le slabo, hkrati pa se je treba odločno postaviti po robu posameznim poskusom razvrstitja tega boja ali njegovega enostranskemu prikazovanju. (ODGOVOR: Čas, nabit s takšnimi poskusi, skromna kadrovska zasedba in prezaposlenost članov uredniškega odbora in izdajateljskega sveta sta storili svoje: odzivnost žal ostaja vse preveč v okviru sej uredniškega odbora.)

3. Delavsko in socialistično gibanje je izjemno širok in pester socialni in idejni prostor. In če je narodnoosvobodilni boj tudi socialni boj, potem moramo razširiti zgodovinski čas tega boja na celo stoletje in na vsa imena v tem stoletju in ne obravnavati le časa po Čebinah, čeprav se zavedamo pomembnosti tega srečanja. (ODGOVOR: V januarski številki letošnjega letnika bo, na primer, predstavljena okrogla miza Abditusova politična in socialna misel in v februarški okrogla miza, organizirana ob stodvajsetletnici sindikalnega gibanja na Slovenskem.)

4. Vedno bolj se kaže potreba, da govorimo o tem, kar zgodovinarji označujemo s poveljno zgodovino. (ODGOVOR: Naj omenim Martina Menceja in njegova pričevanja iz 10. številke lanskega letnika in opozorim na imenitne spomine Logarske Mice, ki bodo objavljeni v februarški številki.)

5. Odkrivajo se novi pogledi na medvojna dogajanja, piše se nova zgodovina. (ODGOVOR: Zgodovinopisje ne bo moglo, na primer, mimo trojne številke Borca iz leta 1986, znane kot ljubljanska številka, delo Ade Krivic-Dequal in Hele Skulj, in ne mimo študije Milana Brezovarja o grobovih padlih borcev in talcev na ljubljanskih Žalah. In še bi lahko naštevati.)

To je le nekaj osrednjih uredniških poudarkov.

Leto 1987

Spornih primerov na relaciji urednica-ustanovitelj je kar nekaj: zaradi nekaterih prispevkov smo deležni ostrih komentarjev. Posamezni avtorji so nezaželeni, nekaj prispevkov obtiči v uredniškem predalu, v ta čas sodi tudi protestni odstop Mileta Pavlina iz uredniškega odbora. Postavljeno je vprašanje: »Ali je revija Borec ostala zvesta morali, miselnosti osvobodilnih sil med narodnoosvobodilnim bojem?« In: »Če bi kršila ta načela, potem bi bilo hudo!« je poudarjeno na seji izdajateljskega sveta. »Treba je ostati zvest tistemu, kar smo doživljali, zvest človečnosti.«

Bralec nam piše: »Če bi rekel samo, da čestitam vaši prizadevnosti, delavnosti, izdajdljivosti, gotovo tudi pogumu, predvsem pa dosledni poštenosti, bi to morda zvenelo plehko. Gre za dosti več! Mimo pričevanj, ki so me zelo pretresla, gre za zgodbo o Neži in njenem bunkerju Vlasta Kopača, ki je bila pika na i vse dosedanje vsebine v reviji, obenem pa odpira nova vprašanja, pred katerimi sem se zgrozil ob pomisli na vse različne možnosti, zakaj se je vse to dogajalo. (Tudi že pred Kopačem in še po njegovem primeru.) Vse to me do dna pretresa. Samo ob neki ne prav določeni viziji, ki presega, kar nas v življenju lahko prizadene (ki presega vse strukture in družbene mite), lahko človek preživi in še naprej vztraja. In še nekaj je, kar odlikuje nekatere zvezke Borca: preveč jih globok humanizem, ne sentimentalni, ceneni, navidezen, marveč pristno človeški, resnicoljuben, razumevajoč za vse človeško – do meje, kjer se človeško neha.«

Slišimo tudi: »Revija Borec je prostor, kjer še vedno od vseh slovenskih publikacij najbolj urejeno in resnobno odmeva čas naše osvoboditve, nacionalne in socialne.«

Leto 1988

Je mirnejše, ustvarjalno: letnik, ki ga bo verjetno težko preseči. »Vseh 150 strani revije Borec pomeni upoštevanja vredno osvetlitev sodobne zgodovine,« preberemo v eni izmed ocen, objavljenih v Delu. Ostajamo pri dosedanjih programski in oblikovni zasnovi. Odprto ostane vprašanje aktualnega odzivanja. Politiziranje Borca se v njegovi zgodovini ni obneslo, čas pa je tak, da brez politične publicistike ne bo šlo! Zaenkrat

smo se odločili oživiti pogovore, ki naj bi aktualistično dopolnjevali opisano globalno usmeritev revije, orientacijo preteklih osmih let.

Sklepne misli. Skrb zbuja naklada: v letošnjem kolofonu imamo zapisano številko 1.800. Zdaj že lahko ugotovimo, da ne gre za nihanje naročnikov, temveč za njihovo konstantno padanje. Razmerje v strukturi bralcev 50 : 50 se je prevesilo v korist neborčevske populacije, zdaj je 30 : 70. Poglejmo si še primerjavo med letoma 1985 in 1988: posamezniki 641 – 469, organizacije 595 – 504, šole 454 – 464. Osip med posamezniki je razumljiv, saj gre za naročnike iz borčevskih vrst, odpadajo delovne organizacije, ki jih je, ne vem kdaj in zakaj, prineslo med naročnike, odpovedujejo borčevske organizacije (pravijo, da zaradi pomanjkanja finančnih sredstev), v znanstvenoraziskovalnih ustanovah, muzejih, knjižnicah itd. osipa ni. Čeprav je osip v šolah najmanjši, zadnja gibanja – ob podatku, da je naročenih na revijo le dve tretjini osnovnih in srednjih šol – kažejo skrb zbujujoč trend, saj gre za revijo, »ki bi lahko prispevala k drugačnemu pouku zgodovine, morda tudi k drugačnemu pogledu mlade generacije na zgodovino« (Peter Winkler).

In odmevnost? Ugotovimo lahko, da se zanimanje zanjo povečuje, predvsem ima več nenaročnih bralcev. Ni pa to povečanje zadostno.

Kaj storiti? Čas pred osmimi leti, ko sem revijo ponujala sama, je mimo. Kdo se bo tega lotil? Domača založniška hiša (Borec) ni v stanju zagotoviti našemu uredništvu niti delovnih prostorov, da ne govorim o možnosti preverjanja tržne zanimivosti, prodornejših prodajnih akcijah ipd. Takšno stanje pa je za takó specializirano revijo tudi lahko usodno. Hvala.

DR. TONE FERENC

Dovolite mi, da kot sotrudnik revije in bivši član uredniškega odbora čestitam izdajatelju in še zlasti urednikom za lep življenjski jubilej. Kdor pozna povojno revijalno življenje, bo pritrdil, da pomeni štiridesetletno neprekinjeno izhajanje revije določen uspeh. Glede na to, da je revija Borec bolj ali manj vseskozi izražala poglede in mišljenje generacije, ki je izbojevala naš narodnoosvobodilni boj in dolgo časa – kdo bi rekel predolgo, drugi prekratko – vodila našo družbo, reviji ni nikoli grozila nevarnost, da bo prenehala izhajati. So pa zlasti v razmerah gmotnega pomanjkanja občasno postavljali vprašanje ustreznosti njenega nadaljnjega izhajanja.

Predsednik izdajateljskega sveta revije Vladimir Kavčič je v svojem prispevku na kratko ocenil pomen revije v preteklosti in postavil nekaj vprašanj, na katera naj bi odgovorili na tem sestanku. Najprej želim povedati to, da soglašam z njegovo oceno, da je revija bila in je še v mnogih pogledih kar nepogrešljiv vir za znanstveno in publicistično obravnavanje narodnoosvobodilnega boja in druge svetovne vojne. Na stotine znanstvenih in strokovnih razprav, objav zgodovinskih virov iz naših in tujih arhivov, spominov in pričevanj itd. so tisto bogastvo, mimo katerega ne more resen znanstvenik pri obravnavi zgodovine našega osvobodilnega boja.

Mimogrede naj omenim, da so nekateri članki odmevali tudi prek meja Jugoslavije (razpravo o esesovskem majorju Christianu Wirthu je prevedlo tržaško sodišče v italijanščino in uporabilo pri znani sodni obravnavi proti častnikom akcijske skupine »Reinhard« v Trstu, razpravo o nemški policiji v operacijski coni »Jadransko primorje« pa je v italijanskem prevodu objavila revija znanstvenega inštituta v Vidmu (Udinah) itn. Vrsta člankov, objavljenih v reviji Borec, je nato izšla zbrana v knjižni obliki in doživela celo ponatis.

Jasno je, da revija Borec ni mogla biti vedno na enaki strokovni višini. Če ne upoštevam spominov in pričevanj, ki so zelo dobrodošel zgodovinski vir, je kakovost drugega objavljenega gradiva bila in je še vedno odvisna od urednikove razgledanosti in možnosti pritegovanja kakovostnih piscev. Glede sedanjega stanja, ko je Borec revija

za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij, je kar prav, da je v izdajateljskem svetu in uredniškem odboru več mladih poklicnih zgodovinarjev in drugih humanistov. Sodim pa, da bi lahko bil njihov prispevek pri objavljanju poglobljenih člankov o narodnoosvobodilnem boju večji.

Soglašam tudi s Kavčičem, da je bila revija manj uspešna pri kritičnem ocenjevanju umetniških in kulturnih dejavnosti in njihovi afirmaciji s stališča osvobodilnih in revolucionarnih tradicij. Mislim, da uredništvu razen občasno ni uspelo pridobiti stalnejših umetnostnih kritikov, kot mu ni uspelo razviti stalnega polemiškega oddelka (rubrike); nekaj poskusov je hitro zdrsnilo na nezaželeno raven, kot se to godi večinoma tudi pri drugih revijah. Najbrž so tudi naše zmogljivosti prešibke, da bi mogli v vseh revijah razviti pravo polemiško dejavnost. Kar pa se tiče ohranjanja revolucionarnih izročil, o tem imam svoje mnenje in bi moja razprava presegla namen tega slavnostnega trenutka.

O vprašanjih, ki jih postavlja Kavčič, bi povedal tole: prvič, Borec je bil precej časa generacijska revija, revija udeležencev narodnoosvobodilnega boja. S pritegnitvijo mlajših piscev, zlasti poklicnih zgodovinarjev, etnologov itd. (in teh sedaj v izdajateljskem svetu in uredniškem odboru ni malo), presega revija eno generacijo, to je t. i. narodnoosvobodilno, in postaja in naj bi postajala še bolj strokovno zgodovinska. Mislim, da narodnoosvobodilna generacija ni povedala vsega, kar bi morala povedati, in vprašanje je, ali bo iz razumljivih razlogov (neustavljivo staranje) to lahko storila.

Vendar ali ni prav v poslednjem času vrsta Ljubljancev reviji Borec izpovedala svoje doživljanje, ki jih je cela desetletja z bolečino kot školjka biser nosila zaprte v sebi? Rastejo pa tudi mlajši zgodovinski rodovi, ki imajo kaj povedati, ne sicer iz lastnega doživljanja te zgodovine, temveč iz proučevanja virov, ki šele postajajo dostopni oziroma bodo dostopni šele čez nekaj desetletij. Slišal sem, da ljudje z zanimanjem prebirajo poročila zavezniških častnikov iz narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ki jih je nekaj objavila revija Borec. Poleg tega bo z odmikom časa in demokratizacijo našega duhovnega življenja mogoče nekatere dogodke, dejanja, osebnosti itd. presojati stvarnejše, čeprav bo narodnoosvobodilni boj sam ostal eno največjih dejanj v naši narodni zgodovini, če ne sploh največje dejanje.

Odgovarjam torej pritrldilno na vprašanje, ali bo treba k podobi, ki jo je naslikala narodnoosvobodilna generacija, dodati še marsikaj. Želeli bi, da bi omenjena generacija povedala še marsikaj, zlasti še kaj pomembnega, kar ni bilo zapisano ali pa se ni ohranilo. Mislim, da je bilo v poslednjem času – bolj s strani leposlovja kot zgodovine – postavljenih nekaj vprašanj, na katera bi lahko odgovorili samo udeleženci narodnoosvobodilnega boja: žal pa nekateri vztrajno molčijo. Je pa tudi res, da nekaterim piscem, ne iz vrst udeležencev narodnoosvobodilnega boja ali zgodovinarjev, iskrene izpovedi ali kritična obravnava nekaterih plati narodnoosvobodilnega boja služijo za izkrivljanje njegovega značaja ali njegovo obrekovanje. Se mar »ugotovitve« nekaterih »raziskovalcev« pri nas doma ne ujemajo z »ugotovitvami« kakšnih zadrtih klerofašistov v tujini? Pripadam generaciji, ki ni sodelovala v narodnoosvobodilnem boju. Sem mar njen dedič ali naslednik ali samo proučevalec njenega boja? To se lahko sprašujem, vem pa, da bodo šele prihodnje generacije lahko dale pravo in celostno, sintetično podobo narodnoosvobodilnega boja.

Zato želimo, da naj revija Borec živi še naprej. Da bi lahko še bolj služila zgodovinopisju, obnavljam svoj predlog, naj ustanovitelj, izdajatelj in uredništvo skrbijo za nujno potrebno bibliografijo razprav, člankov itd. iz revije za preteklih štirideset let. Kajti takšna bibliografija je nujen pripomoček za raziskovalno delo.

IVAN JAN

Borec je v teh desetletjih odigral svojo veliko vlogo. Spremljam ga od vsega začetka, zato sem lahko doživljal njegovo rast, iskanje poti pri urejanju in njegovo mesto v

družbi, zlasti v vrstah borcev. V začetku je bilo malo gradiva in tudi mi smo bili v glavnem nezreli, zato pa so bila opisana doživetja še taka, da so dišala po partizanstvu. Osnovo so dajali že izkušeni pisci borci. A sčasoma smo z Borcem rasli tudi nekateri med nami. Tisti, ki se ukvarjajo z opisovanjem narodnoosvobodilnega boja, preprosto ne morejo mimo revije, nekateri letniki so izredno bogati. Ta razvoj so seveda spremljali vzponi in padci, kar je povsem normalno. In zdaj, po toliko letih, je uredništvu treba čestitati za marsikaj storjenega, za na novo ubrano pot.

Iz osebnih izkušenj vem, kako sem ne le s svojimi občasnimi prispevki, marveč tudi kot urednik oddaje Še pomnite, tovariši sodeloval v reviji tudi z raznimi zapisi iz te oddaje. S temi predvsem v letih 1965–1971. Do tega je prišlo predvsem zaradi tega, ker je bil v teh letih odgovorni honorarni urednik Borca hkrati tudi urednik govornega programa Radia Ljubljana Vojko Novak. Morda je bilo teh oddaj v Borcu še preveč, čeravno niso bile slabe. Izbiral sem boljše.

Zdaj pa nekaj besed o trenutnem dogajanju pri nas in nekaj primerov, ki bi morali dobiti odmev tudi v Borcu. Na primer:

Na oktobrskem zborovanju zgodovinarjev v Ptujju ob sedemdesetletnici ustanovitve Jugoslavije (1918. leta) smo ob zelo poglobljenih in zanimivih referatih (na primer dr. Vasilija Melika), zgledno podanih predavanjih in ocenah slišali nekaj dokaj čudnih, enostranskih vrednotenj dr. Antona Korošca. Iz podanega je bil dr. Korošec predvsem velik Slovenec itd., nič pa nismo slišali o tem, kakšen notranji minister kraljevske vlade je bil, nič o tem, da so bile njegove roke že 1920. leta umazane s krvjo stavkajočih železničarjev na Zaloški cesti v Ljubljani, ali o preganjanju stavkajočih tekstilcev 1936. leta v Kranju in drugod. Oris njegove podobe – četudi je šlo predvsem za leto 1918 – je izzvenel tako, da bi človek pomislil, da bi dr. Korošec, če bi še živel (umrl je leta 1940) malodane stopil tudi med iniciatorje vstaje proti okupatorju. A iz tega časa imamo drugačne podatke, ki jih je ob njegovi smrti povedal, zapisal nemški poslanik v Beogradu von Heeren itd. Gre torej za objektivnejši strokovni pristop.

Še danes sem vznemirjen (v torek, 1. januarja) zaradi sinočnjega klica dr. Grmiča, ki mi je govoril o bistvu zadnje knjige dr. Franceta Bučarja Usodne odločitve. Pred našimi očmi so v njej grobo in odprto napadeni bistveni elementi narodnoosvobodilne fronte in revolucije. A kaj na primer o Osvobodilni fronti ugotavlja (med drugim) dr. Metod Mikuž:

»Z ustanovitvijo OF ter z njeno kvalitativno in kvantitativno rastjo je izvedla partija v zgodovini slovenskega naroda zgodovinsko delo... Slovenski narod, ki je bil v vsej svoji zgodovini razcepljen, z okupacijo pa razkosan (ji je uspelo) povesti v enoten boj...«

Dimitrij Rupel (in tudi drugi) pa je že večkrat govoril – zadnjič na okrogli mizi RTV – o problematičnosti Osvobodilne fronte kot koalicije. Pač po svoje, kot da Mikuževe ocene niso dobre.

Naslednji primer.

Pred dvema, tremi leti, je na srečanju pisateljev znan zamejski pisatelj (Boris Pahor) md razpravo vpletel tudi naslednjo trditev:

»Domobranci so bili, kar so pač bili, a kljub temu so bili vendarle nekakšna slovska vojska.«

Tako kljub temu, da obstaja veliko dokumentov, ki jasno dokazujejo, da so bili plačana, pomožna nemška policija pod neposrednim okupatorjevim poveljstvom itd.

Ali pa, ko so voditelji slovenskih protikomunističnih društev iz Toronta v celovškem Mohorjevem koledarju pred nekaj leti (1983) pisali, da »dve tretjini prebivalcev nekdanje Ljubljanske pokrajine ter Gorenjske nista mogli biti izdajalski«, da je »izdajalec eden, sta dva, so trije, morda celo sto«, in podobno, s čimer so izrekli najmanj dve laži (število in zanikanje izdajalstva), na to vendarle ni bilo kakega odziva. Sicer to niti ne zasluži, a ker ni zanikanje, bralci, ki jim to ustreza, ostanejo pri tem. Toliko huje je, ker so zapeljevani predvsem koroški Slovenci in Slovenci v drugih deželah. Glede resnice in laži bi bilo idealno, če bi vsaka (ali vsaj vsaka peta) družina imela

prepričljivo, do potankosti dokumentirano knjigo dr. Toneta Ferenca Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945. V njej so zapisani bistveni odgovori na načrte in izvajanje nasilnega nacizma. Iz nje pri pisanju tudi sam črpal ne le veliko podatkov, temveč velikokrat tudi moč in moralo za nadaljevanje raziskav.

Tovariš Semolič s predsedstva Socialistične zveze Slovenije je nedavno tudi govoril o tem, da naj bi bil dan vstaje slovenskega naroda 27. april, ne pa zapozneli 22. julij. O tem že dolgo in večkrat pišemo in govorimo. In sedaj, ko se krepi slovenska narodna zavest, bi to pozitivno vplivalo tudi na mlade rodove, ki na vse gledajo tudi bolj kritično. Prav bi bilo, da bi dan naše vstaje postal 27. april. Pri tem se opiram na eno izmed devetih temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki pravi:

»Proti okupatorju je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.«

Tako je bilo sklenjeno in s pripravami takoj izvedeno (organiziranje Osvobodilne fronte, zbiranje orožja – skoraj dva meseca pred napadom Hitlerjeve vojske na Sovjetsko zvezo. Takrat pa je Stalin še krepko verjel (ali se tako vsaj obnašal) v nenapadalni pakt s Hitlerjem, sklenjen 1939. leta.

Med drugim bi v Borcu v kaki številki lahko malo več in poglobljeno pisali o ustanovitvi prve slovenske (štajerske) brigade 29. marca 1942. To je bila dejansko tretja (po vrsti) brigada naše celotne armade. Ustanovila sta jo Franc Rozman-Stane in Dušan Kveder-Tomaž, a je morala biti preimenovana v drugo grupo odredov. S tem bi posegli tudi v jugoslovanski prostor, ker se včasih le preveč zapiramo.

Bučarjeva knjiga nas lahko vznemirja tudi zato, ker avtor piše, da je vodstvo narodnoosvobodilnega boja dr. Erlicha ali dr. Natlačena obsodilo na smrt zgolj zaradi politično-ideoloških nasprotovanj itd. Na to je treba reagirati z dokumenti, dasiravno so dejstva že davno znana. A gre za seznanjanje novih rodov, ki so zdaj v veliki meri manipulirani. Njenemu izidu – to je Bučarjevi knjigi – se človek čudi tudi zato, ker je v izdajateljskem svetu in uredništvu knjige bilo več znanih članov in teoretikov Zveze komunistov. Našteti so na zadnji strani (zato jih ne navajam), kjer tudi piše, da revijo sofinancirata Kulturna in Raziskovalna skupnost Slovenije. Je tudi to odsev splošnih razmer pri nas? In še nekaj. V Borcu seveda morajo sodelovati tudi mladi. Zlasti usposobljeni zgodovinarji. Vedo neverjetno veliko; ne le zgodovinarji. Pri tem pa gre velikokrat tudi za zadeve, ki jih ni možno dobiti le iz dokumentov in jih je mogoče napačno tolmačiti. Tu bi moralo biti več sodelovanja z ljudmi, ki zadevo poznajo od blizu, vendar se mlajši le redko opirajo na že dognano ali lahko dosegljivo. Seveda gre tudi za dialog, ki ni le možen, ampak tudi nujen. Vendar je s strani mladih prevečkrat čutiti, kot da hoče vsaka generacija vse začeti znova ali da je treba vse doseženo zavreči. Nekateri vse preveč – ne mislim le na Borca – iščejo drobne, pa tudi večje negativnosti, ki jim potem postajajo poglavitne. Zlasti v teh kriznih časih je to dokaj moderno. O vsem so potrebne raziskave, z dialogom vred. Toda strpnim, kulturnim. Naj tu opozorim na primer na opis gorenjskega partizanstva 1941–1942, kar mi je bolj znano. V tem času je padlo na Gorenjskem največ organizatorjev narodnoosvobodilnega boja, in to ne le zaradi silovite moči okupatorja, temveč tudi zaradi napačnih navodil osrednjega vodstva, ki je napak presojalo razmere v pokrajini itd.

In še: ob zgodovinopisju je nujno treba tiskati tudi leposlovje. Včasih je s kakim literarnim prispevkom mogoče povedati zelo veliko. Predlagam tudi, da je v vsaki številki revije kak ustrezen intervju; a tudi z revijo Mladina bi bilo dobro sodelovati, saj vidimo, kaj vse objavlja. Dostikrat na šokanten način in šokantne teme, pa vendar ...

JOŽE DEŽMAN

Vladimir Kavčič je v svojem usmerjevalnem pomisleku vprašal: Ali je Borec generacijska revija udeležencev narodnoosvobodilnega boja in ali je še kaj dodati k podobi

generacije in časa s stališča generacije same in seveda s stališča dedičev in naslednikov?

Borec biološko ni več generacijska revija prič druge vojne. Že sestava uredniškega odbora potrjuje to, pa tudi vsebina revije v zadnjem obdobju odstopa od šablone, v kateri naroča pisanje zgodovine generacija zmagovalcev. Še iz vrst udeležencev obdobja so v reviji našli prostor prispevki, ki nakazujejo preboj te šablone. Vsebina Borca pa nakazuje premik tudi v smeri, ko lahko trdimo, da se v Borecu srečujejo pogledi na zgodovino partizanske in novih generacij, ki jih zastopamo zgodovinarji, literati, in ki nakazujejo svojo zahtevo, da bomo na novo pisali zgodovino narodno-osvobodilnega boja. Upošteva te pravice prihajajočih generacij lahko štejemo uredniški politiki Borca posebej v dobro.

Vprašanje, kako naprej, bi zastavil radikalnejše kakor tovariš Pohar v uvodu. Ko smo pred leti v izdajateljskem svetu Borca razpravljali o podobni temi, sem se ustavil ob osnovnem poslanstvu revije. Že tedaj je začelo pokati zidovje državno-konstitutivno in družbenopolitično priznanega, zmagovalskega kolektivnega spomina. Kriza je povzročila tudi erozijo svetle podobe zgodovinskih zmagovalcev. In tedaj sem postavil vprašanje, ali je samo po sebi umevno, da pod ohranjanjem revolucionarnih izročil razumemo zgolj pozitivne vrednote jugoslovanske revolucije.

O tako opredeljenem poslanstvu revije so možni pomisleki: npr. pojem »zgodovina narodnoosvobodilnega boja« izključuje državljansko vojno, ki pa kot bistvena prvina sodi v zgodovino druge vojne. Pojem revolucionarna izročila pa tudi ni povsem ustrezen. Breda Popadič je utemeljeno pokazala, da bi morali ločiti med revolucionarnimi izročili, ki jih razumemo kot razvijanje dediščine revolucionarnega prizadevanja ljudi in njeno nadaljnje osmišljanje kot razvoj revolucionarnega značaja, in med tradicijami revolucije, kar pomeni konkretno oživljanje spomina in vrednot, npr. jugoslovanske revolucije.

Torej življenjsko okolje, v katerega prihaja Borec, in tudi določanje njegovega poslanstva zahtevata novo opredeljevanje. Kako naj se Borec vključuje v proces znanstvenega spoznavanja zgodovine, kaj naj objavlja?

Partizansko resnico kot vodilni model interpretacije in prezentacije zgodovine so ščitili in še ščitijo znotraj Socialistične republike Slovenije številni organi pred drugačnimi sodbami, nastalimi izven meja, pa državni organi, ki preprečujejo njih razpečevanje. Tako Slovenci smo in še ustvarjamo dve pisani zgodovini druge vojne: zgodovino zmagovalcev in zgodovino poražencev. Ločeno eno od druge, kar ni produktivno, spodbudno.

Adam Schaff je v svoji knjigi Zgodovina in resnica opisal nastajanje zgodovinske podobe francoske revolucije, predvsem, kako so odkrivali njene ekonomske vzroke.

Šele po letu 1848 so ekonomskim motivacijam posvetili več pozornosti. Več deset let so se raziskovalci opredeljevali med obema rešitvama: ali je revolucijo povzročila stiska ali blaginja? Nato so se zedinili, da je bil gospodarski razvoj Francije sicer ugoden, revolucija pa je izbruhnila zaradi vrste dogodkov, ki so široke sloje pahnili v bedo, kulminacija pa so bile podražitve in brezposelnost v letih 1788/1789. Adam Schaff poudarja, da se zgodovinska resnica izkristalizira v medsebojnih spoprijemih nasprotujočih si stališč, delnih in v tem smislu relativnih resnic kot vse bolj celovita in mnogostranska celota.

Krizni časi, ki razjedajo in zavračajo stereotipno in nekonfliktno predstavo o zgodovini, naj bi Borecu pomenili spodbudo za preoblikovanje v dveh smereh.

Borec, ki bi bil namenjen samo interpretaciji zgodovine s stališča zmagovalcev, zame ni zanimiv. Ker pa sem že omenil, da so bili v njem natisnjeni prispevki, ki pod prejšnjimi uredniki ne bi ugledali luči sveta, upam, da je umešno predložiti, naj se delokrog revije razširi. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja so se preimenovali v prispevke za sodobno zgodovino. Razmišljamo o preimenovanju Muzeja revolucije v Muzej sodobne zgodovine. Zakaj ne bi Borec postal revija za sodobno zgodovino, npr. 19. in 20. stoletja?

Ob razširitvi predmeta predstavitve pa predlagam še novo izhodišče uredniške

politike. Borec naj objavlja kvalitetne prispevke ne glede na politično, svetovnonazorsko ali drugačno opredelitev avtorja. Borca vidim kot možno prizorišče ideološke in nazorske tolerance, kjer bi različnost mnenj netila možganski vihar, kjer bi racionalni spor koval pojmovna orodja in spodbujal argumentacijo. Skratka, mnenjska različnost in brez ekskluzivnosti usmerjena pozornost na vsa področja življenja lahko tudi z novo opredelitvijo poslanstva revije intenzivirata spoznavne procese v zgodovinopisju.

Morda se bomo bolj konkretno pogovorili o usodi Borca na tistem polju, ki ga je začel Ivan Jan – Usodnih odločitvah Franceta Bučarja. Sodim, da so mnoge piščeve ugotovitve za družbeno verificirano resnico šokantne, da pisec socializmu ni prijazen, da mnoge presoje zgodovinskega dogajanja temeljijo bolj na ocenah poražencev kot zmagovalcev, da je prisiljen večkrat sklepati na podlagi skromnega empiričnega gradiva. Vendar so pogledi pravnega in systemskega eksperta na zgodovino zanimivi, če ne drugače pa kot delovne hipoteze. In prav oblikovanje vprašanja je zelo pomemben del raziskovalnega postopka.

Domnevam, da v Borcu ne bi bila sporna objava tega stališča Vojana Rusa: »Ker je glavni cilj kapitalizma profit in ne človek, je kapitalizem v vsem svetu – razvitem in nerazvitem – tako množično razkrajal osebnosti, da temu ni primere v človeški zgodovini.« (363) Ali pa bi bili pripravljeni na straneh Borca prebrati tudi nasprotno mnenje Franceta Bučarja: »Moralni razkroj torej ni kakšna zla posledica boljšeizma, ampak temeljni pogoj za njegovo dejavnost.« (Usodne odločitve, stran 104.)

Ali bi v Borcu lahko odprli razpravo o učinkih povojne oblasti na moralni razvoj državljanov, v kateri bi raziskovalci dokazali bodisi Rusove, bodisi Bučarjeve domneve?

Da izzivi Franceta Bučarja niso neplodni, ponazorimo s primerom. Pisec npr. trdi: Bistvo partizanstva je v njegovi gibljivosti, sposobnosti udariti na enem mestu in se brez odlašanja umakniti in udariti na drugem. Pozicijsko vojskovanje je lahko le prehodna taktika, da sovražnika zadržiš za določen čas, da izvedeš vojaške naloge druge in se zatem čim hitreje umakneš. To ni bojazljivstvo. Celo nasprotno, taktika, ki zahteva v bistvu neprestano bežanje, ki se bo že v naslednji fazi spremenilo v nov ofenzivni udar, je nenavadno zahtevna in živčno strahotno izčrpavajoča. Beg namreč sam po sebi in že psihološko vnaša med borce paniko, defetizem, neborbenost. Beg ima vgrajen pozitiven feet-back; sleherno bežanje vodi k še večjemu begu, borca moralno razkroji. Še posebno, če se sooča s silo, ki ji nikakor ne more biti kos. Psihološko obvladovati take enote, da se ne spremenijo v navadne trope bežečih skrivačev, ki imajo za edini cilj za vsako ceno rešiti svojo kožo in ki jim še na misel ne pride, da bi po sovražniku tudi udarili, je naloga, ki v mnogih pogledih daleč presega štabno modrost redne vojske in njene doktrine. Že samo dolgotrajno mirovanje brez spopadov s sovražnikom razkroji partizansko enoto v neborbeno gmoto, ki je v celoti zaposlena s samo seboj in s svojimi problemi in ki jo zato sleherni sovražnikov napad razblini v brezglavo panično krdelo. Pred tem jo varuje le brezizhoden položaj slehernega borca, da mu ni več vrnitve – za kar so temeljito poskrbeli vsi njegovi sovražniki, od okupatorjev do domobrancev z neusmiljenimi represalijami nad ujetniki – zlasti pa varno zatočišče, ki ga je partizanom dajalo naklonjeno prebivalstvo s prehrano, oskrbo, zanesljivim obveščanjem itd.«

Ofenzivni ali defenzivni značaj partizanske vojske? Karakterološka podoba partizana še ni napisana. Analiza življenjepisov padlih partizanov na Gorenjskem potrdi obrambno vlogo partizanov, preganjancev. Razen peščice padejo v sovražnem obroču, zasedi, na begu. Poleg tega pa razlike med kraji, kjer ni sovražnih posadk in je možna prisilna partizanska mobilizacija, in kraji s sovražnimi posadkami, iz katerih je veliko manj žrtev, opozarjajo, da je prostovoljen odhod v partizane relativna kategorija.

Nedvomno razprava o liku partizanske vojske še daleč ni končana – torej ocene Franceta Bučarja niso brez soli. Ali bo kot disident imel možnost objavljati v Borcu?

Če bo proces demokratizacije v Sloveniji neprekinjen, bodo tudi pluralistične interpretacije zgodovine dobile svojo domovinsko pravico. Ali ste jim pripravljeni

nakloniti prostor tudi v Borcu? Sam sem za to in še enkrat predlagam razvoj Borca v revijo za sodobno zgodovino, ki ji bosta tuja vsakršen elitizem in izključnost, razen strokovne potence.

SONJA LIKAR

Najprej se zahvaljujem urednici in izdajateljskemu svetu za prijazno povabilo, da aktivno sodelujem na tem pogovoru. Moja prva misel o predlagani temi Borec v času in prostoru je bila, da je pomen te revije zdaj prav v njenem reflektiranju družbenega stanja, do katerega smo prišli po težavnem in tudi mukotrpnem rojevanju. Pot, da se ohranijo vrednote slovenskega naroda, pridobljene med narodnoosvobodilnim bojem, in veličastnost tega dogajanja, ki ga v naši narodovi zgodovini lahko postavimo ob bok kmečkim uporom in protestantskemu gibanju, je resnica – kakršnakoli že je. Zavedati se je treba, da je štirideset let in več političnega verbalizma pustilo med generacijami in generacijami ljudmi določene posledice, ki se končno kažejo tudi v tem, da nekaterim političnim veljakom ljudje preprosto ne verjamejo več. In žal so se med temi znašli tudi nekateri, ki so dali pomemben pečat prav narodnoosvobodilnemu gibanju. Revija Borec je v nekem trenutku tudi bila eden izmed tistih dejavnikov, ki so pomagali oblikovati javno podobo narodnoosvobodilnega boja, in to tako podobo, ki je bila preveč ideologizirana in idealizirana, da bi mogla biti takšna, kot je bila stvarnost (ta odnos do narodnoosvobodilnega boja seveda tedaj ni bil samo odnos revije, marveč se je kazal tudi v literaturi, zgodovini). Ko sta bila ta odnos in idealizirana podoba presežena, se je revija seveda znašla na razpotju in tedaj je po mojem ubrala edino pot, ki ji je odpirala perspektivo; odpreti se problemom sedanjega časa in skušati na novo prevrednotiti in na novo pisati zgodovino, ki pa se ne more omejiti le na štiri leta narodnoosvobodilne vojne, marveč sega daleč nazaj, tja do ustanovitve Komunistične partije in še dlje, in daleč naprej – do danes.

Prav pri tem prevrednotenju je po mojem lahko revija Borec tista, ki bo obdobju narodnoosvobodilnega boja spet povrnila ugled, ki so ji ga nekateri zapravili, mislim namreč ugled v smislu moralno-etičnih vrednot, ki so se v štiridesetih letih povojnega dogajanja izgubile, razvodele, splahnele v oportunizmu in lojalnosti. Vrednot, kot sta herojstvo v smislu osebnega poguma pri odločitvah in opredelitvah, ko je osebni interes podrejen družbenemu ali društvenemu, pa spoštovanje dela, identificiranje z organizacijo, podjetjem, gibanjem, ki mu posameznik pripada.

Pri vsem tem sta bila odločilna dva dejavnika – psihološki in ekonomski. Namreč, povojna javnost je bila zasičena z informacijami o narodnoosvobodilnem boju, vse od majhnih nog so generacijam in generacijam bile ponudene kot edine vrednote njegove vrednote in pa vrednote partije – kakor jih je že pač postavljala. Ko so začele prihajati na dan druge resnice, je bil logičen obrat zoper to ponujano in vsiljeno vrednoto, saj se je v družbi pokazala le kot verbalizirana. Zdaj pa je prišel trenutek, tudi kot posledica ekonomskega poloma sistema, ki je razgibal množice prav v smislu, da so spet začele iskati vrednote, in ko sta oportunizem in lojalnost, ki sta dolgo, kar predolgo bila pomembni kreposti v naši družbi, postala značilni lastnosti za neko skupino ljudi, ki noče sprememb, ki noče, da bi tudi mi šli naprej.

Treba se je namreč zavedati, da je dandanašnji svet preprežen s komunikacijami in da se v evropskem prostoru (tudi v svetovnem) v tem smislu ne moremo izolirati. Mladi znajo tuje jezike, poslušajo tuje radijske postaje, gledajo tuje televizijske oddaje, berejo tuje časopise, vidijo, da mladi drugje živijo lepše, bolj brezskrbno itd., pri nas pa se morajo generacije, ki vstopajo v življenje, spopadati z nerešljivimi eksistencialnimi problemi. Zanje je položaj brezizhoden; ti, ki so brez perspektive, ne morejo in ne smejo razumeti oportunizma in lojalnosti – in sreča, da je tako, saj generirajo razvoj, odpirajo poti naprej; pridružujejo se jim tisti, ki imajo osebni pogum, da se ne bojijo izgube dobrega položaja.

In prav v tem oživiljanju vrednosti vidim izjemen trenutek za to, da se te vrednote poveže s tradicijo, izročilom narodnoosvobodilnega boja – in pri tem seveda ima Borec lahko pomembno vlogo.

V zadnjem času se je nekajkrat pripetilo, da so isti avtorji pisali v Borec, Mladino in Novo revijo. Po mojem mnenju je to indikativno za sedanjí, odprt trenutek, čeprav so morda v Mladini ali Novi reviji povedali kaj drugače, lahko da tudi bolj pogumno, mogoče tudi bolj kritično do družbene stvarnosti. In tako je tudi prav. Gre namreč za to, da se zavedajo različnosti medijev in da gre za razločevanje osebnih stališč od stališč revije, ki jih ta zastopa. Revija Borec je vendarle povezana s segmentom ljudi, ki jim tako odkrito pisanje ni razumljivo ali je zanje celo nesprejemljivo. To seveda moramo razumeti in razumemo, čeprav moram pri tem reči, da od strani uredništva tudi za bolj pogumne besede ne bi bilo ovir. No, in v tem kontekstu seveda lahko stroka, to je zgodovina, naredi veliko in je že veliko naredila, čeprav ji osebno vendarle zamerim, da se do nekaterih dogajanj in ob njih ravna še vedno dokaj dnevno-politično in oportuno. Meni je preprosto všeč to, kar dela Jože Dežman, ki skuša s suhoparnimi podatki iz naše zgodovine priti do resnice. Na drugi strani mi je všeč, kako je Mlekuž predstavil Posočje. Pretresena sem bila nad podatki, ki jih navaja (kdor se ni povzpел na 1700 m visoko goro v enem dnevu, ne ve, kaj pomeni povzpeti se tako visoko trikrat ali štirikrat na dan). Veseli me tudi, da se odpirajo arhivi, da prihajajo na dan podatki, tako kot jih zbira dr. Biber in dr. Ferenc. Da se zve, kako, kdaj in zakaj se je kaj dogajalo, da se analizira vzroke in posledice.

Pri tem pa (na izzivalen medklic dr. Bibra) bi opozorila na drugo plat. Na sojenje četverici (Tasič, Zavrl, Borštner, Janša) pred vojaškim sodiščem v Ljubljani in skorajda hkraten potek ponovnega proučevanja dachauskih procesov. Žal pri tem nisem zasledila paralel, vsaj ne javno izraženih, ki bi jih naj potegnila stroka – in v tem smislu vidim njeno oportunist.

Po mojem čas, ko se bo pisala stvarna zgodovina narodnoosvobodilnega boja in ko bo literarno obdelovana v Aristotelovem smislu, da je poezija bolj resnična od zgodovine, šele prihaja. Neposredno udeležene generacije so bile preveč obremenjene z ideologijo, da bi to zmogle, morda se bo to posrečilo sedanjim generacijam ali pa šele prihodnjim. Kot že rečeno, Borec pri tem lahko naredi veliko, seveda odprt različnim pogledom zgodovinarjev, strokovnjakov in laikov, ki pa imajo kaj povedati o preteklem času. To pravzaprav tudi že dela in po mojem kar uspešno. Prizadeva si namreč hoditi po poti resnice, to je slikati stvarnost brez ideoloških predznakov, in za to prizadevanje je treba sedanjemu uredništvu čestitati.

BOGDAN OSOLNIK

Odločno se zavzemam proti stereotipni zgodovini, za etično in strokovno utemeljeno zgodovinopisje in se glede tega pridružujem obema predgovornikoma. Vendar bi težko imenoval za etično in strokovno utemeljeno zgodovinopisje to, kar poskuša zabrisati osnovno dejstvo, da so si v drugi svetovni vojni stale nasproti na eni strani sile fašizma kot najbolj mračne oblike urejanja sveta in na drugi vse tisto, kar se je temu postavilo po robu. Tega danes nikjer po svetu ne poskušajo zanikati. Ko smo pred kratkim videli, da je v nemškem parlamentu njegov predsednik na blag način skušal opravičevati hitlerizem, je moral naslednji dan odstopiti. Nedavno sem poslušal enourni pogovor bivšega nemškega predsednika Schmidta na avstrijski televiziji. Vprašali so ga: »Sedaj vstopamo v leto, ko bomo imeli petdeseto obletnico začetka vojne. Kaj mislite o naši odgovornosti?« Odgovoril je, da ne gre samo za odgovornost, ker ta ne more zadeti sedaj živeče generacije, da pa gre za občutek sramu. Ni mu bilo težko izreči po petdesetih letih te besede. Torej so stvari, ki jih je zgodovina dokončno povedala in jih ni treba obračati; lahko so na eni in drugi strani vse možne variante,

kako se je kaj dogajalo, toda obrniti stvari in braniti nekaj, kar je zlo, in proglasiti to za dobro, ne more biti ne etično ne strokovno utemeljeno.

Danes je bilo rečeno, da ljudje poslušajo tuje postaje. Res je, marsikaj lahko slišimo v tujih postajah, toda nikjer ne boste slišali, da klevetajo borce proti fašizmu, razen heimatinstovcev v Avstriji. Menda jih ne bomo posnemali!

Resnično je, da so danes ljudje razočarani in razburjeni. Mislim, da je dobro, da danes odločni mladi ljudje razbijejo tabuje in iščejo nove poti. Vendar, zakaj je treba ob iskanju novega napadati narodnoosvobodilni boj, ga poskušati razvrednotiti? Bodite prepričani, v časih, v katere gremo – ko ne bo nobenega partizana več – bo mladim še kako prav prišlo, da se bodo lahko sklicevali na narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda, na dokaze naše vitalnosti, suverenosti in samobitnosti, ki so se v tem boju potrdili. Ko govorimo o tem boju, govorimo o neki zgodovinski resnici, ki je ne bomo dovolili blatiti na način, ki nima nobene zveze z iskanjem resnice, posebno pa ne z etiko. Tisti, ki jim ne ustreza koncept revije Borec, lahko pišejo v Novo revijo, Družino ali še kam drugam, saj je na vidiku pluralizem. Dokler je borčevska organizacija ustanoviteljica revije Borec, pa ne bo dovolila, da se bo zabrisala meja med to revijo in drugimi glasili, ki izhajajo s popolnoma drugih pozicij. V tem pogledu si moramo biti na jasnem. Ne naročeno in plačano zgodovinopisje! Zadnji letniki so pokazali, da ni nikomur na poti kritičen pristop. Prav zaradi popolne resnice želimo imeti tako revijo, ki bo lahko osvetljevala podobo časa skozi pristne, človeške zgodbe. Naš Borec je specifična revija, ki želi ohraniti od udeležencev narodnoosvobodilnega boja tista intimna in neposredna pričevanja, ki bodi jutri lahko dopolnjevala to, kar zgodovinar lahko najde v arhivih.

Morda današnja razprava kaže, da je bila pomanjkljivost našega dosedanjega dela, ker smo imeli premalo polemičnih prispevkov, premalo okroglih miz, kjer bi prihajala do izraza različna gledanja. Bil je govor, da naj bo revija bolj aktualna. Prav gotovo bi morala biti! Skozi obravnavo zgodovine prihajajo do izraza sedanje ločnice, različni pogledi na sedanost in bodočnost. Ne bi bil srečen, če bi se začela revija ukvarjati s čisto dnevnimi političnimi vprašanji; imamo dovolj možnosti, da se tudi z obravnavo zgodovinskih tem vključimo v razpravo o vprašanjih naše sedanosti v Sloveniji in Jugoslaviji.

Letošnje leto bo verjetno tudi po svetu spodbudilo veliko razprav o dogodkih pred petdesetimi leti, o začetku vojne itn. Verjetno bi bilo na mestu intenzivno spremljanje mednarodne revijalne in druge zgodovinske publicistike, kar bi dalo zanimivega gradiva tudi za našo revijo.

FRANCE FILIPIČ

Zelo pomembno je, da se občasno zberemo v širšem krogu in razmišljamo o vlogi revije Borec v sodobni slovenski družbi. Revija je v svojem dolgoletnem obstoju doživljala vsebinske spremembe, ki so bile posledica različnih pojmovanj o njenem poslanstvu. Od vseh začetkov razpoznavamo v objavah na njenih straneh tri osnovne značilnosti: posredovanje zgodovinskih podatkov o narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, leposlovje, ki korenini v izročilu narodnoosvobodilnega boja, in obravnavanje družbenih problemov. Z leti smo bili priča velikih nihanj in premikov, bilo je celo obdobje, ko so revijo polnili družbenopolitični članki, ki marsikdaj niso bili nič drugega kot povzetki iz dnevnega časopisja. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da je vendar v vseh letih odločno prevladovala uredniška zamisel, ki je postavljala v ospredje posredovanje tradicij narodnoosvobodilnega boja, in so tako letniki Borca dragocen in nepogrešljiv vir za zgodovinopisje.

Prepričan sem, da mora revija tej uredniški zamisli slediti tudi danes, vendar s tem ni rečeno, da ne odpira svojih strani tudi leposlovju in seveda določeni publicistiki, zlasti kulturnopolitični. Po mojem se moramo pri reviji izogibati togemu historicizmu,

širši krog bralcev si bomo pridobili in ga tudi obdržali, če bomo dovolj zanimivo in tehtno spregovorili o današnjem času in za današnji čas, če bomo upoštevali vzdušje sodobne družbe, mentaliteto ljudi, zlasti dojemljivost in občutljivost mlajših bralcev. Pri objavljanju zgodovinskih sestavkov nam mora vsekakor biti pred očmi vodilo, da dopolnjujejo naše poznavanje polpretekle dobe, da v našem zgodovinskem spominu brišejo bele lise, da se spopadajo z raznimi predsodki, ki so včasih tudi usodno posegali v naše vrednotenje določenih dogodkov v naši polpretekli zgodovini.

Nedvomno ne kaže leposlovja povsem opustiti, pri tem pa je vendar treba ravnati z občutkom za mero pri objavljanju pesniških ali proznih sestavkov, ki so se ohranili v beležnicah iz vojnega časa: osnovno merilo mora biti določena kvaliteta, odločilna za objavo pa je lahko le izjemoma pomembna dokumentarna vrednost leposlovnega sestavka. Pri tem seveda kaže posebej pohvaliti objavo pesniškega sklopa iz italijanskega odpora; ta objava pa je bila deležna tudi širšega priznanja. Revija mora ohranjati in vedno znova dokazovati svojo resnobo in nisem prepričan, da k tej resnobi pripomorejo razni izrisani dodatki, okvirčki itd. To pa je seveda samo obrobna pripomba, ki ne zmanjšuje pomena sedanje uredniške politike. Po mojem mnenju se revija ne sme odreči kulturnozgodovinske in kulturnopolitične publicistike, saj je navsezadnje takšna usmeritev tudi zaobsežena v imenu revije.

Dovolite mi, da v tem svojem diskusijskem prispevku uberem nekakšno stranpot. Pred meseci sem opravljal svoje zgodovinske raziskave po arhivih na Dunaju. V tem času se mi je ponudila možnost, da sem si v dunajskem Burgtheatru ogledal dramo Heldenplatz pred tedni umrlega avstrijskega dramatika Thomasa Bernharda. Drama, ki je po svojem zunanjem videzu bolj pamflet kot urejen dramski sestavek, biča in razgalja sedanje družbene razmere v Avstriji in opozarja na nov pohod nacistov, ki se sicer prikriva za demokratskimi videzi, v resici pa prodira v vse pore javnega življenja in ustvarja vzdušje in okoliščine – zlasti agresijo proti židovstvu – ki presega pohod nacizma ob anšlusu. Avditorij v gledališču se je po svoje odzival na Bernhardovo dramo, predvsem na njen drastični pamfletski izraz, komaj kdo pa se je globlje zamislil, komaj kdo je najbrže doumel, da Thomas Bernhard opozarja na moralno krizo, ki se v Avstriji širi in pogloblja in odpira vrata neonacističnim silam.

Bernhardova drama je v avstrijski javnosti doživela bučen in v reakcijah zelo nasprotujoč si sprejem. Vsekakor je dosegla svoj namen, kar uspešno je prebudila ljudi iz letargije in samozadovoljstva.

Primer z Dunaja sem navedel kot uvod k razmišljanju o nekaterih domačih kulturnopolitičnih zadevah. Tako bi, recimo, lahko postavil vprašanje, ali nam ni slovenska dramatika v zadnjem desetletju postregla z lepim številom novitet, ki sicer ne tako drastično, vendar pa izjemno kritično in poglobljeno, prav tako kot Bernhardovo delo, govore o moralni krizi naše družbe, o izkrivljenem sožitju med ljudmi, o vznemirjenem odnosu našega človeka do preteklosti, o siloviti želji po bolj sproščenem in manj omejenem življenju, o večjem spoštovanju osebnosti itd. Lahko bi našteval dramska dela od Toneta Partljiča z njegovo prvo veliko uspešnico do izjemnega Briljantnega valčka Draga Jančarja in Šeligovih najnovejših besedil (da omenim samo nekatere avtorje). Naj pri tem opozorim tudi na Vojake zgodovine Borisa A. Novaka na odru mariborske Drame. Obilica besedil, ki so v bistvu pretresljivo pričevanje o stiskah in dilemah sodobnega človeka in njegovem razmerju do izročila polpreteklega časa, ki mu je izročeno kot dediščina prejšnjih generacij. Ali ne bi mogli v reviji Borec kdaj spregovoriti o celotnem kompleksu te izjemne žetve naše dramatike, ki sooblikuje osebnost današnjega človeka, ki podobno kot Bernhardova drama opozarja na globoko moralno krizo današnje družbe? Ali ne bi moral biti Borec bolj odprt, bolj odziven.

MAG. MARIJA STANONIK

Izhajam iz svojega dela, s katerim sem po svoje zaznamovana:

1. Sedaj, ko se je nekako izteklo petnajstletno načrtno zbiranje pesemskih besedil, ki so nastajala med narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945, se lahko zdi, kot da je vloga revije v tem pogledu izčrpana. Toda še zdaleč ni tako. Še vedno se prav nanjo obračajo avtorji, ki jih je omenjeno terensko odkrivanje kdo ve iz kakšnih razlogov obšlo, in tu je hvaležna naloga uredništva, da jim izkaže dolžno spoštovanje, stroka pa je tako opozorjena na novo gradivo.

2. Na podlagi zastavljenih izhodišč bi bilo primerno nadaljevati obravnavanje različnih tem, za katere daje medvojno pesniško udejstvovanje nadvse obsežne možnosti. To je izredno dragocen vir za prikaz človeške duševnosti in zunanjih vsakodnevnih in vsakdanjih okoliščin, v katerih je potekal narodnoosvobodilni boj. Mene zanima predvsem človeška podoba tega časa.

3. Premalo pa je bil v ta namen doslej izkoriščen še en vir: to so bolj ali manj dnevniški zapiski raznih udeležencev narodnoosvobodilnega boja. Po svoji naravi so še bolj dokumentarni kot pesmi, zato tudi marsikdaj bolj kočljivi, saj je bilo zapisanega kaj kritičnega tudi na račun lastnih vrst in osebne stiske brez metaforičnega pokrivala, zato jih njihovi lastniki niso radi odpirali komurkoli. Tu torej čaka Borca pomembna naloga.

4. A kaj bi moral za to storiti naš Borec, da bi prišli z besedo na dan, kolikor je še mogoče, kako so doživljali in prestajali narodnoosvobodilni boj ne le njegovi udeleženci v bojnih enotah, ampak stan, ki je nosil njegovo težo prav v tistem vsakdanjem pomenu besede, kot je bil prej govor. Namreč kmetje. Marsikaj so o tem res povedali in zapisali drugi, toda kmečki človek sam sproščene besede o tem ni imel priložnosti izreči. Tudi druge skupine, ki se niso toliko bojevale, ker ni bilo možnosti, ampak so predvsem trpele, še niso marsičesa izrekle. Gre za vojne sirote, za tako imenovane ukradene otroke in ne nazadnje taboriščnike.

5. Niti omenjenih tem se tu vlečejo tudi v povojni čas. Kaj in kako se je, recimo, z naštetimi marginalnimi skupinami ravnalo od osvoboditve izpod okupatorja leta 1945 naprej? In tudi, kaj je bilo z avtorji narodnoosvobodilnega pesništva v tem obdobju? So še pisali in kako: apologetsko ali tudi kritično. So se s pozitivnimi ali negativnimi odzivi na nove družbene razmere oglašali novi? Je tu kakšna priložnost tudi za revijo, ki danes slavi svojo štiridesetletnico?

6. Tako kot predlog širi meje obravnavanja problematike po letu 1945, jih odpira tudi pred letom 1941. Saj je estetsko res kdaj manj zahtevno, funkcionalno pa nadvse zahtevno odporiško pesništvo obstajalo tudi že tedaj. Malo je še znano o tem slovenskem pesništvu iz časa prve svetovne vojne in prav tako iz devetnajstega stoletja, na primer o brambovskih pesmih.

7. Kazalo bi nadaljevati z antologijami predmestnega pesništva pri drugih narodih. Koliko je možnosti, da bi v obravnavanem okviru prišlo na dan poljsko odporiško pesništvo?

DR. BOŽIDAR JEZERNIK

Dosedanji potek diskusije je predvsem jasno pokazal, da na revijo Borec gledamo v glavnem iz dveh zornih kotov. Eden od teh je zorni kot, ki se uveljavlja z obstoječim uredniškim konceptom glavne in odgovorne urednice; naj takoj povem, da ta koncept v celoti podpiram, ker sem prepričan, da je to edini način, da bi se mogel Borec obdržati v vse bolj tesnem slovenskem revijalnem prostoru. Dokaz, da doseženega ne ocenjujemo vsi enako ugodno, vidim med drugim v dejstvu, da je bil Borec ob svoji petindvajseti obletnici odlikovan z državnim odlikovanjem, leta 1982 pa je prejel za posredovanje

in razvijanje vrednot narodnoosvobodilnega boja in revolucije nagrado vstaje slovenskega naroda. Menim, da bi si odlikovanje zaslužil tudi ob svoji štirideseti obletnici, saj mu ni uspelo samo ohraniti kontinuitete v izhajanju, ampak je v osemdesetih letih tako rekoč stalno dvigoval svojo kvaliteto raven. Predvsem si zasluži veliko priznanje urednika Štrajnarjeva, ker je Borec takšen, kot je danes, v največji meri po njeni zaslugi. Ta koncept (okarakterizirala sta ga Dežman in Likarjeva) pa, kot kaže, pri delu (borčevskega) bralstva ni sprejemljiv, čeprav iz različnih razlogov do sedaj ni bil realiziran v čisti obliki. Toda prej ali slej bo treba obstoječe konceptualne razlike zaostriti in iz tega izpeljati ustrezne konsekvence. Sam menim, da Borec v takšni podobi, za kakršno so se prejle odločno zavzemali nekateri tovariši, kljub najlepšim željam, nima svetle prihodnosti. Ponovna oživitev koncepta revije Borec kot prostora za obravnavo zgolj »borčevske tematike« bi v obstoječem kulturnem prostoru in trenutku zagotovo pomenila močno povečanje v trendu upadanja naročnikov. Bojim se, da bi po nekaj letih takšna revija v celoti izgubila svoj *raison d'être*.

Borec mora torej postati prodornejši in odmevnejši, saj zato se imenuje Borec in ne na primer Ilegalce. To pa ne bo mogel postati, če bo zgolj nekaj poštni nabiralnik ali zbiralnik virov in pričevanj. Borec bo moral v prihodnje storiti zgolj kvalitativen premik in se razviti v kar se da odprto strokovno revijo za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij. Predvsem pa se bo moral odpreti vsem avtorjem, ki argumentirano obravnavajo določeno vprašanje, ne glede na njihovo moralnopolitično primernost oziroma morebitno tovrstno neprimernost; merilo mora biti vsebina in ne avtor. Če bomo hoteli tudi na Slovenskem razviti dialoško mišljenje, potem na te stvari ne moremo gledati tako, kot je (v medklicu) prej rekel dr. Biber: »To pa pride v Borca samo, če bom jaz prišel v Družino!« V zvezi s tem bi si dovolil pristaviti, da bi po mojem skromnem mnenju v Družini morebitnega prispevka dr. Bibra bili lahko samo veseli; v nasprotnem tem slabše za Družino. Za Borca pa bo gotovo dobrodošlo tudi kakšno nasprotno ali drugačno mnenje. Iz preprostega, a tehtnega razloga, da se najbolj zvesto ravnamo po tistih zakonih, ki se jih niti ne zavedamo.

MILICA STRGAR

Ko sem pred leti v reviji objavila takratno svoje vedenje, svoje poglede na t. i. roške žrtve, kar sicer ni bilo prvo javno priznanje o tem, res pa ga nismo imeli vsak dan na jeziku, se je ob naključnem srečanju želel pogovoriti z menoj prav o tem in še o marsikaterem problemu podobne narave mlad razumnik, razmišljajoč, po dotedanjem študiju že precej usposobljen, toda zelo kritičen, ki ga je zanimalo vse, kar se je nanašalo na vojni in povojni čas.

To je bil dolg razgovor, ki me je resnično pretresel, saj je pokazal, da ta mladi človek dvomi o naših razlagah, naših pripovedih, naših utemeljitvah. Še več: ne verjame jim. Ker pa je lahko spremljal tudi nekaj begunskega tiska, se je sicer zavedal njegove izrazito propagandne naravnosti, vendar mu je bila begunska resnica kar bližja od naše.

Nekaj mlajše je, vsaj zame, prav tako pretresljivo odkritje, da precej učencev, ki zapuščajo osemletko, ne zna odgovoriti, lahko pa da marsikateri tudi noče, na primer na čisto preprosto vprašanje: za kaj so se borili partizani in za kaj domobranci?

Prav v zadnjem času pa je nekako dozorelo tudi moje spoznanje, da se je del mlajšega rodu, ki je doraščal v času, ko je narodnoosvobodilni boj spremljala vse večja kritičnost, pravzaprav vse pogostejše brskanje samo po negativnih platih medvojnega in povojnega časa, naveličal tega ustavljanja samo ob smetišču zgodovine. Že večkrat je odklonil izganjanje ene ideologije z drugo, zaželel si je tudi kaj lepega, dobrega, preprostega, človeškega. Kaže pa, da si mora pomagati s tujimi dognanji, vzori in mnenji (ker menda ni domačih), ko sporoča svojo vero in pričakovanje.

Teh svojih »srečanj« s pogledi mlajših ali še prav mladih ne navajam, da bi zdaj razmišljali o vzrokih zanje. Mislim, da ne bi niti govorili, kako na široko so se razlezli, čeprav se mi zdi, da niso nikakršni osamelci. Navajam jih zato, da se lahko vprašam, koliko revija Borec odpravlja take dvome, koliko odpravlja nevednost in koliko ji uspeva spodbuditi pogum in vračati potrebo po lepoti, na področjih seveda, ki so jim namenjene njene strani. Vprašanje se mi zdi še toliko bolj umestno, ker bo prav kmalu ali pa morda že je revija Borec edina, ki je dolžna in sposobna to storiti. In moj odgovor na to vprašanje: že doslej je opravila prav gotovo veliko in težaško delo.

Brez dvoma je njen velik uspeh, da lahko med svoje sodelavce prišteva celo vrsto imenitnih strokovnjakov, starejših in mlajših, kritičnih duhov in velikih poznavalcev problematike, predvsem seveda zgodovinske, ki jo obravnavajo. Uspelo ji je poiskati mnogo pričevalcev, samih udeležencev bojev, zmag in zmot, ki so očistili svoje pripovedi tistih primesi, ki so dostikrat jemale vrednost sicer dragocenim pričevanjem. Rekla bi, da so v zadnjih letnikih revije prav pričevanja na novo oživela in zaživela. Skoraj prepričana pa sem, da se jim, žal, življenje počasi izteka. Manj pa je reviji uspelo, kar je ugotovil že predsednik sveta, zbrati okrog sebe pričevalce, umetnike, ki bi z umetniško močjo povedali tisto, česar z vsakdanjo besedo ni mogoče. In premalo je reviji uspelo uvrstiti med svoje sodelavce široko razgledane in nepristrane kritike, ki bi se spoprijeli z umetnostjo, ki na kakršen koli način obravnava čas in razmere, za katere se zanima Borec.

Skoraj pa bi si upala trditi, da je za to morda še najmanj krivo sedanje uredništvo. Ne morem namreč mimo nešteti stvari, ki jih je v zadnjih letih namenilo prav različnim področjem umetnosti in kulture. Ne morem mimo ruskih vojnih novel, še manj mimo italijanske odporiške poezije, kako bi prezrla najnovejšo številko o frankolovski drami, tudi z domačo in drugo tujo odporiško poezijo bi lahko napolnili posebno številko ... in še marsikaj bi lahko omenila. Kaže pa, da je bilo to še premalo, da bi revija prepričala in pridobila tiste avtorje, o katerih sem prej govorila. Zadržki so, vsaj zdi se mi, tako bolj pri njih. Morda so prepričani, da je revija namenjena samo takim bralcem, ki ne potrebujejo ali vsaj lahko mirno živijo brez umetniških izpovedi in pričevanj. Zato se verjetno ne pisatelji ne kritiki ne pulijo preveč za to, da bi se oglašali tudi na njenih straneh.

Na to nekam jedko misel me navaja čisto konkreten primer. Ne znam si namreč drugače razložiti, zakaj na primer ni bilo mogoče v revijo spraviti in v njej ohraniti pretresljiva pričevanja, ki so ga opravili koroški pevci s svojim programom, imenovanim Ponižani in razžaljeni. Vsemu trudu urednice navkljub. Pa so vendar pri nekem drugem ustreznem slovenskem listu opazili ta nastop šele na festivalu Revolucija in glasba, revija Borec pa že ob prvi predstavitvi.

O tem govorim obširneje samo zato, da bi v uredništvu še bolj premislili, kako odpraviti ta odnos do revije.

Nekaj drobnih, konkretnih predlogov.

Bi šlo, da bi bile vsaj še nekaj let zadnje številke letnikov namenjene samo umetniški in kulturni problematiki, kot sta bili npr. zadnji dve leti? Področja naj bi bila čim bolj različna. Vendar, bi se dalo eno teh števil prepustiti izpovedi še živih slovenskih partizanskih pesnikov in pisateljev. Dalje, ali ne bi ob koncu gledaliških sezon čim bolj celovito ovrednotili vse tiste predstave, ki na kakršen koli način zadevajo čas socialnega in osvobodilnega boja in udejanjanja njegovih pridobitev? Mimogrede, pri pregledovanju revije zadnjih nekaj let prav o gledališkem področju, menda edinem, nisem zasledila nobenega prispevka. Seveda bi bilo treba od časa do časa ovrednotiti tudi ustrezna dela na drugih področjih, čeprav so že kdaj bila deležna kritičnih misli tudi v reviji Borec. Ta se mi zdi prav primerna tudi zato, da nam ponudi strokovno utemeljeno mnenje npr. o festivalu Revolucija in glasba, mnenje namreč, kaj prinaša v slovensko kulturno zakladnico in če premalo ali celo nič več, kako z njim naprej, da bo v njem kaj tudi za tradicije, ki jim je namenjen.

Še eno mnenje in predlog. Že pred leti sem menila, da bi v reviji morali poskusiti

na novo oceniti tudi našo povojno, recimo partizansko in antipartizansko slovstvo. Študija o slovenski vojni prozi 1941–1980 je medtem že poravnala glavni tovrstni dolg. Ostalo pa je še veliko neocenjenega ali napak ocenjenega in revija bi opravila veliko zgodovinsko poslanstvo, če bi ji uspelo povedati, kakšno vrednost pomenijo ta dela. Če pa bi ji uspelo storiti to, še preden dokončno odide generacija, ki je, kakor koli že, v dobrem ali slabem, navdihovala ta dela, bi ji bili lahko še posebej hvaležni.

DR. DUŠAN NEČAK

Vesel sem, da nisem mogel pripraviti pisnega prispevka, kot me je prosila urednica, saj je današnja diskusija pokazala, da se je treba odzivati na vsakodnevne in trenutne diskusije. Obenem sem tudi vesel, da sem član tega uredništva Borca, ker sem nekako soodgovoren za kreiranje uredniške politike, take kot je, čeprav se strinjam s tem, kar je rekel kolega Jezernik, da je tri vogale podpirala urednica. Dotaknil se bom nekaterih stvari, do katerih je treba imeti jasna stališča.

Že pred štirimi leti smo rekli, da se mora revija odpirati različnim ocenam našega narodnoosvobodilnega boja. Politika uredništva Borca je politika strokovne zmrnosti, treznosti. Nisem pristaš nikakršnih apriorizmov, zato se distanciram od mnenja, ki ga je prej izrazil kolega Dežman. To vodi samo v neargumentirano prepričanje, kot je tole: zato, ker je komunist, je baraba. Obsojam stalinizem, ne obsojam socialističnih misli. Obsojam napake Komunistične partije ali kake druge partije, ne obsojam njenega demokratičnega bistva, če to je, in zame je Zveza komunistov danes demokratično gibanje. Pluralizem je ravno v tem, da revija Borec in Nova revija, ni Mladina, pa tudi ne Družina ali Teleks – je revija Borec, taka kakršna je. Poskušamo jo narediti drugačno, ne moremo pa tega narediti, ne da bi uporabili mero. Na eni in drugi strani pozabljamo na mero. Študentom večkrat rečem: so stvari, ki se »spodobijo« in so stvari, ki se »ne spodobijo«. Ne moremo se obnašati, kot da ni danosti, ki sodijo v neki koncept – ideološki, verski – politični, kakorkoli hočete to razumeti. Ne moremo se iti nekega pluralizma, ki bi bil anarhično vseobsegajoč, cveti naj tisoč rožic. Da, cveti naj vsaka, vendar na svojem koščku zemlje in naj ne ogroža drugih ter osnovnih civilizacijskih in humanističnih, vsesplošno sprejetih pravic in norm.

Kolega Jezernik je dejal, nismo navajeni polemizirati, češ, ta družba je bila toliko let zaprta za polemiko. Res je bila zaprta za polemiko, nismo je navajeni. Manjka nam osnovna šola kulturnega dialoga. Kljub temu bi rad poudaril: so polemike, na katere nima smisla odgovarjati oziroma reagirati nanje, in so polemike – zame so to strokovno utemeljene polemike, v katerih moramo kot strokovnjaki, ki nas današnja stvarnost zadeva, odgovoriti. Rad bi opozoril še na nekaj, kar mi je pred časom dejal moj bivši ravnatelj tovariš Bohanec: v polemiki vedno zmagata tisti, ki ve, kaj hoče; tisti, ki je v polemiko potegnen, običajno zaplava in ne ve, kako bi se rešil.

Dodam naj še nekaj strokovnih oz. metodoloških pripomb. Kolega Dežman je načel dve temi: očitno je pristaš teze, da smo imeli med narodnoosvobodilnim bojem pri nas državljansko vojno, opozarja pa tudi na skupno zgodovino, ki da je uspešna v nekaterih državah – skupna zgodovina poražencev in zmagovalcev. Moram reči, da v tako skupno zgodovino ne verjamem. Prepričan sem, da take skupne zgodovine ni. So različne zgodovine, kot so tudi različne zgodovine različnih generacij. Mi, ki nismo sodoživljali narodnoosvobodilnega boja, smo pa ga doživljali preko šolanja, gledamo na te stvari nekoliko drugače. To je jasno. Vendar pa nekatere temeljne vrednote so (kot sem prej govoril o meri) – v tem se strinjam s tovarišem Osolnikom. Ne moremo se pogovarjati o državljanski vojni v času narodnoosvobodilnega boja toliko časa, dokler ne razjasnimo, kaj štejemo za državljansko vojno. To je osnovni metodološki princip argumentiranega strokovnega dialoga. Drugo: državljanska vojna zame ni državljanska vojna, če nekdo jemlje orožje iz rok okupatorja, da bi se boril proti ideološkemu nasprotniku.

Temu se reče kolaboracija, kar je jasno tako v pravni znanosti kot tudi v političnih ocenah vseh držav, zapletenih v drugo svetovno vojno. Vsi vemo, kaj je kolaboracija. Nič ne rečem, da ne dam Spomenki Hribar prav, ko zatrjuje: vsi mrtvi so enaki. Seveda, toda važno je, kaj je kdo delal, ko je bil živ. Ne trdim, da so nekateri delali samo zlo, drugi pa samo dobro. Že prej sem se distanciral od kakršnih koli apriorističnih določitev oziroma stališč. Toda pop je pop in bob je bob, kot je danes moderno reči.

Menim, da moramo graditi revijo Borec tako, kot smo jo koncipirali v zadnjih nekaj letih: odpirati prostor različnim strokovnim argumentiranim stališčem in strokovno strpno polemizirati. Obenem pa se zavedati kraja in časa, v katerem živimo.

ZDRAVKO KLANJŠČEK

Vprašanje ideološkega pristopa, ki ga nekateri očitajo starejšim zgodovinarjem, bi lahko postavili tudi narobe. Nekateri mlajši postavljajo vprašanja s stališča svojih ideoloških pristopov, po svoje. To pomeni, da vsak vidi stvari iz svojega zornega kota. Drugemu je treba razlagati ta svoja stališča potrpežljivo in argumentirano. O stvareh je treba razpravljati dosti bolj strpno. Nekatera vprašanja o tem, kako so nastajala razna dela, so sama po sebi zanimiva. Na primer, ko smo pred več kot tridesetimi leti začeli pripravljati Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, to je bilo leta 1951. smo pač začeli delati v vzdušju, ki je bilo takrat. Čas, v katerem nastaja neko delo, odseva tudi v njem samem.

Po mojem mnenju ni prav, da zgodovinska dela, ki jih imamo, označujemo kot dela zmagovalcev. Če bi jih tako označevali, bi to pomenilo, da jih vnaprej in nasploh diskvalificiramo, saj bi marsikdo iz tega sklepal, da so neresnična, netočna in nepravilna. Menim, da je treba spoštovati delo drugih. Ker se tudi zgodovinopisje, veda kot taka, razvija, je treba govoriti o stvareh, ki so še neraziskane ali premalo raziskane. O tem, kako izpopolniti delo in kako probleme raziskovati. Pri tem naj pripomnim še to, da je po mojem skromnem mnenju preveč poenostavljeno, če postavimo tezo o nekakšnem generacijskem spopadu v zgodovinopisju. Vse življenje teče tako, da nekateri umirajo, drugi pa se porajajo, in da je odmiranje pogoj novega življenja. Nikjer ni nekakšne generacijske prelomnice. Te so v drugih stvareh, ob povsem drugih vprašanjih.

Sem eden od udeležencev, ki so pisali vojaško zgodovino, zgodovino narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem. Enajst let smo delali po najboljši volji z namenom, da jo naredimo dobro. Pri tem lahko izjavim, da ni bilo nikoli nobenega pritiska od nikoder, da moramo tako ali drugače pisati, ne iz Beograda ne iz Ljubljane. Hoteli smo napisati resnico. Seveda pa drži, da tedaj nismo mogli vedeti vsega, drži, da nismo imeli vseh virov, prav tako pa drži tudi to, da bi kdo, ki bi bil sposobnejši od avtorjev, ki so sodelovali pri njenem nastajanju, morda takšno zgodovino napisal še bolje.

Odgovoriti moram še na nekaj drugih vprašanj. Prvič, na vprašanje, zakaj nismo ocenili, da je narodnoosvobodilna vojna bila državljanska vojna. Tega nismo storili zato, ker smo bili prepričani, da ni bila državljanska vojna, temveč vojna proti okupatorjem in njegovim pomagačem, v kateri pa so bili tudi elementi državljanske vojne, v kateri so bile udeležene sile, ki so jo hotele spremeniti v državljansko vojno, toda v celoti gledano to ni bila. Organizirano gibanje osvobodilnih sil na Slovenskem, Osvobodilna fronta slovenskega naroda, je tak razvoj preprečilo. Že sama prisotnost okupatorja je bila odločilna.

Drugo je vprašanje žrtev. To je zapleteno vprašanje. Toda deliti partizanske žrtve na tiste, ki so padli v defenzivah, tj. med sovražnikovimi ofenzivami, in tiste, ki so padli v ofenzivah, tj. med partizanskimi akcijami, ter iz tega izvajati splošne sklepe, je po mojem mnenju nepravilen pristop k vprašanju. Če se v takšni vojni, kot je bila naša, držiš načel partizanske taktike, se pravi, napadaš tedaj, ko imaš prednost, presenečenje in podobno, potem bo žrtev manj. Sklepati, da je bila partizanska taktika

napačna zato, ker je sovražnik delal velike ofenzive, v katerih je veliko partizanov padlo, ne da bi natančneje raziskali, v kakšnih okoliščinah so padli, je nepravilno. Tudi sovražnik je izkoriščal svoje prednosti, kot smo mi izkoriščali svoje. Praviloma je partizanska enota imela več žrtev tedaj, kadar se ni ravnala po načelih partizanske taktike in kadar ni posvečala dovolj pozornosti delu na terenu, kadar so bile načete vezi s prebivalstvom, z Osvobodilno fronto.

O reviji Borec pa menim, da mora biti tudi v prihodnje borčevsko opredeljena. Drugače ne more biti. Borec kot revija ne more biti revija kogarkoli, ampak samo revija borcev narodnoosvobodilne vojne in tistih, ki sicer niso bili v narodnoosvobodilni vojni, so pa bili borci osvobodilnega gibanja. Zato mora biti tudi zgodovinopisna in mora gojiti tudi tradicije tega boja, in to na način, ki je prepričljiv, se pravi, prikazovati mora resnico. Vsebovati bi morala tudi več sodobnih problemov, ne vseh, ampak predvsem tistih, ki se dotikajo borčevskih in družbenih vprašanj v zvezi z njimi, torej – o narodnoosvobodilnem boju, o revolucionarnih tradicijah, o delu borčevske organizacije in njeni vlogi v sedanji družbi, o problemih boja za svobodo ljudi in naroda. Tudi polemika naj bi se v njej vodila predvsem o takšnih vprašanjih. Revija mora po mojem imeti takšno podobo, če pa se takšna nikakor ne bi mogla ohraniti, potem bi pač morala spremeniti svoje ime.

DR. DUŠAN BIBER

Današnja razprava nas ne bo pripeljala do novih spoznanj, priča le o splošnih trendih, prisotnih v naši družbi. V tem pogovoru očitno ne bomo resno zastavili, še manj rešili strokovnih ali političnih vprašanj in dilem.

Pri današnjih prizadevanjih za restavracijo državnega ali pa samo klasičnega kapitalizma se seveda skuša izrabiti tudi zgodovinska tematika, negirati narodnoosvobodilni boj in sama revolucija. V novi preobleki se nam ponujajo stare propagandne fraze: na primer četniške o razbijanju Srbije, o genocidnosti hrvatskega naroda, o državljanski vojni proti Srbom. Da o podobnih pojavih v Sloveniji niti ne govorim...

Revija Borec seveda ni odgovorna za takšne pojave. Ne more spreminjati odnosov sil v naši politični areni niti usmerjati politike. Borec je revija Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije. Na platnicah piše, da je to »revija za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij«. Naj torej Borec odseva različna mnenja in tudi trenja znotraj borčevske organizacije. Lahko bi v Borcu kaj prebrali tudi o ostavki in odhodu predsednika borčevske organizacije Petra Matića iz centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Radio Zagreb je poročilo o tem pospremil z jedko pripombo, da je iz vrst centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije odšel zadnji narodni heroj!

Seveda borčevska organizacija dandanes nima takšnega vpliva pri določanju in izvajanju politike, kot ji ga včasih pripisujejo. Na velika načela se danes sklicujejo marsikateri skupine, ki vodijo povsem drugačno politiko, kot je tista, povezana z imenom Josipa Broza-Tita.

Pri današnjih prerekanjih o državljanski vojni ali narodnoosvobodilni vojni se dogaja marsikaj, kar nima nobene zveze ne s politologijo in ne z zgodovinsko znanostjo, marveč z najbolj vulgarnim primitivnim antikomunizmom. Kot mladinski aktivist in partizanski propagandist v raznih brigadah sem se moral spopadati tudi z domislicami okupatorske in belogardistične propagande. Tega ne mislim spet početi na stara leta. Sem pa voljan sodelovati v razpravah o zgodovini propagande med drugo svetovno vojno. Takih razprav žal nimamo, čeprav bi bile še kako potrebne, celo poučne v današnjih časih.

Strinjam se z Bogdanom Osolnikom, da je in mora ostati Borec revija Zveze borcev, da mora ta družbena organizacija imeti kot ustanovitelj pri usmeritvi revije svoje besedo. Če bi v reviji Borec – za začetek pod krinko »dialoga« – zmagali protipartizanski

trendi, potem seveda to ne bi bila več revija borčevske organizacije. V takšni reviji ne bi imel kaj iskati kot znanstvenik in še manj kot partizan. Svojega medklica o »Družini« zato res ne mislim posebej razlagati. Kdor je razumel, je pač razumel – sapienti sat!

Borec mora torej ostati revija Zveze borcev. Nič nimam proti zamislim, da se koncept Borca še razširi, tematsko in s sodelavci. Naj objavlja tudi politično aktualne, polemične prispevke, vsaj za informacijo. Sem pa proti sodobnemu »problematiziranju«, kjer se brez raziskav in upoštevanja dognanj v znanstveni literaturi diletantsko, vendar politikantsko preračunljivo postavljajo ne samo izzivalne teze, marveč tudi trditve, ki ne slone na zgodovinskih dejstvih.

Demokratizacija ali »podružbljanje« zgodovine ni neodgovorno, provokativno postavljanje propagandnih tez, zasnovanih v najboljšem primeru na parcialnih, nekritično uporabljenih virih. Ne bom navajal ne imen ne posameznih publicističnih prispevkov (ne mislim pa pri tem na Borca), spominov in podobno, kar je bolj vir za razmere v družbi v času objave in manj pričevanje o zgodovinskem dogajanju samem. Zgodovinarji ne bomo prišli nikamor, če bomo morali izgubljati čas v polemikah s politikanti, obskurnimi publicisti ali vsaj ambicioznimi amaterji, uvajati laike v uvod v študij zgodovine, pojasnjevati, kaj je hevristika, kritika virov, da ugibanje, kaj bi bilo, če ne bi bilo, ne sodi v zgodovinsko znanost oziroma zgodovinopisje!

Zveza borcev bi – ne samo z resolucijami ali protesti – lahko več naredila proti tem trendom v sodobni družbi. Ne gre namreč za zgodovinsko znanost ali »detabuizacijo«, marveč za povsem določene in jasno razpoznavne politične cilje, za dolgoročno načrtovani vpliv na javno mnenje. Seveda bi bilo zelo slabo, če bi se pri tem morala opreti predvsem na svoje člane. Bojim pa se, da žal nima, niti ne zmore imeti več niti pregleda nad dogajanjem na »bojišču«. In to ne samo ona ...!

VLADIMIR KAVČIČ

Če sem prav razumel tovariša Bibra, pa tudi izvajanje Bogdana Osolnika je bilo po smislu podobno, oba vzpostavljata oziroma zahtevata razmejitveno točko med dvema generacijama. Oba vztrajata, da je Borec predvsem revija borčevske organizacije.

V tem kontekstu se pojavlja stališče, da je revolucionarna generacija opravila zgodovinsko vlogo, ki je enkrat za vselej ocenjena pozitivno, tudi v vseh podrobnostih, tako da o njej kritično razpravljanje skoraj ni upravičeno. Le generacija, ki je vojno in revolucijo doživela, ve, kakšne so bile razmere, kakšni napor in kakšne žrtve so bile vložene v boj za ohranitev naše samobitnosti in za obstoj slovenskega naroda. Mladi, ki tega niso doživeli, po tem mnenju nimajo pravega vpogleda v zgodovinsko dogajanje in zaradi tega tudi ne morejo biti kompetentni sodniki o teh časih, niti ne o tistem, kar se šteje za nasledek revolucije.

Do neke mere so takšna stališča utemeljena, osebna izkušnja je v resnici nepogrešljiva podlaga za razumevanje duha preteklosti, toda ostajati zgolj pri tem bi tudi bila zgodovinska napaka. Čas se ni ustavil ne enainštiridesetega ne petinštiridesetega leta in za ljudi, ki vojne niso doživeli, je tudi poveljni čas njihov čas, enaka realnost. To, kar je nastalo pred njimi, je zanje danost, v njej iščejo in raziskujejo možnosti za svoj razvoj, primerjajo te možnosti s tistimi drugod po Evropi, imajo predstavo, kako bi mogli živeti tudi pri nas, in imajo kritičen odnos do vsega, kar naš razvoj ovira. Današnjim zagatam iščejo vzroke in korenine, odkrivajo jih tudi v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji. K preteklosti se vračajo dosti bolj kompleksno, kot jih je za to usposabljal šola in uradna družba, ki sta namesto vpogleda v konkretne življenjske zgodbe in preizkušnje živih ljudi ponujali shematične ideološke obrasce, s katerimi ni mogoče pojasniti, zakaj je tako junaška in požrtvovalna vojna generacija pomagala ustvariti tako zaostalo družbo, kot jo imamo sedaj.

Poveljne generacije prevzemajo tradicije osvobodilnega boja na povsem drugačen način, kot je to od njih pričakovala uradna ideologija, vendar jih zaradi tega ne moremo

apriorno odklanjati. Ne moremo jim odrekati pravice do kritičnega mišljenja ne do kritičnega vrednotenja preteklosti, kot jim ne moremo odrekati njihove usmerjenosti v prihodnost, v boljšo družbo od sedanje.

Ločevanje generacij ob teh razpotjih ne more nikomur koristiti. Ločevanje generacij pri reviji Borec bi v kratkem času pomenilo tudi usoden udarec reviji.

DR. DUŠAN BIBER

Nedavno sem prebral še neobjavljene spomine nekega visokega zavezniškega oficirja, ki se je med zadnjo vojno bojeval tudi v Sloveniji. Ko že govorimo o generacijah ali celo o spopadih in razmejitvah med generacijami, bi opozoril na zanimivo razmišljanje tega političnega analitika. V uvodu svojih spominov je zapisal, da bo morala izumreti vsaj ena, če ne že kar dve generaciji, preden bodo zbledeli ali bili izbrisani spomini na strahotna nasilja v zadnji vojni in bi lahko prišlo do nove revolucije ali kontrarevolucije. Komunisti so, meni, bili pripravljeni pri svojem vzponu na oblast in pri povojnem utrjevanju te oblasti deliti oblast z drugimi političnimi skupinami ali strankami samo kot začasni taktični kompromis; v bodoče naj bi to postal trajen kompromis!

Danes se današnjim generacijam narodno izdajstvo in kontrarevolucijo predstavljata kot – opozicija! Okupatorji postajajo skorajda dobrodušni turisti, ki so le iz prijaznosti sodelovali v državljanski vojni. Partizansko generacijo bi radi postavili na zatožno klop in ji z izgovorom »dialoga« naprtili krivdo za vse naše današnje stiske in težave. Sicer bi se že skorajda vsi Slovenci (jezik ni važen) lahko danes vozili v »volksvagnih«.

Verjamem, da sodobnim »antiideologom« niso všeč pričevanja zavezniških oficirjev, če ti niso trobili v isti rog s slovenskimi domobranci in belogardisti. Tega ne bi počeli niti, če bi bili – kar je seveda absurd – akreditirani pri sodelavcih okupatorja! Če torej že kdo hoče »problematizirati« te »problematične« vire in jih interpretirati iz zornega kota vojščakov onstran tedanjih bojnih črt, naj to počne v božjem imenu; vendar ne v reviji Zveze borcev! Borca in Tabora ne bi kazalo združevati v novo transkontinentalno revijo vseh, ki so se borili v zadnji vojni, kjer koli že!

Ne gre torej za razhajanja ali celo spopad med generacijami. Gre preprosto za to, da se zgodovinska tematika ne spreminja v ceneno orožje dnevopolitične agitacije. Mislim, da lahko iz življenjskih izkušenj, celo brez uporabe zgolj knjižnega ali arhivskega znanja, razlikujem propagandne pamflete in znanstvene razprave! Ne bi želel, da se v dnevni politični agitaciji obnavljajo stari idejni spopadi in se neti to pot resnično državljanska vojna.

Na tem mestu ne bi načenjal dilemo: ali kulturni plenum Osvobodilne fronte ali zbor kulturnih delavcev. Bolj koristne bi bile kritike in tudi polemike ob posameznih znanstvenih delih, kot pa nabrekle »idejne konfrontacije«. Seveda pa je za kaj takega potrebno dosti znanja, trdega dela in to je za širšo publiko običajno tudi nezanimivo. Podjetnejši ubirajo svoje, čeprav že shojene poti!

Nisem torej za ločevanje generacij! Vztrajam pa pri zahtevi, da se zgodovinska tematika – vsaj v zgodovinopisju – ne zlorablja za prozorne propagandne namene. Prizanesite s tem vsaj reviji Borec!

VERA REMIC-JAGER

Ker bi bilo moje razmišljanje v bistvu ponavljanje misli Sonje Likarjeve in Jožeta Dežmana, ga ne bi prebrala. Sem pa prepričana, da bo samo polemična revija pritegnila mlade, čeravno pravijo: kakor vas ne zanima prva svetovna vojna, tako nas ne druga, ker je pač nismo doživeli. Tako mnenje sem že velikokrat zavrnila s trditvijo, da lahko

v meni tudi prva svetovna vojna zbudi zanimanje in čustveno vznemirjenost, če je prikazana umetniško prepričljivo. Na primer Čosičev roman Čas življenja in čas smrti ali Laličev Ko bo gora ozelenela. Ali da navedem drug zgodovinski pojav: stalinske procese. Temeljno delo na to srhljivo temo je še vedno Koestlerjev roman Mrak opoldne, čeravno imamo o njih danes še veliko tujih in domačih pričevanj. To pa zato, ker ni samo gola informacija o tej bestialnosti, ampak v prvi vrsti prenicljiva psihološka analiza ljudi – žrtev in rabljev, ki je ne more nadomestiti noben dokument, zato ji tudi čas ne more do živega.

Prepričana sem, da bi ob taki umetniški višji resnici o naši polpretekli zgodovini tudi mladi ne ostali ravnodušni. Res pa je – govorim iz prakse, iz šole – da smo narodnoosvobodilni boj mladini mi sami priskutili, in to s svojo dogmatsko resnico o njem. Mislim, da je še čas, da to popravimo. Revija Borec pa naj bi med drugim prevzela tudi to nalogo.

DR. BOŽIDAR JEZERNIK

Dovolite mi repliko na razpravo dr. Bibra in Zdravka Klajnsčka o novih virih, ki bi razjasnili odprta vprašanja.

Res je, da brez virov in brez kritike virov ni zgodovinopisja. Toda golo kopičenje virov spet ni zgodovina – zgodovina je problematiziranje. O določenem vprašanju lahko imamo neskončno veliko virov, pa še vedno ne bomo imeli zgodovine tega vprašanja. Naj ponazorim povedano s primerom. V rokah sem imel pisanje slovenskega avtorja, političnega emigranta, ki je objavil svoje spomine na življenje v koncentracijskem taborišču Dachau v Novem listu v prvi polovici petdesetih let. Goriška Mohorjeva družba in Katoliško tiskovno društvo sta spomine izdala v knjigi Spomini iz taborišča (Trst 1985) in v njej zvemo tudi za ime avtorja: Franc Jeza. Že leta 1962 – zagotovo brez vseh virov! – je avtor zapisal, da tisto, kar se je odkrilo na dachauskih procesih o zločinski dejavnosti nekaterih slovenskih komunistov, ne more biti končna resnica. To je prav gotovo trden dokaz, da zgodovina ni in ne more biti samo zbiranje virov, kakor si to nekateri pri nas zmotno predstavljajo. Viru je treba zastaviti tudi vprašanje: zakaj, v čigavem interesu?

MAG. ZDENKO ČEPIČ

Vrnil bi se k temu, kar je rekel tovariš Kavčič v zvezi z izvajanjem dr. Bibra, namreč da nastaja ob vprašanju revije Borec analogna situacija kot pred leti ob vprašanju kulturnega plenuma Osvobodilne fronte, ki je bil ukinjen zaradi »vdora« novih ljudi in drugačnih mnenj. Dr. Biber se je ob tej vmesni Kavčičevi pripombi izkazal kot izredno spreten strateg, saj je spremenil temo razgovora. Pokazal je, kako se umiri žoga, kar danes radi uporabljamo v političnem žargonu. Še več. Najprej je žogo brcnil, nato pa si jo je prisvojil in sedel nanjo ter pokazal drugim fige, češ, sedaj pa igrajte. Tako je z njegovo razpravo.

Moje vprašanje pa je: komu je namenjena revija Borec, ali bolj neposredno, čigava revija je to? Že tovariš Osolnik in nato dr. Biber sta govorila v tem smislu, kot da je revija lastnina, in to monopolna, neke generacije. Vprašam: kaj pa mi, druge generacije? Tudi mi smo poštenj, v moralnopolitičnem smislu, če je to ustrezna oznaka. Smo, če hočete, moralno in strokovno preverjeni pisci. Vprašanje pa je, kdo bo preverjal ali določal, kadar bo želel v reviji objaviti kdo od mlajših, ki ni bil borec, partizan in celo rojen po vojni. Iz razprave Bogdana Osolnika in tudi dr. Bibra sem razumel, da bi to bila pravica borčevske organizacije, ki je ustanoviteljica revije. Menim, da lahko to počne samo strokovno organizirano uredništvo revije, v katerem med drugim sedita dva doktorja znanosti, en magister in druge strokovno in tudi politično verificirane

osebe. Ali je možnost oziroma pravica objavljati v reviji Borec stvar moralnopolitične presoje ali je to stvar strokovnosti? Govor pa je bil tudi o spominskih prispevkih oziroma pričevanjih borcev narodnoosvobodilnega boja, ki naj jih objavlja Borec. Mislim, da je to revija že uspešno realizirala v različnih fazah, z dobrimi in slabimi prispevki. Menim, da bi bilo dobro in da je že čas, da bi spomske prispevke prenesli tudi na povojni čas. Vsi slovenski revolucionarji in politiki, ki so napisali spomine in jih objavili ali pa jih še pišejo ter jih shranjujejo v svoje predale in arhive, pišejo samo za čas do leta 1945, do tedaj, ko je prišla svoboda. Obdobje, ki je sledilo in ki ni več tako junaško, ovenčano samo s slavo in herojstvom, kar kažejo sedaj že tudi zgodovinske raziskave, pa zavestno zanemarjajo. Jasno je, da so bile po vojni drugačne razmere in problemi, kot na primer tisti v boju, kjer si bil lahko junak ali pa si se bolj ali manj taktično umaknil in si potem iz tega naredil zgodbo. Zato predlagam, da bi tisti, ki so bili po vojni politični »faktorji«, razmišljali o tem, ali bolje, kar začeli pisati svoje spomine na čas po vojni. Če pa tega ne zmorejo, naj se puste intervjuvati, in to ne le za znanstvenoraziskovalne namene, kar delno že počno, marveč tudi za javno objavo, na primer v reviji Borec.

Imam konkreten predlog: dr. Biber se večkrat spominja svojih mračnih doživetij v letih, ko je bil po vojni na tako imenovanem družbenokoristnem delu ali DKD, na primer, ko je moral sodelovati pri gradnji Litostroja. O tem bi moral napisati spomine, da bi se vedelo za ta naš socialistični pojav. To vprašanje je že nekajkrat načel ob raznih priložnostih, tako menim, da ima prav v Borcu možnost, da to objavi. Treba bi bilo najti še druge ljudi, ki so bili na primer na DKD. To je na primer ena tema, o kateri bi lahko revija Borec prinesla novo spominsko gradivo. Seveda pa ni nujno, da le o mračnih straneh našega povojnega razvoja.

BOŽO REPE

Iz razprave je mogoče ugotoviti, da se postavljajo tri relevantna vprašanja: časovni okvir obravnavanih prispevkov v Borcu, sorazmerje med zgodovinopisnim, spominskim, literarnim deležem in prispevkov oziroma dileme o tem, kaj naj bo primarno in kaj naj ima tisto glavno težo in ideološko-idejno izhodišče piscev.

O časovnem okviru (sam osebno bi temu dodal še geografskega: mislim na jugoslovanski, delno na evropski prostor) mislim, da ni posebnih problemov, saj smo stvari razjasnili. Borec posega tako v časovni okvir narodnoosvobodilnega boja kot v obdobja pred njim in po njem, tako z obravnavano tematiko kot s pisci z različnih področij, na primer z jugoslovanskimi zgodovinarji. Mislim, da bi morali ta prostor še širiti, saj ni v nasprotju z uredniškim konceptom; s tem tudi ne segamo v prostor izrazito strokovnih revij, ki imajo poleg drugih specifičnosti tudi drugačno dinamiko izhajanja. Mislim, da ima tukaj Borec določeno prednost.

Vprašanje podnaslova revije, ki ga omenja Jože Dežman, je po mojem drugotnega pomena. Na določen način je to naša zavezanost štiridesetletnemu izhajanju. Vrsta institucij in revij ima dostikrat imena, ki niso (več) v neposredni zvezi z vsebino ali pa so to le deloma. Idejna oziroma ideološka izhodišča piscev: s tem problemom smo se srečevali nekajkrat, nazadnje dokaj ostro po objavi Kratkih in izmišljenih zgodb iz let 1941–1945 Bojana Štiha. Tu gre za večno dilemo med pravicami ustanovitelja in drugačnim mišljenjem uredništva in (ali) bralcev. Uredništvo se je doslej odločalo na podlagi strokovne presoje vsebine prispevkov in ne imena pisca, s tistimi merili, o katerih je govoril profesor Nečak. Mislim, da bi moral ta kriterij veljati tudi v bodoče.

FRANČEK BOHANEC

Kot član uredniškega odbora spremljam približno vse, kar objavlja revija Borec.

Opazam, da je moje staro spoznanje še vedno pri moči, tu se je zbral uredniški odbor, ki je močno uglašen. Gre za prehod starejše generacije (partizanske, ki ji pripadam) v mlajše. Zato je v reviji prisotna ta dvojnost: nekakšna umirjenost in nekakšna hitrica po novih glediščih in spoznanjih. Mislim, da je to zares dobro. Smo v kolesnicah spoznavnega procesa, ki se zaveda, da so na neizprosni poti k resnici mesta, v katerih imajo »stare« resnice svojo absolutno vrednost, dokler jih nove (seve argumentirane) ne zamenjajo na tem prestolu »neizpodbitnosti«. Zaradi takšnega ravnanja pri nas v uredniškem odboru ni nikoli prišlo do procesa takšne vrste, kakršnega pripravljala ali celo doseže moč ozkosrčnosti, nezaupanja ali nenačelnih razhajanj.

V polemiki, kot se očita, pa naša prisotnost le ni bila povsem brez haska. So stvari če vzamem svoje področje: literarno zgodovino, kjer se vnaša v ta prej omenjeni spoznavni red nekaj, kar je tuje resničnosti, resnici in osebni odgovornosti. Na mnogo takših stvari ne reagiramo takoj, ker bi revijalna polemika lahko pripeljala v povsem nemogoče situacije. Pa vendar lahko povemo, da tega ni tako malo, in to tudi ne pri ljudeh, od katerih bi pričakovali večjo mero resnicoljubnosti in idejne poglobitve. Naj omenim le dva primera. Jože Snoj je pred leti izdal odlično stilizirano monografijo o partizanskem pisatelju Karlu Grabeljšku. Monografija je nekakšen hvalospев grčastemu notranjskemu garaču s peresom v roki in s puško na ramenih. Vendar je to le navidezno: hvali vse tisto, kar je v pisatelju »Snoja«. Tako hvali svoja lastna idejna, ideološka in estetska oblačila do tolikšne mere, da se tudi iskrive misli o pisatelju povaljajo v politikantskem igračkanju. Ali: v Bernik-Dolganovi vojni tematiki lahko zvemo vse to podobno kot pri Snoju, a ker gre pri njiju za iskanje estetskega v vojni tematiki, pač prideta oba znanstvenika (kljub nekaterim odličnim mestom) do prepričanja, da je narodnoosvobodilni boj s socialno revolucijo bil »morilec« vsega tistega, kar je lahko lepo. Takšen kriterij naj bi bil »napreden« v odnosu do tistih, ki raziskujejo tudi družbenozgodovinsko funkcionalnost, zlasti pri obravnavi zgodnjih del partizanske proze. A pot vodi le do kritične točke neobjektivnosti. Pa tudi pri teh dveh delih smo se v glavnem držali, da ne sprožamo večjih polemičnih dilem. Se ve, do revijalne opredelitve je le prišlo.

Smo pač na stališču, da je stvar demokracije v tem, da se ljudje lahko sami opredeljujejo po osebni zavesti. Polemika je vedno občutljiva za demokratičnost. Stvar ni – kot bi rekel – v »aufbiksanju«. Težnja po objektivnosti je hkrati nekaj, kar terja, da se človek v celoti razkrije. Moč pisca – osebnosti – je merilo njegove demokratičnosti in njegove težnje po objektivnosti. Male osebnosti podlegajo. Zanje je značilno, da se zgovarjajo na prisilne družbene okolnosti, ki so jih ovirale. Kot da se demokracija nekje rodi za vselej. Boj za demokracijo je hkrati boj ob spoznavalnem procesu tudi za etično-moralne principe, ki pa so, za razliko od stvari, vselej prej individualni (celo subjektivni) kakor pa sami po sebi že čista »resničnost«.

Zato opazamo, da je treba s strpnostjo ocenjevati pretekla dela (tudi s področij te revije), smelo odpravljati šibkosti (zlasti avtocenzurne ovire) in ustvarjati kulturno mentaliteto, ki bo dejansko prenesla vse trdne segmente demokracije ali, bolje, demokratičnega razvoja.

O tem sem se razgovoril zaradi tega, ker se danes na meji individuij – kot družba iz prejšnje kolektivistične skrajnosti, nekritično mečemo v drugo, v individualnost z znamenji subjektivnosti, a pri tem mislimo, da je novo edino pravo. Ni! Pač pa v stalnem ustvarjalnem prepletanju, polno trdih prijemov, individualnega in kolektivnega, kjer je le oboje ena celota, en svet, ena sama resničnost, pač le nekaj, kar je edino (ali da se izrazim s sodobno parolo: kar je edina naša domovina). Vojni čas 1941–1945, kjer smo bili del svetovnega zavezništva demokracije, je bil pri nas okvir – ob nacionalnem boju tudi družbena revolucija. V mirnih letih po njej pa je proces naših »usod« vedno bolj in bolj uokvirjen z evlucijskim procesom. Tu ima demokracija svoje spremenljive, minljive oblike.

V takšnem stanju je delo našega uredniškega odbora nedvomno zapleteno. Posebno opazam, da gre za nekakšno utrujenost. Nikogar pa ne »žalosti« dejstvo, da gre za

nova preporodna gibanja. Uredniški spoj dveh zelo oddaljenih generacij je garancija, da se ustvari tisti prostor, kjer se razvija demokratičen dialog. Ta ima večjo težo od polemičnih spopadov. Potrebno je napadati (recimo shematične, neživljenjske, romantično-sentimentalne, ideološko preživle ideje itd.). Enako potrebno je kleno braniti tisto, kar je trajna vrednota, danes bi rekli – civilizacijski dosežek. Le v »kislh« demokracijah je tako, da se ne da braniti. In mislim, da je zgodovinopisje tisti del revije, ki je poklican, da meri to, ne za trenutek, pač pa za desetletja naprej in nazaj. Po tej poti gre proces odmiranja in porajanja. Naj le napadajo, na primer narodno-osvobodilni boj, dejstev se ne da podreti. Najmanj s subjektivizacijo. Vendar gre za dve stvari: za napredek v tem procesu, za nekakšno kontinuiteto in za »naskoke«, ki imajo zahrbtnje retrogradne cilje. Ti naskoki so navadno zelo kričavi in kičasti, njihova moč trajanja pa je zelo kratka. Tako si lahko razlagam našo »utrujenost«. O njej pa sem govoril, da bi malo pojasnil, zakaj revija noče v »naskok«. O tem se da poglobljeno razpravljati le v bolj študijozno pripravljenih knjižnih oblikah.

RAPA ŠUKLJE

Štiridesetletnica pomeni v človeškem življenju nedvomno trenutek postanka. Vse, kar lahko pripišemo lahkomiselnosti in odpustljivih napak na račun »mladosti«, je dokončno mimo; nastopil je čas zrelosti, se pravi čas, ko kaže dati od sebe najboljše, kar premoremo. Še v polni moči in že opremljeni z izkušnjami smo ljudje kot štiridesetletniki na svojem vrhuncu.

Za revijo, kakršna je Borec, vsaj do neke mere lahko potegnemo paralelo s človeškim dozorevanjem. Menda ni sporno, da je imela svoje otroštvo, ki ga je označevala popolna odvisnost od »vzgojiteljev«. In imela je najstniška leta prvih izrazitih želja po samostojnosti in leta dozorevanja, ko je sklepala plodne kompromise med lastnimi intencijami in nujnostjo, ki jo je pomenila vsakokratna »linija«, kakor so jo interpretirali pooblašenci ustanovitelja. In je v zadnjih letih dozorela do stopnje, ko se je v iskanju prave vsebine svojega razglašenege namena (»zgodovine narodnoosvobodilnega boja in ohranjanja revolucionarnih tradicij«) skušala emancipirati od vsakega varuštva in stopiti z ustanoviteljico ZZB NOV Slovenije vstric pri samostojnem raziskovanju zgodovinskih dejstev in iz njih izvirajočih vrednot, ki jih kaže prenesti prihodnjim rodovom. Postanek, ki ga narekuje štiridesetletnica, lahko samo potrdi to usmeritev.

Borec se je kot revija odprl zgodovinski vedi, neodvisni od želja in pričakovanj trenutne politične taktike. To je pomemben in vse pohvale vreden dosežek revije; vendar nikakor ne njena edina naloga. »Znanost«, ki je postala nekakšen mit druge polovice dvajsetega stoletja, je s svojo brezstrastnostjo in navidezno objektivnostjo (navidezno, ker kaj pa zmotljivi, kakor smo, lahko štejemo za resnično vsestransko osvetlitev dejstev, ki bi edina zaslužila oznako »objektivnosti«) privilegij v preteklost zazirajočih se starcev; še vedno v sodobnosti strastno angažirani štiridesetletnik pri njej nima pravice obstati. Konkretno: dokler še živi rod, ki je narodoosvobodilni boj in z njim povezano revolucionarno vretje doživel na lastni koži, dokler je še mogoče iz ust udeležencev zvedeti nove in nove podrobnosti (in o kateri podrobnosti moramo vnaprej soditi, da je nepomembna?), priprav, izvajanja in dopolnjevanja zmagovitega boja in spremljajočih okoliščin, je vsako zaokroženo, »objektivno« sintetiziranje nemogoče, dejansko odprto za korekture. Zato je v reviji več kot dobrodošlo spominsko gradivo, čeprav še tako subjektivno pobarvano. Živi vir je, ki prinaša razikovalskemu prizadevanju zmeraj novo gradivo; in bo takšen, dokler ne utihne zadnja priča, ki nam je voljna zaupati svoje vtise in spomine.

Nadaljnji korak je tveganje, toda izkušnje preteklosti ga opravičujejo. Gre za literaturo, »umetniško« oblikovanje podobe časa in razmer. Ne za veliko literaturo, ki živi samolastno življenje, pa, seveda, obogati revijo, kadar zaide vanjo; gre za skromno, »malo« literaturo, za katere prisotnost v reviji bi želela zastaviti besedo. Za literaturo,

ki ne more pretendirati na vekotrajnost zaradi svoje umetniške moči; za tisto, ki dolguje manj inspiraciji kot presunljivemu doživetju zgodovinskega trenutka in lahko samo dodatno osvetli atmosfero časa, ki se mu revija posveča, in zato od svoje strani dopolnjuje »objektivno« zgodovinsko raziskovanje. Skromnejši literarni talent je praktično vselej navezan na zglede in ti le redkokdaj prikrivajo ljudi in razmere časa, ki se mu pisec posveča. Pri ocenjevanju vrednosti posameznega prispevka kaže neštetokrat odmisli »embalažo«, prihajajočo od posnemanja že znanih pesniških ali proznih del in se zamisliti nad tistim, kar v resnici prihaja iz avtorjevega doživetja ali iz njegovega nagonskega občutenja spletov okoliščin in motivov delovanja, ki izvirajo iz humusa časa. In zaradi tega jedra je vredno to »malo« literaturo negovati.

Nedavno tega je Žarko Petan kot avtor in režiser obudil na mali sceni Mestnega gledališča ljubljanskega »zgodovinsko resnico« t. i. dachauskih procesov. Niti beseda teksta, ki so ga izvajali gledalci, ni bila dopisana, vse je bilo oprto na dokumentarno gradivo. Starejši rod gledalcev, sodobnikov prikazanega, je bil do dna duše pretresen; mlajši je sprejel predstavo z nerazumevajočim osuplim vprašanjem: kdo in kakšni so bili ljudje, ki so mogli dopustiti takšne v nebo vpijoče nemiselnosti? Dokumenti ne zadoščajo; za razumevanje dogajanja je potrebno širše platno, podoba časa in njegovih sovisnosti, njegove atmosfere. In to atmosfero, velike in drobne okoliščine, ki pobarvajo vsako dejanje, ki človeške odločitve vpnejo v kontekst vsakdanjega življenja, »zgodovina«, ukvarjajoča se z dejstvi, z diagonalno obarvanim obdobjem, ni sposobna podati. Tolstoji, ki bi napisali Vojno in mir našega boja in naše revolucije, se ne rode v vsaki generaciji. Toda nešteto peres je – včasih pač s skromnim navdihom – zapisalo drobne, delne resnice časa, ki se mu posveča revija Borec, in objavljanje teh besedil prispeva kamenčke k velikemu mozaiku tistega, kar se je v resnici zgodilo. Ohranjanje revolucionarnih tradicij ni (samo) v gojenju legend. Je tudi – in nemara predvsem – v razkrivanju skromno človeških prizadevanj ustvariti svet, v katerem bi lahko živeli po (skromno) človeški meri, katere del so premagane negotovosti in zmote. Linico v ta svet odpira, pri vseh svojih pomanjkljivostih, tudi »mala« literatura. Zato glasujem za njeno še nadaljnje uvrščanje na strani revije.

DR. MACA JOGAN

Tovariš Dežman in tudi nekateri drugi ste sprožili vprašanje monopolizacije pri pojasnjevanju zgodovinskega dogajanja. Rada bi omenila tole: z eno vrsto monopolizacije smo se srečevali in se srečujemo pri nas, z drugo vrsto monopolizacije pa so se srečevali desetletja v Zvezni republiki Nemčiji, kjer cele generacije niso imele niti temeljnih informacij o tem, kar se je dogajalo od prve svetovne vojne naprej, kakšna grozodejstva so počenjali njihovi očetje, strici, tete itn. V bistvu se je šele v začetku osemdesetih let – zlasti s televizijsko nadaljevanko Holokaust – predramila nemška vest; mlade generacije so začele same iskati odgovore na mnoga vprašanja. Ko sem bila leta 1982 v Zvezni republiki Nemčiji, sem imela priložnost (pred novim dnem, ki so ga uvedli tega leta kot državni praznik – dan pokore in molitve) gledati to pretresljivo nadaljevanko v štirih dneh zapored. Predvajanju je sledila okrogla miza, na kateri so sodelovali ljudje z različnimi osebnimi skušnjami in nazori: od preživele zapornice koncentracijskega taborišča do izrazito nacistično ideološko nastrojenega govorca ob vrsti vmesno usmerjenih ljudi. Zame je bilo to zanimivo, ker sem na kraju samem spoznala, kako je lahko neki zgodovinski dogodek viden z različnih pozicij, različnih zornih kotov – kot je bilo danes rečeno.

Za drugo vrsto monopolizacije je šlo in delno še gre pri nas: za utrjevanje in varovanje ene podobe o narodnoosvobodilnem boju oziroma tudi o revoluciji. Za kaj gre? V bistvu za to, da so se nekatere vrednote »zakupile« in da se je v imenu teh vrednot (in sklicujoč se na prakso, ki je bila resnično enkratna in herojska in ki bo

za vse večne čase taka tudi ostala, ne glede na različne zlorabe) potem prikrivalo marsikatero nejavno in nepošteno dejanje. Menim, da je takšna monopolizacija pripomogla k družbeni krizi, ki je v sedanji razvejenosti prepričljiva podlaga za pljunjanje na vse, kar je (bilo) povezano s socializmom, brez kakršnekoli selekcije.

Napačno je bilo to, da so se zanemarjala elementarna pravila poštenosti, ki bi jih morali spoštovati predvsem tisti, ki so bili nosilci oblasti v naši povojni družbi. Kolikor mi je znano (informacije prinaša tudi Borec), se diferenciacija in diktatorsko obnašanje nista začela šele leta 1945, ampak že prej. Skratka, šlo je za to, da je v vsakdanji praksi bolj prevladovalo načelo: ne glej me, poslušaj me! Sodim v generacijo, ki je bila po vojni vzgajana direktno po tem principu (obveznega zaupanja v pravilnost brez zastavljanja vprašanj). Pravilo »Ne glej me, poslušaj me!« je v bistvu pomagalo ohranjevati (skupaj z drugimi ukrepi, na primer izključitev možnosti javne kontrole odločanja ipd.) diktatorsko prakso in prav ta praksa je po svoje povezana tudi s produciranjem krize, v katero smo sedaj vsi potisnjeni.

Ravno ta kriza pa omogoča, da se skozi sedanje negativne izkušnje izničuje tudi vse pozitivno početje v preteklosti, kar je bilo povezano z obrambo elementarnega, človeškega in narodnega dostojanstva. Naj uporabim prisposodob: to je tako, kakor če bi kdo spoznal človeka šele pri devetdesetih letih, vsega zgubanega, zgrbljenega itn., in bi na podlagi te podobe sklepal, kakšen je bil ta človek, ko je bil star petnajst ali dvajset let, pa bi rekel: ta človek je bil grd. Približno tako se dela z našo neposredno preteklostjo. Podpiram usmeritev, da je nujno konfrontiranje med različnimi videnji, vendar ne zgolj glede na ideološke okvire, temveč predvsem na način znanstveno utemeljene strokovnosti (kot ga je zagovarjal dr. Nečak in tudi nekateri drugi). Še to bi rada omenila: v vsem dosedanjem razvoju je šlo, gre in bo šlo za diferencirano identificiranje posameznikov. Zaradi tega, ker smo bili mi v petdesetih, šestdesetih letih vzgajani, kot da je enkrat za vselej diferenciacija odpravljena, smo s tem izgubili solidno podlago, da bi se lahko hitreje izoblikovali kot samostojne ustvarjalne osebe. Morali smo iti po vijugasti obvoznici do sposobnosti lastne presoje. Menim, da je priznanje identificiranja (na skrajnem polu pozicija žrtve, na drugem oblastnika, gospodarja) eden od temeljev za kulturo dialoga. Sedaj (ob »izbruhu demokracije«) se večkrat srečujemo z zanemarjanjem temeljnih pravil, ki dialog sploh omogočajo, ker se (je) enemu monopolu nasproti postavi(l) nov monopol z drugih ideoloških pozicij.

V zvezi s sodobnimi presojami o smiselnosti upora proti veliki sili (o čemer je govoril tudi Jože Dežman) bi dodala tole: dvomi o upravičenosti upora in odpora proti oblastnikom, zavojevalcem se lahko porajajo iz (sorazmerno enostranskega) prepričanja o potrebi po prilagoditvi močnejšemu. Če bi tisti, ki obsojajo upor proti nemškemu okupatorju, živeli v času turških vpadov, bi pledirali za adaptacijo na turške gospodarje. Skratka, s tem hočem samo reči, da gre za konstantno lastnost, ki se je kazala pri ljudeh od začetka človeštva in se bo kazala tudi v bodoče. Če tega ne priznamo, potem v bistvu nismo pripravljeni na realno situacijo.

Verjetno bi bilo prav, če bi revija v prihodnje bolj podrobno, na primer, osvetlila okoliščine zatiranja slovenstva v imenu enotnosti in revolucije v okviru oboroženih sil. Zakaj? Danes je že bil omenjen problem jezika v vojski. To je le en vidik, ki je neločljivo povezan s praktičnim odmikom od prakse suverenega narodnega odstopanja v oboroženem odporu, prakse, ki se je začela sistematično ukinjati že v narodnoosvobodilnem boju. Kot Slovenko me boli, da se je po enostavni poti za fasado svetlih idealov pometlo z nami kot z narodom, nosilcem organiziranega odporiškega gibanja. Zdi se mi, da je treba to enkrat (tudi otrokom pri pouku) odkrito povedati. Zame je vprašanje, zakaj se je to z nami naredilo in zakaj so naši takratni voditelji mirno pristali, da so tiste, ki so se upirali, »odžagali«. In: Nekateri ljudje še vedno prisegajo na t.i. gospodarski čudež v Zvezni republiki Nemčiji po drugi svetovni vojni. Dobro bi bilo, ko bi določeno pozornost namenili tudi pojasnjevanju tega fenomena (ekonomskim vidikom nemške okupacije v Evropi in njenim posledicam). Vse žrtve v Evropi so namreč prispevale, da se je ta čudež zgodil.

Uredništvu želim, da bi bodočim generacijam odpiralo zgodovino čim bolj celostno. Samo tako se lahko vsakokrat znova v praksi vzpostavljajo in ohranjajo revolucionarne tradicije (kakor je zapisano v podnaslovu revije).

MAG. DAMIJAN GUŠTIN

V smislu poziva Vladimirja Kavčiča želim tudi sam nakazati nekaj razmislekov o bodoči podobi revije.

Borec je bil in je vsaj delno še vedno generacijska revija. Delno izjemo pomenijo historiki, v zadnjem času pa tudi drugi podobni profili generacij, ki v njej sodelujejo že kar lepo število let.

Zaradi povsem bioloških vzrokov, a ne samo njih, se reviji postavlja vprašanje – ne še danes in ne z njo, da ga že jutri reši – ali naj odmore ali pa naj se odpre za naslednje generacije.

Menim sicer, da generacija, ki je izbojevala narodnoosvobodilni boj in revolucijo, ni povedala vsega, kar je vedela in kar je celo bila dolžna povedati (davek za to plačuje tudi naše obdobje). Pod vplivom krize (vrednot) in splošnega odpiranja družbe se v zadnjem času kaže v delu te generacije prizadevanje, da bo povedala tudi tisto do sedaj zamočeno, kar ni bilo le herojsko in zmagovito. Žal je to najbrž le kratkega diha, kajti čas neustavljivo terja svoje in Morana vedno pogosteje zamahuje s koso.

V nekaj letih se bodo morali uredniki in izdajatelji revije odločiti ali za častno smrt ali za adaptacijo, morda pa celo za popolno spremembo koncepta. Zavzemam se za drugo možnost, saj bi le bila škoda, da bi prenehala izhajati revija s štiridesetletnim stažem (kot zgodovinarju so mi seveda stare stvari ljube). Adaptacija koncepta se že dogaja, najbrž pa bo morala biti še bolj izrazita. V mnogočem se kaže prav zaradi tega to vprašanje kot zaletavanje v odprta vrata.

Če gledam konkreten prostor slovenskih historičnih revij, potem predvsem pogrešam revijo, ki bi ne bila namenjena le krogu (ožjemu ali širšemu) strokovnjakov in morda še inteligence sorodnih strok, marveč ki bi poljudno (kar ne pomeni nestrokovno) in ažurno osvetljevala posamezna vprašanja (tudi širše teme) novejših slovenskih in tudi širše zgodovine, kolikor se tiče slovenske. Omogočila naj bi nekonvencionalne prispevke tudi laikov, soočanja pogledov, a vendar ostala na višini. Odprla pa naj bi se tako, da bo dojemljiva za nove sveže poglede in pobude novih generacij, ki za to, po sili razmer generacijo generacij, prihajajo. Narodnoosvobodilni boj se vedno bolj pomika v zgodovino, čeprav seveda še ni izgubil in tudi ne bo, vsaj v bližnji bodočnosti, svoje politične konotacije. Žal je to politično pokrivanje narodnoosvobodilnega boja in revolucije tudi pokrivanje današnjih političnih bojov, o katerih se zdi, da se bodo šele prav razplamteli. V tem pa bo izgubljal verodostojnost dovršen del narodnoosvobodilnega boja.

Seveda je vprašanje, koliko je tak koncept možen ob strokovnih kapacitetah, ki jih ima slovenski narod na razpolago, in koliko je in bo tudi tržno zanimiv. Da ne bi izgubljali energije s stvarmi, ki jih ne obvladamo, pa naj bo to del strokovne analize ob taki ali drugačni odločitvi uredništva in izdajateljev.

Zapisala: Marija Stagoj

PRIPIS

Pogovor ob štiridesetletnici revije Borec je bil 17. januarja 1989 v prostorih republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, Ljubljana, Vrtača 11.

STIRIDESET LET REVJE BOREC

MILE PAVLIN

O PRETEKLOSTI IN PRIHODNOSTI BORCA

Svoje razmišljanje ob štiridesetletnici revije Borec bi razdelil na dva dela. V prvem bi rad povedal moje osebno mnenje o dogajanju okrog revije in njene vsebine v preteklih štiridesetih letih, v drugem pa, kako si zamišljam njeno nadaljnje poslanstvo.

Prvi del

Naj zapišem, da izhajanje revije Borec lahko razdelimo na tri razdobja. Prvo je trajalo od ustanovitve revije tja do začetka petdesetih let, ko je bila »organ« in je zato objavljala predvsem organizacijske novice o delu Zveze borcev. V drugem delu (od začetka petdesetih let do 1963) je objavljala vedno več spominskih, leposlovnih in publicističnih sestavkov iz zgodovine delavskega gibanja in osvobodilne vojne ter socialistične revolucije. Z letom 1962 je tudi prenehala biti organ oziroma glasilo Zveze borcev Slovenije, ker je to nalogo prevzel novoustanovljeni tednik TV 15, Zveza borcev pa je postala Zveza združenj borcev. V tem trenutku je le malo manjkalo, pa bi Borca sploh ukinili. Sledilo je večletno razdobje, v katerem ni bil Borec »ne tič ne miš«. Dve novi uredniški ekipi sta si druga za drugo zastavili cilj iz Borca narediti nekakšno borčevsko elitniško revijo, kar pa se jima ni posrečilo. Nasprotno, že tako maloštevilne sodelavce jima je uspelo še bolj razredčiti in revijo še bolj osiromašiti. Posledica: število naročnikov je od skoraj 6000 (leta 1964) naglo upadalo in se nazadnje (leta 1980) ustavilo pri pičlih 2200, med katerimi je bilo zelo malo individualnih.

Za vse nas, ki smo navkljub kasnejšim stranpotem naše revolucije še vedno prepričani, da je bilo razdobje 1941–1945 vendarle najslavnejše v vsej slovenski zgodovini, je pomenilo takšno umiranje Borca tiho notranjo bolečino. Nekateri, ki so pogumno povedali svoje mnenje, ki se ni ujemalo z »uradnim«, so padli v »nemilost«, zapostavljali so jih, bojkotirali in včasih tudi obrekovali. Osebno se spominjam, da sem moral na zagovor (v založbi), ker sem nekje rekel, da Borec drvi v prepad kot čreda splašenih krav. Kot je bilo pri nas vedno in nasploh v navadi, se mi kako leto kasneje nihče ni opravičil, ko je tudi uradno mnenje ugotovilo, da je to res tako.

Znano je, da je človeštvo vedno delalo poskuse in da brez njih nikoli ne bi doseglo civilizacijske stopnje, kot jo ima zdaj. Vendar je nekaj drugega delati poskuse, ki pomenijo poseg v neznano, kot pa takšne, ki so jih že zdavnaj prej opravili drugi. Pri nas takšnemu ravnanju pravimo »ponovno odkrivanje Amerike« ali ponovna »iznajdba smodnika«. Prav to velja za razdobje 1964–1980, ki bi ga lahko za Borca imenovali leta umiranja. Kdo je kriv, da se vsega tega niso zavedeli vsi tisti, ki jim je takratna družba zaupala uredniško politiko? Kdo je kriv, da se je dogajalo nekaj podobnega, kot je bilo ustanavljanje kmečkih obdelovalnih zadrug v letih 1948 in 1949, le da ne na hrbtih kmetov, ampak sodelavcev in bralcev Borca?

Sledilo je obdobje ustalitve, ko je revija »po obrokih« postajala to, kar je zdaj, in ko je število naročnikov nehalo vrtoglavo upadati. Žal tudi ta pot ni bila ravna in složna, ampak pogosto močno ovinkasta in tudi za marsikoga trnova. Izstopil sem iz izdajateljskega sveta in tudi iz uredniškega odbora, ker je prišlo do kratkega stika na črti ustanovitelj-družbeno samoupravljanje, ko se je predstavnik ustanovitelja obnašal kot nekdanji lastnik oziroma je prepogosto in brez zadostnega razloga uporabil pravico »veta«, ki mu sicer pripada po zakonu. Ta pa je po mojem prepričanju sploh nesodoben in za našo sedanjo stopnjo razvoja nepotreben poseg. Drugače rečeno, če bi uredništvo dovolilo objavo prispevka, ki bi bralce pozival k protizakonitim dejanjem, naj o

kazenskih sankcijah odloča sodišče, ne pa vodstvo (ali večkrat kar posameznik) kake družbenopolitične organizacije.

Sploh pa sem tudi trdno prepričan, da so vsa minula leta imeli uredniki kot tudi uredništva, izdajateljski in delavski sveti ter še nekateri na uredniško politiko Borca (in tudi drugih podobnih revij ali časopisov) bolj malo vpliva. Kot berem po časopisju in kot slišim po televiziji, nekaj podobnega velja za delavsko in družbeno samoupravljanje nasploh, torej ni uredniška politika pri časopisih in revijah nobena izjema. Vendar si upam trditi, da je bilo glede vsega tega v tako imenovanih »borčevskih« publikacijah še za stopnjo slabše kot drugje. Zakaj? Vsekakor zaradi tega, ker so jih usmerjali prek poslušnih uredništev, uredniških odborov, izdajateljskih svetov itd. politiki, ki so drugje že odslužili svoje in tam pogosto zaradi svoje konservativnosti postali odveč. Pri nekaterih ni bilo težavno opaziti splošnega nezaupanja do vseh pišočih ljudi, predvsem pa odpora zoper odkrito obravnavanje vseh prvin osvobodilne vojne in socialistične revolucije, ne samo uspešnih, marveč tudi zgrešenih in škodljivih. Izgovori, s katerimi so ti ljudje prizadevno preprečevali obravnavo napak, stranpoti in neuspehov, so bili raznoliki, od napadov prek tiska ali govorniških odrov do zapostavljanja, nagajanja in ne nazadnje tudi poskusov obračuna na sodišču. Veljala je tudi »črna lista«, kar je v nasprotju z zakoni, saj si posameznik ali vodstvo družbenopolitične organizacije s prepovedjo javnega nastopanja lastita pristojnosti sodišča. Od »črne liste« pa je le korak do splošnega vrednotenja piscev ne po tem, kako kdo piše, ampak kdo je in o čem piše, kar sčasoma postane naravnost pogubno za ustvarjalnost.

Morda je najbolj očiten primer konservativizma pri urejanju Borca dolgotrajno vztrajanje pri tako imenovanih »političnih obzornikih«. Že zdavnaj smo takratni uredniki opozarjali pristojne, da so v Borcu povsem nepotrebni. Tako se je dogajalo, da so bralci o kakem dogodku zvečer slišali po radiu, naslednjega dne zjutraj brali v dnevnem časopisju, čez en teden v tedniku TV 15 in nekako čez tri mesece še v Borcu. Sodim, da je do tega škodljivega vztrajanja prihajalo, ker so pristojni za uredniško politiko Borca pozabili, da živimo v drugi polovici dvajsetega stoletja, ko ima razen redkih izjem vsaka družina radio (zdaj tudi televizijo) in je naročena na vsaj en časopis ali revijo. Vsekakor pa ni tako kot pred sto leti, ko je povprečen slovenski kmet samo v koledarju družbe sv. Mohorja v zimskih mesecih za zapečkom lahko prebiral, kaj se je godilo po svetu prejšnje leto.

Tako je Borec izgubil obilo dragocenega prostora, poleg tega pa so se bralci za povrh še dolgočasil. Zato ni nič nenavadnega, da je število naročnikov vztrajno nazadovalo, čudno da ni še bolj.

Drugi del

Temelji mojih zamisli o nadaljnjem poslanstvu revije Borec pa so razmišljanja in ugotovitve v prvem delu, ki sem ga ravno zaradi tega tolikanj razširil.

Po mojem prepričanju naj bi Borec v prihodnje objavljal spomine posameznih udeležencev revolucionarnega gibanja med obema vojnama, osvobodilne vojne in socialistične revolucije kot tudi vseh, ki imajo kaj povedati o povojnem razdobju. Vsekakor pa vsebina ne bi smela biti omejena ne na Slovenijo in tudi ne na Jugoslavijo. Pri iskanju primerne gradiva bi uredništvo moralo nastopati bolj ofenzivno, to je samo iskati avtorje, se z njimi dogovarjati in jih spodbujati, vendar v skladu z nekakšnim avtorjem. Prav v zadnjih nekaj letih je v Borcu izšlo nekaj takšnih prispevkov, ki so poželi odobravanje v javnosti. Druga zvrst prispevkov v Borcu naj bi bili prav tako manj obsežni prispevki, napisani po veljavnih načelih zgodovinske znanosti, drugače pa naj bi zanje veljalo isto, kot sem že zapisal v spominskih sestavkih.

Zdaj pa še nekaj splošnih napotkov za obe zvrsti.

Že večkrat sem slišal, da je o naši revolucionarni preteklosti zapisano že prav vse, kar je omembe vredno. Upam si trditi, da to enostavno ni res, res pa je, da je večidel napisan na splošno precej enostransko in faktografsko, toda o slednjem malo pozneje. Tako imamo celo vrsto dogodkov, pojavov in okoliščin, ki so v našem leposlovju ali

zgodovino pisju komaj omenjeni ali sploh zamolčani. Za takšne reči se je pri nas uveljavil naziv »tabuizirane teme«. Ne verjamem posameznikom, ki nas včasih prepričujejo, da pri nas »tabuiziranih tem« sploh ni ali da jih celo ni bilo oziroma da je zadnja leta dovoljeno pisati o prav vsem. Bralcem bi lahko kar sam iz rokava natresel nekaj strani dolg seznam takšnih »tabuiziranih tem«, če pa bi se zadeve lotil širši krog zgodovinarjev, bi se seznam najbrž še bolj razširil. Zato priporočam Borcu nekakšno vojno napoved »tabuiziranim temam«, seveda po vnaprej pripravljenem načrtu tako kot za kako vojaško operacijo. S tem pa nimam namena priporočati, da bi namesto dosedanjega belo-črnega obravnavanja zgodovine dobili črno-belega. Sploh čutim, da tiči v mojem predlogu nevarnost takšne vrste: če smo do zdaj pisali predvsem o lepem, dobrem, zmagovitem in uspešnem, bi od zdaj naprej le o grdem, slabem, neuspešnem in podobnem, da bi bila podoba o dogajanju popolna in vsestranska. Povrhu pa za prvo različico tudi ne bi bilo prostora.

Tudi faktografski orisi posameznih dogodkov ali pojavov sodijo med »tabuizirane teme«, le da posebne vrste. V faktografiji so se številni poštene in dobronamerni pisci zatekali zaradi bojazni in pritiskov, da jih kdo ne bi obdolžil brskanja po kočljivih zadevah, napadov na posamezne vidne osebnosti ali celo (bog ne daj) vsega socializma, bratstva in enotnosti itd.

Tako imamo o marsikaterem dogodku ali pojavu obsežne monografije, razprave in kopico spominskih prispevkov, nimamo pa nobenih ocen o koristnosti ali škodljivosti vsega opisanega. Naj omenim le tri take primere.

1. Gorenjska vstaja decembra 1941 in dražgoška bitka januarja 1942. Zakaj so se glavno poveljstvo in poveljstvo gorenjskih partizanov skupaj s pokrajinskim vodstvom Komunistične partije Slovenije za Gorenjsko odločili za tako obliko in množičnost boja? Saj je bila moč nacistične Nemčije kljub porazu pred Moskvo dejansko še neokrnjena, vse povsod drugje so sile osi zmagovale, preskrba nemške vojske in prebivalstva je delovala nadvse uspešno, povrhu pa so imeli uporniki oz. partizani pred seboj še dolgo in mrzlo zimo. Kakšne so bile posledice neuspešne vstaje, povečanega nacističnega nasilja, požiga Dražgoš in poboja vaščanov v letu 1942?

2. Pohorski bataljon. Zakaj je štab vztrajal pri utrjenem in urejenem taborišču, ko je postalo že več kot očitno, da so mu Nemci na sledi? Vsi pisci s Francetom Filipičem vred so bili glede tovrstnih razlag zelo skromni.

3. Štirinajsta divizija. Temeljito je raziskano, kje vse je hodila, kakšne izgube je imela in kako so njeni pripadniki trpeli zaradi mraza, naporov in pomanjkanja. Bolj malo ali sploh nič pa ne vemo, ali je bila še kakšna možnost, da pride divizija na Štajersko brez toliko žrtev ali naporov. Zakaj je glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije sklenil poslati divizijo na pot ravno takrat in po tisti poti, po kateri je šla, kaj je vplivalo na to odločitev in kakšna je bila vloga posameznikov pri vsem tem.

Nadalje naj bi Borec prinašal tudi ocene posameznih večjih in pomembnejših del o naši revolucionarni preteklosti, tako monografij kot leposlovnih del (če bodo sploh še lahko izjahala zaradi gospodarskih razmer in neustrezne organiziranosti založništva). Pisali naj bi jih zgodovinarji oziroma leposlovni kritiki. Zlasti pa mislim, da ne bi smeli izpustiti nobene monografije, ki so, vse skupaj vzete, resnično velik podvig našega zgodovino pisja (tudi »borčevske« generacije). česar pa se po mojem prepričanju vse premalo zavedamo.

Zato se tudi strinjam z usmeritvijo Borca v zadnjih nekaj letih, ko je revija »prebila« obroč, ki jo je bolj ali manj vklepal le v zgodovino pisje in leposlovje ter odločneje posegla v glasbeno, likovno, filmsko in dramaturško dejavnost s tematiko iz revolucionarne preteklosti.

Končno bi priporočil vsem, ki se ukvarjajo z vsebino revije, veliko več odločnosti in nepopustljivosti pri uveljavljanju družbenega samoupravljanja ter pri vse večji odprtosti in nepristranosti.

Medvode, 14. januarja 1989

FRANCI GRIČAR

**NEKAJ MISLI, PRIPOMB IN REPLIK NA PRISPEVEK:
ODMEVI IN UGOVORI ZOPER GRIČARJEV KRITIČNI
POGLED NA NEKATERE ZAPISE O DOGAJANJU V
LITIJSKEM OKROŽJU**

Prispevek v reviji Borec (1989/2), ki ga je napisala peterica avtorjev (v nadaljnjem besedilu peterica), sem pozorno prebral in ugotovil, da so v njem ponavljanja brez odgovorov na vsebinsko pomembna vprašanja. Ta so zajeta v kritičnem pogledu Jožeta Gričarja-Metoda in neobjavljeni polemiki, ki se je nadaljevala potem, ko so bili njegovi spomini oddani naslovnikom pa do njihove objave. Nadaljevanje te polemike je tudi prispevek pod naslovom Post scriptum v reviji Borec (številka 6-7, letnik 1988, str. 639). Nedvomno pa sta najpomembnejša zapisa Iskanja zgodovinske resnice (pota usklajevanja), z dne 15. oktobra (v nadaljnjem besedilu spis 1), in Dodatni prispevek za monografijo, z dne 1. marca 1988 (v nadaljnjem besedilu spis 2).

Ker je v prispevku peterice premalo vsebinske polemike in preveč nebitvenih drobnarij, sem razmišljal, da bi se tokrat odpovedal jalovemu početju. Preveč je prerekanja med dvema taboroma, od katerih je eden vsestransko močan, vpliven, z uradno podporo in se ima za »legalnega«¹ ustvarjalca monografije, medtem ko drugo stran predstavlja dva občana, ki sicer imava ustrezno mero legitimnosti, a se nama odrekata verodostojnost in dobronamernost. Na tako moje razmišljanje je vplivala tudi ocena, ki jo je o spominih J. Gričarja dne 15. marca 1988 napisal zgodovinar Ivan Križnar. Napisana je bila potem, ko je dobil v roke v glavnem vse gradivo, ki sem ga do takrat poslal na naslov Monografije NOB Litija. V njej je med drugim zapisal:

»Po mojem mnenju so nekatere pripombe bratov Gričar toliko tehtne in utemeljene, da jih kaže upoštevati, **zavriniti pa samo v primeru protidokazov.** (...) Zato predlagam, da se spori med bratoma Gričar na eni in Vero Ribičič ter Francem Poglajnom na drugi strani **povsem prekinejo** in namesto tega pregleda bogato arhivsko gradivo. Podatke o razmerah v Litiji in njeni širši okolici je treba zbrati tudi v arhivih organov okupacijskega aparata na ozemlju t.i. Južne Koroške, torej tistih, ki tamkajšnjim oblastem niso bili direktno nadrejeni...«² Podčrtal F. G.)

Zadrego zaradi mojega razmišljanja na eni strani in mnenja recenzenta na drugi sem rešil z odločitvijo, da se vendarle vključim v polemiko, toda z nekoliko drugačnim pristopom. Namesto ozke primerjave argumentov analitično obravnavam posamezne trditve z vidika možnega v povsem konkretnem času in prostoru, upoštevajoč pri tem ponudene dokumente. Snov je razporejena v petih sistemskih sklopih, vendar posamezna dogajanja v njih niso v časovnem zaporedju.

LITIJSKO OKROŽJE IN NJEGOVO NASTAJANJE

1. V zvezi z nastankom litijskega okrožja obstajata dve verziji: prva zagovarja trditev, da je s prihodom Lojzeta Hohkrauta na to območje nastalo litijsko okrožje. Mimogrede, ta verzija se med vojno v praksi ni potrjevala, obstajale pa tudi niso nekatere temeljne prvine, ki nujno spremljajo tako obliko organiziranosti. Druga je empirična in sloni na spominu človeka, ki je od vseh, ki so tedaj delovali na tem območju, najdlje neposredno sodeloval pri nastajanju okrožja, njegovi formalni potrditvi in pozneje pri njegovem delovanju. Poleg njegovega spomina obstaja precej drugih pisnih pričevanj, od katerih navajam le troje ključnih:

a) V pismu Ignacu Sterlekarju, z dne 11. decembra 1965, je Sergej Kraigher med drugim zapisal: »V decembru mesecu smo poslali v okoliške vasi med Savo in Litijo Hohkrauta Lojzeta, ki je tam organiziral tudi organizacijo Osvobodilne fronte.«³ (Vir: Arhiv CK ZKS.)

b) Oktobra 1974 je Ignac Sterlekar prejel daljše pismo Mire Svetina, v katerem je zelo stvarno opisala razmere v kamniškem okrožju in v litijskem območju oziroma v okoliških krajih na levem bregu Save. Pismo je dolgo, zato iz njega navajam le najvažnejše odlomke:

»Okrožni partijski komite za zasavske revirje, ki je takrat vse bolj razširjal svoj teren na moravško in litijsko področje in se občasno tam zadrževal.«

»Po juniju 1942, ko je politično delo na ravninskem delu kamniškega okrožja spet za dalj časa zamrlo in si ti še nadalje deloval na Tuhinjskem in na Moravškem, kjer je večji del operiral tudi Kamniški bataljon (»prava« Gorenjska s svojim PK pa je tudi »odpovedala«), je razumljivo in nujno, da se je ta »tvoj teren«, ki je bil vseskozi aktiven s Teboj vred, vse bolj vraščal v območje Litije in Zagorja in s tem tudi v območje PK KPS za Štajersko. Sicer bi ta predel ostal popolnoma izoliran in odtrgan od vsakršnega vodstva.«

»Glede na vse to imate prav, če ste ugotovili, da je litijsko okrožje bilo formirano že v letu 1941. Zato se morajo zbrati vsi zgodovinski podatki: kdo in kdaj ga je formiral, za katero območje, kakšen je bil sestav komiteta, frontnega odbora, kdo so bili sekretarji od ustanovitve naprej. Če ste letos (1974) vse to ugotovili na skupnem sestanku (?) in če je bil res prav od začetka sekretar instruktor CK-ja Lojze Hohkraut pa vse do takrat, ko je padel, boste gotovo zbrali še več podobnega gradiva, kje so bile organizacije, kakšne itd. Vsekakor pa v letu 1941 in vsaj prvo polovico leta 1942 litijskemu okrožju še ni pripadal niti nižinski del, kjer si ti deloval, ker si takrat še vedno bil instruktor PK za Gorenjsko in v povezavi z njim«. (Podčrtal F. G. – Vir: Arhiv CK ZKS.)

c) Franjo Fijavž je v sobotni prilogi Dela, z dne 8. maja 1982, objavil prispevek, v katerem je med drugim zapisal, da je Sergej Kraigher-Andrej v začetku marca 1942 v Rajnkovcu pri Rogaški Slatini v hiši Jakoba Gobca vodil pokrajinsko partijsko konferenco. Pri tem je navedel imena sekretarjev in okrožij, iz katerih so prišli. Med njimi pa ni omenil ne Lojzeta Hohkrauta ne litijskega okrožja.

2. Da bi laže razumeli okoliščine nastajanja litijskega okrožja, moram opozoriti še na eno posebnost. Za razliko od kamniškega ali revirskega okrožja, kjer je partija kmalu po okupaciji v glavnem že imela oblikovana območja in kadrovske zasedbe, se je litijsko januarja 1942 šele začelo porajati; takrat sta del Zasavja, severno od Save, in Moravska dolina spadala še pod kamniško okrožje. Zemljepisna tvorba litijskega okrožja v obsegu, ki ga poznamo, je torej nastajala v okoliščinah in razmerah organiziranja osvobodilnega boja, ki se zaradi enotnosti in možnega širjenja ni oziralo na poprejšnje upravne, še manj pa na okupatorske razmejitve. Prav razmere in okoliščine, ki so privedle do take geografske organiziranosti, kakršne ni bilo ne pred vojno ne po njej, so posebnost in zato zanimiva zgodovinska vrednota, ki jo moramo neokrnjeno ohraniti prihodnjim rodovom. Zato je v zvezi z litijskim okrožjem treba upoštevati dvoje.

Prvič, v medsebojnem pisnem in govornem sporazumevanju o tej temi uporabljamo pojem litijsko okrožje v njegovi časovni celovitosti, ne glede na čas njegove formalne ustanovitve, in sicer od dejanskega prihoda Hohkrauta v te kraje, ko se je začela organizirati in neprekinjena dejavnost, pa vse do združitve z revirskim okrožjem (28. avgusta 1944 v vasi Podbukovje, na skednju kmeta Toneta Vozla). Taka je praksa tudi, ko govorimo o kadrih, ki so vodili okrožje. Njegov prvi sekretar je seveda bil Hohkraut.

Drugič, povsem drugače pa je, ko se pogovarjamo ali pišemo o okoliščinah in času nastajanja okrožja in njegovem razvoju. Prav to je še posebej važno za monografijo, saj je njena prvenstvena naloga, da zajame vse najvažnejše dogodke in odločitve in obenem resnično stanje medvojnega obdobja.

V litijskem enobejevskega zgodovinopisju je torej ta dilema povzročena umetno. Zakaj, to bomo prebrali kasneje. Realno ne obstaja. Že med vojno, zlasti pa od njenega konca sem, smo pojmovali litijsko okrožje kot nekaj, kar je obstajalo. Nikogar ni zanimalo, kdaj je formalno nastalo, saj je njegovo »ustoličenje« samoumevno legalizir-

ralo tudi aktivno in kontinuirano delovanje vse do dokumentiranega začetka, ki je znan. Kot sem že omenil, dileme objektivno ni, lahko pa se pokaže, če kdo številne izjave in prispevke iz omenjenega obdobja izkoristi kot dokazno sredstvo za druge namene (I-1).

Tako kot drugi je to prakso izkoriščal tudi J. Gričar, pri čemer je seveda bil nekoliko premalo pozoren na določene podatke, največ v petdesetih in šestdesetih letih, ko je napisal dva ali tri krajše prispevke za monografijo, nekaj člankov in izjav. Na te čeri je »nasedla« tudi mag. Vida Deželak-Barič, ko je zbiralala gradivo za svoje raziskave med narodoosvobodilnim bojem. Ko je J. Gričar na podlagi teh in drugih spoznanj na novo napisal svoje spomine, v veliki meri prav po preverjenih podatkih, je preklical vse svoje prejšnje sestavke, ki so v nasprotju z njimi. Preklic je bil logična nujnost, saj je nevzdržno, da o tem dogodku obstaja dvoje ali več različnih trditev. V ta kontekst pa ne sodi preklic njegove izjave o imenovanju poveljnika narodne zaščite. To bo posebej osvetljeno v nadaljevanju tega sestavka.

ORGANIZIRANOST V LITJI IN OKOLICI 1941–1942

Poleg Litije so mišljeni še nekateri kraji v njeni okolici na levem in na desnem bregu reke Save. V tem sklopu so obravnavani tako, kot so se oziroma naj bi se v njih razvijale nekatere dejavnosti odpora. O njih so posamezni domačini že veliko pisali, domala vsi ti zapisi pa so v ostrem nasprotju s spomini J. Gričarja v vseh bistvenih vprašanjih. Prišlo je – argumentom navkljub – do pat pozicije. Da bi naredili kakovosten premik naprej, se je bilo treba problema lotiti afirmativno. Tako smo posamezne sporne trditve in argumentacijo nasprotni strani preverili pri domačih poznavalcih medvojnih razmer in na druge možne načine. Rezultati so bili zanimivi in prepričljivi, niso pa potrjevali njihove argumentacije. To metodo v nasprotnem taboru zelo obsojajo in jo imajo, milo povedano, za nedopustno. Nekaj o tem sem že napisal, drugo pa sledi v pričujočem sestavku.

1. Litija

Franc Poglajen-Kranjc je v Glasilu občanov SZDL Litija, decembrska izdaja 1988 in januarska 1989 (v nadaljnjem besedilu: Glasilo) objavil prispevek Porajanje Osvobodilne fronte slovenskega naroda na ožjem litijskem območju. V njem ni povedal nič posebnega. Podobno je s prispevkom peterice. Presek, ki sledi, ponazarja takratne razmere z vidika trditev nasprotni strani in naših pripomb za vsako leto posebej.

1941: V Litiji naj bi oktobra »sami od sebe« osnovali odbor Osvobodilne fronte, novembra pa na podlagi instrukcij iz Ljubljane še narodno zaščito. O opredelitvi vlog omenjenih organizacij ni zanesljivih pojasnil. Po izjavah F. Poglajna se da sklepati, da je narodni zaščiti poveljeval on. V zvezi s smotrom omenjene organiziranosti, zlasti obstoja narodne zaščite, se zastavlja nekaj osnovnih vprašanj:

a) Koliko akcij je narodna zaščita izvedla v Litiji?

Na odgovor smo čakali dolgo, letos januarja pa je F. Poglajen v Glasilu naštel enajst akcij. Po razpoložljivih podatkih jih je sedem od navedenih opravila samorasniška skupina iz Kostrevniške doline in Jelše, ki pa zanika narodnozaščitno organiziranost (o dejavnosti te skupine pozneje).

b) Koliko zaščitnikov je bilo organiziranih in kdo so bili?

Na to vprašanje je F. Poglajen v Glasilu le delno odgovoril. Omenja, da je bilo v novembru in decembru ustanovljenih pet oddelkov narodne zaščite za Litijo, Breg, Šmartno, Kostrevniško in Jablaniško dolino, za vasi Črni Potok in Vintarjevc. Oddelki naj bi šteli od 5 do 10 članov, ob koncu leta naj bi bilo skupaj že več kot trideset zaščitnikov, ki so takoj začeli opravljati naloge.

Seznama zaščitnikov ni objavil, temveč le nakazal, da je na razpolago v arhivu. To je pomanjkljivost, ki preprečuje javno preverjanje, predvsem pa legalnost v seznamu navedenih, prepoznali pa bi se tudi kot morebitni udeleženci narodoosvobodilnega boja.

c) Kdo so bili nižji komandni kadri in kako je delovala notranja organiziranost? Nato F. Poglajen ni dal odgovora.

d) Od koga je narodna zaščita oziroma njen poveljnik dobival povelja za svoje delo in komu je bil podrejen?

Na to vprašanje, na katero običajno dobimo tudi pojasnilo o smotnosti kake organiziranosti, nismo dobili odgovora. Če opisano organiziranost litijske narodne zaščite primerjamo z ljubljansko, predvsem pa z njeno dejavnostjo, opazimo veliko razliko (glej sestavek Dušana Bravničarja Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1–2 iz leta 1961). Na tem mestu omenjam fotokopijo prepisa (zakaj ne originala?) izjave Dušana Bravničarja, z dne 25. marca 1987, v kateri avtor le potrjuje srečanje s F. Poglajnom v jeseni 1941 v Ljubljani, nič pa ne pove o instrukcijah narodnozaščitne organiziranosti. Po teh podatkih se da med drugim sklepati, da narodna zaščita F. Poglajna ni imela svojega odredbodajalca v Ljubljani.

e) Kako se je narodna zaščita odzivala na potrebe zunaj svojega delovnega območja glede na sosednje frontno organizirane strukture?

To vprašanje je izredno pomembno, še posebej za ta del Zasavja med Savo in mejo, na katero pa ni odgovora in tudi potrditve take dejavnosti v obravnavanem obdobju. Kmalu po okupaciji so od zasavskih revirjev prek krajev, v katerih naj bi domovali zaščitniki F. Poglajna do meje in čeznjo tekale organizirane kurirske poti. Po njih so hodili tudi visoki funkcionarji osvobodilnega gibanja, ki bi zelo potrebovali zaščito za varnejši prehod. Eden od njih je pot čez te kraje do Ljubljane in nazaj premeril v visokem decembrskem snegu, ne da bi ga kdo vodil.

Iz vseh teh vprašanj in pripomb k njim se vidi, da tako frontna kot narodnozaščitna organiziranost na tem območju nima podatkov dokazne vrednosti, po katerih bi lahko sklepali, da sta v resnici obstajali. Če je tako, nimamo pa podlage za dvom o tem, potem gre za enklavo, ki med vojno ni obstajala niti ni mogla obstajati, temveč je potreba po njej nastala in se vse bolj krepila po vojni, ko so se začeli pisati spomini.

1942: Kaj sta L. Hohkraut in J. Gričar našla januarja, ko sta prišla na to območje, in česa ne, o tem je že dovolj napisanega. Ne glede na to pa ni odveč ugotovitev, da se je tiste zimske dni, upoštevaše dane razmere in konkretne okoliščine, brez pridržkov zdelo, da delata nekaj, česar še ni imelo svojega začetka. Še toliko bolj, ker tisti, ki so se pridružili delu za Osvobodilno fronto – z izjemo Janeza Batista iz Konja, ki je omenil dejavnosti Franca Strmljana – takrat, pred prihodom J. Gričarja, niso povedali, da so že »sami od sebe« kaj naredili. Če bi na primer F. Poglajen in Franc Gorenc namesto v petdesetih, šestdesetih letih, ko sta prišla na dan s »frontno organiziranostjo« v Litiji in okolici že v letu 1941, to storila takrat, namreč januarja 1942, bi bilo povsem logično, da bi začeto delo z zadovoljstvom nadaljevali ali pa ga zavrnil, če njegova vsebina ne bi ustrezala programski zasnovi Osvobodilne fronte. Razčiščevanje, s kakršnim se moramo ukvarjati sedaj, bi bilo takrat veliko lažje, saj so bili takrat spomini še »sveži«. Poglajen na vprašanja zakaj nista ravnala tako, ni odgovoril, pripominja le, da je to »zasliševanje«. Namesto odgovora prebiramo le ponavljanje istega. Tako je F. Poglajen v Glasilu (januarja 1989) med drugim zapisal: »Na omenjenem sestanku (pustna nedelja '42) je Hohkraut predložil, da se me imenuje za poveljnika Narodne zaščite, kar je bilo od vseh, tudi od Gričarja, soglasno sprejeto.«

Če bi na primer na tem sestanku na Hohkrautov predlog F. Poglajen resnično bil imenovan za poveljnika narodne zaščite, potem bi bilo logično, da bi Hohkraut postal njegov odredbodajalec in kot tak bi želel vedeti, komu bo poveljeval, kolikim in kje prebivajo. Hohkrautu kot aktivistu bi bili zaščitniki prav tako zanimivi kot poveljnik sam, on kot tak pa brez njih ne bi pomenil nič, zato bi se zagotovo želel sestati z njimi in jih pritegniti h konkretnemu sodelovanju, in taka je tudi bila praksa v tistem času. Ob takem razmišljanju pridemo do zagat in nesmislov, kakor za koga, ki porajajo vedno nova vprašanja brez odgovora. Frontno gibanje pa je slonelo na konkretnih ljudeh in konkretni dejavnosti, drugače gibanja ne bi bilo. Zato sodi sklep o imenovanju poveljnika narodne zaščite v povojni čas, izveden pa je bil v okviru širših načrtov s

tem, da se je post factum podtaknil sestanku, ki ga je v resnici vodil L. Hohkraut; tako naj bi bila legalizirana narodna zaščita, kakršno smo malo prej spoznali, ko je bil govor o letu 1941.

Vsa ponavljanja spornih dejstev že dobivajo obseg načrtnega in človeku se zdi, da gre za tisti znani Pascalov izrek, ki se prilagojen temu problemu glasi: »Delaj se in deluj, kot da je frontna organiziranost v Litiji in okolici 1941 res obstajala, pa bo sčasoma začela res obstajati.«

Za litijsko (ne)organiziranost so zanimivi tudi dialogi, kakršne je bilo slišati na sestaku sekretariata okrožnega odbora OF 27. septembra 1985, ki ga je vodila Danica Ribičič-Vera, ko naj bi zgladili nesoglasja med F. Poglajnom in J. Gričarjem. Slednji se takole spominja tega »zglajevanja«: F. Poglajen: »Metod, kako moreš zanikati narodno zaščito, kdo te je pa (januarja 1942) spremljal od Save do Konja?« J. Gričar: »Nihče, sam sem šel.« F. Poglajen: »... mi se v tvoje delovanje na mariborskem območju ne vmešavamo, zakaj imaš pa ti toliko pripomb k litijskemu?« J. Gričar: »... ker sem bil s svojo aktivnostjo v tem prostoru navzoč, v mariborskem pa sem deloval z drugimi ljudmi.«

Potem ko je Gričar ponovil že tolikokrat povedano, kaj je v Litiji bilo in česa ne, se je k besedi priglasi predsednik ZZB NOV Litija Ivan Belec: »... zakaj pa tega nisi prej povedal?« J. Gričar: »... ker me tega niste nikoli spraševali.« Belec: »... nekaj se je pa le delalo, mi mulci smo sami prenašali in skrivali orožje...« J. Gričar: »... ja, sami, ne da bi vas kdo organiziral.« Ta misel je Belcu ušla, F. Poglajnu pa očitno ni bila všeč, je komentiral dialog J. Gričar.

Ivan Belec je eden od tistih, ki so že pred letom 1984 izjavljali, da bi že prej, to je v letu 1942, šli v partizane, če bi vedeli za organizirano pot do njih.

Iz navedenega dogovora je razvidno predvsem naslednje: Prvič, ta pogovor pojasnjuje, kako so si v nasprotnem taboru zamislili zgladitev nesoglasij – J. Gričarju so poskušali prilepiti zaščitnika na poti od Save na Konj z veljavnostjo za nazaj. Ta način pripominja J. Gričar, je približno tak, kot Poglajnov v šestdesetih letih, ko je J. Gričar v Litijskem zborniku NOB I pisal o imenovanju poveljnika narodne zaščite. Razlika je le v tem, da odnosi takrat niso bili obremenjeni, J. Gričar pa je imel še veliko mero zaupanja.

Drugič, pojasnjuje željo, da J. Gričar s svojimi spomini ne bi segel na območje Litije in okolice. To je odklonil, saj bi s tem pristal na enklavo, znotraj katere bi oni pisali, kar bi se jim zahotelo: vplivali navzven nje, oni pa bi ostali nedotakljivi.

Tretjič, pove, da so posamezniki, odkar so začeli pisati spomine in druge prispevke, pripisali sebi in drugim prevelik zalogaj vsakršnih zaslug, ne da bi glede te problematike od začetka sodelovali z J. Gričarjem. Bili so namreč prepričani, da na to ne bo reagiral. Ko pa je, je bil to zanje šok, pokazali so užaljenost, zamero in potem je sledilo še drugo.

Četrtič, dokazuje, da je bilo tistih nekaj dejavnosti v Litiji spontanih, ne pa organiziranih.

Neposredno v zvezi s tem je zanimiva tudi misel, ki je bila izrečena na sestanku zgodovinske komisije, dne 12. septembra 1988, in se glasi: »... cenimo doprinos tov. Gričarja, vendar naj se vzdrži komentarja za tisti čas, ko ga fizično ni bilo na litijskem terenu; naj ne žali ljudi in to zlasti tistih, ki so 'slučajno' delali pred njim...« Tako je nastal sklep, da so dva člana okrožnega odbora določili, da se srečata z Ivanom Križnarjem »zaradi dokončne razjasnitve nekaterih spornih stališč«. Slednji je namreč napisal spremno besedilo k spominom J. Gričarja. Taka intervencija je zame precedensa in posredna oblika pritiska tudi na avtorja teh spominov.

2. Kostrevniška dolina z Jelšo pri Šmartnem

Iz izjav za monografijo, ki sta jo napisala Vida Berčon, po domače Bučarjeva z Jelše in Jože Sirk, po domače Pilpohov iz Vel. Kostrevnice, in iz prispevka Albina Jesenška, po domače Piškovega z Jelše, je razvidno, da je v tem okolišu delovala skupina mladincev: Jože Berčon, Vida Berčon, Albin Jesenšek z Jelše, Jože Sirk in

Pavle Sirk iz Vel. Kostrevnice ter Tine Pogljajen iz Šmartnega. Gre za samorastniško skupino, ki je delovala po skupinah, pa tudi posamično.

Skupina je takoj po okupaciji do zime čez mejo vzdrževala stike pri nekaterih dejavnostih in jih obnovila spomladi naslednje leto. V njej so bili: Jože Berčon, Albin Jesenšek in Jože Sirk. Aprila ali maja 1942 je skupina na italijanski strani meje v vasi Stara gora navezala stike s predvojnimi znanecem iz Šmartnega Mirkom Pestotnikom in ta jih je kot aktivist seznanil z nalogami Osvobodilne fronte in vlogo četništva oziroma njihovim sodelovanjem z okupatorjem. Z njim so konkretno sodelovali vse do aretacije oziroma odhoda v partizane.

Sirkovo domačijo v Kostrevnici so marca 1942 obiskali trije uniformirani četniki z italijanske strani, vodil jih je domačin iz Litije, Stane Volk. Slednji je imel s Sirkovimi fanti pogovor; nagovarjal jih je, da bi v tem okolišu delali propagando za kraljevo vojsko v domovini. Sirkovi na to niso pristali, četniki pa so se vrnili nazaj, od koder so prišli.

Pred božičnimi prazniki je postala Berčonova domačija na Jelši glavna javka 2. Štajerskega bataljona. Vzpostavil jo je nekdanji domačin iz Šmartnega, takrat borec 2. Štajerskega bataljona, Slavko Židanek. V tistih dneh sta bila najaktivnejša v družini starejši sin Jože Berčon in njegova sestra Vida. Slednja se med drugim spominja, da je od komadanta bataljona Franca Rozmana-Staneta takrat prvokrat slišala o Osvobodilni fronti.

Kako so omenjene in druge dejavnosti potekale, je v glavnem razvidno iz primerjave izjav Vide Berčon in Jožeta Sirka na eni strani in Albina Jesenška na drugi.

Vida Berčon je v izjavi zapisala, da je njen brat Jože neke poletne noči 1941 po javnih zgradbah v Šmartnem z barvo risal simbole zmage »V«, Albin Jesenšek pa je v prispevku to delo pripisal »mladinski skupini«.

Jože Sirk je v svoji izjavi omenil, koliko orožja je sredi poletja 1941 izročil Tonetu Lavraču iz Podlipovice za revirske partizane, A. Jesenšek pa znanega prevzemnika poimenuje »Okrogarjeva skupina iz Zagorja«.

Jože Sirk opisuje, kako sta z bratom Pavlom poleti 1941 poskusila pretihotapiti čez mejo Lavračevi ženski in kako je njuna mati z mladoletnimi otroki in s pomočjo Jožeta Berčona nekaj pozneje, ko sta bila Jože in Pavle v zaporu, poskrbela za varno pot čez mejo osmim beguncem iz Štajerske, A. Jesenšek pa ta primera poimenuje »kanal za begunce na Dolenjsko«.

Na večer 30. novembra 1941 je skupina, v kateri so bili Jože Berčon, Tine Pogljajen in Albin Jesenšek, izobesila jugoslovansko zastavo na smreko ob sokolskem telovadišču v Šmartnem.

Albin Jesenšek je tudi zapisal, da je Kostrevniška dolina februarja 1942 dobila odbor Osvobodilne fronte in da je bilo na ustanovnem sestanku navzočih devet domačinov. Med njimi omenja tudi Vido Berčon in Jožeta Sirka. Slednja o tem ne vesta nič, prav tako pa tudi nista potrdila, da bi bila na takem sestanku.

Omenjena skupina je delovala vse do aretacije Jožeta Berčona in Albina Jesenška (avgusta 1942) oziroma do odhoda Jožeta Sirka k partizanom (januarja 1943) ter preselitve Sirkove družine deset dni pozneje, ne da bi jo kdo povezal z avtentičnim gibanjem na nemški strani mejne črte – z L. Hohkrautom, ki je januarja že prišel v bližino teh krajev. Logično bi bilo, da bi to storil F. Pogljajen, ki je takrat že imel zvezo s Hohkrautom; toda kot kaže, ni vedel za dejavnosti te skupine ali pa jo je omalovaževal.

Pomen te skupine bi bil toliko večji, če vemo, da si je L. Hohkraut prav takrat prizadeval, da bi vzpostavil kanal čez mejo (Gričarjev poskus v obmejnih krajih Reka–Gozd se ni posrečil), ki bi skrajšal pot do Ljubljane; omenjena skupina je kanal že vzpostavila. Z njo bi poleg prehoda čez mejo pridobil tudi aktiviste domačine na obeh straneh, ki bi ta prehod vzdrževali.

Po posredovanju Slavka Židanika je postala Berčonova domačija na Jelši enkrat proti koncu januarja 1942 kurirska javka proti Štajerski. Povezana je bila z javko na

domačiji Viktorja Potokarja-Bradača v Okrogah nad Sp. Logom, ki jo je v prvi polovici januarja 1942 vzpostavil L. Hohkraut. Na podlagi realne domneve je spoj med domačijama nastal v Ljubljani. Tja je enkrat sredi januarja prišel Hohkraut in se srečal s Slavkom Židanikom, ki je štirinajst dni pred tem že dobro opravil delo s pomočjo Berčonove domačije.

3. Sava, Sp. Log (Okroge), Breg pri Litiji

Obsežnejši zapis iz enobejevskega obdobja za ta okoliš je napisala D. Ribičič, ugotovitve pa je naslonila na pripovedovanja svojega strica V. Potokarja iz Okrog in njegov zapis v anketnem listu. To poglavje je vključila v svojo knjigo Zaupanje. V tem zapisu je gibanje tega okoliša zožila, tako da ga ni obravnavala kot med seboj povezano celoto; zanemarila je ves nižinski levi breg, na katerem je bilo (v vasi Sava) nekaj pomembnih dogodkov, in hribovske vasi, kjer se je ta smer osvobodilnega gibanja začela.

Tako je udeležbo Potokarja v osvobodilnem gibanju pomaknila v jesenski čas 1941 in se pri tem sklicevala na edino oporo – zapis v Potokarjevem anketnem listu, da je enkrat v septembru navezal stike z L. Hohkrautom. V navedeni knjigi omenja, da je L. Hohkraut še pred prvim snegom skupaj z V. Potokarjem prišel k Potokarjevemu na Breg in da je ona na njegovo željo iz Litije prinesla nekaj papirja in tuš. Ker iz njenega zapisa ni razvidno, da bi L. Hohkraut v tem kraju imel druge opravke, je postal ta njen podatek nenavaden in popolnoma nestvaren za tiste razmere, saj je bila nevarnost za Hohkrauta zaradi razpisane tiralice zelo velika, vzrok, ki ga navaja D. Ribičič za njegov prihod, to je pisarniški material, pa nevreden tveganja. Pisarniški material je lahko dobil od svojih sodelavcev od Laškega pa do Zagorja, drugače pa je bil v tistem času zelo zaposlen v zaledju revirjev.

V zvezi s trditvijo, da sta se L. Hohkraut in V. Potokar srečala že v jeseni, po drugih virih pa je v tem obdobju večkrat sestankoval na Savi, se vsiljuje vprašanje, zakaj ga V. Potokar ni povezal s tistimi Litijani, s katerimi naj bi deloval prek skupnega odbora Osvobodilne fronte v Litiji?

Za medvojne razmere na tem območju so pomembna tudi nekatera pričevanja štajerskih partizanov, objavljena v knjigah Bitka, kakor življenje dolga in Komandant Stane ali pa v posameznih spisih in izjavah. Če trditve D. Ribičič primerjamo s temi izjavami oziroma pričevanji, zgubijo vsakršno težo. Iz teh pričevanj povzemam nekaj ugotovitev:

Partizanski kurirji in še posebej organizatorji osvobodilnega gibanja v letu 1941 so lahko kolikor toliko opravljali svoje poslanstvo le prek sodelavcev domačinov ali poznavalcev razmer.

Vse zveze med Štajersko in Dolenjsko so v letih 1941 in 1942 tekale čez hribe po kanalu prek domačije rudarja Marina nad Gabrovko na italijanski strani.

Leta 1941 na nemški strani, od desnega brega Save pa do meje, ni bilo nobene javke. Bradačeva domačija je postala javka januarja 1942. To v svojih spominih omenja tudi J. Gričar.

Dne 12. decembra 1976 sta Danica Ribičič in Mihaela Tič v Moravčah vodili sestanek medvojnih mladinskih aktivistk moravškega okraja. O tem sestanku sva z J. Gričarjem pisala v spisu 2 na podlagi pripovedovanja nekaterih udeleženk sestanka. Iz njega navajam naslednji odlomek:

»V smislu dnevnega reda sestanka so nekdanje mladinske aktivistke pripovedovale tudi o začetkih njihovega organiziranega delovanja, med katerimi so bile tudi take, katerih organizirana aktivnost je začela že v jeseni leta 1942. Prav pri slednjih je Vera (D. Ribičič, op. ur.) izrazila pridržek, ki je bil po spominu navzočih (predvsem prizadetih) tovarišic naslednje vsebine: **To pa ne bo držalo, kratk pa še jaz nisem delala!**, pri čemer je omenila svoj kraj...« (Podčrtala avtorja.)

Z nekažno zavistjo, da je katera od njenih vrstnic začela sodelovati s frontnim gibanjem pred njo, je povedala resnico; škoda le, da se tega ne zaveda, ko opisuje gibanje v svojem rojstnem okolišu.

4. Konj, Gorenji Log, Sp. Hotič z okolico

Preden sva z J. Gričarjem zbrala in preverila gradivo za celovit zapis spominov, sva se dogovorila, da se v njegovem imenu pogovorim z njegovimi najpomembnejšimi medvojnimi sodelavci ter tako preverim in utrdim njegov spomin. Prvi, ki sem ga obiskal, je bil akademik dr. Janez Batis. To je bilo leta 1983. Pogovor z njim je bil sproščen, govorila sva o medvojnih razmerah v njegovem domačem kraju, o njegovem sodelovanju, doživetjih ipd. Ker sem bil seznanjen z vsebino pogovora med J. Gričarjem in Batisom januarja 1942, sem lahko ugotovil, da je tudi meni povedal isto; navedel je še dva podatka o Francu Strmljanu, na katera je J. Gričar verjetno pozabil. Tako je njuno skupno medvojno sodelovanje našlo svoje mesto tudi v spominih J. Gričarja.

Nekaj tednov po 11. juliju 1984, ko je bil izvod spominov poslan na naslov Monografije NOB Litija, je J. Gričar en izvod izročil tudi Batisu. Med pogovorom ob tem srečanju je Batis pripomnil: »... ne vem, zakaj sem ti to sploh pripovedoval...« Dne 11. oktobra 1986 je na željo D. Ribičič napisal tri strani dolgo izjavo, v kateri je o Francu Strmljanu in vaški zaščiti bistveno spremenil tisto, kar je povedal J. Gričarju januarja 1941 in potrdil meni 1983.

V njegovi izjavi je bistveno dvoje: prvič, da je čas Strmljanovega prihoda k njemu na Konj premaknil v zgodnejši čas – oktober ali november (J. Gričarju mesec pred njim), in drugič, da je zapisal, da je po Strmljanovih navodilih tudi sam organiziral vaško zaščito na Konju, v Hotiču in Bitičah.

Organiziranost vaške zaščite v Sp. Hotiču je odločno zanimal član prvega odbora Osvobodilne fronte v tej vasi Anton Pavliha. V zvezi z njim je treba omeniti napako, ki je nastala pri zapisu njegovih spominov. Zapisovalec Franc Gorenc je namreč leta 1976 zapisal, da se je Strmljan oglasil pri njem avgusta in ne proti koncu leta 1941, kot mu je Pavliha v resnici narekoval. Nadalje mu je povedal, da se je pri njem oglasil samo enkrat, Gorenc pa je zapisal, da so od leta 1941 v Hotiču imeli vaško zaščito, ki jo je vodil Strmljan. Netočno zapisane podatke je Pavliha v izjavi, z dne 28. junija 1987, prekalal in s tem demantiral tudi spremenjeno Batisovo izjavo iz leta 1986, po kateri naj bi tudi on v Hotiču organiziral vaško zaščito. Obstoje te organizacije v tem okolišu je v izjavi, z dne 31. julija 1988, zanimal tudi Ivan Savšek z Gorenjega Loga.

OKRAJA ZASAVJE IN MORAVČE

1. Peterica v svojem prispevku J. Gričarju očita, da v svojih spominih nerealno opisuje domačina iz Ribč Martina Smrkolja. Najprej nekaj pričevanj o njem.

Ko je Ivan Jan zbiral gradivo za svojo knjigo Kokrški odred I, je tako kot druge še živeče borce z območja Gorenjske obiskal tudi Martina Smrkolja in od njega dobil podatke, ki jih je zapisal na strani 156 navedene knjige:

»Nemci so še zasledovali partizane, a jih tedaj niso dobili. Takoj za tem je Blejčeva skupina, ki je že preraščala v četo, 24. marca šla v Lukovico, kjer je s pomočjo vaških aktivistov izvršila sabotažno akcijo. Prerežali so telefonske žice, pri čemer se je najbolje odrezal Martin Smrkolj, ki je na telefonski drog splezal tik ob oknu orožniške postaje. Orožniki so mirovali, ker so mislili, da je ta večer tod veliko partizanov, o čemer so potem sami širili vesti. V resnici pa je bilo le 24 borcev, ki so jim pomagali domačini. Vendar je tedaj Martin Smrkolj tako nesrečno padel, da si je za vse življenje poškodoval hrbtnico.«

Pred nekaj leti sem prebral prispevek za monografijo Francke Mestek, rojene Vidic, v katerem je tudi podatek o domačinu iz Ribč. Nekega večera aprila ali maja 1942 je doma v bližini poslopja, kjer je njen oče imel delavnico, opazila moškega. Ta ji je med pozdravom izrazil željo, da bi rad govoril z očetom. Ko je sporočila njegovo željo očetu, ker je ravno takrat imel obisk, ji je naročil, naj gre v delavnico, na določenem mestu poišče vrečo ter jo da moškemu. Ob izročanju vreče, v kateri je bila neka »dolga reč«, je v moškem prepoznala Cetretovega Martina iz Ribč, tako se je reklo pri hiši; prepoznala ga je po manjkajočih prstih na roki. Ko je Martin Smrkolj po Franckinem izrazu na obrazu opazil, da ga je prepoznala, jo je nenavadno ostro opozoril, naj molči

in ji zagrozil, če bo komu povedala, da ga je videla. Francka je takrat že prenašala »skrivnostna pisma«.

Jože Humar se spominja, kako se je skupaj z nekaterimi partizani zgubil od glavnine 2. grupe odredov na poti z Dolenjske prek Gorenjske na Štajersko. Po dolgotrajnem iskanju zveze so proti koncu septembra 1942 v bližini Ihana naposled le našli človeka, ki jim je obljubil zvezo s partizani. Ta zveza je bil Martin Smrkolj. Skupino je popeljal v vas Dešen oziroma v gozd nad domačijo Čebela, po domače Tomažetovo, nato pa se je umaknil neznano kam. S hrano so jih tri ali štiri dni oskrbovali domači, medtem so dobivali tudi »obiske«. Ponje je prišel partizan Štefan, domačin iz Dešena, in jih odpeljal v Moravški bataljon, ki je bil takrat v bližini Zasavske gore (Sv. Gora).

Navedeni primeri pričajo, da Smrkolj svoje poškodbe ni razkril ne pred Moravško četo ne Moravškim bataljonom in niti ne aktivistom, ki so delovali na tem območju. To je storil šele pred Ignacem Sterlekarjem, sekretarjem litijskega okrožja, marca 1943. Slednjega je spoznal, ko je bil v Blejčevi četi.

To, da je Smrkolj pridobival družine za sodelovanje z Osvobodilno fronto, kot je zapisano v knjigi *Moravska dolina*, je seveda sporno. Njegova stopnja ilegalnosti, ki je izpričana, to trditev najbolj demantira. Z njo polemizira tudi J. Gričar.

2. V zvezi z Moravško dolino moti predvsem stališče nasprotne strani, izraženo v prispevku peterice in tudi v drugih spisih, da je J. Gričar tudi na Moravškem prišel na »pripravljen teren«. V resnici pa je našel le posamezne domačine, ki so mu verjeli, zaupali in sodelovali z njim ter tako postopoma začeli ustvarjati tisto, kar naj bi že obstajalo pred njegovim prihodom.

Temu, da so bile nakazane določene oblike upornišтва: rezanje telefonskih žic, podrt kakšen telefonski drog, stiki Toneta Cerarja in Renata Jerice z gorenjskimi partizani, pogovori Toneta Cerarja leta 1941 v Ljubljani, ne gre oporekati. Vse to je bilo spontano in ni imelo nobene zveze z organiziranostjo, kakršno je ob svojem prihodu vzpostavil J. Gričar. To je bilo delo, ki pred njim še ni imelo začetka. Po zaslugi domačinov se je gibanje uspešno razvijalo in že leta 1942 doseglo visoko stopnjo organiziranosti. Zato je nenavadna ugotovitev v poročilu Dušana Kraigherja-Juga, z dne 10. januarja 1943, o ozkosti frontnega delovanja in o tem, da na Moravškem nimajo odborov Osvobodilne fronte razen enega v Moravčah, pa da še ta je slab. Na vprašanje, zakaj mu je J. Gričar dal tako slabo poročilo, je ta odgovoril: »... saj me sploh vprašal ni...« Analiza tega poročila in tudi drugih, ki jih je napisal Jug, ter vsega, kar se navezuje nanj, bi bila nujno potrebna. Tokrat zaradi prostorske stiske to ni mogoče, morda kdaj v prihodnje.

MEDVOJNA AKTIVNOST IN POVOJNE DILEME

V tem sklopu je na kratko prikazan presek povojne aktivnosti o tem, kaj vse je bilo med vojno opravljeno.

1. Že zgodaj, po vojni v petdesetih letih in pozneje, ko so se posamezniki začeli ukvarjati z mislijo na pisanje enobejevskega spominov in so se o tem med njimi razvile razprave, je bilo na dlani spoznanje, da so velike razlike v mnenjih o začetku osvobodilnega gibanja na posameznih območjih nekdanjega litijskega okrožja. Levi breg je imel glede tega veliko prednost pred desnim in le slednjemu lahko prištejemo tudi Litijo. Spričo tega spoznanja jih je nekaj resno razmišljalo, da je treba to dejstvo na neki način »popraviti«. Potrditev takega razmišljanja najdemo v knjižici Jožeta Zupančiča *Zasavje v plamenih NOB* (1952) in v *Litijskem zborniku NOB I*.

V sedemdesetih letih, ko so se začele priprave na pisanje monografij, posebno pa od leta 1974 naprej, ko so se ustanavljali okrožni in okrajni odbori aktivistov Osvobodilne fronte, je polemika o tem dobivala nove razsežnosti in hkrati zaplete. Dileme so slonele na dejstvu, da v monografiji iz leta 1941 pravzaprav nimajo česa povedati razen o nekaterih dejavnostih posameznikov, te pa so bile omenjene v knjižici iz leta 1952. V tem obdobju, konkretno v letu 1974, je oživila ideja, da je bilo litijsko okrožje ustanovljeno že leta 1941, za njegovega sekretarja pa da je bil imenovan L.

Hohkraut. »Oživiljena« zato, ker je bila aktualna že dvajset let prej in zapisana v knjižici iz leta 1952. V Litijskem zborniku iz leta 1969 so isti avtorji delno spremenili prejšnjo verzijo, menda tudi zaradi nedokazljive osebne prisotnosti L. Hohkrauta na litijskem območju, in zapisali nekoliko spremenjeno verzijo, po kateri so odbor Osvobodilne fronte za Litijo in okolico istega dne ustanovili »sami od sebe«.

Na taki podlagi se je snovala monografija in leta 1981 je F. Poglajen, takrat eden od njenih treh avtorjev, napisal osnutek zanjo, ki je imel vse značilnosti »brisanja« prej omenjenih razlik med posameznimi območji in tudi različnosti zasnov odpora proti okupatorju. Razsežnosti take zasnove odpora so se začele postopoma odkrivati, potem ko je J. Gričar zavrnil Poglajnov osnutek kot nesprejemljiv, ugotovitve pa zajel v kritičnem pogledu. Konkreten primer: trditev, da so na območjih, v katerih leta 1941 ni bilo frontne organiziranosti, obstajale »skupine in skupinice«, ki jih je bilo treba menda samo oblikovati v odbore Osvobodilne fronte, je F. Poglajen preimenoval v »pripravljen teren«. To je poskus t.i. prerazdelitve rezultatov nekega opravljenega dela, ali izraženo s sodobno besedo, **podružbljanje**.

2. Po letu 1984, ko so naslovniki dobili izvod spominov J. Gričarja, so dejavnosti v nasprotnem taboru dobile nove razsežnosti. Kritični pogled kot logična posledica obstoječih odnosov in namenov v litijskem enobejevskem zgodovinopisju je bil kvalificiran kot razkolniški, saj je prebiral enklavo in motil avtonomnost pisanja monografije po meri enako misleče večine, ter »odkrival« tudi tisti del gibanja, ki je imel kraljevi predznak. Zato se je na tiho porodila težnja, da bi monografija zajela široko ljudsko gibanje, ki je izražalo odpor proti okupatorju, brez diferenciacije znotraj njega. Tovariši, ki se zavzemajo za tako zasnovo pisanja, to utemeljujejo s tem, da se v letu 1941 odporniško gibanje še ni diferenciralo, skratka, da se ni pri vsaki dejavnosti vedelo, kaj je kraljevo in kaj frontno. To je sicer res, toda veljalo je le do 15. novembra, ko je general Simović prek londonskega radia sporočil, da je jugoslovanska vlada v izgnanstvu pooblastila Dražo Mihailovića za edinega poveljnika vseh odporniških sil v Jugoslaviji. Ta sklep emigrantske vlade je povzročil diferenciacijo med jugoslovanskimi oficirji in po tem datumu se je okrepila tudi dejavnost Franca Strmljana. Dobil je organizacijske oblike, ki so bile vidno drugačne od frontnih. Čas te njegove dejavnosti je dobil potrditev v Hotiču, na Vačah in tudi na Konju januarja 1942 in 1983.

3. Kot poseben pojav zadnjih let se kaže večje število izjav o neki dejavnosti. Nekaj jih je neavtoriziranih, iz vseh pa se vidi, da so napisane za konkretnega naročnika; skoraj vse se nanašajo na L. Hohkrauta: kje in kdaj ga je kdo videl, spremljal, tudi kraj, kjer nikoli ni bil, z njim sestankoval, in to v letu 1941. Zanimivo je, da se večina teh izjav nanaša na rojstni okoliš J. Gričarja in vas Sava, to je na območje, za katero se hoče dokazati Hohkrautovo dejavnost v letu 1941 in tako posredno spodbijati Gričarjev spomin. S pazljivim branjem teh izjav se da ugotoviti, da je v istem času hkrati bil na treh krajih.

V arhivu sem pred leti prebral tudi izjavo osemdesetletne ženice, ki ji je bila očitno podtaknjena. V njej je polno podatkov o tem, kdo vse je med vojno sestankoval na njeni domačiji in sodeloval z njenim možem, znanim aktivistom in partizanom Markom.

Skupna značilnost vseh teh izjav je popolna odsotnost kritičnosti. Človek dobi vtis, da so prav takšne, kakršne so, zaželenе. To potrjuje tudi zagotovilo nasprotni strani, da se bodo vse izjave za monografijo obravnavale enakopravno, ne glede na legitimnost avtorjev.

V zadnjem letu se je začela uveljavljati praksa objavljanja prispevkov na temo narodnoosvobodilnega boja v Glasilu občanov občine Litija. Toda polemika v njem je skoraj izključena. V lanski (1988) septembrski in decembrski številki glasila je taka prispevka objavil Franc Lajevce pod skupnim naslovom Ribče med narodnoosvobodilnim bojem. V njiu je precej netočnosti. Ker dvomim o zmoti, opozarjam na naslednje: odbor Osvobodilne fronte v Hotiču je bil ustanovljen sredi januarja 1942 in ne aprila, ustanovil ga je J. Gričar, Vili Vresk pa je na to območje prišel šele junija istega leta. V letošnji (1989) februarški številki glasila je Štefka Rebolj objavila prispevek pod

naslovom Izjava Gorškovih deklet, opozarjam na dve napaki v njem. Partizan Feliks Pečar-Mijo je tako kot jaz bil v Moravški četi, ki je prišla s Štajerske na Moravško 9. ali 10. julija 1942, zato Mijo spomladi istega leta ni mogel biti v njeni vasi. In druga, partizani v letu 1942 in tudi pozneje niso smeli podnevi hoditi po vaseh – nasploh so se morali ogibati vidnih površin, kaj šele, da bi zaradi sestanka zastražili vas. To se je lahko dogajalo le ponoči.

Takšni prispevki, ki gredo skozi določen filter, so svojevrstno prepričevanje domače javnosti in njeno zavajanje, če so v njih nepreverjeni podatki.

KONTINUITETA DELOVANJA

Kar zadeva kontinuiteto delovanja, je bolj ali manj znana v glavnem povsod, kjer se zaradi nje lomijo kopja.

1. V Litiji in okolišu Save, Sp. Loga, Brega je ta problematika identična. Dokazana dejavnost od januarja 1942 je bila prekinjena maja z aretacijami v Okrogah in Litiji. Pri tem je važno dvojje: prvič, F. Poglajen, ki se je aretaciji izognil, je vstopil v partizane in v bojih do konca vojne je dosegel uspehe kot le malokdo. Za to mu gre vse priznanje. Drugič, do jeseni istega leta je na tem območju vladalo frontno zatišje.

Na Konju, Gor. Logu in Hotiču je bila od januarja 1942 pa do konca vojne frontna dejavnost neprekinjena. Ni pa bilo kontinuitete med Strmljanovo zasnovo odpora in Gričarjevo – prva je prenehala, druga pa je začela na novo, čeprav so sodelavci v glavnem ostali isti. Prav to pa je najvažnejše.

V Zasavju frontno delo ni bilo prekinjeno vse do konca vojne, moti le to, da se v to kontinuirano organiziranost vrinja domačin Martin Smrkolj. Najbrž zato, da bi popravil vtis zaradi predolge in nelegalizirane bolezni. Gre mu za alibi.

2. Skupine J. Gričarja v njegovem rojstnem okolišu, v občini Zagorje ob Savi, doslej nisem omenjal. Gre za skupino, ki jo je ustanovil oktobra 1941 in o njej, o svoji pobudi za njeno ustanovitev in še o čem poročal (legaliziral) L. Hohkrautu 2. januarja 1942. **To je bil prvi korak v litijsko okrožje.** Bolj kot skupina sama je, vzeto objektivno, v tem kontekstu zanimiv on in njegovo neprekinjeno aktivistično delo, ki se je povsod, kjer ga je začel in razvijal, nadaljevalo tudi po njegovem odhodu v celjsko in nato v mariborsko okrožje.

Spričo vsega, kar je že bilo zapisano na to temo in kar odkriva ta prispevek, se več ne sliši tako »drzna« misel, ki jo je zapisal in podčrtal v reviji Borec, številka 6-7, 1988, na str. 635.

Kot zbiralec tega gradiva lahko to ugotovitev brez pridržkov potrdim. Nejeverni Tomaži, ki nočejo verjeti drugim ali argumentom, lahko to sami preverijo, če si odgovorijo na vprašanja: kako bi se, upoštevaje seveda kadrovske in prostorske danosti tistega časa, razvijali dogodki, če bi L. Hohkraut razporedil J. Gričarja v partizansko enoto, kamor je bil v resnici namenjen, ko je šel v ilegalo, oziroma kje bi danes iskali »prvi korak v litijsko okrožje« in kdo bi lahko bili tisti, ki bi ga naredili?

Na tem mestu želim opozoriti tudi na misel, ki jo je peterica zapisala na strani 259 svojega prispevka in ki se glasi: »V bodoči monografiji bodo prav gotovo našli mesto vsi pomembnejši podatki, ki jih je zapisal Gričar (in prav tako njegovi ugovori)...«

J. Gričar nikoli ni govoril niti nikjer zapisal zahtevo po tem, koliko vsebine iz njegovih spominov mora biti vključene v monografijo, temveč je vedno nasprotoval poskusom, da bi vanjo zapisali kaj, česar ni bilo.

S tem prispevkom želim opozoriti na obravnavano problematiko tudi strokovno javnost, še posebej ustanove, ki bedijo nad takim zgodovinopisjem.

Ljubljana, 23. maja 1989

Avtorski
sinopsisi

BOREC 9/1989

Martin Mencej, defektolog, upokojenec, YU, 61000 Ljubljana, Vodovodna 39

Zapis o obnovi Komunistične partije v začetku tridesetih let
BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 9, str. 893, slov. (angl.)

Monarhičnovojaška diktatura v Jugoslaviji 1929 je organizacijo ilegalne Komunistične partije Jugoslavije dokončno omrtvičila. Svetovna gospodarska kriza 1929–1934 pa je razredna nasprotja še bolj zaostрила. Zato je delovno ljudstvo čedalje glasnejše izražalo zahtevo po spremembi družbenoekonomskega stanja. Ni pa bilo organizirane napredne družbene sile, ki bi mu pokazala pot do sprememb. V takšnih razmerah so v začetku tridesetih let začele ponovno nastajati osnovne partijske organizacije, ki pa so potrebovale vodstvo, in leta 1932 so mladi kadri Slovenije ustanovili začasno partijsko vodstvo. O tem piše avtor v svojih spominih.

Avtorski izvleček

UDK 329.15 /497.12/ »1932«

Martin Mencej

A Record on the Renovation of the Communist Party at the Beginning of the Thirties
BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 9, pp. 893

The monarchist military dictatorship in 1929 in Yugoslavia totally abolished the organization of the illegal League of Communists of Yugoslavia. The world economic crises from 1929 to 1934 sharpened class conflicts even more. The working people more and more loudly demanded changes of the socioeconomic state because of this. But there was no organized progressive force which would show them the path to change. Thus, in the thirties, basic party organizations once again appeared, but without a leadership, then in 1932 the young cadre of Slovenia founded a temporary party leadership. The author speaks of this according to his memories.

Author's Abstract

UDK 06.05 /497.12/ »Društvo prijateljev SZ«

Božo Repe, zgodovinar, strokovni sodelavec, CK ZKS, YU, 61000 Ljubljana, Tomšičeva 5

Društvo prijateljev Sovjetske zveze

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 9, str.900, slov. (angl.)

Prispevek obravnava delovanje društva, ki je v zadnjem letu pred drugo svetovno vojno povežalo demokratične in patriotske sile na Slovenskem in ki je imelo v razvoju ljudskofrontnega gibanja kot predhodnik Osvobodilne fronte poseben pomen.

Avtorski izvleček

UDK 06.05 /497.12/ »Društvo prijateljev SZ«

Božo Repe

Society of Friends of the Soviet Union

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 9, pp. 900

This contribution deals with the activity of a society which united the democratic and patriotic forces in Slovenia in the last few years before the Second World War and had a special significance for the development of the people's front movement, as a predecessor of the liberation front.

Author's Abstract

UDK 655+329.15/=863/»193«

Emil Cesar, literarni zgodovinar, višji predavatelj, Pedagoška akademija, YU, 61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Slovenski marksistični tisk v tujini in knjigarna Horizonti v Parizu

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 9. str. 921, slov. (angl.)

Prispevek načena troje vprašanj v zvezi s prevajanjem marksistične literature v desetletju pred drugo svetovno vojno. Kljub nekaterim prizadevanjem je bilo najbolj načrtno prevajanje v Moskvi, čeprav so se prevajalci srečevali s težavami. Najbolj so občutili pomanjkanje ustreznih jezikovnih pripomočkov, pogrešali pa so tudi stik z živim jezikom. Težave je povzročalo tudi ilegalno pošiljanje literature v domovino. Stanje se je spremenilo, ko se je vodstvo centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije nastanilo v Parizu. Ustanovili so knjigarno, njeno delo pa je bilo nenačrtno in nestrokovno, dokler ni prevzel vodstva Komunistične partije Jugoslavije Josip Broz-Tito, skrb za knjige pa Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Poslej so razpošiljali knjige po posebnem seznamu ilegalno v Jugoslavijo in gospodarskim izseljencem po svetu. Tako je nastala v Sloveniji mreža poverjenikov. Avtor želi odgovoriti tudi na vprašanje, ali je bila to sploh knjigarna. Ta literatura je imela pomembno vlogo kot študijsko gradivo v narodnoosvobodilnem boju.

Avtorski izvleček

UDK 655+329.15/=863/»193«

Emil Cesar

Slovene Marxist Publications Abroad and the Publishing House »Horizonti« in Paris

BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 9, pp. 921

This contribution deals with three questions in regard to translation of Marxist literature during the decade before the Second World War. Despite other views, the most planned translating was in Moscow, although translators met many obstacles. They mostly had a lack of suitable linguistic accessories, while they also missed contact with the live language. There was also difficulty in sending this illegal literature to the homeland. This changed when the leadership of the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia was founded in Paris. There they founded a publishing house, but its work was unplanned and unprofessional, until the leadership of the communist party was taken over by Josip Broz Tito, while the care for books was taken over by Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. After this, books were sent illegally to Yugoslavia and to economic immigrants throughout the world by a special list. Thus a network of commissioners was established in Slovenia. The author also wants to answer the question of whether this was actually a publishing house. This literature played an important role as study material during the National Liberation Battle.

Author's Abstract

Tone Kebe, sociolog, upokojenec, YU, 61000 Ljubljana, Kvedrova 32

O nastanku bele garde v Šentjoštu in na Rovtarskem
BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, št. 9, str. 943, slov. (angl.)

V članku avtor opozarja na širše korenine narodnega izdajstva na Slovenskem, ki so temeljile na težnjah konservativcev, da ohranijo stari družbeni red. Izmed vojnih dokumentov obeh sprtih strani je razvidna zarota in upor proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Šentjoštu in pozneje v njegovi okolici. Ta kraj je bil prvi v Sloveniji, kamor je italijanski okupator 15. julija 1942 legalno pripeljal orožje za boj proti Osvobodilni fronti in ga izročil domačim ljudem, ki so mu poslej služili kot plačani vojaki in narodni izdajalci. Avtor dokumentirano prikaže tudi nesoglasja med vodilnimi aktivisti Komunistične partije in Osvobodilne fronte; kajti pojav bele garde je bil za vse presenetljiv.

Avtorski izvleček

UDK 323.273 /497.12/ »1942«

Tone Kebe

On the Origination of the »Bela Garda« in Šentjošt and the Rovtarsko Region
BOREC, Ljubljana, XLI, 1989, No. 9, pp. 943

The author points to the wider roots of national treason in Slovenia, based on the desire of the conservatives to preserve the old social order. Treason and rebellion against the National Liberation Battle in Šentjošt and later also in its wider surroundings can be discerned from documents of the conflicting sides issued during the war. This region was the first in Slovenia, 15th of July, 1942, to which the Italian occupator legally brought weapons for their battle against the Liberation Front, these weapons were given to the people living there and later used by marcenaries and national traitors. The author illustrates with documents also the discord between the leading activists of the Communist Party and the Liberation Front, as the appearance of the »Bela Garda« (White Guards) came as a suprise to everyone.

Author's Abstract

